

MUKADDİME

Cilt: 13 • Sayı: 1 • Yıl: 2022
e-ISSN: 2459-0711

MUKADDİME

e-ISSN: 2459-0711
Cilt 13, Sayı 1, Bahar 2022
Volume 13, No 1, Spring 2022

Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Adına Sahibi
Owner on Behalf of Mardin Artuklu University, the Institute of Graduate
Studies Prof. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR

Editör | Editor

Dr. Öğr. Üyesi Caner YELBAŞI

Editör Kurulu | Editorial Board

Prof. Dr. Beyhan KANTER (Mardin Artuklu Üni.) Doç. Dr. Ziya POLAT (Mardin Artuklu Üni.)
Prof. Dr. Julian RENTZSCH (Johannes Gutenberg Uni. Mainz) Doç. Dr. Seven ERDOĞAN (Rize, Recep Tayyip Erdoğan Üni.)
Prof. Dr. Petr KUCERA (Hamburg Üni.) Doç. Dr. Süleyman ŞANLI (Mardin Artuklu Üni.)
Prof. Dr. Ömer BOZKURT (Mardin Artuklu Üni.) Doç. Dr. Ahmet KIRKAN (Mardin Artuklu Üni.)
Doç. Dr. Halis SAKIZ (Mardin Artuklu Üni.) Dr. Öğr. Üyesi Devrim ERTÜRK (Dokuz Eylül Üni.)
Doç. Dr. Hayrullah ACAR (Mardin Artuklu Üni.) Dr. Öğr. Üyesi M. Fatih KILIÇ (Ankara Sosyal Bilimler Üni.)

Redaksiyon | Redaction

Türkçe: Arş. Gör. Burçin ÖZDEMİR, Arş. Gör. Büşra ATAKER, Arş. Gör. Bahar YILMAZ

İngilizce: Dr. Öğr. Üyesi Caner YELBAŞI

İletişim | Correspondence

Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Enstitüler Binası (İslami İlimler Fakültesi Yanı) 3. kat Diyarbakır Yolu 5. Km Kampüs Yerleşkesi-MARDİN
Tel: + 90 482 213 4002
Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mukaddime>, mukaddimedergisi@gmail.com

Mizanpaj ve Tasarım: Arş. Gör. Erdem MERAKLI

Mukaddime, Mardin Artuklu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tarafından altı ayda bir bahar (Mayıs) ve güz (Kasım) dönemlerinde yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Dergide yer alan yazıların her türlü içerik sorumluluğu yazarlarına aittir. Dergideki yazılar izin alınmadan kısmen ya da tamamen başka bir yerde yayınlanamaz. Mukaddime; ULAKBİM TR Dizin, EBSCO, Index Islamicus, DOAJ, ASOS Sosyal Bilimler İndeksi, İSAM, IdealOnline, SOBIAD vb. indeks ve veri tabanlarında yer almaktadır.

Mukaddime is an international biannual peer-reviewed journal which is published in Spring (May) and in Autumn (November) by Mardin Artuklu University's Institute of Graduate Studies. The whole responsibility of opinions expressed in Journal solely belong to their authors. The texts that are published by journal are not allowed to be published partially or entirely without permission. Mukaddime; is located at the ULAKBİM TR Dizin, EBSCO, Index Islamicus, DOAJ, the ASOS Social Sciences Index, İSAM, IdealOnline, SOBIAD etc. database.

Danışma Kurulu | Advisory Board*

Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ (Harran Üni.)	Prof. Dr. M. Sait ÖZERVERLI (Yıldız Teknik Üni.)
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN (İstanbul Üni.)	Prof. Dr. Mahmut ATAY (Selçuk Üni.)
Prof. Dr. Ahmet AĞIRAKÇA (Mardin Artuklu Üni.)	Masoud Jaafari DEHAGHI (University Of Tehran)
Prof. Dr. Ahmet KANKAL (Yıldırım Beyazıt Üni.)	Assist. Prof. Mateo Mohammad FARZANEH (Northeastern Illinois Üni.)
Prof. Dr. Ahmet Yaşar OCAK (Tobb Ekonomi Ve Teknoloji Üni.)	Prof. Dr. Mehmet Mahfuz SÖYLEMEZ (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Ali Murat YEL (Marmara Üni.)	Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR (Ankara Üni.)
Prof. Dr. Ayhan BIÇAK (İstanbul Üni.)	Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN (Yıldırım Beyazıt Üni.)
Prof. Dr. Aynur ÖZFIRAT (Mardin Artuklu Üni.)	Prof. Dr. Nüket ESEN (Boğaziçi Üni.)
Prof. Dr. Erdoğan BOZ (Eskişehir Osmangazi Üni.)	Doç. Dr. Oktay ÖZEL (Bilkent Üni.)
Prof. Dr. Erica C.d. HUNTER (Soas Üni.)	Prof. Dr. Ömer AYTAÇ (Firat Üni.)
Prof. Dr. Feridun M. EMECEN (İstanbul 29 Mayıs Üni.)	Prof. Dr. Ömer TÜRKER (Marmara Üni.)
Prof. Dr. İbrahim ÖZCOŞAR (Mardin Artuklu Üni.)	Prof. Dr. Recep ŞENTÜRK (İbn Haldun Üni.)
Prof. Dr. İlhami GÜLER (Ankara Üni.)	Prof. Dr. Richard FOLTZ (Concordia Üni.)
Prof. Dr. İlhan KUTLUER (Marmara Üni.)	Prof. Dr. Saim SAVAŞ (Uşak Üni.)
Prof. Dr. İrfan AYCAN (Ankara Üni.)	Doç. Dr. Salih AKIN (Université De Rouen)
Doç. Dr. İrfan YILDIZ (Dicle Üni.)	Prof. Dr. Sami ŞENER (Doğuş Üni.)
Prof. Dr. Julian RENTZSCH (Johannes Gutenberg Üni.)	Prof. Dr. Şinasi GÜNDÜZ (İstanbul Üni.)
Prof. Dr. Kadir CANATAN (İstanbul Sabahattin Zaim Üni.)	Prof. Dr. Turan KARATAŞ (Karamanoğlu Mehmet Bey Üni.)
Prof. Dr. Kayhan DELİBAŞ (Adnan Menderes Üni.)	Prof. Dr. Vahap ÖZPOLAT (Mardin Artuklu Üni.)

* Ada göre alfabetik sıra | In alphabetical order by name

MUKADDİME

e-ISSN: 2459-0711

MUKADDİME DERGİSİ 2022 YILI 13. CİLT 1. SAYI HAKEMLERİ
REFEREES of MUKADDİME in Volume 13, NO 1, the Year 2022

Prof. Dr. Ayşe DEMİR, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Prof. Dr. Ercan ALKAYA, Fırat Üniversitesi

Doç. Dr. Ahmet ÖZALP, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi

Doç. Dr. Ejder ULUTAŞ, Muş Alparslan Üniversitesi

Doç. Dr. Göksel AYMAZ, Marmara Üniversitesi

Doç. Dr. Muhammed ORAL, Karabük Üniversitesi

Doç. Dr. Samet ZENGİNOĞLU, Adıyaman Üniversitesi

Doç. Dr. Sema ÖZHER KOÇ, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi

Doç. Dr. Süleyman Kaan YALÇIN, Fırat Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Abdulazim ŞİMŞEK, Dicle Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Erdal ÇİFTÇİ, Mardin Artuklu Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Erhan BEKTAŞ, Üsküdar Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Harun SENCAL, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Kadir KON, İstanbul Teknik Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Kudret SAVAŞ, Afyon Kocatepe Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin PURÇAK, Muş Alparslan Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Remzi AVCI, Mardin Artuklu Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Abdusselam ERTEKİN, Dicle Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Mehmet Şirin FİLİZ, Mardin Artuklu Üniversitesi

Arş. Gör. Ümran ALTINKILIÇ, Mardin Artuklu Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Seyhan ÖZDEMİR, Süleyman Demirel Üniversitesi

Arş. Gör. Dr. Zeynep TEK, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. Ece SERRİCAN KABALCI, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi

Öğr. Gör. Dr. Ersin GÜRDAMAR, Adıyaman Üniversitesi

Dr. Burak Çakırca

Dr. Cumali BOZPINAR

Dr. Çetin Önder İNCEKARA

Dr. Engin FIRAT

Dr. Mehmet Sabri DENİZ

Dr. Özlem YILDIZ

Dr. Sabit GENÇ

İçindekiler | Contents

Makaleler - Articles

Nuh AKÇAKAYA

Kültürel İktidar Mücadelesinin
Mekânsal Boyutu: Mekânı
Siyasallaştırmak

1

The Spatial Aspect of the
Cultural Power Struggle:
Politicizing the Space

Evrin Armağan COŞKUNER

Ulus-Devlet İnşasında Kemalizm'in
Simgesi Olarak Posta Pulları

37

Postage Stamps as the Icon of
Kemalism in the Building of the
Nation State

Mustafa DAĞ

İnhisarlar İdaresi Umumi Müdürlüğünün
Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadelesi: Urfa
İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü
Örneği (1925-1950)

69

The Struggle of the General Directorate of
Monopolies Against Informal Economy: The
Case of the Directorate of Urfa İnhisarlar
Tobacco Workshop (1925-1950)

CEMAL KAKIŞIM

Kritik Minerallerin Türkiye'nin Enerji
Dönüşümüne Etkisi: Teknoloji Bağımsızlığı
Açısından Yeni Jeopolitik Tehdit

101

Effect of Critical Minerals in Turkey's
Energy Transition: A New Geopolitical
Threat for Technology Independence

Engin KORKMAZ, Emel TOPÇU

Nestorian-Kurdish Social Relations
in the Context of Narrative Theory

125

Naratif Teori Bağlamında Nasturi-Kürt
Sosyal İlişkileri

Zülcüf ERGÜN

Emerîkê Serdar: Dengekî Cîyawaz
di Edebiyata Kurdî ya Sovyetê da

147

Emerîkê Serdar: Sovyet Kürt
Edebiyatında Farklı Bir Ses

Hadra Kübra ERKINAY TAMTAMIŞ

Nusaybin Mahalle Adlarına
Anlambilimsel Bir Bakış

170

A Semantic Overview of the Toponymy of
Nusaybin

Selçuk ATAY

Nesne ile Özne Arasında: Mehmet
Rauf'un "Uzaktan" Adlı Hikâyesinde
Hatırlamanın Psikanalitik Görüntüsü

192

Between Object and Subject: The
Psychoanalytical Image of Remembering
in Mehmet Rauf's Story "Uzaktan"

Mehmet YAZICI

Adat û Rusûmatnameê Ekradiye'de
Tam Göçerlerde Buyruk Veren/Alan
İlişkisine Dair Değerlendirmeler

209

Evaluations on the Relation of Giving
Order/Receiving Order in Nomades In
Adat û Rusûmatnameê Ekradiye

Çeviri

-

Translation

Ercan GÜMÜŞ

Çeviri: Osmanlı Belgelerine Göre I. Şah
İsmail ve II. Bayezid'in Siyasi ve
Diplomatik İlişkileri (911-917/1511-1515)

230

Translation: Shah Ismail I And
Bayezid II's Political and Diplomatic
Relations in Ottoman Documents

Kitap Tanıtım

-

Book Review

Merve Deniz KANDEMİR

Kitap Tanıtım: Türk Romanından
Örneklerle: Edebiyat ve Kıskançlık

249

Book Review: Examples from the Turkish
Novel: Literature and Jealousy

Mevlüt UĞURLU

Kitap Tanıtım: Sosyolojinin Mukaddimesi,
Mukaddime'de Sosyoloji

255

Book Review: Introduction of the
Sociology, Sociology in Mukaddime

Kültürel İktidar Mücadelesinin Mekânsal Boyutu: Mekânı Siyasallaştırmak¹

Nuh AKÇAKAYA²

Öz

Bu çalışma, Türkiye’de siyasallaşmış birtakım mekânların ortaya çıkış dinamiklerini konu edinmektedir. Çalışma, son dönemlerde yaygınlaşan kültürel iktidar tartışmalarına farklı bir perspektiften bakmak için tasarlanmıştır. Daha önce yapılan çalışmaların, “kültür savaşı” şeklinde tanımlanan kültürel iktidar çekişmelerini mekânsal olarak analiz etmemiş olması, araştırmanın özgün niteliği olarak sunulabilir. Araştırmada, Cumhuriyet tarihinde temelde iki farklı kültür anlayışının birbirleriyle rekabet halinde olduğu iddia edilmektedir. Bunlardan ilki, Tek Parti döneminde kurucu ideoloji ile uyum gösteren ve Batılı bir tarzı ihtiva eden modernleşmeci kültür olarak resmedilmiştir. İkincisi ise 1980’lerde ortaya çıkıp, 2000’lerden sonra etki alanı genişleyen, Yeni Osmanlıcı ideolojik çerçeve ile uyum gösteren kültür olarak tarif edilmiştir. İlk dönemlerde modernleşmeci kültür, Osmanlı kültürü ile bir çekişme halinde yerini tahkim etmeye çalışırken, son dönemlerde Yeni Osmanlıcı kültürel anlayış, modernleşmeci kültürle bir çatışma yaşamıştır. Tek Parti döneminde yıkılış ve çöküş sebebi olarak takdim edilen Osmanlı kültürüyle mücadele etmek için Köy Enstitüleri, Halkevleri ve Yatılı Okullar gibi mekânlar inşa edilmiştir. Bu mekânlarda gerçekleştirilen organizasyonlar, Batı kültürünü toplumsal hayatın pek çok alanına egemen kılmak için icra edilmekteydi. 2000’lerden sonra benzer bir amaçla inşa edilen yapılar ise Tek Parti döneminde - görece- tahkim edilen kültürle mücadele için kurumsallaştırılmıştır. Bu amaç doğrultusunda kültür merkezleri; gençlik merkezleri; bilim merkezleri; kongre, fuar, müze, sergi alanları; Millet Bahçeleri ve Kiraathaneleri gibi pek çok yapı, kökenlerini Osmanlıya isnat eden kültür anlayışını toplumsal hayata egemen kılmak için tasarlanmıştır. Sonuç olarak bu mekânların hem mimari yapısında hem de içinde icra edilen organizasyonlarda, Yeni Osmanlıcı imgelerin izlerini sürmek pekâlâ mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Kültürel iktidar, kültür savaşı, siyasallaşmış mekân, mekân sosyolojisi.

¹ Bu çalışma, Sosyoloji Divanı dergisinde yayımlanan “Kulturkampf: Halkevlerinden Kültür Merkezlerine” adlı denemeden türetilmiştir (Bkz. Akçakaya, 2020).

² Arş. Gör., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, akcakayanuh@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1457-1379.

The Spatial Aspect of the Cultural Power Struggle: Politicizing the Space

Abstract

This study focuses on the emergence dynamics of a number of politicized spaces in Turkey. The study is designed to look at the cultural power debates, which have become widespread recently, from a different perspective. Previous studies have not analyzed spatially the cultural power struggles defined as the culture war [Kulturkampf]. This can be presented as the original feature of the research. In the research, it is claimed that basically two different cultural understandings in the history of the Turkish Republic are in competition with each other. The first of these is pictured as a modernizing culture that harmonizes with the founding ideology in the one-party period and includes a Western style. Second understanding emerged in the 1980s and expanded its sphere of influence after the 2000s, in harmony with the Neo-Ottoman ideological framework. In the early periods, modernist culture tried to consolidate its position in a state of contention with Ottoman culture, while in recent periods, the Neo-Ottomanist cultural understanding has experienced a conflict with modernist culture. During the one-party period, places such as Köy Enstitüleri [village institutes], Halkevleri [people's houses] and boarding schools were built to combat the Ottoman culture, which was presented as the cause of its collapse and decay. The organizations held in these places were carried out to dominate Western culture in many areas of social life. Structures built for a similar purpose after 2000s is institutionalized to combat the culture that was relatively strengthened during the one-party period. For this purpose, many structures such as cultural, youth, science, congress, fair, museum, exhibition centers, Millet Bahçeleri [nation gardens] and Millet Kiraathaneleri [coffee houses] have been designed to dominate social life with the understanding of culture attributed to the Ottoman Empire. As a result, it is quite possible to trace the Neo-Ottomanist images both in the architectural structure of these spaces and in the organizations performed within them.

Keywords: Cultural power, culture war, politicized space, sociology of space.

Extended Abstract

This article focuses on the dynamics of the emergence of some politicized places in Turkey in two historical periods, such as Halkevleri [people's houses], Köy Enstitüleri [village institutes], boarding schools of the Republican era and cultural centers, youth centers, science centers, Millet Bahçeleri [nation gardens] and Millet Kiraathaneleri [coffee houses] in the recent two decades. It is contended that the subject discussed in the article will have a different contribution to the study of cultural power in Turkey. The purpose of this article is to shed a new light at the cultural power debates that have become widespread in recent times from a different perspective. Therefore, this study is distinguished from previous

studies of cultural power struggles in Turkey by focusing on spatial manifestations of cultural power.

The article is basically structured as four main parts. In the first part, it is stated that each place has an imaginative connotation. In this part, it is discussed how the actors who built the space leave traces of their own ideological preferences in the space. It has been emphasized that these traces can be observed not only in the construction of civic spaces made by ordinary people, but also in public spaces built by the state. As a result, with the first part, it was explained that the spaces are also political constructs. In other words, I argue that the construction of space here is not only something related to stone and soil, but also a political image is carved into the concrete of spaces. Second, third and fourth parts of the study, the political history of Turkey was evaluated in the context of cultural power, along with politicized spaces.

In the second part, it is first discussed how the political elites of the one-party period pursued cultural transformation through policies on space. Therefore, the cultural dynamics of the new state, which emerged as a result of revolutionary practice, are discussed. During the one-party period, the political elite, which generally acted with an understanding that rejected many aspects of the Ottoman cultural heritage, tried to replace it with a culture adopted in the Ottoman period with another culture. This culture, which is sometimes associated with the Kemalist ideology, has been shaped as the product of a Western-based and modernizing understanding. Thus, the effort to spread Western-based culture to all areas of social life is considered as a product of the desire to establish cultural power. Rather than discussing the multi-faceted political efforts to construct cultural power during the single-party period, only the politics of space is discussed. In other words, the main focus of this study is to understand how political imaginations are reflected upon spaces and what functions are attributed the spaces to establish cultural power. As a result, the second part demonstrates that during the one-party period, places such as Halkevleri, Köy Enstitüleri and boarding schools were functional in claiming cultural power and reshaping the cultural world of ordinary people.

In the third part of the study, the breaking points in the official ideology were discussed with the end of the one-party period. Right-wing political actors, sometimes defined as neo-conservative elites, started open criticism against the outputs of the single party government after the 1950s. The highlight of this part is that the Neo-Ottomanism movement, which began during Prime Minister Özal especially after the 1980 coup, gradually transformed ideological current. Although the intellectual roots of Neo-Ottomanism can be traced back to the 1950s, the concept was first started to spread after the 1980s whereas it can be argued that this current also became part of the ideology of government in an institutionalized way during the Justice and Development Party period. Finally, it can be stated that Neo-Ottomanism was used as an instrument of struggle with the official ideology (Kemalist Ideology) in all times. Here, it was emphasized that the Neo-Ottoman culture was introduced against the understanding of a Western-based culture compatible with Kemalist

ideology. The cultural references of the Neo-Ottoman ideology itself are taken from the Ottoman Empire.

In the fourth part of the study, the practices aiming to transform the social life in line with the understanding of culture idealized by the Neo-Ottomanist ideology are discussed. I stress that these moves are aimed at eliminating the influence of cultural ideologies promoted during the one-party period. In general, these practices designed in line with the Neo-Ottomanist ideology, were also evaluated as a result of the effort to transform and reclaim cultural power. These initiatives, especially during the period of the Justice and Development Party [AKP], can also be observed in the policies regarding specific spatial practices. Places such as cultural, youth and science centers, Millet Bahçeleri and Millet Kiraathaneleri, which were built extensively during the Justice and Development Party period, were interpreted as a product of the effort to establish cultural power. It is quite possible to trace the Neo-Ottomanist ideology and cultural positioning in these places.

As a result, this study shows that the challenge to Ottoman culture during the one-party period decreased significantly after the 1950s. Dissenting attitudes that emerged after the 1950s evolved into Neo-Ottomanist ideological thought. The Neo-Ottomanist current, which began to emerge after the 1980s, guided governments' desire to establish cultural power. With this purpose, a number of places were built to claim cultural power, especially during the Justice and Development Party period. These efforts, which were considered as a challenge to the idealized understanding of culture in the single-party period, were never seen as sufficient by those in power. Neither the spaces built during the one-party period were able to dominate public life with a completely Western culture, nor the spaces built during the Justice and Development Party were able to sufficiently spread the Ottoman culture. Cultural life has not always been transformed in accordance with the wishes of political authorities in an absolute sense. In other words, such interventions might produce different or alternative practices of appropriation or opposition. However, it does not seem possible to argue that all these interventions have no effect on the cultural world.

Giriş

Türkiye’de 1950 yılında Tek Parti iktidarının bitmesiyle beraber ülke siyasetinde önemli dönüşümler olduğuna dair oldukça yaygın bir literatür vardır. Yeni siyasal çizgiler ve konumlanışlar, toplumsal hayatın hemen her alanını etkilemiş ve ona yeni bir form kazandırmaya başlamıştır. Bu yıllarda Türkiye’deki sağ hareketler yavaş yavaş kurumsallaşmaya başlamış ve nihayetinde bu kurumsallaşma biçimleri 1980’lerden sonra Yeni Osmanlılık olarak da adlandırılabilir bambaşka bir kültürel ve siyasal atmosfere doğru kanalize edilmiştir (Özakıncı, 2009; Çalış, 2010; Davutoğlu, 2013; Tokdoğan, 2018). Söz konusu siyasal dönüşüme paralel olarak mekânı üretme stratejileri de değişmiş; özellikle kamusal mekânın, mimari özelliklerinden işlevlerine kadar pek çok alanda yeni bir zihniyetle tasarlandığı görülmüştür. Buradaki en önemli dönüşümlerden birisi de “hâkim”, “yaygın” ya da “resmî” ideoloji diye adlandırılabilen fikir sistemlerine mihmandarlık yapan mekânlarda olmuştur. Bu açıdan bakıldığında 1951 yılında Halkevlerinin kapatılması ve 1954 yılında da Köy Enstitüleri’nin tamamıyla kaldırılması, bu değişim ve dönüşümün sembolik örneklerindedir. 1950’lerde Demokrat Parti’nin bu mekânsal hamleleri, şüphesiz taş ve toprakla alakalı olmanın ötesinde, Tek Parti döneminin kültürel paradigmasına karşı yürütülen mücadelenin bir boyutu olarak değerlendirilmektedir. Sonraki yıllarda da hükümetler, kurumsal tasarrufu dairesinde -görece- kendi ideolojik ve kültürel dünyalarını yansıtan mekânlar inşa etmişlerdir. Bu durumu en iyi örnekleyecek mekânlar ise özellikle Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde yaygınlaşan kültür, gençlik, bilim, kongre ve fuar merkezleridir.

Cumhuriyet tarihi boyunca politik figürler arasında yaşanan gerilimleri siyasal ve bürokratik alana tahakküm kurma arzusunun bir sonucu şeklinde okumak, alışılmış bir okuma sürecini ihtiva etmektedir. Ancak Cumhuriyet tarihi, sadece politik ve bürokratik alanın iktidarına talip olanların kendi arasındaki çekişmelerini içermez. Söz konusu süreç, aynı zamanda kültürel alanda kendi dünya görüşünü ve kültür anlayışını hâkim kılma çabasının ürünü olarak da okunmaya müsaittir. Bu açıdan bakıldığında tarihsel süreç içerisinde siyasal elitlerin kültürel düzlemde de iktidar olmak istedikleri görülebilir. Kültürel iktidar olmak için yapılan hamleler çeşitli kurumsal yapıların ve bu yapıların nesnel olarak cisimleştiği mekânların inşa edilmesine neden olmuştur. Gerek Tek Parti döneminde gerekse de Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde yaygın bir şekilde inşa edilen bu tür mekânlar, resmî ideoloji ajandasının içerisindeki hâkim kültürel anlayışın karşısına makbul kültürü konumlandırmak için tasarlanmışlardır. Bu hegemonik yaklaşım, kendinden önce -görece- yaygınlaşan kültürel anlayışın önünü kesmeye yönelik bir çaba şeklinde de değerlendirilebilecek niteliğe sahiptir. Bu açıdan kültürel iktidar olma çabası hâkim kültürel iktidarı yıkma çabası olarak da görülebilir. Kültür alanında siyasal figürlerin bu çekişmelerinin okunabileceği en belirgin yer ise bu doğrultuda inşa edilen mekânlardır.

Bu çalışma, Tek Parti sürecinde ve Adalet ve Kalkınma Partisi Döneminde yaygın bir şekilde inşa edilmeye başlanan bazı mekânların; nasıl, neden ve hangi saiklerle ortaya çıkıp politik bir platforma dönüştüğünü konu edinmektedir. Bu durum ister istemez söz konusu mekânların işleyişini, işlevini, ruhunu ve onları bugüne getiren tarihsel nedenleri ele almayı gerektirmektedir. Çalışmada, tarihsel süreç içerisinde sadece siyasal olarak değil, aynı zamanda kültürel olarak da iktidar olmayı arzu eden modernist ve muhafazakâr birtakım siyasal elitlerin politik tavırları ve konumlanışları ele alınacaktır. Çalışmanın amacı, Türkiye özelinde kültürel iktidar olmak yolunda mekânların politik bir şekilde nasıl inşa edildiğini açığa çıkarmaktır. Bu amaç doğrultusunda Cumhuriyet tarihi boyunca kültürel iktidar olmak arzusuna sahip mezkûr elitlerin, birbirleri ile mücadelesinin mekân üzerindeki etkisine odaklanılacaktır. Burada bilhassa Tek Parti dönemi için sembolik bir mahiyeti haiz olan Köy Enstitüleri, Halkevleri ve yatılı okullara; Adalet ve Kalkınma Partisi dönemini örneklediği için de kültür, gençlik ve bilim merkezi gibi halk eğitimine tahsis edilmiş bazı mekânlara odaklanılacaktır. Çünkü 21. yüzyılın Türkiye'sinde halk eğitimine ayrılmış mekânlar, kuruluş amacı itibarıyla 20. yüzyılın Köy Enstitüleri ve Halkevlerine birçok noktada benzemektedir.

1. Mekânsal İmgenin Politik Yapısı: Şeylerin Ruhunu Betona İşlemek

Mekân, insanın tabiat ile girmiş olduğu etkileşimin doğal ve zorunlu bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki mekân, insani bir yaratım olması dolayısıyla insandan ve onun psiko-sosyal şartlarından izler taşımaktadır (Alver, 2013: 19). Adeta insanın ruhundan, düşünce dünyasından, amaçlarından ve dünyayı algılama biçiminden bir şeyleri temsil etme iradesine sahiptir. Başlangıç olarak insan, kendi ruhundan bir şeyleri mekâna işlese de sonrasında bu ruh; kuşakları tesiri altına alıp, onları dönüştürüp, biçimlendirebilmektedir. Daha önceleri literatürde çoğu kez işaret edildiği üzere, bu diyalektik sürecin sonucu olarak mekân, insan üzerinde kayda değer bir etki bırakmaktadır. Elbette ki diyalektik süreç, insanın mekânı dönüştürmesi ve mekânın insanı dönüştürmesi suretinde iki farklı şekilde cereyan etmektedir. Sosyolojik literatürde bu durumun fetişizm, şeyleşme, kültür trajedisi ya da nesnel kültür gibi farklı kavramsallaştırmalarla formülize edildiği bilinmektedir. Esasen bütün bu farklı kavramsallaştırmalar, benzer bir kapıyı aralamakta ve insanın kendi ürettiğine dışsal bir gerçeklik atfedip, sonrasında onun tesiri altına girmesini imlemektedir.

Türkiye'de farklı politik ajandaların ve kültürel konumlanışların bir sonucu olarak kendinde bir ruh barındıran ve bu ruhu insan hayatının bir parçası kılmaya çalışan; insanı hem mimarisi ile hem de içinde icra edilen bir kısım ritüellerle tesiri altına alıp dönüştüren, oldukça fazla ve farklı kamusal mekâna işaret edilebilir. Hatta mekânların ruhlarındaki bu farklılık bugün bile zaman zaman bir zıtlığı temsil etmekte ve tabiatla imgesel anlamda bir mekân ve dolayısıyla bir kültür savaşına neden olmaktadır. Burada özellikle Osmanlı'nın mirası üzerine kurulmak durumunda kalan Cumhuriyet Türkiye'si, kamusal mekânın yapısına, işlevine ve ruhuna dair yepyeni anlamlar yüklemek eğilimine sahip olmuştur. Bu durum

önceki yapılarla yeni yapılar arasında mezkûr savaşın görünen bir imgesi haline gelmiştir. Hatta coğrafya üzerinde var olan kültürel ve siyasal gerilimler, mekânsal zıtlıklar üzerinden de okunabilir duruma dönüşmüştür. Her ne kadar Cumhuriyet Türkiye'sinde, Osmanlıdan kalan bazı mekânlar -görece- varlığını ve ruhunu koruyabilmiş olsa da eskinin sembolik bir temsilcisi olarak bu mekânların insanın anlam dünyasını biçimlendirme gücü zayıflamıştır. Diğer bir ifadeyle mekânlara yapılan müdahaleler veya onların işlevsiz hale getirilmesi, mekânların insan hayatını etkileme gücünü aşındırmıştır. Elbette ki ulus devlet, yapılan hemen her müdahaleyi “devletin bekası” terkibi altında açıklamaya çalıştığı için (İnsel, 2014: 7-18) mekâna yapılan müdahalelerin meşruiyet zemini de bu şekilde oluşturulmuştur. Devletin bekası söylemine dayanan terminoloji, yeniden inşa edilen mekânların, büyük oranda farklı bir formda inşa edilmesini koşullandırmıştır. Böylece Osmanlıdan kalan bazı mekânlar duruma göre yıkılmış, dönüştürülmüş veya işlevsiz kılınmıştır.

Cumhuriyet tarihi boyunca kamusal mekâna yapılan müdahale büyük oranda sürdürülmüştür. Ancak bu müdahalelerin temelindeki motivasyon, taş, toprak ya da beton ile alakalı bir mesele olmanın ötesinde, büyük oranda bir ruh ve kültür ile alakalı görülmüştür. Dolayısıyla ilk etapta kurucu kadrolar, kendilerinin dünyayı algılama biçimini, yani çağdaş ve Batılı dünyanın hakikatini, özellikle kamusal mekânlar vasıtasıyla toplumsal hayatın bütün alanlarına yaymak istemişlerdir. Bu durum doğal olarak eğitimle, hatta yeniden eğitimle, gerçekleştirilmesi gereken bir husus olarak okunmuştur. Burada okul ya da mektep denilen alan, yeni yurttaş tipinin yaratılması için öncelikli bir mekân olarak görülmüştür. Nitekim hem olgusal hem de mekânsal bir gerçeklik olan medreselerin kaldırılıp, Köy Enstitüleri ve yatılı okullar gibi yapıların inşa edilmesi önemli bir husustur. Bu mekânlarda yetiştirilen öğretmen ve öğrencilerin yeni yurttaş tipolojisinin yaratılması için Cumhuriyet ideolojisine yapmış olduğu katkı, kurucu aktörlerin en köklü hamlelerinden birisi olarak görülebilir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Köy Enstitüleri ve yatılı okullarda verilen eğitimin kapsamına sadece çocuklar giriyordu ve esasında koskoca bir ulusun yeniden inşa edilmesi gerektiğine inanılıyordu. Yani çocukların dışında yetişkinlerin de eğitilmesi elzem olarak görülmekteydi. Kurucu kadrolar bunu da yine hem mekânsal hem de olgusal bir gerçeklik olan Halkevleri marifetiyle yapmayı amaçlamışlardır. Burada, boş zaman etkinliklerini edilgen bir şekilde ve toplu hallerde icra etmek gibi kültürel bir koda sahip olan Türk toplumunun (Tezcan, 1993), boş zamanlarındaki organizasyonlarını yönetmek henüz yenice kurumsallaşmaya başlayan müesses nizamın kuşaklar boyunca yeniden üretilmesi anlamına gelmekteydi. Bundan dolayıdır ki Halkevleri araçsallaştırılmış ve tıpkı Köy Enstitüleri gibi bu mekânlar da ‘yeni inşa edilen ulus paradigmasının, yeniden üretimi için’ vazgeçilmez unsurlar olarak görülmüştür. Kuruluş yıllarında yapılan kamusal mekânlarda imgesel anlamda adeta yeni bir ruh ve ideoloji görülmeye başlamıştır. Söz konusu ideoloji, bu mekânlarda, devrim pratiğinin sonucu olarak ortaya çıkan, yeni devlet düzenine uygun vatandaş yetiştirmek

suretinde cereyan etmiştir. Yeni aidiyet formları ve devrimin modernleşmeci paradigması, bu mekânlar vasıtasıyla vatandaşlara aşılarmaya çalışılmıştır. Elbette ki bu durum büyük oranda kamu binalarında yani okullarda, mahkemelerde, camilerde, Köy Enstitülerinde ya da Halkevlerinde gerçekleştirilmiştir. Bugünün Türkiye'sinden bakıldığında, Tek Parti döneminde inşa edilen kamusal mekânların politik bir imgeye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu imge, modernist bir anlayış ile özdeşleştirilmekte ve *makbul vatandaşın* inşasının ne marifeti ile oluşturulmaya çalışıldığını göstermektedir. Nitekim modernleşmeci paradigmanın kendi ruhunu söz konusu *makbul vatandaşın* inşası için oluşturulan kamusal mekânlara işlediği anlaşılmaktadır. Nihai olarak bu mekânları oluşturan betonların içerisindeki ruh, Cumhuriyetin ve büyük oranda onun ideolojik konumlanışının ruhunu temsil etmektedir. Bu ruhun kültürel dünyada egemen kılınmaya çalışılması, kültürel iktidar olma arzusunu yansıtmaktadır.

Son zamanlarda entelektüel dünyanın gündemini oldukça meşgul etmeye başlayan kültürel iktidar kavramı, tanımlanması oldukça zor bir nosyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Çakırca'ya göre (2020: 190) kültürel iktidar, öncelikle bir tahakküm aracı olarak görülebilir. Ardından, kültürün ekonomi ile olan ilişkisi bağlamında da ele alınabilir. Hatta iç siyaseti dizayn etme, uluslararası sistemde öne çıkma veya bu sistemde farklılaşma çabası olarak bile görülebilir. Fakat bu makalede kültürel iktidar kavramı, ekonomi, siyaset veya uluslararası ilişkiler gibi alanların ötesinde; bir bütün olarak dünyayı algılama biçimini işaret etmek için kullanılmaktadır. Çünkü sanat, edebiyat, tüketim ya da siyaset gibi hayata ve kültüre dair bütün bu temaların, kültürel iktidardan bağımsız düşünülmesi pek mümkün görünmemektedir. Bu açıdan kültürel iktidar kavramının özü, toplumsal hayat içerisinde insanın eylem alanını ve kapasitesini belirleyen bir bilgi haritasını yansıtmaktadır. Aydınlanmadan mülhem oluşan modernist anlayışın, Türkiye'de Kemalizm suretindeki yansımaları; bu bilgi haritasının temel kodlarını bize okutmaktadır. Diğer bir ifadeyle Kemalizm ve onun makbul gördüğü kültürel anlayışın hâkim kılınma çabası, Cumhuriyetçi kadroların kültürel iktidar olma çabası olarak da okunabilir. Elbette bu çabanın mekânsal tezahürleri, kültürel iktidar çabasının önemli bir kilometre taşı olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. Devrimci Pratiğin Mekânsal Tezahürleri: Halkevleri, Köy Enstitüleri ve Yatılı Okullar

Cumhuriyetin ilk yıllarında *makbul vatandaşın* yetiştirilmesi için öncelikle bu vatandaş eğitecek mekânları inşa etmek temel bir gaye olarak görülmüştür. Bu amaç doğrultusunda birçok kurum ve mekân ihdas edilmiştir. Bu yıllarda Köy Enstitüleri mezkûr amaçla vatandaşın ıslahı için organize olmuş kurumlar olarak görülmekteydi (Yeğen, 2009: 61). Burada sadece Köy Enstitüleri değil; Halkevleri, Halkodaları, yatılı okullar ve özgün yapısı göz önüne alındığında Osmanlıda pek rastlanmayan; daha birçok kurum, söz konusu gayenin bir ürünü olarak çalışmaktaydı. Köy enstitüleri kırsaldaki vatandaşların eğitilmesi için öğretmen

yetiştirirken (nitekim sonraları adı öğretmen okulu olarak değiştirilmiştir), Halkevlerinin en önemli işlevi devrimlerin *telkin* ve *terbiye* yolu ile özellikle kentteki halka benimsetilmesiydi (Yeşilkaya, 2009: 114). Bir başka deyişle Enstitüler, Türk milliyetçiliğinin yeterince olmadığı düşünülen köylerde resmi ideolojinin benimsenmesi için bir araç olarak görülürken (Karaömerlioğlu, 2009a: 286), Halkevleri büyük oranda benzer bir misyonla kentli insana odaklanmıştır. Öte yandan yatılı okullar aynı amaçla Doğu ve Güneydoğu bölgelerindeki çocukların yeni sisteme intibakını sağlamak adına inşa edilen total kurumlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yapıların her biri kendi içerisinde -görece-başarıları ve başarısızlıkları ile Cumhuriyet tarihine mal olmuşlardır. Yatılı okullar sonraki yıllarda Cumhuriyetçi bürokratların yetişmesi için önemli başarılar ortaya koysa da Köy Enstitüleri ile benzer bir amacı sahiplenen Halkevleri, köylüyü ve köyleri dönüştürmede pek başarılı olamamıştır. Ancak Halkevleri de köycülük söylemiyle aydınları ve iktidar çevrelerini ciddi bir şekilde etkilemiştir (Karaömerlioğlu, 2009b: 296). Tüm bu kurumların ortak amacı ise Cumhuriyetçi ideolojik yaklaşımın kültürel iktidar olmak çabasına hizmet etmektir. Bu doğrultuda özellikle resmi ideoloji çerçevesinde verilen eğitim, toplumun bütün kesimlerini dönüştürme çabasının bir ürünü olarak şekillenmiştir. Arzu edilen bu dönüşüm, sadece okul çağındaki çocukların mesleki becerilerini kapsayan bir dönüşümden ziyade toplumun bütün kesimlerinin dünyayı algılama biçimine uzanan geniş bir alanı kapsamaktaydı. Böylece kuruluş yıllarında söz konusu yapılar, devrimci pratiğin mekânsal tezahürleri olarak teşekkül etmişlerdir.

İsmet İnönü, Köy Enstitülerinin kurulmasını sağlayıp, Kemalist eğitimci yetiştirerek, devrimin ilkelerini halka benimsetmeye çalışmıştır. Ne var ki İnönü daha sonraları Köy Enstitüleri uygulaması ile "komünist fesat ocakları kurmakla" suçlanmıştır³ (Demirel, 2009: 130). Resmen 1940'da, fiilen 1930'larda gündeme gelen Köy Enstitülerinin görünürdeki amacı, köylü çocuklardan öğretmenler yetiştirerek eğitim yoluyla kırsaldaki toplumun yapısal dönüşümünün sağlanması olmuştur. Fakat Enstitüler 1940'lardan bugüne kadar son derece önemli siyasal tartışmaların odağı haline gelmiştir (Karaömerlioğlu, 2009a: 286). Bu tartışmaların içerisinde Enstitüler, yer yer sağcı olmakla yer yer de (aşırı) solcu olmakla suçlanmıştır. Bir başka ifadeyle Enstitüler, Türkiye'nin siyasal yelpazesindeki sağ-sol cetvelinin neresinde olması gerektiği noktasında oldukça fazla eleştiriye maruz kalmıştır. Ancak her halükârda tartışmanın tarafları, büyük oranda, Köy Enstitülerinin köye yeni bir insan ve iş birliği modeli getirerek köy ekonomisinde farklı bir düzene gidişin öncüsü olduğunu (Karaömerlioğlu, 2009b: 303) kabul etmektedirler. Buradan anlaşıldığı gibi ilkesel olarak Köy Enstitülerinin kuruluşundaki amaç, toplumsal hayatın sadece siyasal ve kültürel yönünü tanzim etmek değil, aynı zamanda ekonomik hayatın da dönüştürülmesidir. Ancak Köy Enstitülerinin çok partili hayatta yaşaması son derece zor görülüyordu ve bu uygulama çok uzun sürmeden durdurulmuştur. Çünkü Enstitüler, Halkevleri gibi,

³ Bu durum Kemal Tahir'in Bozkırdaki Çekirdek romanında da ironik bir şekilde işlenir. Bkz. (Tahir, 2016)

Cumhuriyet Halk Partisi iktidarıyla özdeşleştirilmiş kurumlardı ve nitekim demokratik bir yapısal hüviyet de taşıyorlardı. Gerçekten de İsmet İnönü'nün yıllar sonra söylediği gibi, Enstitüler ancak Tek Parti rejiminde yaşayabilirlerdi (Karaömerlioğlu, 2009a: 292).

Tablo -1: Köy Enstitülerinin bulunduğu iller/ilçeler⁴ (Çelik, 2010: 115).

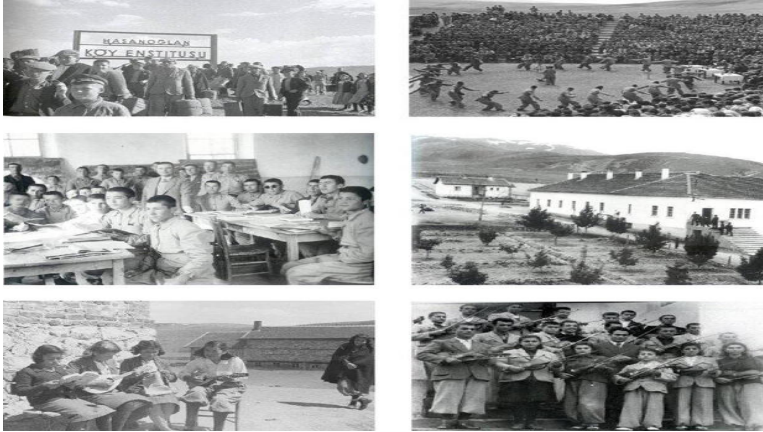
Adı/Bulunduğu İl	Kuruluş Tarihi	Bulunduğu İlçe
Çifteler/Eskişehir	1937	Çifteler
Kızılcıllu/İzmir	1937	Buca
Gölköy/Kastamonu	1938	Merkez
Kepirtepe/Kırklareli	1938	Kırklareli
Akçadağ/Malatya	1940	Akçadağ
Akpınar/Samsun	1940	Lâdik
Aksu/Antalya	1940	Aksu
Arifiye/Kocaeli	1940	Arifiye
Beşikdüzü/Trabzon	1940	Beşikdüzü
Cılavuz/Kars	1940	Susuz
Düziçi/Osmaniye	1940	Düziçi
Gönen/Isparta	1940	Gönen
Pazarören/Kayseri	1940	Pınarbaşı
Savaştepe/Balıkesir	1940	Savaştepe
Hasanoğlu/Ankara	1941	Elmadağ
İvriz/Konya	1941	Ereğli
Pamukpınar/Sivas	1941	Yıldızeli
Pulur/Erzurum	1942	Aziziye
Dicle/Diyarbakır	1944	Dicle
Ortaklar/Aydın	1944	Germencik
Erciş/Van	1948	Erciş

Tablo -1'e bakıldığında Köy Enstitülerinin büyük oranda taşra diye ifade edilebilecek yerlerde kurulduğu görülmektedir. Nitekim buralara çevre iller ve ilçelerden de katılan öğrenciler olmuştur. Böylece taşra hükmündeki Köy Enstitülerinin kurulduğu ilçeler, kendi taşrasını da yaratmış, oraya taşranın taşrası konumunda olan yerlerden öğrenciler öğretmen olmak için gitmişlerdir. Bu durum ister istemez bu ilçeleri merkeze dönüştürmüş ve Enstitüler kapandıktan/dönüştükten sonra bile söz konusu birtakım okullar varlığını sürdürmüştür. Hatta sonraki yıllarda kendi içerisinde liselere ya da üniversitelere dönüşen bazı Enstitüler, kurumsal hafızası dolayısıyla cazip birer okul haline

4 Çelik'in (2010) tablosunda daha kullanışlı bir görüntü elde edebilmek için birtakım düzeltmeler ve eklemeler yapılmıştır.

gelmiştir. Bu açıdan bakıldığında günümüze kadar varlığını sürdürebilmiş bazı Enstitü binaları hem mimarisi ile hem de kurumsal hafızasıyla Cumhuriyet ideolojisinin ruhuna dair emareleri içerisinde barındırmaktadır. Söz konusu binalara ve yetiştirdiği aktörlerin dünya görüşüne bakıldığında, burada Cumhuriyetçi Batı kültürünün izlerini sürmek halen mümkündür. Köy Enstitülerinde yetişen ve günümüze kadar ulaşan bazı aktörlerin dünyayı algılama biçimi incelendiğinde, söz konusu kurumların kültürel propagandasının etkisi daha net bir şekilde görülebilir. Bu son kuşağın, Cumhuriyete mal olmuş bir saz olarak mandolini kullanması, bir iktisat modeli olarak tutumluluğu hayatının merkezine alması, gündelik teknik bilgilere sahip olması, batılı anlamda giyinmesi, Atatürk ilkelerini siyasal anlayışının merkezine koyması ve hassaten Cumhuriyet Halk Partisine olan sadakatleri, Köy Enstitülerinin etkisini günümüze taşıyan unsurlar olarak okunabilir (Öztürk, 2020; Görgülü Aydoğdu, 2016).

Türkiye’de tarihyazımının politik temayüllerine göre Köy Enstitüleri ya büyük oranda eleştirilmiş ya da Cumhuriyet Türkiye’sinin daha kaliteli ve aydınlık bir istikamete gitmesindeki en temel unsurlar olarak görülmüştür. Köy Enstitüleri tartışmalarında bu kurumları hem övenlerin hem de yerenlerin ortak zemini, söz konusu kurumların iktidarın ‘kültürel elçiliğini’ yaptığı noktadır. Yani Tek Parti iktidarı, bu kurumlar marifetiyle kendi kültür anlayışını ve dünyayı algılama biçimini vatandaşa empoze etmek suretiyle herşeyi ile yeni bir toplum inşa etmeyi arzuluyordu (Çolak, 2017: 212). Bu husus hem ‘resmi tarih’ anlayışının bir uzantısı olarak eser veren hem de Yeni Osmanlıcı retoriği benimseyen aydınlar, tarihçiler, siyasetçiler, akademisyenler veya bu konu hakkında fikir beyan etmek durumunda olan aktörlerin ortak zeminde buluştuğu bir nokta olarak karşımıza çıkmaktadır.

Fotoğraf -1: Hasanoglan Köy Enstitüsü’nden fotoğraflar⁵

5 Fotoğraf 06.08.2021 tarihinde <https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/keyif/hasanoglan-hatirasi-ve-koy-aydinlanmasi-27383992> adresinden alınmıştır.

Tek parti iktidarının Köy Enstitülerini açtıkları merkezelerle bakıldığında; bunların etnik, dinsel veya ideolojik nedenlerden dolayı resmi ideolojiyi benimsemekte zorluk çeken taşra hükümündeki yerler olduğu görülmektedir. Bu durumu destekleyen en önemli argümanlardan birisi, merkez diye tarif edilen İstanbul'da Köy Enstitüsünün açılmamasıdır. Öte yandan ulus devletinin inşasında Halkevleri de en az Köy Enstitüleri kadar önemli görevler almıştır. Burada ümmetçiliğe karşı milliyetçilik ilkesi ile bir ulus inşa edilmek istenmiştir. Halkevlerine yüklenen en önemli görevlerden birisi, bu "halkı-milleti" yaratarak, birlik ve beraberliği sağlamaktır. Burası hem aydınların hem de halkın sosyalleşme mekanı olarak görülmüştür. Aynı zamanda bu mekanlara, "asırların, sakat din telakkileri" ile de mücadele etmesi adına bir misyon tanınmıştır (Yeşilkaya, 2009: 115-117). Halkevlerinde yapılan konuşmaların temalarına bakıldığında onların dini, siyasi, sanatsal ve toplumsal hayatın birçok yönünü içerdiği görülmektedir. Bu durum ister istemez "kültürel iktidar" diye ifade edilen ve toplumsal hayatın hemen her alanında muktedir olmayı imleyen olgusal gerçeklikle yakın bir ilişki içerisindedir. Burada bir yerden tarikat ve cemaat gibi geleneksel dini kurumların öğretileri ile mücadele edilirken, bir yerden de "adabı muaşeret" terkihi altında yeni sosyalleşme formlarının proagandası yapılmıştır. Gerçekten de normların nesilden nesile aktarılması için sosyalleşmenin arzu edilir bir şekilde olması gerekmektedir (Ulutaş, 2020: 75) ve kurucu kadrolar, bu sosyolojik gerçekliği keşfetmişlerdir. Buna dair çabalar, yani sosyalleşmenin yönünü tayin etme çabaları, yukarıda da tanımlandığı gibi kültürel iktidar kurma arzusu ile büyük ölçüde uyum göstermektedir.

Halkevleri ile yeni bir kamusal alan yaratılır ve liman kentlerinde, özellikle de İstanbul'da, yeni-modernleşmiş yaşam kalıplarının örnekleri görülür. Askerler, bürokratlar ve aydınlardan oluşan seçkinlerin içselleştirdikleri bu yaşam biçimlerinin, alışkanlıklarının ve hassaten dünyayı algılama şeklinin Halkevleri aracılığı ile Anadolu'ya taşınmaya çalışıldığı görülür. Halkevleri yayımladıkları dergiler, düzenledikleri konferanslar, ev veya iş yaşamı dışında oluşturdukları yeni sosyalleşme mekânları, yeni eğlence anlayışları, danslar, müzikler, tiyatrolar, sporlar, toplantılar, çalışma salonları ve kütüphaneler aracılığıyla Kemalist düşünce dünyasını halka benimsetme görevini icra etmişlerdir. Öte yandan Halkevi binalarının hükümet konakları ile birlikte Cumhuriyet meydanlarında yer alması, Tek Parti döneminde, parti-devlet bütünlüğünün en somut ifadesi olarak gösterilmektedir (Yeşilkaya, 2009: 114).

Tablo -2: Şubat 1949 da Halkevlerinin illere göre sayısı (Tunaya’dan akt. Arıkan, 1999: 280)⁶.

İller	Halkevi	İller	Halkevi	İller	Halkevi	İller	Halkevi
Afyon	11	Çorum	6	İzmir	22	Rize	3
Ağrı	4	Denizli	20	Kars	7	Samsun	8
Çoruh	4	İstanbul	17	Niğde	5	Seyhan	4
Amasya	3	Diyarbakır	6	Kastamonu	12	Siirt	2
Ankara	10	Edirne	8	Kayseri	7	Sinop	4
Antalya	10	Elâzığ	4	Kırklareli	11	Sivas	7
Aydın	15	Erzincan	4	Kırşehir	6	Tekirdağ	3
Balıkesir	10	Erzurum	5	Kocaeli	12	Tokat	6
Bilecik	7	Eskişehir	5	Konya	29	Trabzon	11
Bilecik	7	Gaziantep	6	Malatya	5	Tunceli	3
Bitlis	3	Giresun	7	Manisa	15	Urfa	6
Bolu	8	Gümüşhane	5	Maraş	6	Van	3
Burdur	5	Hakkâri	1	Mardin	7	Yozgat	7
Bursa	8	Hatay	6	Muğla	7	Zonguldak	10
Çanakkale	7	İçel	7	Muş	3	Toplam	487
Çankırı	4	Isparta	11	Ordu	6		

Türkiye’de Halkevlerinin Devlet Tiyatrolarının, Devlet Konservatuarlarının, Devlet Opera ve Balesi gibi kurumların kurulup, kültürün genel olarak desteklenmesi (Karacasu, 2009: 334) resmi ideolojinin kültürel iktidar olma arzusunun bir sonucu olarak okunabilir. Çünkü kültür, toplumsal hayatın bütün bir boyutunu kuşatır ve iktidarlar kültürün yönünü, güzergahını veya istikametini tayin etmekte oldukça isteklidirler. İnsanın dünyayı algılama biçimini etkileyen kültürü yönetmek, toplumsal hayatı bütün detayları ile yönetebilmek anlamına gelmektedir (Akçakaya, 2020; 272-273). Nitekim mezkur kurumların isminin başında “devlet” iminin olması iktidarların, sanatsal ve kültürel alana müdahale etme isteğinin bir sonucu olarak okunabilir. Ne var ki “Devlet Konservatuarı” olarak isimlendirilen ve üniversiteler bünyesinde bulunan okulların isminden,

⁶ Tabloda oynamalar yapılmıştır ve Halkodalarına yer verilmemiştir. Çünkü Halkodaları resmi ideoloji ile irtibat kurma noktasında Halkevlerine göre daha az kabiliyete sahip olarak görülmektedir.

devlet ile girilen ilişkinin mahiyeti anlaşılmaktadır. Bu ilişki öyle bir boyut almıştır ki “Devlet Tiyatroları” gibi başında devlet imi olan birtakım kurumları eleştirmek zaman zaman rejimi eleştirmekle eş tutulmuştur (Yaylalı, 2007: 253-254). Özellikle üniversitelerde teknik açıdan sıradan bir fakülte hükmünde olan Devlet Konservatuvarlarının olması ama “Devlet Fen-Edebiyat Fakültesi”, “Devlet Tıp Fakültesi” gibi terkiplerin olmaması en azından kuruluş yıllarında devletin sanatsal ve kültürel olana dair takınmış olduğu tavrı göstermektedir. Gerçekten de bu kurumlar modernleşmenin ve kültürel hayatın Batılı motiflerle örülmesinin temel enstürümanları olarak görülmüş ve burada, halkın yeni toplum düzenini içselleştirmesi arzulanmıştır. Bu noktada Halkevleri de tıpkı diğer kurumlar gibi o yıllarda Cumhuriyet Halk Partisinin, halkla bağlarını güçlendirme çabasının ürünü olarak ele alınmaktadır (Yeşilkaya, 2009: 113). Bu husus Tablo -2’de bulunan yerlerin sosyolojik koşullarına ve siyasal konumlanışına bakıldığında, daha anlaşılır bir hale gelmektedir. Burada genellikle taşralarda kurulan bu kurumların birincil hedefinin, “kültürel iktidar” olmaya giden yolda siyasal kadrolara hizmet etmek olduğu görülmektedir.

Dil-tarih-edebiyat, sanat, tiyatro, spor, sosyal yardım, halk dershaneleri-kurslar, kitapsaray-yayın, köycülük, müze ve sergi şeklinde dokuz şubeden müteşekkil Halkevleri; Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kapatılmasından sonra 1932 yılında kurulmuştur ve Tek Parti egemenliği içinde yer almıştır (Yeşilkaya, 2009: 113). Ancak Demokrat Parti döneminde kapatılmıştır. Halkevlerinin ardından Köy Enstitüleri de Demokrat Parti döneminde kapatılmıştır. Fakat 1960 yılında yeniden örgütlenmesine izin verilen Halkevlerinin, 1950 yılında el konulan malvarlıkları tekrardan iade edilmemiştir. Nitekim 12 Eylül 1980 askerî müdahalesinden sonra birçok dernekle beraber tekrar kapatılmıştır. 1988 yılında üçüncü defa kurulsun da (Köker, 2009:117) bugün yaygın bir etkinliğinden söz etmek pek mümkün değildir. Ancak geçmişteki gücü ve o gücün bugünün Türkiye'sine etkisi tartışmasız bir şekilde çok fazladır. Mesela Halkevlerinin Türkiye'de yerel basının gelişmesinde çok önemli bir katkısının olduğu bilinmektedir (Varlık, 2009: 268). Öte yandan Halkevleri, pratikte değilse bile, teoride halkçı ideolojinin tartışıldığı ve aydınların halka gitmesine yardımcı olan kurumlar olarak görülmektedir (Karaömerlioğlu, 2009c: 283). Halkevleri ve Köy enstitüleri kadar dikkat çeken bir diğer mekân ise yatılı okullardır. Benzer şekilde Cumhuriyetin ulusçuluk ideolojisini yansıtan söz konusu okullar, kurucu ideolojinin telkinlerini keskin bir şekilde içermekteydi. Yerli literatürde yatılı okullar üzerine araştırmalar mevcut olsa da söz konusu çalışmaların büyük oranda ya pedagojik ya da psikolojik temaları içerdiği görülmektedir. Neredeyse hiçbir araştırma, bu okullarda duyguların sosyolojik olarak yönetilmesine ve hassaten değerler eğitime ciddi bir şekilde eğilmemiştir. Dolayısıyla literatürde

örtük⁷ [gizli] müfredat olarak geçen kavramın, öğrencilerin duyu yönetiminde ve değerler eğitiminde ne denli etkili olduğu pek tartışılmamıştır.

Türk eğitim sistemi içerisinde ulus devletin bir ürünü olarak teşekkül eden eğitim politikalarının, öğrencilerin sadece akademik gelişimine odaklanmadığı artık büyük oranda kabul edilmektedir. Sistem, öğrencilerin devletin tanımadığı sınırlar içerisinde makbul bir vatandaş olabilmesi için de çalışmaktadır. Bu açıdan siyaset, kültür ve pedagojinin kesiştiği yerde *makbul vatandaşın* inşası için değerler eğitime ve duygular yönlendirilmeye çalışılmaktadır. Nihayetinde birçok sosyoloğa göre de duyu ve değerler, eylem motivasyonunun temeli olarak görülmektedir (Ahmed, 2014; Baker, 2018; Eduardo, 2016). Vatan millet sevgisinden, estetik yargılara kadar uzanan bu eğitim süreci, toplumsal aktörün olası eylemlerinin mahiyetini belirleyen asli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum eğitim sürecinde daha çok örtük müfredat marifeti ile gerçekleştirilmektedir. Son kertede duyguların yönlendirilmesi ve değerler eğitiminin radikal bir şekilde verilmesi, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında da çok yoğun bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu yıllardaki yatılı okullar etki bırakmak hususunda diğer okullara göre çok daha güçlü kurumlar olarak görülmektedir. Çünkü yatılı okullardaki öğrenciler, net bir şekilde yapılandırılmış kurumsal eylem alanının içerisinde gündelik hayatlarını sürdürmektedirler. Gözetim ve kapatılma süreçlerinin çok yoğun bir şekilde yaşandığı bu mekanlarda, eğitim ve iktidar ilişkisinin doğal bir sonucu olarak öğrenciler edilgenleştirilmektedir. Gerçekten de yatılı okullar, iktidarın öğrenciler ile en yakın temasını kurduğu bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yatılı okullarda günün hemen her saatini resmi ideolojinin yapılandığı şekilde geçirmek durumunda olan öğrenciler, sıradan okullardaki öğrencilere göre çok daha edilgen bir süreci yaşamaktadırlar. Gerçi sonraları bu kurumlarda önemli ölçüde bir değişim, dönüşüm ve gevşeme gerçekleşmişse de buradaki öğrenciler Cumhuriyetin kuruluş yıllarında sadece okulda değil, okul dışı boş zamanlarında da sürekli bir telkin ve tavsiye ile karşı karşıyaydılar. Cumhuriyet tarihi boyunca burada okuyan çocukların geneli sosyo-ekonomik şartları itibarıyla alt gelir gurubu üyelerinden olmuşlardır. Söz konusu sınıfsal habitusa sahip çocukların, nadiren eve gitmeleri birçok açıdan onların gelişimlerini olumsuz yönde etkilemiştir (Çokomay, Çavdar ve Çok, 2014). Eve gidememe durumu, öğretmenler için çocukların adeta bir *tabula rasa* olarak görülmesine neden olmuştur. Son yıllarda akademik açıdan oldukça düşük performanslar sergilese de bu okullar, Cumhuriyetin birçok aydın, bürokrat ve sanatçısının yetişmesine

7 Bu kavramsallaştırma okullardaki akademik müfredatın ötesinde, öğretmenlerin kurumsal doğrularla özdeşleşmiş kendi doğrularını öğrencilere öğretmesini ifade eder. Tuvalet alışkanlığından, oturup kalkmasına kadar, birçok alanda öğrenciler bu doktrinlerle muhatap olurlar. Bu doktrinler normatif ve çoğu zaman siyasaldır. Öte yandan insanda var olan birtakım duyguların da öznenin içinde bulunduğu toplumsal koşullarla yönlendirildiği bilinmektedir. Bu yönlendirme eğitim içerisinde örtük müfredat sayesinde olmakta ve değerlerle paralel bir şekilde olmaktadır. Böylece salt bir sevgi duygusunun, vatana yönlendirilmesi “vatan sevgisi” denilen durumu ortaya çıkarmaktadır. Yani bu görüşe göre kişisel duyu potansiyelimiz yönlendirilmekte, neyi seveceğimiz ya da sevmeyeceğimiz bize öğretilmektedir. Duyguların Kültürel Politikası için bkz. (Ahmed, 2014).

hizmet etmiştir. Tüm bu mekânlar kurucu kadronun kültürel iktidar olma arzusunun gerçekleşebilmesi için başat rolleri oynamıştır.

Osmanlı Devleti'ndeki batılılaşma hamleleri büyük oranda kamu bürokrasisini ilgilendiren alanlarda temayüz etmişti. Ancak Cumhuriyet Türkiye'sini, Osmanlı Devletinden ayıran en önemli unsurlardan birisi, Cumhuriyetin batılılaşma ya da modernleşme diye tabir edilebilecek dünya görüşünü, toplumsal hayatın tüm yönlerine egemen kılma çabasıdır (Çolak, 2017: 88-89). Bu durum ister istemez “devletin bekası” terkibi adı altında topyekun bir batılılaşmaya ve dikey modernleşme hareketlerine dönüşmüştür (İnsel, 2014). Nitekim devlet okullarının müfredatı da söz konusu beka nosyonuna hizmet etmiştir. Okullar arasında yatılı bölge okullarının özel bir öneme sahip olduğu belirtilmişti. Çünkü yatılı okullar öğrencilerin boş zaman etkinliklerini de bütünüyle biçimlendirecek bir yapısal hüviyete sahipti ve siyasal sosyalleşmenin neredeyse radikal bir halini ihtiva ediyordu. Ne var ki bu, kültürel dünyanın sınırlarını da içermekteydi. Böylece yatılı öğrenciler kültürel iktidarın telkinlerine diğer birçok aktöre göre daha fazla muhatap olmaktaydı. Hatta birtakım ayrılıkçı aktörler bu durumu bir asimilasyon politikası olarak görmüşlerdir. Ancak özellikle 1980'lerin neo-liberal ekonomisinin getirmiş olduğu şartlar, yeni kültürel ve siyasal bir anlayışın yanında, yeni bir toplumsal düzeni de tetiklemiştir. Sonraki zamanlarda iktidarların ‘kültür mekânlarında’ önemli değişiklikler gözlemlenmektedir.

3. Yeni Osmanlılık: Şeylerin Ruhunu Betondan Sökmek ve Yeni Bir Hayalet Yaratmak

Osmanlı Devleti'nin yıkılıp Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile beraber yeni kurulan düzene karşı oldukça mesafeli duran kesimlerin varlığı bilinmektedir. Şüphesiz bu mesafenin çeşitli motivasyonlardan kaynaklandığı ifade edilebilir. Etnik, dini, ideolojik veya kültürel birtakım gerilim hatları; eski ve yeni düzen arasında sıkışmaya ya da düzenin birisini reddedip, diğerini yüceltmeye neden olmuştur. Toplumsal aktörler nezdinde bu durum ister istemez aidiyet formlarının sorgulanmasına, reddedilmesine, hızlıca meşrulaştırılmasına ya da kargaşaya varan bir yola girilmesine neden olmuştur. Bugünün Türkiye'sinde özellikle “M Nesli” olarak anılan Müslüman gençlerin hayat tarzında, bu gerilim hatlarının izlerini sürmek pekâlâ mümkündür (Çil, 2019; 76-77). Bu gerilimin yükselişe geçmesi modernleşme tarihi ile paralel bir şekilde okunabilse de burada Menderes dönemi özel bir anlama sahiptir. Çünkü Cumhuriyet tarihinde Menderes'le başlayan kurumsallaşmış muhalif platformlarda, Cumhuriyet rejiminin birtakım çıktıklarıyla hesaplaşmaya başlanmış; tarihyazımından Cumhuriyetin temel ilkelerine kadar birçok alan, yeniden tartışmaya açılmıştır. Küçükömer'e göre (2009: 162) bu yıllarda resmî ideolojide bir bölünme yaşanırken, Yayla (2007: 271-274) bu bölünmeyi “bürokratik” ve “demokratik” iktidar kavramsallaştırması ile tarif etmektedir. Bu yıllarda Cumhuriyet Halk

Partisi içerisinde çıkan muhalif aktörler, mezkûr bölünmenin somut figürleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Küçükömer ve Yaylalı'nın aksine İnsel gibi (2014: 261) kimi entelektüeller, herhangi bir bölünmenin olduğuna inanmamışlardır. Aksine resmî ideoloji ile çoğu zaman eşdeğer görülen Kemalizm'in etkisini 60'lardan sonra tedricen artırdığını savunmuşlardır. Şayet bu görüş doğrusa bile burada kişilerin Kemalizm'den neyi kastettikleri önemlidir. Zira 1960'lardan sonraki söz konusu süreç içerisinde Necip Fazıl, Cemil Meriç, Nurettin Topçu, Kadir Mısıroğlu gibi sembolik isimler kendi zamanlarında muhalif dalganın itirazlarını dile getirmeye devam etmişler ya da en azından resmi retoriğin dışına çıkmışlardır. Nihayetinde Demokrat Parti sonrasındaki süreçte zikredilen muhalif isimler, dolayısıyla da onların görüşleri, toplumsal tabanda geniş yer bulmaya başlamıştır. Kendi zaman dilimi içerisinde muhalif aktörler olarak görülen bu kişiler, sonraki yıllarda belki de 'yeni resmî ideolojinin' fikrîsel özneleri haline geleceklerdir. Diğer bir ifadeyle bu kişiler, bazı noktalarda birbirlerinden önemli ölçüde ayrılışlar da, Yeni Osmanlılık adı altındaki bir ideolojik konumlanışın kurucu aktörleri ve fikir babaları olarak görüleceklerdir. Hem sağ hem de sol literatür içerisinde Yeni Osmanlılığı tartışan birçok kesim, bu aktörlerin ölmüş olan bir şeyin (Osmanlı Devleti) ruhunu/hayaletini çeşitli tonlarda çağırdığını ifade etmişlerdir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde kimlik sorunlarını gidermek için ortaya atılan Osmanlılık fikri (Heper, 2010: 101; Vatandaş, 2010: 114) 1950 ve 1983 arasında hayalet⁸ çağırma seansları suretinde yeniden diriltilmeye çalışılmıştır. Çil (2017; 154), bu dönem arasında yükselişe geçen hareketi bastırılmış olanı, kısa bir süre önce var olanı, geri çağırma çabası olarak yorumlar. Fakat bu geri çağırma durumu resmi ideolojinin bir kısım aktörlerini önemli ölçüde tedirgin etmiştir. Özal döneminde belirginleşmeye başlayan bu ideolojik retorik, zamanla devleti yöneten bir duruma gelebilmiştir. Tabii burada Yeni Osmanlılık fikrini tartışmadan onu oluşturan temel sosyolojik dinamikleri ele almak gerekmektedir. Nitekim 1980'lerde Sovyet Bloğunun zayıflamasıyla serbest piyasa ekonomisi rüştünü ispat etmeye başlamıştır. İlaveten, Özal'ın henüz Devlet Planlama Teşkilatı yıllarında neo-liberal ekonomi politikasına dair duymuş olduğu sempati, Türkiye'de ekonomi anlayışının 24 Ocak kararlarından sonra ihracat-ithalat eksenli bir modele çevrilmesine neden olacaktır. Bu durum, yani liberal ekonomi politikası, Yeni Osmanlılığın yükselişe geçmesi için temel dinamiklerden birisini oluşturacaktır.

1980'li yıllarda ekonomide kapitalist örgütlenme biçimine dair duyulan ilgi, ciddi bir şekilde meşruiyet krizi yaşamaktaydı. Çünkü genel olarak ulus devlet doktrinleri özel olarak da devletçilik gibi ilkeler, yeni anlayışın karşısına temel

8 Burada hayalet kavramı ile kastedilen şey, Yeni Osmanlılığın kimilerine göre korkutucu bir şey olmasıdır. Bu alegoriyle Engels ve Marx'ın (2010: 4) Komünist Parti Manifestosunda, meşhur komünizm hayaletine gönderme yapılmıştır. Aynı alegori Yeni Osmanlılık çalışan, Tokdoğan (2018) ve Çalış (2010) tarafından da kullanılmıştır. Yani Komünizm Avrupalıların bir kısmında nasıl bir hayalet olarak görülmüşse, Yeni Osmanlılık da Türkiye'de zaman zaman bazı kesimler için bir hayalet olarak görülmüştür.

muhalefet etme enstrümanları olarak çıkartılıyordu. Özal için Türkiye'nin kapılarını dış dünyaya açmak bir yana, öncelikle 'Türkiye üç tarafı denizlerle dört tarafı düşmanlarla çevrili bir ülkedir' (Tekin, 2014) şeklindeki bir hipotezle mücadele etmek gerekmekteydi. Mücadeleyi zorlaştıran husus ise bu hipotezin yaklaşık 60 yılda oluşan ciddi bir karşılığı söz konusuydu. Böylece Özal, ister istemez ulus devletin birtakım çıktıkları ile hesaplaşılması gerektiği kanaatiyle hareket etmiştir. Nitekim söz konusu hesaplaşma için Yeni Osmanlılık adı altında ifade edilen argümanlar Özal'a oldukça kullanışlı imkânlar vadediyordu.

Özal için Yeni Osmanlılık, sadece ekonomik hayata dair imkânlar vadetmiyordu. Bu yıllarda ulus devlet ile irtibatlandırılabilen sağ-sol meselesi, Kürt sorunu, özgürlükler problemi (Çalış, 2010) ve hassaten tek tip vatandaş yaratma ülküsü de (İnsel, 2014: 11-18) kronik bir problem haline gelmeye başlamıştı. Bu gibi sorunlarla mücadele etmek için Osmanlıya dönülmesi gerektiğine dair olmasa da ondan ilham alınması gerektiğine dair yaygın bir anlayış vardı. Öte yandan bu yıllarda Batı dünyası komünist olmayan ülkelerdeki insan hakları ihlalleriyle de ilgilenmeye başlamıştı (Alpkaya, 2013: 192). Bu açıdan Türkiye'de hak, hukuk ve adalet nosyonunun tarihsel anlamda izleri sürülmeye başlandı. Nihai olarak hem dış politikada hem de iç politikada Özal için yeni bir paradigmaya ihtiyaç vardı. Osmanlı'nın yaklaşık 600 yıllık birlikte yaşama tecrübesi ve beynelmil şöhreti bu açıdan değerli görülmeye başlanmıştır. Bu dinamikler üzerinden şekillenen ve daha sonra Yeni Osmanlılık olarak adlandırılacak olan anlayış, Özal ekonomi-politiğine oldukça kullanışlı imkânlar sağlamıştır. Ortadoğu, Balkanlar, Kafkaslar ve özellikle de Avrupa için birtakım açılım fırsatları tanıyan bu perspektif, Özal'ın ekonomi anlayışına ve kardeşlik temalı retoriğine hizmet edecekti. Böylece Özal; Kürt sorununu, dış dünyaya açılma problemini, laiklikle irtibatlandırılan dini özgürlükler hususunu ve iç içe girmiş pek çok meseleyi Osmanlı'nın büyüklüğüne ve devlet/millet yapısına referansla çözmeye çalışmıştır.

Özal zamanında yükselişe geçmeye başlayan Yeni-Osmanlılık, o zamanki Türkiye'nin toplumsal yapısının ister bir nedeni isterse de bir sonucu olarak görülsün, resmî ideolojiye karşı önemli ölçüde bir alternatifin merkezi haline gelmeye başlamıştır. Muhafazakâr-milliyetçi, İslamcı, Liberal ya da Kürt fraksiyonlar için de bu söylem doğrusu çok rahatsız edici bir ton, içerik ve üsluba sahip değildi. Ancak bu söylem Özal öldükten sonra Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetlerine kadar büyük oranda sönmeye başladı. Çünkü 28 Şubat sürecine giden yolda epeyce temkinli yaklaşılan bir ideoloji olma özelliğini kazandı. Ne var ki 28 Şubat sonrasında Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidara gelmesini tetikleyen bazı olaylar, tekrardan hâkim paradigmanın (ulus devlet) ve onun figürlerinin sorgulanmasına (Batuman, 2019: 15-27) ve eskiye dair nostaljik bir havanın esmesine neden olmuştur. Belki de bu nostaljik hava Adalet ve Kalkınma Partisi'nin iktidarda uzun yıllar kalmasına neden olan en önemli unsurlardan birisidir. Nitekim son zamanlarda bu duygusal havanın güçlendiğine dair oldukça güçlü bir literatür de birikmiş durumdadır (Yılmaz, 2018; Tokdoğan, 2018;

Müftüoğlu, 2012). 2000'li yıllarda Millî Görüş Hareketi'nden farklılaştığını söyleyen, Batı ile daha uyumlu bir ilişki biçimi vadeden, değerlere karşı saygı vurgusu yapan bir siyasal ajandayla, olumsuz tecrübelerin zararlarının üstesinden gelmeye yönelik sözler veren Adalet ve Kalkınma Partisi Organizasyonu, Özal gibi merkezde olmak iddiasını taşımaktaydı. Öte yandan Özal ile benzerlik sadece bu noktada değildi. Adalet ve Kalkınma Partisi'nin Erbakan'ın siyasal mirası niteliğinde olan “adil düzen” retoriğini terk edip, Kemal Derviş'in çizgisinde devam eden ekonomi prensiplerini benimsemesi onun Özal ile benzerliğinin diğer bir boyutu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Özal ile benzerlikler Kürt sorunu meselesinden fikir ve ibadet özgürlüğü vurgusuna kadar daha birçok alan üzerinden ifade edilebilir. Fakat burada asıl önemli mesele, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin vaatlerini gerçekleştirebilmesi için özellikle bürokraside o zamanlar hâkim olan paradigmayla, Özal tarzında bir hesaplaşmaya gitmesidir. Nitekim Adalet ve Kalkınma Partisi tecrübesinin temkinli olarak bu paradigma ile hesaplaştığını, Tek Parti iktidarlarına atıfla Osmanlı'nın yüceliğini vurguladığını ve son olarak büyük oranda Yeni Osmanlıcı ideolojiyi dolaşıma soktuğunu Türkiye'de çok çeşitli kesimler kabul etmektedir (Özakıncı, 2009; Çalış, 2010; Tokdoğan, 2018; Çavuşoğlu, 2016). Abdullah Gül'ün Dışişleri Bakanlığı döneminde başlayan⁹ ve Ahmet Davutoğlu'nun bakanlığı döneminde de “Stratejik Derinlik” (2013) vurgusu ile yükselişe geçen Yeni Osmanlıcı retorik, toplumsal hayatın birçok kesimini etkilemeye başlamıştır. Fakat bu etkinin en önemli kırılma noktasını 15 Temmuz darbe girişimi oluşturmuştur. Darbe girişiminden sonra Adalet ve Kalkınma Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin birlikteliği Yeni Osmanlıcı akımın kültürel milliyetçi damarını daha da güçlendirmiştir. Adalet ve Kalkınma Partisi, Yeni Osmanlıcı söylemini milliyetçi retoriğin tesirinden koruyamamış, İslamcı ton özellikle FETÖ ile birlikte -görece- zayıflamaya başlamıştır. Bu durum Türkiye'de tarihsel olgulara bağlı olarak gelişen ‘duygusal siyasetin’ zirveye ulaşmasına neden olmuştur (Yılmaz, 2018; Tokdoğan, 2018). Yaklaşık 20 yıllık bir sürecin sonunda bugün, iktidar partisinin Yeni Osmanlıcılıkla kültürel milliyetçiliği mezcettiği ama onun baskın ideolojisinin halen Yeni Osmanlıcılık suretinde temayüz ettiği görülmektedir.

Yukarıda anlatılan tüm hususlar elbette ki temelde siyasi tarih ile ilgilidir ve bu çalışmanın konusu doğrudan siyasi tarih değildir. Ancak bahsedilen “kültürel iktidar” mücadeleleri ya da kültür savaşları için tüm bunlar oldukça merkezi bir öneme sahiptir. Bugünün Yeni Osmanlıcı akımının kültürel iktidar mücadelelerinde mevcut iktidarın elini ne kadar güçlendirdiğini okuyabilmek için öncelikle Yeni Osmanlıcılığın ne olduğunu ve onu tetikleyen sosyolojik dinamiklerin mahiyetini bilmek gerekmektedir. Dolayısıyla kültürel iktidarın mekân politiği de ancak bu şekilde anlamlandırılabilir. Osmanlı gibi olmanın ne Türkiye Cumhuriyeti için ne de Türkiye'de yaşayan bir vatandaş için sosyolojik

⁹ Bu konuda detaylı bilgi için Abdullah Gül'ün 22 Ağustos 2003 günlü Milliyet Gazetesinde yayımlanan Derya Sazak ile söyleşisine bakılabilir. Bkz. <http://gazetearsivi.milliyet.com.tr/Arsiv/2003/08/29> [erişim tarihi: 08.08.2021].

olarak mümkün olmadığı, tahmin edilebilir nitelikte bir husustur. Ancak Adalet ve Kalkınma Partisi için Batı ve ulus devlet karşısında, alternatif bir modeli geliştirme isteği, Osmanlı tecrübesini göz önünde bulundurmaya gerektirmiştir. Bu durum Adalet ve Kalkınma Partisi'nin kendi siyasal ajandasını yansıtsa da bunu bir intihar ve tuzak olarak görme eğiliminde olan kesimlerin yoğunluğu da oldukça yüksektir (Özakıncı, 2009; Çavuşoğlu, 2016; Tokdoğan, 2018). Burada ideolojik bir varyasyon olarak Yeni Osmanlıcılığın rasyonel temellerinin olup olmadığı değil, iktidarların bundan ne ölçüde faydalandığı tartışılmaktadır. Zaten hiçbir siyasal figür kendisini Yeni Osmanlıcı olarak da tanımlamamaktadır. Bunu sosyal bilimcilerin bir etiketlemesi ve kavramsallaştırması olarak okumak pekâlâ mümkündür. Nitekim son zamanların politika yapımcıları için Yeni Osmanlıcı argümanlar göz ardı edilebilecek nitelikte argümanlar değildir.

Tek Parti döneminde Türkiye'nin toplumsal yapısını değiştirmeye dair duyulan özlemin dikey modernleşme hareketine bir örnek teşkil ettiği ifade edilmişti. Ancak Küçükömer'e göre sadece Cumhuriyet Halk Partisi değil, Demokrat Parti de yukardan/dikey iktidarı arzuluyor ve tepeden inmece bir yaklaşımı benimsiyordu (Küçükömer, 2009: 215). Esasen bu yöntemin Adalet ve Kalkınma Partisi hükümetlerine kadar pek değişmediği görülmekte ve Adalet ve Kalkınma Partisi de aynı şekilde -modernleşme istikametinde olmasa da- değişim denilen şeyin tepeden olabileceğine dair inancını büyük oranda sürdürmektedir. Zaten Türk toplumunun devlet ile kurmuş olduğu ortalama ilişki biçimi de bu minvalde ilerlemekte ve Türkiye'de tabandan değişim kültürünün henüz yerleşmediği bilinmektedir (İnsel, 2014). Bu durum ister istemez Adalet ve Kalkınma Partisi'nin siyaset etme biçimini Tek Parti hükümetleri ile benzeştirmektedir. Siyasetin içeriği ve üslubundan ziyade yönteminin bu denli benzeşmesi; benzer tedbirlere, benzer konumlanışlara ve benzer reflekslere neden olmaktadır. Tek Parti döneminde kültürel hayata egemen olup kültürel iktidarı kurma isteği benzer şekilde Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde de görülmektedir. Bu açıdan özellikle sanata, kültüre ve eğitim kurumlarına yapılan müdahalelere bakıldığında toplumsal yapının mayası hükmünde olan kültürün yönünün tayin edilmek istendiği görülmektedir. Gerçi bu müdahaleler çoğu zaman yardım adı altında yapılsa da bu yardımları istemeyen aktörler de söz konusudur (Yaylalı, 2007: 248-252). Tek Parti ve Adalet ve Kalkınma Partisi arasındaki en belirgin fark ise Tek Parti hükümetleri müdahalelerini yaparken ulus devlet ve dolayısıyla Batı dünyasını merkeze alarak yapmaktaydı. Ancak Adalet ve Kalkınma Partisi'nin referans çerçevesini büyük oranda Osmanlı ve onun ortaya koyduğu kültür haritası oluşturmaktadır. Öte yandan her iki dönemde geçerli olan şey ise kültürel iktidar olma arzusudur. Bu açıdan Çakırca'nın da (2020; 191) değindiği gibi kültürel iktidar olma arzusuna bütüncül bir şekilde yaklaşılabilir. Nihayetinde kültürel iktidar ülkeleri, bölgeleri, aktörleri ve partileri aşmakta; kültür ve iktidar kavramlarının bileşkesinde kültürel iktidar, önemi itibarıyla küresel ve evrensel bir özellik arz etmektedir. Bu durum kültürel iktidarı, yerel veya küresel aktörler açısından benzer bir oranda değerli kılmaktadır.

Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarının ilk yıllarında daha temkinli olmak kaydı ile sanata, kültüre, eğitime ve dolayısıyla gündelik hayatı inşa edecek, toplumsal aktörlerin dünyayı algılama biçimine tesir edecek alanlara ziyadesi ile önem verdiği görülmektedir. Bu durumu somutlaştıracak en önemli hususlar ise Erdoğan'ın sanata ve sanatçıya dair özel platformlarda organizasyonlar gerçekleştirmesi; kültürel aktivitelerin gerçekleştirileceği birtakım mekânları inşa etmesi; ödül gibi son derece sembolik ve bağlayıcı bir özelliğe sahip olan bir enstrümanı kullanması; STK, vakıf ve dernekler marifetiyle kültür üretimini ya da dolaşımını etkileme iradesine sahip kurumları yönlendirmesi, onun kültürel iktidar çabalarının en somut örnekleri olarak görülebilir. Ancak bu çalışmanın asıl odak noktasını oluşturan unsur, kültürel iktidar olma yolunda işlevsel bir hale getirilen mekânlardır. Bu mekânlar arasında kültür merkezleri, kongre merkezleri, fuar merkezleri, bilim merkezleri, parklar, Millet Bahçeleri, müzeler, galeriler çok etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Son kertede burada uzun yıllar iktidarda kalmanın vermiş olduğu imkânlarla toplumsal hayatın sadece makro bileşenleri ile değil mikro olarak algılanabilecek unsurlarıyla da ilgilenen; kültür, sanat ve spor üzerinde etki alanını gün geçtikçe genişleten bir iktidar söz konusudur.

4. Türkiye'de Siyasallaşmış Mekânların Yeni Yüzü: Kültür Merkezleri ve Muadili Mekânlar

Siyasi olarak iktidar olmak başka bir şeydir. Sosyal ve kültürel iktidar ise başka bir şeydir. Biz on beş yıldır kesintisiz iktidarız. Ama hâlâ sosyal ve kültürel iktidarımız konusunda sıkıntılarımız var. Elbette sevindirici gelişmeler yaşandı. İmam hatiplere olan ilginin artması tüm okullarda Kur'an-ı Kerim, siyer-i nebi gibi derslerin okutulması çok güzel gelişmeler. Ama bizim hayalimiz olan nesillerin yetiştirilmesi konusunda hala pek çok eksikliğimiz bulunuyor... Dün hedefimiz belki sadece bir avuç inançlı, imanlı, bilgili, birikimli nesil yetiştirmektir. Bugün ise hem bulunduğumuz yer çok farklıdır hem de hedeflerimiz çok çok farklıdır. Elimizde böyle bir imkân varken, hâlâ pek çok yeri boş bırakıyor olmamız aklın ve vicdanın kabul edebileceği bir durum değildir... Dilimizden tarihimize kadar birçok alanda ecdadımıza ve kültürümüze duyulan husumetin ürünü bir yaklaşımla hazırlanmış olan müfredatlar daha yeni yeni değişiyor. Medyadan sinemaya bilim teknolojiden hukuka kadar pek çok alanda hala etkin yerlerde ülkesine ve milletine yabancı zihniyetteki kişilerin, ekiplerin, hiziplerin bulunduğunu biliyorum. Açıkça söylemek gerekirse bu durumdan da büyük üzüntü duyuyorum (Erdoğan'dan Akt. Sezer, 2019: 1).

Tayyip Erdoğan'dan alıntılanan yukarıdaki ifadelerde kültürel iktidar olamamanın bir vurgusu söz konusudur. Bunun yanında pasajda, Erdoğan'ın siyasal muhayyilesi ile ulus devlet paradigması arasındaki gerilimlerin, Erdoğan tarafından açığa çıkartıldığı görülmektedir. Esasen bu konuşma son yüzyılda siyasal eksen farklılıklarının kültürel hayat üzerindeki çekişmelere nasıl tahvil

edildiğinin bir göstergesi olarak da karşımıza çıkmaktadır (Akçakaya, 2020; 274-275). Yani siyasal iktidarlar inşa etmek istedikleri vatandaşın ve toplumsal hayatın üzerinde kendisini söz sahibi hissetmesinden mülahem, kültürel alana kendi dünyayı algılama biçimlerine göre müdahale etmek istemektedirler. Bu durum Erdoğan'ın "ecdadımız" vurgusundan da anlaşılacağı üzere şimdilerde Yeni Osmanlıcı siyasal ideoloji ve retorik üzerinden gerçekleştirilmektedir. Oysa kuruluş yıllarında aynı şey çağdaşlaşma, Atatürkçülük, Kemalizm, medeniyet ve Batıcılık gibi kavramsal vurguların ışığında yapılmaktaydı. Vurgulardaki farklılık uygulamalardaki farklılığı getirirse de müdahaleci ilke büyük oranda her siyasal aktör için yol gösterici olmuştur. Yukarıda da zikredildiği üzere Erdoğan'ın konuşmasında dikkat çeken bir diğer unsur ise kültürel iktidar olamamak meselesidir. Şüphesiz burada Erdoğan'ın serzeniş, cümlelerinde de görüleceği gibi 'yeterince kültürel iktidar olamamak' noktasındadır. "Hala pek çok yeri boş bırakmak" ifadesinden de anlaşıldığı üzere o, kültürel hayatın pekçok yerine egemen olmak istemektedir. Nitekim bu doğrultuda da mezkur politikalar geliştirilmekte ve bu politikaların mihmandarlığını yapacak mekanlar inşa edilmektedir.

Tek Parti döneminde resmî ideolojinin mihmandarlığını yapan Köy Enstitüleri ve Halkevlerine benzer mekânlara (Gurallar Yeşilkaya, 2003), Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde de rastlamak pekâlâ mümkündür (Akçakaya, 2020). Cumhuriyetin ilk yıllarının sosyolojik ve kurumsal yapılanma şartlarının kendine has ve özgün bir yönünün olduğu kabul edilebilecek bir husustur. Ancak bugünün Türkiye'sinde söz konusu kurumlar ve uygulamalarla -felsefi itibarıyla- önemli ölçüde benzerlikler taşıyan mekânların mevcudiyeti de söz konusudur. Bu mekânların başında ise kültür merkezleri gelmektedir. Bu merkezler eskiden "Gençlik Kültür Merkezleri" olarak da adlandırılmaktaydı. Nitekim burada toplumsal, kültürel ve sportif faaliyetler icra edilmekteydi. Tezcan, (1993: 139-140) söz konusu merkezlerin faaliyetlerini müzik, Halk Oyunları, edebiyat, spor, izcilik, kamp ve gezi, resim, heykel, sanat, elişi, evişi, kütüphanecilik, fotoğrafçılık, koleksiyonculuk, satranç, tiyatro, havacılık, konferans ve seminer çalışmaları şeklinde özetlemektedir. Kültür Merkezleri özellikle Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde mekân sayısı itibarıyla ciddi bir artış göstermiştir. Bu mekânların çoğunluğu Kültür [ve Turizm] Bakanlığı'nın girişimleri ile inşa edilmiş olsa da Gençlik ve Spor Bakanlığı ve yerel yönetimlerin de oldukça yüksek düzeyde katkıları söz konusudur. Bakanlıklar siyasal inisiyatiflerle bu merkezleri yaptıktan sonra yerel yönetimlere de devredebilmektedir. Söz konusu kurumların binaları teknik imkânları itibarıyla gayet modern sayılabilecek niteliklere sahiptir. İlçelere kadar girmeyi başaran kültür merkezleri; içerisinde sanat, edebiyat, spor, kültür ve daha birçok boş zaman aktivitesinin icra edilebileceği kurumlar olarak kendisini sunmaktadır. Bu durum özellikle iktidar partisi tarafından kent insanının çeşitli entelektüel ve kültürel faaliyetlerine katkı sunmayı hedefleyen bir icra biçimi olarak takdim edilmektedir.

Türkiye’de muhalefet partilerinin, çoğu zaman rant temalı bir şekilde de olsa, Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarlarının mekân politikalarına dair nicelik itibariyle verimli bir tecrübe ortaya koyduğunu kabul ettikleri görülmektedir. En azından okuldan, hastaneye; kurum binalarından, coğrafyanın dönüşümüne kadar, inşaat hususunda birçok alanda ciddi dönüşümleri gerçekleştirdiği zaman zaman dillendirilmektedir (Çavuşoğlu, 2016). Ancak ne var ki özellikle kurum binalarında görünüş itibariyle önemli teknik iyileştirmeler söz konusu olsa da kurumun işleyişi ve mezkûr binaların içinde nelerin nasıl organize edildiği hususunda, Adalet ve Kalkınma Partili yetkililer bile çok kez arzu ettiği performansa ulaşamadığını ifade etmektedirler. Bu durum ister istemez kurumların felsefesine, işleyiş biçimine, nihai çıktısına ve genel itibariyle amaçlarına dair birtakım soruların sorulmasına neden olmakta; Adalet ve Kalkınma Partisi içerisinde farklı figürler, çeşitli platformlarda arzu edilen niteliğe ulaşamadıklarını dile getirmektedirler. Genel itibariyle bakıldığında kültür merkezleri için de benzer bir durum söz konusudur. Kültür merkezleri kent insanının bütününe ulaşmak iddiasıyla tesis edilmesine rağmen, onların kent içerisinde sadece azınlık bir grubun faaliyetlerine ev sahibi yapmış olduğu görülmektedir. Bu durum Çil’in de (2020: 14) sorunsallaştırdığı gibi kültürel iktidar mücadelesinin geniş toplum kesimlerinde değil de elit bir zümre arasında verildiğine dair bir şüpheyi destekler mahiyettedir. Derneklerin, STK’ların, belediyelerin ya da diğer kamu kurumlarının birtakım kurum içi seminerlerine ev sahipliği yapmanın dışında, Kültür Merkezleri’nin büyük oranda işlevsel kullanılmadığı görülmektedir. Özellikle toplumsal statüleri itibariyle memur, öğrenci ve yönetici konumundaki insanların yalnızca bir kısmına hizmet ettiği anlaşılmaktadır. Bu durumda mekânlar beklenen popülasyonun altında bir kesimi misafir etmektedir. Nitekim çoğunluğu teşkil eden esnaf, ev kadını, işçi, emekli veya köylü gibi toplumun sanatsal ve kültürel faaliyetlere, psikolojik veya sosyolojik koşullar nedeniyle mesafeli duran kesimlerine ulaşmada başarısız olunduğu ifade edilebilir. Bu durum söz konusu merkezlerin daha başlangıçta popülasyon itibariyle heterojen ve demokratik bir nitelik taşımadığını göstermektedir.

Kabaca kültür merkezlerinin gençlere hitap eden hali olarak tanımlanabilecek gençlik merkezleri, kültür merkezlerine göre daha kullanışlı mekânlar olarak görülmektedir¹⁰. Çünkü gençler boş zaman etkinliği olarak ifade edilebilecek etkinlikleri icra etmekte yetişkinlere göre daha isteklidirler. Şüphesiz ki medeniyetler ya da iktidarlar, üyelerinin boş zaman aktivitelerini nasıl değerlendirdiğinin sonucu itibariyle muteber bir şekilde anılabilirler (Tezcan, 1993). Ne var ki kültürel iktidar olmak sosyolojik literatürde tam da “boş zamanlar sosyolojisi” olarak disiplinleştirilen alanda söz sahibi olmakla alakalıdır.

¹⁰ Gençlik Merkezleri idari olarak Gençlik ve Spor Bakanlığı’na bağlı iken, Kültür Merkezleri çoğu zaman Kültür ve Turizm Bakanlığı’na bağlıdır. Ancak yer yer idari tasarruflara göre bu kurumlar belediyelere de bağlanabilmektedir. Bu açıdan gençlik merkezlerinin daha kullanışlı olması belki de bağlı bulunduğu idari yapı ile alakalıdır. Nitekim mekânlar müdavimlerini onu yönetenlerin tasarrufuna göre belirleyebilmektedir.

Gerçekten de kültürel olarak iktidar olmak iddiası, boş zaman aktivitesinin yönünü tayin etme kabiliyeti ile büyük oranda iç içe geçmiştir. Fakat burada sadece gençlerin aktif olması, kültürel iktidar olmak gibi iddialı bir arzunun gerçekleşmesi için en azından kısa vadede sonuç getirecek bir unsur değildir. Ne var ki gençler de çoğu zaman gençlik/kültür merkezlerine kültürel aktivite için gelmemekte, söz konusu mekânlardaki kütüphanelerin imkânlarından yararlanmak için gelmektedir. Tablo 4'e bakıldığında bugün Türkiye'de aktif olarak çalışan 140'ın üzerindeki kültür merkezinin sadece 35-40 tanesi Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde yapılmamıştır. Geriye kalan kültür merkezlerinin Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde yapılmış olması onun kültürel hayatı organize etmeye verdiği önceliğin açık bir göstergesidir. Ne var ki bu öncelik, kültürel alanda daha fazla müktedir olma iştihasının bir sonucu olarak da okunabilir. Toplumun bütün kesimlerini kültür merkezlerine ve dolayısıyla kültürel faaliyetlere çekmenin sosyolojik açıdan mümkün olmadığı bilinse de (Yerlikaya, 2018), Adalet ve Kalkınma Partisi açısından yapılan bu projelerin de kabul edilebilir bir çıktısının olması gerekmektedir. Bir başka ifadeyle, kültür merkezlerine yapılan yatırımların vasat bir kültürel üretim/aktarım sürecine hizmet etmesi umulabilir. Bu durum ise yapılan organizasyonların hedef kitlesinin niteliği ve niceliği ile ölçülebilecek bir mahiyeti haizdir. Öte yandan kültür merkezlerinde yapılan organizasyonlara bakıldığında (bkz. Tablo 3) bunların çoğunun siyasallaşmış organizasyonlar olduğu görülmektedir. Bu organizasyonlara konuşmacı, panelist ya da sanatçı olarak katılan kişiler ise Yılmaz'ın da (2018: 138-139) değindiği gibi "işlevsel entelektüel" halini almaktadır.

Tablo -3: CHP'li ve Ak Partili Belediyelerin kültürel faaliyet çizelgesi (Yerlikaya, 2018) ¹¹

ŞİŞLİ BELEDİYESİ (CHP)	KÂĞITHANE BELEDİYESİ (AK PARTİ)
Söyleşi <ul style="list-style-type: none">• Enver Aysever'le Söyleşi• Edebiyat Söyleşileri-Burhan Sönmez• Edebiyat Söyleşileri-Hüsnü Arkan• Edebiyat Söyleşileri-Şebnem İşigüznel• Felsefe Söyleşileri	Söyleşi <ul style="list-style-type: none">• Abdullah Çiftçi ile Söyleşi• Mustafa Karataş ile Sohbetler• Vefatının 100. Yılında İkinci Abdulhamit• Mete Yazar'la Afrin Operasyonu ve Suriye• Arzın Kapısı Kudüs: Mescid-i Aksa• Medine Müdafii Fahreddin Paşa
Tiyatro <ul style="list-style-type: none">• Nazım Hikmet Ran Anma Gecesi• Genco Erkal ve Tülay Günel "Yaşamaya Dair"• Sabahattin Ali Anma Gecesi• Dünya Şairi Nazım Hikmet	Tiyatro <ul style="list-style-type: none">• Para• İstanbul Hatırası• Şems ile Mevlana• Milli Mücadelenin Cesur ve Kayıp

¹¹ Tablo -3, Yerlikaya'nın çalışmasındaki tablolar üzerinde ufak oynamalar yapılarak sadeleştirilmiştir.

<ul style="list-style-type: none"> Enver Aysever'le Aykırı Kumpanya 	<p>Kadınları</p> <ul style="list-style-type: none"> Yavuz Sultan Selim
<p>Sergi</p> <ul style="list-style-type: none"> Anne Frank Günümüz için Bir Tarih Sergisi 	<p>Şiir Programı</p> <ul style="list-style-type: none"> Dursun Ali Erzincanlı Şiir Programı
<p>Konser</p> <ul style="list-style-type: none"> Ruhi Su 32. Yıl Anma Konseri İnanış Ezgileri: Anadolu İnançları Konseri Şişli Musiki Derneği'nin Yeni Yıl Konseri Vefatının 45. Yılında Aşık Veysel'i Anma Gecesi Cengiz Özkan ve Ender Balkır Konseri 	<p>Konser</p> <ul style="list-style-type: none"> Bir Memleket Hikâyesi
KARTAL BELEDİYESİ (CHP)	SULTANBEYLİ BELEDİYESİ (AK PARTİ)
<p>Tiyatro</p> <ul style="list-style-type: none"> Leenane'nin Güzellik Kraliçesi İntiharın Genel Provası Kanatsız Güvercinler 	<p>Tiyatro</p> <ul style="list-style-type: none"> Şarlo Geliyor Katil Dilimiz Kimliğimizdir
<p>Özel Etkinlikler</p> <ul style="list-style-type: none"> Dünya Su Günü ve Orman Haftası Ali Kırca ile Hayat Meydanı Kütüphanecilik Haftası 	<p>Özel Etkinlikler</p> <ul style="list-style-type: none"> Radyo ve Televizyon Dünyamıza Eğlenceli Bir Bakış "Bi' Dolu Medya" Muhsin Yazıcıoğlu Anma Programı
<p>Sergi</p> <ul style="list-style-type: none"> Renklerin Büyüsü Karma Resim Sergisi Çanakkale Savaş Eserleri Müzesi Anadolu'dan Esintiler 	<p>Sergi</p> <ul style="list-style-type: none"> Ekosistem ve Doğayı Koruma Sergisi
<p>Sinema</p> <ul style="list-style-type: none"> Papatya Arabistanlı Lawrence 	<p>Sinema</p> <ul style="list-style-type: none"> Çanakkale Çocukları Bulut Atlası
<p>Sosyal-Kültürel Yarışma ve Turnuvalar</p> <ul style="list-style-type: none"> Türkiye Satranç Federasyonu Satranç Turnuvaları Aydos Patika Koşusu Uğur Mumcu'yu Anma Koşusu 	<p>Festival ve Turnuvalar</p> <ul style="list-style-type: none"> Uluslararası İstanbulensis Şiir Festivali Sultanbeyli Belediyesi Satranç Turnuvası
<p>Seminer</p> <ul style="list-style-type: none"> Aile İçi İletişim Semineri 	<p>Söyleşi</p> <ul style="list-style-type: none"> İmam Hatipli Yıllar Samimiyet ve Öze Dönüş Üstad Mehmet Akif'in Edebiyatta ve Düşünce Hayatımızdaki Yeri

	<ul style="list-style-type: none">• Aydos Diriliş Nesli Okumaları
Konser <ul style="list-style-type: none">• Kartal Belediyesi Kadınlar Orkestrası Konseri• Kartal Belediyesi Çocuk Konseri	Konser <ul style="list-style-type: none">• Kahramanlık ve Yiğitlik Türküleri• Selahattin Alpay ile Türk Halk Müziği Konseri• Bekir Çiçek “Türkü Türkü Anadolu”
Panel <ul style="list-style-type: none">• Köy Enstitüleri ve Mustafa Necati• BM Bayrağı Altında Soykırım	Panel <ul style="list-style-type: none">• Kudüs Gecesi• Şehir ve İnsan Buluşmaları

Kültür merkezlerine davet edilen konuşmacılar arasında en çok katılımcı toplayan kişiler, popüler kişi olarak tabir edilen ve çoğu zaman ürettikleri, akademik ve sanatsal otoriteler tarafından tartışılan kişilerdir. Muhalif yönetimlerin uhdesindeki Kültür Merkezlerinde de sıklıkla görülen bu aktörler; bilim açısından evrensellik, sanat açısından ise farklı kültürel fraksiyonlara açık olmak noktasında tartışılmaktadırlar (Yerlikaya, 2018: 13). Gerçekten de hem muhalif belediyelerde hem de iktidar partisinin belediyelerinde, farklı dünya görüşünden aynı niteliklere sahip düşünürlerle karşılaşmak pekâlâ mümkündür. İlaveten bazı düşünürlerin belirli Kültür Merkezlerine konuşmacı sıfatıyla müdavim olabildiği de görülmektedir. Nitekim küreselleşme, kültür endüstrisi, kitle iletişimi, postmodernizm, post-truth ya da kültür emperyalizmi gibi kavramların çok daha yaygın bir şekilde kullanıldığı son 30 yılda, bu tip konuşmacılara rastlamak, zamanın ruhu açısından da pekâlâ anlaşılabilir niteliktedir. Ne var ki hem Erdoğan’ın hem de muhaliflerin mücadele etmek zorunda olduğu en önemli çıkmaz burada yatmaktadır. Kültürel iktidar olmak arzusunu taşıyan aktörlerin öncelikle özgün bir kültürü üretmesi ve/veya diriltmesi gerekirken, çağın ruhu buna neredeyse direnç göstermektedir (Akçakaya, 2020). Bu direnç, “popüler” şeklinde etiketlenmiş bir kültür formu olarak okunabilir. Muhalif ve iktidar yanlısı düşünürlerin birçoğunun popüler kültür denilen şeyi, gayri ihtiyari de olsa, yerel kültürün içine kanalize ettiği görülmektedir. Çoğu zaman düşünürler istemeden de olsa kültür denilen fenomenin kendi güzergâhında ilerlemesinin karşısında, popüler kültürün de etkisiyle, bir direnç ve mukavemet göstermektedirler.

Fotoğraf -2: Ankara/Sincan Evliya Çelebi Kültür Merkezi

Fotoğraf -2 mimari açıdan bu gerilimi örnekleyebilecek niteliktedir. Görüldüğü üzere Ankara Sincan'da Evliya Çelebi adı ile yapılan kültür merkezi, hem taşıdığı isim ile hem de mimarisi ile Osmanlı olmaya atıfta bulunmaktadır. Nitekim yukarıda da zikredildiği gibi son zamanlarda Yeni Osmanlıcılığın mekân politikalarında etkin bir şekilde kullanıldığı bilinmektedir (Çavuşoğlu, 2016). Kültür Merkezlerinde mimari noktada genellikle postmodern örnekler verilse de yeni yapılan birçok eserde, bu Postmodernist tavrın yanında Osmanlı Selçuklu ya da "ecdad" imgesine çok fazla rastlanmaktadır (Batuman, 2019: 243-244). Bu yapılarda Lefke taşı ile siyah camların uyumsuz birlikteliğine rastlamak gayet mümkündür. Ne var ki postmodern mimari yaklaşım, bu gerilimli durumu sıradanlaştıracak hatta normatif bir hale getirebilecek felsefi altyapıyı da bünyesinde barındırmaktadır. Nasıl ki Halkevlerinin batılı modern mimarisi, onu görenleri imgesel anlamda etkilemek için tasarlandıysa (Gurallar Yeşilkaya, 2003: 139) kültür merkezlerinin de aynı amaçla tasarlandığını ifade etmek mümkündür. Sadece muhataplarına Osmanlı'dan kalan imgeleri hatırlatma farkı, kültür merkezi binalarının değişik niteliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat buradaki mimari imge, hatırlatma işlevi kadar gerilimli bir atmosferi de yansıtmaktadır. Ancak bu atmosfere rağmen, mimarlığın özünde de olduğu gibi binalar, burada kaçınılmaz bir şekilde politik olanla temas etmektedir (Taşar, 2016: 86).

İdeolojinin etkisi mimari mekânları, kent içindeki değerli alanları ve dolayısıyla kentin sosyal formunu biçimlendirmektedir (Işıklar Bengi, 2019: 787). Bu durum bir kamu binası olması hasebiyle Kültür Merkezleri için de geçerlidir. Öte yandan Kültür Merkezleri, Yeni Osmanlıcı retoriği sadece mimari yapıları itibarıyla temsil etmemektedir. Kültür merkezleri içerisinde mimariden daha fazla dikkat çeken husus bu binaların isimleriyle alakalıdır. Evliya Çelebi, Karacaoğlan, Necip Fazıl Kısakürek, Kılıçarslan, Hattat Ahmet Kare Kültür Merkezi gibi

isimlendirmeler tam olarak ‘ecdat retoriğinin’ tesiri altında kalarak konulmuş isimlerdir. Nasıl ki Cumhuriyetin ilk yıllarında terkiplerin birçoğunda “Cumhuriyet” kelimesine rastlamak mümkün ise benzer bir yaklaşımla Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde de hâkim fikir konumunda olan Yeni Osmanlıcılığın aktörleri, ya da onunla ters düşmeyecek aktörler, toplumsal hayatta daha fazla gösterge konumuna getirilmiştir. Bu durum Bourdieu ve Passeron’un (2015: 38-39) *sembolik şiddet* adı altında kavramsallaştırdığı iktidar pedagojisinin yöntemi ile oldukça uyumlu bir eylem olarak karşımıza çıkmaktadır. Siyaset içerisinde zaman zaman isimlere karşı ortaya konulan muhalif tavır, büyük oranda bu şiddete muhatap olanların kültürel arkaplanı ile alakalıdır. Tablo 4’te¹² yer alan ve çoğunluğu Adalet ve Kalkınma Partisi döneminde yapılan kültür merkezlerine bakıldığında, isme dair duyulan Osmanlıcı ilgi kendisini daha belirgin bir şekilde göstermektedir.

Tablo 4:Türkiye’de aktif [*], başka kurumlara tahsis edilen [**], kapanan [*] kültür merkezleri.**

Kültür Merkezi İsmi/ Bulunduğu il-ilçe	Açılış/ Devir Tarihi	Kültür Merkezi İsmi/ Bulunduğu il-ilçe	Açılış/ Devir Tarihi	Kültür Merkezi İsmi/ Bulunduğu il-ilçe	Açılış/ Devir Tarihi
Adana Ceyhan Murat Gögebakan [*]	2014	Hakkâri Atatürk [*]	2007	Mersin Gülnar [*]	2015
Adana Çukurova [**]	2006	Hakkâri Kültür Evi [**]	2006	Mersin Mut [**]	2008
Adana Hacı Ömer Sabancı [*]	1981	Hakkâri Yüksekova Selahaddin E. [*]	2013	Mersin Silifke Taşucu [**]	2015
Adana Kozan Özden [*]	2015	Hatay [*]	1987	Mersin Tarsus 75. Yıl [***]	1998
Adana Yüreğir Ramazanoğlu [*]	2013	Hatay Erzin [*]	2016	Muğla [*]	1993
Adıyaman [**]	2005	Hatay İskenderun M. Y. [**]	2006	Muğla Fethiye [*]	1987
Adıyaman Besni [**]	2002	Hatay Samandağ [*]	2015	Muğla Milas [**]	1987
Adıyaman Kâhta [*]	2008	İğdir [*]	2007	Muş [*]	2006
Afyonkarahisar Hattat Ahmet Kare [*]	2011	İzmir Bornova KSM [*]	2018	Muş Malazgirt [*]	1982
Ağrı [**]	2009	İzmir Ödemiş [**]	2012	Muş Varto [*]	2007
Ağrı Doğubeyazıt [**]	2006	İzmir Tire [**]	2005	Nevşehir [*]	1987

¹² Tablo 4 Kültür ve Turizm Bakanlığı’ndan alınan çeşitli veri kategorileriyle oluşturulmuştur. Veri kategorileri için Bkz. <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9785/kultur-merkezleri.html> [Erişim Tarihi: 08.08.2021]

Aksaray [*]	2008	Kahramanmaraş N. F. K. [**]	2003	Nevşehir Hacıbektaş [*]	2001
Ankara Atatürk [*]	1987	Kahramanmaraş Sabancı [***]	1986	Nevşehir Ürgüp [**]	2008
Ankara Etimesgut Eryaman [**]	2005	Karabük [*]	2014	Niğde [*]	2004
Antalya Abdal Musa Kültür Evi [**]	2005	Karabük Ovacık Öğretmen H. D. [*]	2016	Ordu Kültür ve Sanat [*]	2010
Antalya Elmalı M. H. Y. [**]	2009	Karaman Piri Reis [**]	2009	Ordu Taşbaşı Ç. A. S. [**]	2000
Aydın [*]	2009	Kars [*]	1989	Osmaniye Cebeli Bereket [**]	2007
Aydın Nazilli [*]	2011	Kastamonu Bozkurt [**]	2006	Osmaniye Düziçi Karacaoğlan [**]	2010
Balıkesir [**]	2007	Kastamonu Cide [**]	2015	Osmaniye Kadırlı KSM [*]	2016
Balıkesir Gönen [**]	2001	Kastamonu Rifat Ilgaz [*]	1993	Rize İsmail Kahraman [*]	2008
Bartın [*]	2012	Kastamonu Taşköprü [**]	2016	Sakarya Ahmet Faik Abasıyanık [**]	2008
Bartın Kültür Evi [**]	1995	Kastamonu Tosya [**]	2016	Samsun Atatürk [*]	2001
Batman [*]	2011	Kayseri [*]	2005	Siirt [**]	2006
Bayburt Şair Zihni [*]	2007	Kırıkkale [*]	1993	Sinop [*]	1993
Bingöl [**]	2006	Kırıkkale Hasandede [*]	2017	Sivas Atatürk [*]	1987
Bingöl Genç Şehit Hakan Akdere [*]	2015	Kırklareli [*]	2007	Sivas Muhsin Yazıcioğlu [*]	2019
Bitlis [**]	2005	Kırşehir [*]	1987	Şırnak [*]	2007
Bitlis Ahlat Selçuklu [**]	2010	Kırşehir Akçakent [**]	2008	Tekirdağ Çorlu [**]	2005
Bitlis Hizan [*]	2010	Kırşehir Kaman [*]	2008	Tekirdağ Muratlı [*]	2016
Bitlis Tatvan [*]	2003	Kırşehir Mucur [**]	2006	Tekirdağ Şarköy [*]	2014
Bolu [*]	1981	Kilis Alaeddin Yavaşca [*]	2011	Tekirdağ Yahya Kemal Beyatlı [*]	2018
Burdur Bucak [**]	2007	Kocaeli Gebze [**]	2005	Trabzon Atatürk [**]	1992
Çanakkale Çan Troya [**]	2016	Kocaeli Sabancı [*]	1988	Tunceli [*]	2007

Çanakkale Gelibolu [**]	2005	Konya Akşehir Nasrettin Hoca [**]	2015	Tunceli Hozat [*]	1980
Çankırı [*]	1981	Konya Karapınar [*]	2012	Tunceli Ovacık [**]	2012
Düzce [**]	2005	Konya Mevlana [**]	2004	Uşak [**]	2005
Diyarbakır Cahit Sıtkı Tarancı	2011	Malatya [**]	2003	Uşak Eşme [*]	2009
Edirne Deveci Han	2000	Malatya Arapgir [**]	1986	Van Atatürk [*]	1990
Elazığ Nurettin Ardıçoğlu	2013	Malatya Kongre ve KM [*]	2011	Van Erciş (Yeni) [*]	2019
Erzincan [*]	1998	Malatya Sabancı [*]	1990	Van Erciş [*]	1993
Erzurum [**]	1986	Manisa Salihli [*]	1986	Van Muradiye [*]	1993
Erzurum Hınıs [**]	2006	Mardin Ömerli [**]	2012	Yozgat [*]	1992
Eskişehir [**]	2008	Mersin [*]	1992	Yozgat Yerköy [**]	2009
Gümüşhane [*]	2011	Mersin Akdeniz [**]	2010	Zonguldak Atatürk [*]	1982
		Mersin Anamur [**]	2002	Zonguldak Çaycuma [*]	2012

Kültürel iktidar olmak arzusuna hizmet edebilecek mekânlar olarak resmedilen kültür merkezleri, bulunduğu yere göre katılım popülasyonu ve kültürel üretim/aktarım hususlarında değişkenlik gösterebilmektedir. Burada kültürel iktidar olmanın sürecine dair de ufak bir soruşturma yapmak önemlidir. Türkiye’de mezkûr iktidar mücadelesinin genel olarak sağ ve sol ekseninde birçok platformda yapıldığı bilinmektedir (Sezer, 2019). Bu mücadelenin yer yer muhafazakâr yer yer de Kemalist elitler tarafından yapıldığı, onların kendi dünyayı algılama biçimini ve beğenilerini toplumun geniş kesimlerine yayma çabası olduğu kabul edilebilecek niteliktedir. Nitekim son zamanlarda inşa edilen kültür merkezlerine konuşmacı olarak gelen aktörlerin; oradaki stantları ve sergileri açan kişilerin; ney, ud, hat, tezhip, Osmanlıca gibi kursların ve hassaten bunları organize eden tüzel kişiliklerin; çoğunun mezkûr elitlerle siyasal zeminde bir ortaklığı olduğu görülmektedir. Bu durum ister istemez siyaset ve kültür denilen şeyin ayrı düşünülmemeyeceğini göstermektedir (Alver, 2013b: 186). Öte yandan tarihe bakıldığında kamusal mekânlarda icra edilen organizasyonların değişen mahiyeti, hâkim ve tek bir kültürel iktidar adayından bahsetmeyi de olanaksız kılmaktadır (Akçakaya, 2020: 278). Pek çok belediyenin ya da bakanlığın bu tip mekânlarda kendi dünya görüşüne uygun figürlere yer vermeye çalışması (Batuman, 2019: 100) ya da en iyi ihtimalle bunlara öncelik vermesi, söz konusu kültürel faaliyetin siyasal ve çok boyutlu doğasını ortaya koymaktadır.

İster yerel isterse de ulusal düzeyde siyasal iktidar olan kurumlar, kendi siyaset anlayışını kültürle mezcedip; kültür merkezi ziyaretçilerine propagandist bir tavırla bunu aşlamaya çalışmaktadırlar. Bu durum Adalet ve Kalkınma Partili

belediyelerin hâkim olduğu kültür merkezlerinde, kendisini Yeni Osmanlılık akımı suretinde göstermektedir. Öte yandan Cumhuriyet Halk Partili belediyelerde de, özellikle ulusalçı çizginin belirgin olduğu il ve ilçelerde, benzer bir şekilde dar bir organizasyon teması karşımıza çıkmaktadır. Burada Yeni Osmanlılığa referansla kültürel iktidarını kurmaya çalışan Adalet ve Kalkınma Partisi'nin karşısında, kültürel iktidar mücadelesine dair tarihsel kazanımlarını korumaya çalışan Cumhuriyet Halk Partisi'nin varlığı görülmektedir. Diğer belediyelerde de benzer durumlar söz konusu olsa da Türkiye'de kültürel iktidarın iki ayrı güçlü kutbunu teşkil eden Adalet ve Kalkınma Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi, bu açıdan karşılaştırılması önem arz eden iki siyasal partidir.

Türkiye'de bugün 286 Gençlik Merkezi bulunmaktadır ve bunların 994.619 erkek, 1.067.657 kadın üyesi mevcuttur.¹³ Bu rakamlar diğer birçok siyasal mekân ziyaretçisinden daha fazla bir popülasyonu temsil etmektedir ve gençlerin söz konusu mekânları kullanma eğilimini yansıtmaktadır. Ancak kültürel iktidar mücadeleleri sadece bu merkezlerde verilmemektedir. Özellikle çoğu zaman idari olarak belediyelere bağlı bazı kongre, fuar, bilim, halk eğitim merkezleri, müze ve sanat galerileri de bulunmaktadır. Bu mekânlar söz konusu kültürel mücadele alanlarının bir başka yönünü göstermektedir. İlaveten Millet Kıraathaneleri ve bahçeleri de yine farklı bir formda benzer bir işlevi edinmektedir. Buralarda da düzenlenen hemen her faaliyet için yukarıdaki çekişmeleri, gerilimleri ya da savaşı gözlemek mümkündür. Buralarda bir yandan kültürel anlamda Yeni Osmanlı organizasyonların varlığını hissetmek mümkün iken, diğer yandan da Tek Parti döneminin merkeze koyduğu mevcut batılı kültürel anlayışın izlerini takip etmek ihtimal dâhilindedir. Yine aynı şekilde kültür merkezi dışında inşa edilen, fakat kültürel alanla irtibat kurma yeteneği olan, mekânların mimari tarzında Yeni Osmanlı bir üslupla sıklıkla karşılaşmaktadır. Fotoğraf 3'te bulunan park, bu durumu örneklemesi açısından oldukça önemli bir mekân olarak karşımıza çıkmaktadır.

¹³ Veriler 10.02.2020 tarihinde Gençlik bakanlığının internet sitesinden alınmıştır.

Fotoğraf -3: Kalehan-Ecdat Bahçesi¹⁴ (Konya)

Sonuç

Osmanlı döneminde başlayıp Cumhuriyet tarihi boyunca da devam eden modernleşme tartışmaları, biriken literatüre bakıldığında birçok farklı tematik alan üzerinden gerçekleştirilmiştir. Modernleşme nosyonunun işaret ettiği toplumsal gerçeklik göz önüne alındığı zaman bu tartışmaların çeşitliliği, anlaşılabilir düzeyde bir gerilim hattını doğurmuştur. Söz konusu gerilim hattının müsebbibi ya da tarafı olarak takdim edilen aktörler, modernleşmenin sadece teknikle alakalı bir mesele olmadığını farkına varmışlar, kültür ve teknik ilişkisini defaten kaleme almışlardır. Dolayısıyla hem karar alıcılar hem de bu konuyu tartışma iradesi gösteren insanlar nezdinde, modernleşme denilen şeyin birey bilincindeki ve kültüründeki dönüştürücü etkisi ilk dönemlerden beri ciddiye alınmıştır. Gerçekten de modernleşme, insanın topyekûn dünyayı algılama biçimine nüfuz edebilecek; neyi beğenmesi gerektiğinden, nasıl düşünmesi gerektiğine kadar birçok alanda insan pratiklerine hükmedebilecek bir fenomen olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum haliyle hem modernleşmenin ithal bir yaşam biçimi olarak meşruiyet zemininin sorgulanmasına hem de geri kalmışlığı bertaraf etme noktasında vadettiği imkânların benimsenmesine aynı anda hizmet etmiştir. Diğer bir deyişle modernleşme, bütün avantajları ve dezavantajlarıyla birlikte tartışılmıştır. Tartışmaya taraf olan aktörlerin çoğunluğu, modernleşmeyle beraber gelmesi umulan teknik ilerlemeye karşı büyük oranda pozitif bir tavır almış olsalar da bazı aktörlerin kültürel alandaki olası dönüşüme dair ciddi endişeleri söz konusu olmuştur.

Kurucu irade, bu tartışmanın bir tarafı olarak, Batılı değerlerle mücehhez bir kültür haritasını; Anadolu insanının zevklerinden, beğenilerinden ve hassaten

¹⁴ Fotoğraf 12.12.2020 tarihinde <https://www.pusulahaber.com.tr/ecdat-parki-kalehan-ecdat-bahcesi-oldu-712698h.htm> adresinden alınmıştır

dünyayı algılama biçiminden bağımsız olarak benimsemiştir. Böylece Batılı kültür, hayatın hemen her alanına kanalizasyonla edilmeye çalışılmış; kültürel bir dönüşümün gerçekleşmesi için devlet kurumları topyekûn harekete geçirilmiştir. Mimarisinden işleyiş biçimine kadar Batılı imgelerle donatılmış yapılar inşa edilerek, eski kültürün -görece- ihracı için yeni kurumsal yapılar organize edilmiştir. Kültürel dönüşümü gerçekleştirmek için inşa edilen bu yapılar, kendi dönemi içinde değerlendirildiğinde meşruiyetini olağanüstülükten almaktaydı. Olağanüstü dönemin olağanüstü uygulamaları şeklinde karakterize edilen bu mekânlar, Batı kültürünün Osmanlı kültürüne karşı vermiş olduğu savaşın sembelleri haline gelmiştir. Bu minvalde kurucu kadrolar Köy Enstitüleri, Halkevleri ve yatılı okullar gibi birtakım mekânlarla; sıradan insanın anlam haritasını Batı kültürü ekseninde şekillendirmek için çalışmışlardır. Mevcut kültürün Osmanlı motifleriyle şekillenmiş olmasını bir yıkım ve çöküş sebebi olarak gören kurucu irade, böylece bir kültür savaşının mekânsal mevzilerini üretmiştir.

Köy Enstitülerinde yetiştirilen öğretmenler vasıtasıyla Anadolu'nun en ücra köylerine kadar girmeyi hedefleyen Tek Parti yönetimi; devlet tasarrufu ile teşekkül etmiş yeni kültürün, Anadolu köylüsüne iletilmesi için burada kendine elçiler yetiştirmiştir. Böylece Anadolu köylüsünün, bir saz biçimi olan bağlamayı terk edip, mandolin çalması gibi sembolik dönüşümleri yaşaması temin edilmiştir. Köy Enstitüleri marifetiyle, köylü çocuklarının iktisadi ve sınıai stratejilerinden beğeni yargılarına kadar birçok alanda, Batı tarzında bir dünyayı algılama biçimine sahip olması beklenmiştir. Öte yandan köylerde Halkodaları, şehirlerde ise Halkevleri aracılığıyla sıradan yetişkinlerin Batı kültürünü benimsemesi arzulanmıştır. Bu mekânlar müdavimlerini dil, tarih, edebiyat, sanat, tiyatro, spor, sosyal yardım, müze ve sergi gibi temalarla dönüştürmeyi hedefliyordu. Şüphesiz bu dönüşümün yönünün Batılı bir istikamette gerçekleşmesi amaçlanıyordu. Nitekim Halkevlerinde icra edilen organizasyonların müfredatı da bu yönde tasarlanmıştır.

Cumhuriyet insanını dönüştürmek için Halkevleri kadar yatılı okullar da kullanılmıştır. Öyle ki yatılı okullar, yapısı gereği diğer eğitim kurumlarından radikal ölçüde farklılaştırılmıştır. Burada militarizmin izlerini sürmek pekâlâ mümkündür. Cumhuriyetin ithal kültürünü yayma noktasında Köy Enstitüleri ve Halkevleri/Halkodaları kadar yatılı okullar da önemsenmiştir. Bugün Cumhuriyetçi ideolojiyi pek çok yönüyle benimseyen ve 1950'lerden önce yaşayan hem Aydınlara hem de sıradan insanlara bakıldığında, onların söz konusu mekânlarla bir şekilde temas kurduğu görülmektedir. Ne var ki Tek Parti iktidarının sona ermesiyle birlikte mezkûr kurumların işlevi de büyük oranda bitmiş ya da azalmıştır. 1950'den sonra başlayan çok partili rejimle söz konusu kurumlar kapatılmış, tasfiye edilmiş ya da önemli ölçüde değişimler yaşamıştır. Fakat kültürel iktidar çekişmeleri belirginleştikçe tasfiye edilen kurumların yerine yeni kurumlar ihdas edilmiş ve her siyasal iktidar kendi kültürel anlayışını toplumun geniş kesimlerine yaymaya çalışmıştır. Bu açıdan kökenleri 1950'lere kadar giden ve 1980'lerde canlanıp, 2000 sonrasında da yükselişe geçen Yeni Osmanlıcılık

anlayış; Tek Parti iktidarının hâkim kılmaya çalıştığı Batılı kültürün karşısına tekrardan Osmanlı kültürünü çıkarmıştır. Tarih boyunca siyasal dönüşümün mahiyeti, kültürel alana yapılan müdahalenin niteliğini belirlemiştir. Nihai olarak 1950'lere kadar resmî ideoloji paralelinde tahkim edilmeye çalışılan Batılı kültürün karşısına, bu yıllardan sonra Osmanlı'ya referansla geleneksel kültür tedricen tekrardan çıkartılmaya çalışılmıştır.

Yeni Osmanlıcılığın sistematik bir şekilde yükselişe geçtiği 2000'li yıllardan sonra, Adalet ve Kalkınma Partisi bu ideolojik ajanda paralelinde yeni mekânsal yapılar inşa etmeye başlamıştır. Nasıl ki Tek Parti döneminde siyasal erk, kendi ideolojik konumlanışına bağlı olarak Köy Enstitüleri, Halkevleri ve yatılı okullar gibi kamusal mekânları inşa ettiyse, benzer şekilde Adalet ve Kalkınma Partisi de kendi anlayışı doğrultusunda çeşitli mekânları inşa etmiştir. Bu minvalde kültür, gençlik, bilim, fuar ve kongre merkezlerinin yanı sıra Millet Bahçeleri ve Kırathaneleri gibi yapılar da inşa edilmiştir. Söz konusu mekânların birçoğunda Yeni Osmanlıcı organizasyonları, imgeleri ve mimari özellikleri gözlemek mümkündür. Böylece Cumhuriyet tarihi boyunca var olan siyasal çekişmeler kültür üzerinde kendisini göstermiş ve bu çekişmeler kendi mekânlarını ve kendi mekânsal sosyalleşmelerini de üretmiş vaziyettedir. Yapılan her mekân, bu savaşın içerisinde yerel bir mevzi gibi görülmüş, muhataplarına bu savaşta nasıl bir pozisyon alması gerektiğini telkin ve tavsiye etmiştir.

Kaynakça

- Ahmed, S. (2014). *Duyguların Kültürel Politikası*. (S. Komut, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Akçakaya, N. (2020). Kulturkampf: Halkevlerinden Kültür Merkezlerine. *Sosyoloji Divanı*(15), 271-278.
- Alpkaya, G. (2013). İnsan Hakları Konusu. B. Oran (Ed.), *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar Cilt II: 1980-2001* (s. 188-200). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Alver, K. (2013a). *Siteril Hayatlar*. Ankara: Hece Yayınları.
- Alver, K. (2013b). Siyasal Eylem Alanı Olarak Kültür. K. Alver, & N. Doğan (Ed.), *Kültür Sosyolojisi* (s. 185-196). Ankara: Hece Yayınları.
- Ankan, Z. (1999). Halk Evlerinin Kuruluşu ve Tarihsel İşlevi. *Atatürk Yolu Dergisi*, 6(23), 261-281.
- Baker, U. (2018). *Kanaatlerden İmajlara Duygular Sosyolojisine Doğru*. (H. Abuşoğlu, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları (Birikim Kitapları).
- Batuman, Bülent (2019). *Milletin Mimarisi Yeni İslamcı Ulus İnşasının Kent ve Mekan Siyaseti*. (Ş. Tokel, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Bourdieu, P. ve Jean-C. P. (2015). *Yeniden Üretim Eğitim Sistemine İlişkin Bir Teorinin İlkeleri*. (A. Sümer, L. Ünsaldı ve Akkaya, Çev.) Ankara: Heretik Yayınları.
- Çakırca, B. (2020). Bir Egemenlik Meselesi Olarak Kültürel İktidar. *Muhafazakar Düşünce Dergisi*, 16(58), 189-203.

- Çalış, Ş. H. (2010). *Hayalet Bilimi ve Hayali Kimlikler Neo-Osmanlılık, Özal ve Balkanlar*. Konya: Çizgi.
- Çavuşoğlu, E. (2016). İnşaata Dayalı Büyüme Modelinin Yeni Osmanlılıkla Bütünleşerek Ulusal Popüler Proje Haline Gelişi Kadim İdeoloji Korporatizme AKP Makyajı. T. Bora (Ed.), *İnşaat Ya Resulullah* (s. 77-94). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çelik, H. (2010). Cumhuriyet Dönemi Sosyo-Kültürel Değişim Üzerinde Türk Aydınının Etkisi (İsmail Hakkı Tonguç Örneği). *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(18), 111-124.
- Çil, H. (2017). *Bedeni Kurgulamak İslami Romanlarda Beden ve Kimlik*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Çil, H. (2019). M Nesli Edebiyat. *Sosyoloji Divanı*(13), 75-97.
- Çil, Hüseyin. (2020). Kültürel İktidar: Kavramlar, Kuramlar ve Tartışmalar. *Sosyoloji Divanı*, 15, 11-34.
- Çokomay, G., Çavdar, D. ve Çok, F. (2014). Yatılı İlköğretim Bölge Okulu (YİBO) Öğrencilerinin Gelişim Gereksinimleri ve Yaşam Koşulları: Öğretmen Görüşlerine Dayalı Bir İnceleme. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 1(47), 19-42.
- Çolak, Y. (2017). *Türkiye'de Kültürel İktidarın Kuruluşu 1923-1945*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2013). *Stratejik Derinlik Türkiye'nin Uluslararası Konumu*. İstanbul: Küre Yayınları.
- Demirel, A. (2009). İsmet İnönü. A. İnşel (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt II. Kemalizm* (s. 124-162). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eduardo, B. (2016). The Sociology of Emotions: Four Decades of Progress. *Current Sociology*, 64(3), 491-513.
- Engels, F. ve Marx, K. (2010). *Komünist Parti Manifestosu*. (H. A. Küçükakın, Çev.) Konya: Tablet.
- Görgülü Aydoğdu, A. (2016). Köy Enstitülerinin Türk Eğitim Hayatına Katkısı Üzerine Bir Sözlü Tarih Çalışması. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 393-408.
- Gurallar Yeşilkaya, N. (2003). *Halkevleri: İdeolojisi ve Mimarlık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Heper, M. (2010). *Devlet ve Kürtler*. İstanbul: Doğan Kitap.
- İnşel, A. (2014). *Türkiye Toplumunun Bunalımı*. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Işıklar Bengi, S. (2019). Kentte Devletin Ayak İzi: Atatürk Kültür Merkezi Millet Bahçesi. IV. *Uluslararası Kent Araştırmaları Kongresi* (s. 783-795). İdealkent.
- Karacasu, B. (2009). "Mavi Kemalizm" Türk Hümanizmi ve Anadoluculuk. A. İnşel (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt II. Kemalizm* (s. 334-343). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaömerlioğlu, M. A. (2009a). Köy Enstitüleri. A. İnşel (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt II. Kemalizm* (s. 286-337). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Karaömerlioğlu, M. A. (2009b). Türkiye'de Köycülük. A. İnsel (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt II. Kemalizm* (s. 284-297). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaömerlioğlu, M. A. (2009c). Tek Parti Döneminde Halkçılık. A. İnsel (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt II. Kemalizm* (s. 272-283). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köker, L. (2009). Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi. A. İnsel (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt II. Kemalizm* (s. 97-118). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Küçükömer, İ. (2009). *Sivil Toplum Yazıları*. İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Müftüoğlu, A. (2012). *Küresel Çağda Varolmak*. Ankara: Hece Yayınları.
- Özakıncı, C. (2009). *Türkiye'nin Siyasi İntiharı Yeni-Osmanlı Tuzağı*. İstanbul: Otopsi Yayınları.
- Öztürk, O. M. (2020). Mandolinle Muasırlaş(tır)mak: Türkçülüğün Müsikî Sahasındaki Programı Işığında Köy Enstitülerinde. *Etnomüzikoloji Dergisi*, 3(1), 18-55.
- Sezer, B. (2019). *Türkiye'de Kültürel İktidar Tartışmaları: Cins Dergi Üzerinden Bir Değerlendirme*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi).
- Tahir, K (2016). *Bozkırdaki Çekirdek*. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Taşar, E. S. (2016). İhtiyaç Kavramının Mekan Politikası: Çamlıca Camii Örneği. *Sosyoloji Divanı*(7), 71-88.
- Tekin, F. (2014). *Sınırın Sosyolojisi Ulus, Devlet ve Sınır İnsanları*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Tezcan, M. (1993). *Boş Zamanlar Sosyolojisi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları.
- Tokdoğan, N. (2018). *Yeni Osmanlılık Hınç, Nostalji, Narsisizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ulutaş, E. (2020). Hınç, Linç, Vicdan: Toplumun Kamusal Duygudurumları. *Sosyoloji Divanı*(16), 63-77.
- Varlık, M. B. (2009). Ülkü: Halkevleri Mecmuası. A. İnsel (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt II. Kemalizm* (s. 268-276). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Vatandaş, C. (2010). *Ulusal Kimlik Türk Ulusçuluğunun Doğuşu*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Yayla, A. (2007). *İki Cumhuriyetin Kavgası*. Ankara: Liberte.
- Yeğen, M. (2009). Kemalizm ve Hegemonya. A. İnsel (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce Cilt II. Kemalizm* (s. 56-75). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yerlikaya, T. (2018). *Yerel Yönetimlerin Kültür Ajandaları Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Ankara: Seta.
- Yeşilkaya, N. G. (2009). Halkevleri. A. İnsel (Ed.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt II. Kemalizm* (s. 113-123). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, Z. (2018). *Yeni Türkiye'nin Ruhu Hınç, Tahakküm, Muhtaçlaştırma*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ulus-Devlet İnşasında Kemalizm'in Simgesi Olarak Posta Pulları

Evrım Armağan COŞKUNER¹

Öz

Bu çalışmanın amacı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulus inşası sürecinde yapılan Kemalist reformların posta pulları görselleri aracılığıyla kitlelere nasıl ulaştırıldığına saptanmasıdır. Bu hususta posta pullarının yansıttıkları öğeler sayesinde Kemalizm ile özdeşleşerek Kemalizm'in nasıl birer simgesi hâline geldiği belirtilecektir. Araştırmada 1923-1950 yılları arasındaki dönemde tedavüle çıkarılan posta pulları görsellerinden çeşitli örnekler verilmiş ve bu görseller yorumlanmıştır. Erken Cumhuriyet dönemine ait çeşitli pullardan verilen örneklerin Kemalist seçkinler tarafından yapılan reformları yansıtarak nasıl kitlelere ulaştırdığı pul görselleri üzerinden açıklamaları ile birlikte verilmiştir. Bu aşamada posta pullarının yapılan reformları hem yurt içinde hem de yurt dışında yaymak için bir araç olarak kullanımı bağlantılar ile birlikte açıklanmıştır. Sonuç olarak Kemalizm ile özdeşleşen posta pullarının zamanla Kemalizm'in bir simgesi hâline dönüşme konusu makalenin ana argümanını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kemalizm, Simgeler, Posta Pulları, Ulus İnşası, Reformlar.

Postage Stamps as the Icon of Kemalism in the Building of the Nation State

Abstract

The aim of this article is to determine how the Kemalist reforms made in the nation-building process of the Republic of Turkey were conveyed to the masses through the visuals of postage stamps and, thanks to the elements they reflected, the postage stamps became a symbol of Kemalism by being identified with Kemalism. In the research, various examples of postage stamps images that were put into circulation between the years 1923-1950 were given and these images were interpreted. How the samples of various stamps from the Early Republic

¹ Doktora Öğrencisi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, evrim.cokuner@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1856-1781.

period, reflecting the reforms made by the Kemalist elite, reached the masses, are given with explanations on the stamp images. At this stage, the use of postage stamps as a tool to disseminate the reforms both at home and abroad is explained with links. As a result, the main argument of the article is the transformation of postage stamps, which are identified with Kemalism, into a symbol of Kemalism over time.

Keywords: Kemalism, Symbols, Postage Stamps, Nation Building, Reforms

Extended Abstract

Postage stamps first appeared in England and were used to indicate prepaid postage. In the course of time, stamps have undertaken a secret mission besides their main function. Thanks to the visual elements they contain on the stamps, they have been used to convey various messages to the masses. Especially with the emergence of nation states, postage stamps have become used to convey the messages of the government to the masses. Those in power tried to influence the masses through postage stamps. In this regard, stamps have become important tools to ensure the legitimacy of the power and the state. The secret messages they contain on the stamps have generally been the elements that symbolize the power of power and are identified with it. The use of stamps was not limited to this area only. Postage stamps have also been the promotional material of the states. In this regard, stamps conveyed the history of the states they belong to, the cultural elements and traditions of the peoples as a message to the geography they reached thanks to the visual elements they contain. As a matter of fact, through stamps, information about a society was obtained in the shortest way.

Postage stamps have been an important tool used as advertising material both inside and outside the country. States have given some messages to their own people as promotional material in the country through postage stamps. Outside the country, postage stamps were used to announce the tourism activities, ideology, cultural values and various commemoration days of the country they are affiliated with. Despite their small size, stamps have become important message transmitting tools due to these features. Countries have had the opportunity to carry their propaganda messages to different geographies through postage stamps. Stamps, which have become important promotional materials on a national and international scale, have become official tools of countries over time. Countries have preferred to convey their political messages through postage stamps. As a matter of fact, states that have historically had problems with each other have also announced their messages to each other through postage stamps. Countries have announced border issues among themselves, past wars, economic disputes and many similar messages through postage stamps. Because of these features, postage stamps have been used as important message transmitters from past to present. The Republic of Turkey has also benefited greatly from these features of postage stamps at the time of its establishment.

As a matter of fact, the founding staff of the Modern Turkish Republic, which was established after the collapse of the Ottoman Empire, wanted

to break its ties with the Ottoman Empire. In this regard, it turned its direction to the West, and reform movements were initiated by taking Europe as an example. These reform movements were similar to the ideology of Union and Progress, which took over the administration in the last period of the Ottoman Empire, but more sharply and clearly. In this direction, in the Western-style reform movements implemented by the Kemalist Founding Staff in the Early Republican Period, the visuals of postage stamps were greatly utilized. Kemalists carried out an important propaganda activity both inside and outside the country through postage stamps. Kemalism began to express its open discourses in the Republic of Turkey, especially after 1926. As a matter of fact, the elimination of the leading members of the Committee of Union and Progress, who opposed the administration after 1926, was an important factor in this situation. After 1926, Atatürk clearly became the leader of the Republic of Turkey. Elements reflecting the ideology of Kemalism began to be used extensively on postage stamps after this date. Images of Atatürk are depicted on postage stamps, sometimes as a hero as the savior of the people, sometimes as an agricultural worker next to the villagers, and sometimes as teaching the people to read and write. Similarly, the reforms made within the framework of Kemalism ideology were also visualized on postage stamps. Stamps were used to ensure the legitimacy of Kemalism and the founding cadre in the country. Abroad, the idea of proving that the Republic of Turkey has a modern structure has been at the forefront. In this direction, the Republic of Turkey announced the nation-building process and Kemalist reforms to the public through stamps. In addition, postage stamps were used to a great extent in order to adopt the reforms to the public. Elements reflecting the ideology of Kemalism were used extensively throughout the single-party period, starting from the Early Republican period.

Giriş

Posta pulları, posta gönderilerinde ücretlerin ödendiğini belirtmek için kullanılan ayrıca üzerlerinde çeşitli resim, şekil ve motifleri barındıran yapışkan kâğıt parçalarıdır. Pullar, posta ücretlerinin ödendiğini belirtme işlevinin yanında gizli bir göreve de hizmet etmektedir. Bu doğrultuda basıldıkları ülkelerin sembolleri hâline gelen posta pulları, o ülkenin tarihini, kültürünü, geleneklerini üzerinde barındırdıkları resim ve motifler ile ülke sınırları dışında yansıtan bir vazifeyi üstlenmiştir (Karakan, vd. 2017: 5-6) . Bunun yanında pullar toplumsal kültürü üzerinde barındırdığı öğeler sayesinde yansıtan bir iletişim aracı işlevine sahiptir. Bu küçük gösterge araçları asli görevlerinin yanında kültürel aktarım işlevini üstlenmiştir. Nitekim bir toplum hakkında en kısa yoldan bilgi edinmek için kullanılan araçlardan birisi pullardır (Aktulum, 2013: 150-153). Pullar ülke sınırları dışında basılmış oldukları ülkeyi temsil etme işlevi ile düşünüldüğünde, diğer gösterge ürünlerinden daha önemli bir göreve sahiptir. Nitekim pullar, basılmış oldukları ülkenin anma günlerini, kültürel öğelerini, tarihlerini, turizm faktörlerini, liderlerini ve dönemlerinin ideolojik yapısını üzerlerinde betimlenen görseller ile yansıtarak gittikleri coğrafyaya taşımışlardır (Karakan vd. 2017: 5-6). Bu küçük gösterge araçları ülkelerini ulusal ve uluslararası sahada temsil ederek o ülkenin tarihsel dönemlerini ve ideolojik yapısını görselleri üzerinden yansıtmıştır. Pullar zamanla bu kullanım amaçları ile bir propaganda malzemesine dönüştürülmüştür. Bu sebeple pullar küçük ebatlarına rağmen üzerlerindeki görsel öğeler sayesinde büyük anlamlar taşıyan siyasal mesajlarını ulaştıkları coğrafyalara taşımıştır. Ulusal ve Uluslararası boyutta tanıtım malzemesi olan pullar bu önemleri dolayısıyla ülkelerin resmi araçları hâline gelmiş ve bağlı oldukları ülkenin sembolleri olmuştur (Akyol, 2017: 75). Siyasal mesajları iletmek için kullanılan ulusal simgeler olarak bağlı oldukları devletlerin kendi vatandaşlarına ve uluslararası alanda farklı devletlere mesaj vermek için işlevsel araçlar hâline gelmiştir. Ayrıca bu görevleri ile pullar devletlerin resmi görünürlüğünü de sağlamıştır. Bu resmi belgeler millî bir kimlik yaratma ve rejimin meşrutiyetini sağlamak için kullanılan önemli bir araçtır (Elhan, 2017: 87).

İktidar sahipleri pulları bazen yeni bir kimlik yaratma bezen ise kendilerinin ve devletin meşruluğunu sağlama konusunda araçsallaştırmıştır. Bu hususta Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Kemalist kurucu kadronun seçkinleri de posta pullarını ulus inşa sürecinde ve yapılan reformların halka duyurulmasında kullanmıştır. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Kemalist kadro Batı modernleşme projesi izleyerek pozitivist bir yaklaşımla akılcılığı, laikliği ve ulusallaşmayı ön plana çıkarmıştır. Kemalist elitler ulus-devlet inşasında etnik, dini veya ideolojik olarak her türden farklılaşmayı birlik ve beraberliğin önünde tehdit olarak görmüştür. Bu sebeple de ulus inşa sürecinde halkı kaynaştırmanın çeşitli yolları aranmıştır (Göle, 2005: 72-74). Nitekim posta pulları üzerinde barındırdığı görsel öğeler sayesinde bu amaca hizmet etmek için kullanılmıştır. Pullar hem dönemin ideolojik yapısını yansıtmış hem de yapılan Kemalist reformları halka duyurmak için araç haline getirilmiştir. Bu hususta pullar ulus inşasında Türkiye

Cumhuriyeti'nin ve Kemalist reformların meşruluğunu sağlamak için kullanılmıştır. Posta pullarının Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Kemalist reformları, iktidarı ve Cumhuriyet'i temsil eden görsel öğeleri üzerlerinde barındırması onların Kemalizm ile özdeşleşmelerinin yolunu açmıştır. Pulların bir araç olarak bu yapıda kullanılması onları zamanla Cumhuriyet ve Kemalizm'in birer simgeleri hâline getirmiştir. Genel olarak pulların üzerindeki görseller, ulusun lideri olarak Atatürk'ü, Kemalist reformları, ulus inşa sürecine dâhil olan öğeleri, sanayi hamlelerini, Cumhuriyet ile özdeşleşen resimleri üzerinde barındırmış ve yansıtmıştır (Yılmaz, 2019: 231-234).

Bu çalışma ulus inşa sürecinde Kemalist kurucu kadronun yaptığı reformları yansıtan ve Kemalizm ideolojisi ile özdeşleşerek Kemalizm'in simgesi hâline gelen posta pullarını konu almaktadır. Aynı zamanda Kemalist seçkinlerin halkı dönüştürmek ve de yapılan reformları halka yerleştirmek için kullandıkları posta pullarının görsel öğeleri üzerinden örnekler ile verilmek istenen mesajlar yorumlanmıştır. Bu mesajlar Erken Cumhuriyet Dönemi'nden başlanılarak 1950 yılına kadar olan posta pulları görsellerinden çeşitli örnekler verilerek anlatılmıştır.

1. Dünya'da ve Türkiye'de Posta Pulları Tarihi

Dünyada posta pulları ilk olarak İngiltere'de ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda İngiltere 19. yy' da posta ücretlerinin ödenmesi konusunda çeşitli sorunlar ile karşılaşmıştır. Posta ücretleri daha önceleri göndericiden değil de alıcıdan alınmış ve bu ücret ise postanın gideceği mesafelere göre farklılık göstermiştir. Bu hususta İngiltere posta hizmetlerinde, postanın görevliler tarafından açılması veya gideceği yere gönderilmemesi gibi çeşitli usulsüzlükler ile karşılaşmıştır. Bu sorunlara çözüm bulması için İngiltere tarafından Posta Bakanı ve Yararlı Bilimleri Yayma Derneği Genel Sekreteri olan Rowland Hill görevlendirilmiştir. Rowland Hill araştırmaları için İngiltere'yi gezdiği esnada bir kasabada posta ücretlerine dair farklı bir durumla karşılaşmıştır. Bu hususta bir kız çocuğu kendisine gelen postanın bir şilinlik ücretini ödeyememiş ve bu olaya şahit olan Rowland Hill de kız çocuğu için gelen postanın masrafını ödemiştir. Daha sonra kız çocuğu ile sohbet eden Hill, kız çocuğunun çok fakir olduğunu ve bu sebeple uzak mesafedeki kardeşi ile haberleşmek için bir yöntem geliştirdiklerini öğrenmiştir. Bu yöntemde göre küçük kız ve kardeşi birbirleri ile haberleşebilmek için içi boş olan mektup zarfının üzerine sadece kendilerinin bildiği bir takım semboller yazmaktadır. İki kardeş kendilerine gelen zarfın üzerinden bu sembolleri okuduktan sonra ise paralarının olmadığından dolayı posta ücretini ödeyemeyeceklerini belirterek zarfı geriye iade etmektedir. Bu doğrultuda Hill' in küçük kız ile yaptığı sohbet daha sonra onun posta ücretlerine dair farklı bir çözüm yolu bulmasını sağlamıştır. Hill' in çalışmaları sonrasında 1837 yılında Londra'da "Post Office Reform" adında bir kitapçık yayımlanmıştır. Bu kitapçığa göre posta ücretleri herkesin ödeyebileceği fiyatlar ile gönderici tarafından ödenecek ve bütün mesafelerde aynı ücret tarifesi geçerli olacaktır.

Ayrıca bu postaların gönderici tarafından ödendiğinin belli olması için üzerlerine resimli küçük kâğıt parçaları yapıştırılacaktır. (Bezaz, 2007: 290-291) Bu doğrultuda ilk posta pulları 1 Penny'lik sabit bir ücret ile 1840 yılında kullanılmaya başlanmıştır. İngiltere tarafından kullanılan *Black Penny* adındaki dünyanın ilk posta pullarının üzerinde dönemin kraliçesi Victoria'nın profilden bir portresi resmedilmiştir. Bu pullar dünyanın ilk posta pulları olma özelliğinden dolayı üzerlerinde ülke ismi yazılmamıştır. Zaman içerisinde posta pulları diğer ülkeler tarafından da kullanılmaya başlamıştır (Akyol, 2017: 61). Nitekim posta pulları 19. yy boyunca farklı devletlerin kendi ulusal mücadelelerinde siyasi bir araç hâline gelmiştir. Örneğin Bulgaristan bağımsızlığını simgelemek adına Türklere karşı mücadelesini anlatan öğeleri posta pullarında görselleştirmiştir. Sırbistan, Almanya, Yunanistan, İspanya, Romanya gibi devletler kendi ulusunu inşa etmek ve bağımsızlıklarını tüm dünyaya göstermek için ulusal sembollerini ile tarihsel öğelerini posta pullarında işlemiştir (Roberts, 2006: 2). Bunun yanında Tunus, Fransa sömürgesi altındayken Fransa'nın otoritesini yansıtan öğeler posta pulları görsellerine yansımıştır. Fransa kendi sömürge coğrafyalarını elinde tutabilmek için bu bölgelerdeki posta pullarının üzerinde yerel kültürler göre görsel öğeler kullanmıştır. Nitekim kendi coğrafyasında ise ulusunu kaynaştırmak için Fransız tarihsel öğelerini ağırlıklı olarak posta pulları üzerinde işlemiştir. Benzer yolu Portekizler ve İspanyollar da izlemiştir. Portekizlerin imparatorluk özelliklerini kaybederek ulusçu bir yapıya dönüşmeye başladığı dönemde milliyetçiliği tasvir eden öğeler posta pulları görsellerinde sıklıkla işlenmiştir. İspanya posta pulları görsellerinde ise 20. yy'ın başlarındaki baskıcı rejimin öğeleri kendisini hissettirmiştir. Bunun yanında Finlandiya'nın Rusya'ya karşı verdiği bağımsızlık mücadelesi posta pulları görsellerine yansımıştır (Cusack, 2005: 597-606). Finlandiya henüz bağımsızlığını kazanamadığı dönemde posta pulları görsellerinde Fin halkını kaynaştıracak öğeleri sıklıkla işlemiştir. Bağımsızlığının ardından ise Fin ulusal liderlerinin ideolojisini yansıtan öğeler posta pulları üzerinde görselleşmiştir (Raento, 2006: 604-611). Sovyetler ise posta pullarının propaganda malzemesi olarak kullanılmasına büyük önem vermiştir. Sovyetler döneminde pul görselleri devlet görevlileri tarafından özenli bir şekilde seçilerek kitlelere sunulmuştur (Rowley, 2002: 135-139). İsrail devletinin de 20. yy ortalarında kurulduğu esnada posta pulları görsellerinde ulusçu nitelikler ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Daha sonra pul görselleri üzerinde dinî nitelikli öğeler ve halk kahramanları da yer almıştır (Lachover & Nuri, 2013: 329-330). Pullar benzer yapıda 20 yy. başlarından itibaren ağırlıklı olarak Brezilya ve diğer Latin Amerika ülkelerinde de ideolojik araçlar ve propaganda malzemesi olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu yönüyle bakıldığında dünya ülkelerinin genelinde posta pullarının ideolojik yönünün kullanımı mevcut olmuştur. (Rosenheck, 2016: 116-117)

Resim 1: Black Penny

Resim 2: Tuğralı Pullar (1863)

Resim 3: Cumhuriyet'in İlk Pulları (1923)

Türkiye’de ise postacılık tarihi Osmanlı Devleti tarafından 1840 yılında Posta Nezareti’nin kurulması ile başlamıştır. Bu doğrultuda ilk posta kanunu 16 Kasım 1840 yılında yürürlüğe girmiş ve postacılık işleri bu sayede daha sistemli bir hâl almıştır. Osmanlı Devleti’nin ilk posta pullarını kullanması ise dönemin posta hizmetleri bakanı olan Agâh Efendi’nin önerisi ve dönemin padişahı Sultan Abdülaziz’in de bu öneriyi kabul etmesi ile birlikte 13 Ocak 1863 tarihinde başlamıştır. Osmanlı Devleti’nin ilk pullarının üzerinde görsel öge olarak Sultan Abdülaziz’e ait bir tuğra ve tuğranın altındaki hilalin içerisinde ise ‘Devlet-i Aliye-i Osmaniye’ yazısı bulunmaktadır (Tarlakazan, 2018: 713). Bu pullar görünüşleri itibarıyla “Tuğralı Pullar” olarak adlandırılmışlardır. Pullardaki tuğra ve desenler Sikkizenbaşı (darphane müdürü) Abdülfettah Efendi tarafından çizilmiş ve bunlar pulların üzerine Ensercioğlu Agop tarafından basılmıştır. Osmanlı Devleti’nin bu ilk pulları sigara kâğıdının üzerine taş baskı tekniği ile Darphane-i Amire’de beyaz üzerine siyah tonda bastırılarak aniline boyaya batırılmış ve sonrasında ise süngerle boyanmıştır. Osmanlı’nın ilk posta pullarını basması ile birlikte Asya’da yapışkanlı posta pulunu basan ikinci devlet Osmanlı Devleti olmuştur. Bu hususta posta pulu basımı bağımsız bir devlet için büyük önem arz etmektedir. Çünkü posta pulları üzerindeki yazı ve semboller bir milleti ve devleti temsil eder tarzda öğeler barındırmaktadır (Akyol, 2017: 62; Ayrıca bkz: www.pttpulmuzesi.org.tr).

Osmanlı Dönemi posta pulları üzerinde görsel öge olarak genellikle silahlar, tuğralar ve Arap alfabesi ile Osmanlıca olarak süslü yazılar kullanılmıştır. Bu dönemin posta pullarında 1913 yılına gelinceye kadar herhangi bir resimsel öğeye rastlanılmamıştır.² Bu doğrultuda 1913 yılı sonrasındaki posta pullarında ise genel itibarı ile camii görüntüleri resmedilmiştir. Cami görsellerinin posta pullarında resmedilmesinin sebebi ise İslami gelenek doğrultusunda resim sanatının yasak olması dolayısıyla meşruluk sağlamaya çalışmaktır. Ayrıca genel olarak cami görsellerinin posta pullarında resmedilmesi, devletin dinî imajının

² 1914 yılından sonra I. Londra serisi posta pulları üzerinde “Süleymaniye Cami’si, Rumelihisarı, Kız kulesi, Dikilitaş, Çemberlitaş, Yedikule, Fener, Sultanahmet Cami’si, Hürriyet Anıtı, Boğaziçi’nin görüntüsü, Beyazıt Meydanı” ve benzeri görsel öğeler kullanılmaya başlamıştır. ; (Tarlakazan, 2018: 713)

vurgulanmak istenmesi ile de bağlantılı olmuştur. 1914 yılı, I. Londra serisi olarak adlandırılan posta pullarının son serisinde ise V. Sultan Mehmet portresi kullanılmıştır. Bu durum Osmanlı Devletinde posta pulları üzerinde ilk defa bir insan tasvirinin kullanılmaya başlandığının göstergesi olmuştur. Nitekim 1916 yılından sonra farklı insan silüetlerine posta pulları üzerinde yer verilmiştir (Tarlakazan, 2018: 713-714). Osmanlı Devleti 1917 yılında I. Dünya savaşı devam ederken ekonomik sıkıntıya düşmüş ve bu sebeple de 1878 yılında bastırılan 10 paralık ve 1 kuruşluk Hicaz pullarını sürşarj yaptırmıştır. Devlet sürşarj yaptırdığı bu pullar ile birlikte daha önce I. Dünya Savaşı döneminde Viyana'da bastırılmış olduğu resimli 5 ve 10 kuruşluk pulların arkasına kâğıt yapıştırarak bu pulları para yerine belirli bir dönem kullanırmıştır. Para yerine kullanılmış olan bu pullar 1918 yılından itibaren tedavülden kaldırılmıştır (Bezaz, 2007: 316).

Osmanlı Devleti önceleri posta pullarını Darphane-i Amire'de bastırmasına rağmen posta pullarının sahtelerinin yapılma ihtimaline karşı daha sonraları İngiltere Bradbury Wilkinson ve Avusturya Devlet Matbaası (Viyana) gibi yerlerde pulları bastırmaya başlamıştır. 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'un işgal edilmesi Osmanlı Posta İdaresi'ni zor durumda bırakmış ve bu sebeple devlet yeni posta pulu tedarik etmekte zorlanmıştır. Bu dönemde Osmanlı Posta idaresinin İstanbul hükümetini tanımayan Anadolu posta merkezlerine posta pulları göndermemeye başlaması sebebiyle Ankara'da kurulmuş olan Anadolu Posta İdaresi kendi posta pullarını üretmek istemiştir (Demir, 1998a: 165-166). Fakat buna rağmen 1920 yılı sonlarında Anadolu Hükümeti, Osmanlı Hükümeti ile birtakim ekonomik anlaşmazlıkları sonucunda posta hizmetlerinin gerçekleştirilmesinde ve posta memurlarının maaşlarının ödenmesinde büyük sıkıntılar çekmiştir. Bu durumda Ankara Hükümeti Osmanlı Devleti'nden kalan pulları Avrupa'ya yeniden bastırtmak istemiştir. Fakat Ankara Hükümeti'nin yeni posta pulu bastırarak ekonomik durumu olmamıştır (TBMM, ZC, 28.09.1920: 401-402; BCA, 30-18-1-1/1-10-9 (19.08.1920) Sıra : 1-2.). Türkiye Cumhuriyeti yeni kurulduğu yıllarda üç kuruşluk pulların tedarikinde sıkıntı yaşamıştır. Bu sebeple Ankara ve Anadolu postanelerinde bulunan ve 1914 yılında bastırılmış olan 2, 4, 6 para değerindeki pulları *Ankara* adıyla 3 kuruşluk pullara dönüştürerek sürşarjlayıp (yeniden piyasaya sürmek) tedavüle çıkarmıştır. Nitekim bu pullar Ankara'da yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetinin bağımsızlığını simgelemiş ve bu haberi ulaştıkları bütün coğrafyaya duyurmuştur (Demir, 1998a: 166). Türkiye Cumhuriyeti kurucu kadrosu Osmanlı Devleti'nde yetişen askeri ve bürokratik bir sınıftır. Dolayısıyla belirli bir ideolojiyi simgeleyen öğelerin iktidar sembolü olarak kullanımı konusunda Osmanlı Devleti'nden alınan bir gelenek vardır. Bu hususta II. Abdülhamit döneminde padişahın iktidarını simgeleyen öğeler ülke çapında yoğun olarak kullanılmıştır. Padişahın otoritesini temsil eden bu simgeler ağırlıklı olarak İslamî öğelere dayanmıştır. Halk ile iletişimde padişah kendi güvenliğini sağlamak için de simgelerini araçsallaştırmıştır. II. Abdülhamit herhangi bir suikast ihtimaline karşı halk ile mesafesini korumuş ve kendi temsiliyetini simgeleri ile özdeşleştirmiştir. Bu simgeler onun gücünü yansıtan bir üslupta;

padişahın ismini taşıyan kitabelerin bulunduğu Cami ve resmi binalar, padişahı temsil eden armaların yer aldığı saat kuleleri, madalyonlar, nişanlar, resmi müzikler, padişahın tuğrasını taşıyan kutsal yerlere gönderilen hediyeler, resmi belgelerde padişahı yüceltmek için söylenen çeşitli kalıp sözler ve benzeri diğer öğeler olmuştur. Dolayısıyla Cumhuriyet'in kurucu kadrosu da kendi meşruluklarını sağlama konusunda ideolojik sembollerin kullanılmasına yabancı değildir. Bu hususta posta pulları Erken Cumhuriyet Dönemi'nde kurucu kadronun ve Kemalizm'in simgelerinden birisi olacaktır. (Deringil, 2014: 31-45)

Erken Cumhuriyet Dönemi'nde posta pulu sıkıntısı sebebiyle Osmanlı pullarının kullanılmasının yanında bazen adli harç pulları, bazen de Donanma Cemiyeti'nin yardım pulları üzerine yazı ve fiyat eklenerek yeniden (sürşarjlamak) kullanılmıştır. 1921 yılında Adana'nın Fransız işgalinden kurtuluşunu takiben, I. Adana serisi³ posta pulları basılmaya başlanmış ve bunu takiben II. Adana ardından da Cenova pul serileri tedavüle çıkarılmıştır. II. Adana serisi için, 1921 yılında onar bin adet olarak bastırılan Edirne Sultan Selim Cami görselli pulların bir kısmı sürşarjlanmıştır. Bu pulların yaklaşık 300 serisi ise sürşarjsız bir şekilde kullanılmaya devam edilmiş ve 200 serisi ise dönemin Posta Umum Müdürlüğü Müzesi için tabaka hâline alınmıştır. Cenova serisi olarak adlandırılan pullar ise 1922 yılında Cenova'da İ.G.A Barabino matbaasında bastırılarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu seri 12 parçadan oluşmakta ve Türkiye'nin bağımsızlığını simgeleyerek üzerinde Türkiye haritası ile İstiklal Marşı'nın ilk iki dizesini taşımaktadır (Düzenli & Kavuran, 2005: 202-203).

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk posta pulları 1923 yılının ekim ayında basılmıştır. Bu posta pulları serisinin üzerinde ay ve yıldız görseli betimlenmiştir (Karakan, Alkan vd. 2017: 3). Üzerindeki görseller Ressam Ahmet Nazmi tarafından yapılan bu posta pulu serisi 22 adetten oluşmakta ve de I. Ayyıldız Serisi olarak adlandırılmaktadır. Cumhuriyet'in ilk pul serileri üzerindeki yazı ve rakamlar Fransızca ve Osmanlıca olarak yazılmıştır. Görsellerde Fransızca için Latin alfabesi, Türkçe için ise Arap harfli ibareler kullanılmıştır. Pul görsellerinde

³ Erken Cumhuriyet dönemi posta pulları serisi 1950 yılına kadar sıralı olarak şu şekildedir; 1921; 1. Adana serisi, 1922; 2. Adana serisi, 1922; Cenova Posta Serisi, Cenova takse, Millet Meclisi serisi, 1923; İzmir İktisat Kongresi, 1. Ayyıldız (ince kağıt), 1924; 2. Ayyıldız (kalın kağıt), 3. Ayyıldız (Parlak kalın kağıt), Sulh Hatırası, 1926; 3. Londra serisi, 3. Londra takse, 1927; 1. İzmir fuarı, 1928; 2. İzmir fuarı, 1929; Yeni harflerle sürşarjlı posta, 1929; T. C. Posta (U) 4. Londra, 1930; T. C. Posta (Ü) 5. Londra, 1930; Sivas Demiryolu, 1931; 1/1 ½ kuruş sürşarjı, 2. Balkan konferansı, 1931 1. Atatürk (ince mat kağıt), 1933; 2. Atatürk (kalın parlak kağıt), Cumhuriyet'in 10. Yılı, 1934; 1. Uçak serisi, sürşarjlı 1934; İzmir fuarı, 1935; kadınlar kongresi, 1936; 3. Atatürk (kalın parlak kağıt), Atatürk takse, 1936; boğazlar mukavelesi, 1937; 2. Uçak serisi, sürşarjlı, 1937; tarih kurultayı, Balkan Antantı, 1938; 1938 İzmir fuarı, Cumhuriyet'in 15. Yılı, Harf İnkılabının 10. Yılı, Atatürk matem, 1939; Amerika İstiklalinin 150. Yılı, Hatay'ın ilhaki, Ankara- Erzurum Demiryolu, 1939; Atatürk'ün 1. Ölüm yılı bloku, Namık Kemal, Balkan Antantı, 4. Atatürk, 1940 İzmir fuarı, 1940 nüfus sayımı, 11. Balkan oyunları, postanın 100. Yılı, 1941 Barbaros Hayrettin, 1941 İzmir fuarı, 3. Uçak serisi sürşarjlı, 1942; Atatürk 1 ½ Kuruş, 1. İnönü serisi (ince kağıt), 1943; Atatürk İnönü, İnönü bloku, 1943; 1943 İzmir fuarı, Cumhuriyet'in 20. Yılı, 1944; 2. İnönü Serisi (kalın kağıt), 1945; 4 ¼, 63/4 sürşarjı, 1945 nüfus sayımı, 1945 nüfus sayımı bloku, 1946; 3. İnönü serisi, Missurin'in ziyareti, Çiftçi topraklandırma, 1947; 1947 İzmir fuarı, zaferin 25. Yılı, üzüm ve şarap kongresi, demiryolu konferansı, 1948; 4. İnönü serisi (Londra), Lozan 25. Yılı, Cumhuriyet'in 25. Yılı, 1949; 4. Uçak serisi, Güreş şampiyonası, Donanma günü, İstanbul sergisi, Evrensel Posta Birliği, 1950; 2 ½ lira uçak pulu, way- dünya gençlik birliği, 14 Mayıs seçimleri, 1950 İzmir fuarı, 1950; 5. Atatürk (kalın kağıt), 1950 nüfus sayımı, ICAO-sivil havacılık kongresi, Farabi 1000. ölüm yılı, kooperatifçilik kongresi... ; (Akoba, 1963: 228-232).

Fransızca yazılar daha sonraki serilerde görülmezken Arap harfli ibareler 1928 yılından itibaren tamamen Latin Alfabeti ile Türkçe olarak yazılacaktır.⁴ 1924 yılında ise İkdam Matbasında bastırılan II. Ayyıldız pul serisi ile Duyun-ı Umumiyye Matbasında bastırılan III. Ayyıldız pul serisi tedavüle çıkarılmıştır. 01.01.1924 yılında Lozan Barış Antlaşması'nın hatırası için bastırılan posta pulları görsellerinde Sakarya Nehri üzerinde yer alan Kağır köprüsü ve Mustafa Kemal Paşa'nın portresi yer almıştır. Bu yönüyle sekiz parçadan oluşan pul serisi büyük önem arz etmektedir (Pulhan, 1959: 208-212; Düzenli & Kavuran, 2005: 203). Mustafa Kemal Paşa bu pul serisi üzerinde kalpaklı ve Mareşal üniformalı vaziyette resmedilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın portresinin bu pul serisi üzerinde ilk defa resmedilmesi, posta pullarının Kemalizm'i simgelemesi açısından ilk aşamayı oluşturmaktadır. Ayrıca pul üzerindeki görselde yıkılmış Kağır Köprüsü'nün arkasında yanan ve harap vaziyette görünen binaların üzerinde doğan bir güneş betimlenmiştir (Demir, 1998a: 170-171).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları Osmanlı Devleti içerisinde belirli bir dönem İttihat ve Terakki ideolojisine dâhil olmuştur. İttihatçılar II. Meşrutiyet Dönemi'nde Bab-ı Ali Bakını'yla yönetimi ele geçirmiştir. Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde iktidarı ele geçiren İttihatçılar, pozitivistlere dayalı akılcılık, anayasa üstünlüğü ve halkçılık ilkelerini benimsemişlerdir. İttihatçıların halkçılık ilkesi sonraki dönemlerde Türk milliyetçiliği ideolojisine dönüşmüştür. Nitekim bu dönemde Batı üstünlüğü açık bir şekilde kabul edilerek Batı modeli tarzında reformlara girişilmiştir (Köker, 2016: 136-144). Bu doğrultuda Kemalist seçkinler İttihatçıların yarım bıraktıkları Batı tarzı reformlar ile yapılması planlanan toplumsal dönüşümü tamamlama yolunu seçmişlerdir (Köker, 2019: 101). Yönünü Batı uygarlığına çeviren ve Avrupa'yı örnek alarak kurulan yeni devlet Osmanlı Devleti'nden arda kalan öğeleri içerisinde barındırmak istememiştir. Bu sebeple Osmanlı Dönemi'nden kalan ve belirli bir dönem kullanılan posta pullarının tedavülden kaldırılmasına dair öneri meclisin 07.02.1925 tarihli birleşiminde Rize Milletvekili Ali Rıza Bey (Zırh) tarafından gelmiştir (TBMM, ZC, 07.02.1925: 179; BCA, 30-10-0-0/7-41-27 (16.02.1925) sıra: 1-7.). Bunun yanında ileriki dönemde Rize Mebusu Ekrem Bey'in önerisi üzerinde Osmanlı Tuğrası taşıyan ve Osmanlı Döneminden kalan çeşitli öğelerin kaldırılması ve bunların yerine Türkiye Cumhuriyeti'ni temsil eden timsaller ile Cumhuriyet armasının koyulması da meclis gündeminde tartışılacak konulardan olacaktır (TBMM, ZC, 05.01.1924: 665; TBMM, ZC, 07.01.1924: 700; TBMM, ZC, 14.01.1924 : 85; TBMM ZC, 10.04.1927 : 29; TBMM, ZC, 13.04.1927: 133-136). Nitekim resmi binalar üzerinde Osmanlı Tuğrası ve benzeri şekilde Osmanlı Devleti'ni anımsatan ibarelerin kaldırılması 1927 yılında kanunlaşmıştır. Bu durum sadece resmi binalar ile sınırlı olmamış, Osmanlı Dönemi'ni anımsatan bir çok öğe toplumsal hayattan kaldırılarak yerlerine

⁴ 1924 Yılında tap ettirilecek olan pulların üzerinde Fransızca ibarelerin bulunmaması için Rize Mebusu Ekrem Bey mecliste önerge vermiştir. Bkz: (TBMM, ZC, 31.01.1924: 475.; BCA; 30-10-0-0 / 6-36-5 (31.01.1924) Sayı: 1-6.) Nitekim daha sonra bastırılan Erken Cumhuriyet dönemi banknotlarında da Fransızca ibareler mevcut olacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti'ni simgeleyen ibareler konulmuştur (TBMM, ZC, 28.05.1927: 635-636; Resmi Ceride, S. 608, 15 Haziran 1927: 11-12.).

1926 yılı posta pulları serisi Kemalizm'in ideolojik söylemlerini daha açık bir şekilde yansıması açısından büyük önem arz etmektedir. 1926 yılında tasarlanan 3. Londra Serisi posta pullarının görseli ise ilk Cumhuriyet banknotlarının da görselini hazırlayan Ressam Ali Sami Boyar tarafından resmedilmiştir. Üçüncü Londra serisi olarak adlandırılan bu pullar Londrada Bradbury Wilkinson matbaasına bastırılmıştır. Evkaf Müzesi müdürü olan Ressam Ali Sami Boyar⁵ bu pulların basımı için günlük beş İngiliz lirası yövmiye karşılığında Londra'ya gitmekle görevlendirilmiştir (BCA, 30-18-1-1 / 14-43-6 (01.07.1925) Sayı:1-2). Boyar Kemalizm ideolojisini tam anlamıyla yansıtan bu pulların tasarımı ve basım süreci ile yakından ilgilenmiştir. Nitekim bu posta pulları serisinin belirtilen süre zarfında yetişmemesi neticesinde Ali Sami Boyar'ın Londra'daki ikametgâh süresi önce 1,5 ay daha sonra ise 1 ay daha uzatılmıştır (BCA, 30-18-1-1 / 16-65-9 (11.10.1925) Sayı 1-2. ; BCA; 30-18-1-1 / 16-73-15 (18.11.1925) Sayı: 1-2.). Görselleri Ali Sami Boyar tarafından resmedilen bu posta pulları Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Kemalizm'in söylemlerini daha açık bir dille ifade ederek Kemalizm'i simgelemiştir. Bu posta pullarının üzerinde bozkurt, Sakarya Geçidi, Ankara Kalesi ve Atatürk resmi gibi görsel öğeler bulunmuştur. Nitekim bu pullar Kemalizm ideolojisini simgeleme anlamında daha net bir duruşu ifade ederek kesin bir başlangıç oluşturmaktadır (Pulhan, 1958: 212-213; Pulhan, 1959: 213-214). Bu durumun sebebi ise 1926 yılında İzmir Suikasti davasında kurulan İstiklal Mahkemeleri ile İttihat ve Terakki üyelerinin önde gelenlerinin yargılanarak bertaraf edilmiş olmasıdır. Bu tarihten sonra Atatürk tek başına lider olacaktır (Tunaya, 2016a; 176, 186; Tunaya, 2016b; 166-167).

2. Posta Pullarında Yer Alan Propaganda ve Ulus İnşası Görselleri

Propaganda, propagandacının kendi arzulamış olduğu hedeflerine ulaşabilmek için kendisine has araçları kullanarak kitleleri etkileyip söylemlerini ikna yoluyla yaymayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda propaganda tek yönlü çalışan bir iletişimi benimsemektedir. Güç sahibi veya iktidar kendi söylemlerini benimsetebilmek için propaganda malzemelerini araç olarak kullanmaktadır (Çakı, 2018: 1573-1574). Bu hususta ilk kullanım amacı posta ücretlerinin önceden ödendiğini belirtmek olan posta pulları özellikle Birinci Dünya Savaşı, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş Dönemlerinde ülkelerin ideolojik mesajlarını yansıtan ve kitleleri etkileyen araçsal bir propaganda malzemesine dönüştürülmüştür (Çakı, 2018: 1569). Nitekim İkinci Dünya Savaşı döneminde posta pulları görsellerinde taşıdıkları mesajlar ile gizil bir şekilde insanların bilinçaltına hitap etmiştir. Bu hususta İkinci Dünya Savaşı'na katılan devletler pulların uluslararası dolaşımı sayesinde çeşitli coğrafyalarda kendi propaganda mesajlarını taşıma fırsatı bulmuşlardır (Toker, 2013: 32). Posta pullarının propaganda malzemesi olarak

⁵ Ali Sami Boyar daha önceki süreçte de Mekteb-i Bahriye'de Yüzbaşı rütbesi ile resim öğretmenliği yaptığı dönemde eğitim için Paris'e gönderilmiştir. Bkz (BOA, İ..BH 9/27 ; BOA, BEO, 3665 / 274818)

kullanılmaları hem dikta rejimlerinde hem de demokratik rejimlerde görülmüştür. Bu hususta farklı ülkeler birbirleri ile anlaşmazlıklara düştükleri durumlarda posta pullarını araçsal olarak kullanmıştır. Nitekim bu ülkeler üzerlerindeki görseller ile posta pullarını bir mesaj aktarıcı propaganda malzemesine dönüştürmüştür (Dobson, 2002: 21-22). Bunun yanında ülkelerin bağımsızlaşma ve ulusallaşma süreçlerinde de posta pulları bir propaganda malzemesi olarak büyük oranda kullanılmıştır. Ülkeler bir ulus kimliği oluşturmak ve de rejimin meşruiyetini sağlamak için posta pullarını araçsallaştırmışlardır (Brunn, 2011: 21)⁶. Toplumların ulusallaşma sürecinde halk kendi bireysel farklılıklarından sıyrılarak ortak bir amaç ve menfaatler için bir araya gelip homojen bir yapı oluşturmuştur. Bu homojen yapıda aynı zamanda toplumu birleştiren ortak bir düşman yaratılarak birlik ve beraberlik duygusu güçlendirilmiştir. Ulusallaşma sürecinde uygun şartların oluşmasının ardından toplumun ortak menfaatlerini dile getiren bir lider çıkmış ve topluma yön vermeye başlamıştır. Bu doğrultuda ulus kimliğine kavuşan toplumlarının ortak bir tarih ve amaca hizmet eden kendilerine has öğeleri sembol hâline getirilmiştir. Posta pulları ulusallaşma sürecinde görselleri aracılığı ile toplumların kendilerine has simgelerini yansıtarak birleştirici bir unsura sahip olmuştur (Hoffer, 1980: 26-86). Bunun yanında posta pulları zaman süreci içerisinde ülkelerin bağımsızlıklarını temsil eden sembollere dönüşmüştür. Pulların üzerlerindeki görsellerin verdiği mesajlar ile devletlerin resmî görünürlüğü simgelenmiştir (Elhan, 2017: 85-87). Bu hususta pullar üzerinde bağlı oldukları ülkenin ulusal mesajlarını, siyasi ve askeri çatışmalarını, ülkenin bağımsızlığına etki eden kişileri veya durumları, hatta ulusal kültürel öğeleri yansıtmıştır. Nitekim ülkelerin sembolü olabilecek öğeler pul görsellerinde özenli bir şekilde seçilerek resmedilmiştir (D. Çiftçi & O. Çiftçi, 2020: 394). Ülkeler resmi olarak kendi söylemlerini ve siyasal mesajlarını iletmek için genellikle anma pullarını tercih etmiştir. Bu doğrultuda anma pulları devletlerin ulusal kimliğini ve görünürlüğünü uluslararası camiada yansıtan bir işleve sahip olmuştur (Akyol, 2017: 64).

Millî Mücadele'nin ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti de eski devlet ve toplum yapısından sıyrılmak istemiş bu sebeple saltanat ve hilafeti bertaraf ederek halk egemenliğini benimsemiştir. Ayrıca yeni devlet yapısı da bu hususta laik ve ulusal bir yapıya büründürülmüş ve Batı çerçevesinde yapılan birtakım inkılap hareketlerine girişmiştir. Cumhuriyet kendi inkılapları çerçevesinde oluşturduğu laik toplum düzeninin, ulusal bağımsızlığın ve siyasal demokrasinin halk nezdinde kabul edilmesi için çeşitli yollara başvurmuştur (Düzenli & Kavuran, 2005: 205). Bu hususta genç Cumhuriyetin devlet yapısında ve toplumun genelinde meydana gelen değişimleri halka benimsetmek için başvurduğu yollardan birisi posta pulları olmuştur. Posta pulları görselleri çeşitli mesajları halka iletmek için araçsallaştırılmıştır. Örneğin alfabe değişikliği 1 Kasım 1928

⁶ Örneğin Finlandiya 20. yy başlarında ulusallaşma çabası ve Rusya'ya karşı bağımsızlık savaşı vermek için pullar üzerinden kitlelere siyasal propaganda mesajları vermiştir. (Raento & Brunn, 2005: 145, 150-151 ; Raento, 2006: 604-606).

yılında olmasına rağmen, 1926 yılından itibaren posta pullarında hem Latin alfabesi hem de Arap alfabesi birlikte kullanılmış ve yeni alfabe topluma benimsetilmeye çalışılmıştır (Yılmaz, 2019: 234). Posta pulları bu hususta Erken Cumhuriyet Dönemi devrimlerini gerek yurt içerisinde gerek yurt dışında yaymak için Kemalist iktidara büyük fayda sağlamıştır. Kemalist reformların posta pulları üzerinde görselleşmesi, onları Kemalizm'in birer simgesi hâline getirmiştir. Bu hususta posta pulları Erken Cumhuriyet Dönemi siyasi atmosferinden, tarih ve kültürüne dair bir çok ögeyi barındırmakta ve de yansıtmaktadır (Yılmaz, 2019: 230-231). Nitekim bu doğrultuda Erken Cumhuriyet Dönemi posta pulları üzerinde Osmanlı Devleti yok sayılmış ve yeni bir toplumsal dönüşümü simgeleyen görsel öğeler pullar üzerinde resmedilmiştir. Bu sebeple Osmanlı Devleti'ni simgeleyen İstanbul görselleri zamanla yerini Cumhuriyet'in başkenti Ankara'da bulunan mekanlara bırakmıştır. Ankara pullar üzerinde 1924 yılından 1938 yılına kadar yoğun bir şekilde görsel öge olarak kullanılmıştır (Elal, 2018: 111-112). Bunun yanında Atatürk'ün efsaneleşmiş bir lider olarak 1924 yılı pullarının görselleri üzerinde resimleri görülmeye başlamıştır (Yılmaz, 2019: 234). Başlarda kurtarıcı misyonuyla kalpaklı bir şekilde resmedilen Atatürk görseli, başka bir pul görselinde gömleği ve gravatıyla sivil bir şekilde görselleşmiştir. Bu durum geleneksel devlet yapısından modern devlet yapısına geçişin en önemli göstergesini yansıtmaktadır. 1931 yılından sonraki pul görsellerinde Atatürk Batı modernitesi çerçevesinde papyonlu ve smokinli bir şekilde pullar üzerinde görselleşmiştir. II. Dünya Savaşı'na yakın dönemde ise Atatürk sivil kıyafetlerden sıyrılmış vaziyette askeri kıyafetler ile pullar üzerinde resmedilmiştir. Bu hususta Atatürk bazen dönemin şartlarına göre askeri kıyafetler içerisinde, bazen de topluma batılaşmayı teşvik eder vaziyette Avrupalı giyim kuşamına uygun ve batılı bir devlet adamını temsil eder vaziyette betimlenmiştir. Nitekim pul görsellerinde bazen bir traktör üzerinde bir tarım işçisi, bazen yeni alfabe halka öğretir vaziyette bir öğretmen rolünde resmedilmiştir. Atatürk'ün ölümüne yakın dönemde ise pul görselleri üzerinde Atatürk'ü ebedileştirmek için onun anıt heykelleri betimlenmiştir. 1937 yılında II. Türk Tarih Kurultayı için basılan posta pullarında Atatürk'ün resimlerinin yerini Atatürk heykel ve anıtları almıştır. Atatürk erken Cumhuriyet Dönemi posta pulları görsellerimde kurucu ve kurtarıcı misyonuyla yoğun olarak resmedilen en önemli figür olmuştur (Yılmaz, 2019: 238-240)

3. Kemalizm'in Simgesi Olarak Erken Cumhuriyet Dönemi Posta Pulları

3. 1. 1920-1922 Yılları Arası Posta Pulları

Resim 4 (1922)

Resim 5 (1922)

Resim 6 (1922)

Resim 7 (1922)

Posta pulları tıpkı banknotlar gibi bağılı oldukları ülkeyi ve ulusu yansıtan aynalar olmuşlardır (Elhan, 2017: 86). Bu hususta Erken Cumhuriyet Dönemi posta pulları ulus inşası görselini ve Kemalist reformları büyük oranda topluma yansıtmıştır. Ara dönem olarak kabul edebileceğimiz 1920-1922 yılları posta pul görsellerinde Osmanlı Dönemi'nden izler mevcuttur. Bu hususta Millî Mücadele'nin ardından Büyük Millet Meclisi ekonomik sebeplerden dolayı kendi posta pullarını oluşturamamış ve Osmanlı Devleti'nden arda kalan diğer öğelerde olduğu gibi posta pulları konusunda da Osmanlı Devleti'nden faydalanmıştır. Bu doğrultuda Resim 4'de verilen posta pulu Osmanlı Devleti döneminden kalan son pul olma özelliğini taşımaktadır. Üzerinde Osmanlı Devleti'ne ait olduğu Latin alfabesi ile yazılı bir şekilde belirtilen bu pulun görselinde Osmanlı mimari üslubu ile yapılmış bir yapının önünde büyük bir ağaç bulunmaktadır. Resim 5'de bulunan ve Büyük Millet Meclisi tarafından basılan bu pul görselinde Misak-ı Milli sınırları içerisinde Anadolu toprakları resmedilmiştir. Bu hususta Millî Mücadele'nin ardından Anadolu topraklarının sahiplenilmesi ve bu durumun meşrulaştırılarak gerek yurt içinde gerek yurt dışında posta pulları üzerinden duyurulması amaçlanmıştır. Resim 6 da ise millî egemenliğin temsili olarak Büyük Millet Meclisi binası resmedilmiştir. Bu görsel artık yeni bir düzene girdildiğinin ve saltanatın da bu hususta kaldırdığının habercisidir (Yazıcı, 2014: 185-186). Nitekim TBMM, Atatürk'ün de uzun bir konuşması ile saltanatın kaldırılarak egemenliğin meclise verilmesi gerektiğini 1 Kasım 1922 yılında yoğun tartışmalar halinde görüşmüştür. Sonuç olarak saltanat kaldırılmış ve millî egemenliğe dayalı yönetim gücü kazanmıştır. Bu durum posta pul görsellerinde meclis binasının görselleşmesi ile temsil edilmiştir (TBMM, ZC, 01.11.1922: 305-315). Resim 7'de bulunan posta pullarında ise devletin belirli bir dönem boyunca siyasi, toplumsal ve de ideolojik yapısını etkileyecek olan Türk milletinin Orta Asya kökenlerine geri dönme ve millileşme çalışmalarını yansıtan bozkurt figürü resmedilmiştir (Yazıcı, 2014: 185-186). Bu figür ileriki dönemlerde Marif Vekaletinin başlattığı Cumhuriyet Arması'nın ne olması gerektiğine dair yapılan yarışmaya da konu olmuştur. Nitekim 1925-1926 yılları arasında düzenlenen yarışmanın şartlarında eski Türk gelenek ve göreneklerinden bir timsali içinde barındıran armanın tasarlanması öncelikli olarak kabul edilmiştir (Unat, 1980: 42-43). Bu hususta bir kurt timsalinin

bulunduğu arma kabul edilse de bu durum resmî olarak geçerli olmamış ve Cumhuriyet arması hiçbir zaman varolmamıştır (Başaran, 1997: 22-27). Nitekim bozkurt figürü ileriki dönemlerde Atatürk'ü simgeleyecek ve onunla özdeşleşerek bir öge olacaktır (Yazıcı, 2014: 185-186).

3.2. 1923-1939 Yılları Arası Posta Pulları

Resim 8 (1923)

Resim 9 (1923)

Resim 10 (1924)

Resim 11 (1926)

Resim 12 (1926)

Resim 13 (1927)

Resim 14 (1927)

Resim 15 (1928)

Erken Cumhuriyet dönemi posta pullarına baktığımız zaman Resim 8 görselinde yine bir bozkurdun resmedildiği görülmektedir. Bu dönem ulus devlet inşası çalışmaları hız kazanmış ve Türkçülük politikaları doğrultusunda ulusun Orta Asya kökleri ile bağlarını kuvvetlendirme çabaları aktifleştirilmiştir (Demir, 1998b: 14). Bozkurt figürü 1925 ve 1926 yıllarında Türkiye Cumhuriyeti'nin armasının ne olması gerektiğine dair tartışmalara konu olmuştur. Nitekim bu yarışmanın şartlarından bir tanesi de eski Türk geleneklerinden bir figürün arma üzerinde bulunmasıdır (Unat, 1980: 42-43). Bu doğrultuda etrafında buğday başakları bulunan, gücü ve vatan savunmasını simgeleyen kırmızı bir kalkan üzerinde resmedilen kurt tasarımının bulunduğu arma yarışmanın birincisi olacaktır (Başaran, 1997: 22-27). Fakat bu tasarım Turan fikri ile bağlantılı olmamıştır. Kemalist ideoloji Osmanlı ile bağlarını koparabilmek ve ulus inşasında İslam-Osmanlı kimliğinden sıyrılabilmek için öze dönme politikalarıyla birlikte Orta Asya geçmişi ile bağ kurmak istemiştir (Demir, 1998b: 14). Bozkurt figürü posta pulları üzerinde 1934 yılına kadar görülmeye devam edecektir (Yılmaz, 2019: 237).

Resim 9'da ise bir camii görseli resmedilmiştir. Nitekim ulus devlet inşasında Kemalist yönetici kadro başlarda din konusunda ılımlı bir siyaset izlemiştir. Bu doğrultuda Kemalizm oluşturmak istediği laik ve Avrupalı tarzdaki vatandaş imajını halka benimsetmek için din konusunda ılımlı davranmıştır. 1919-1923 yılları arası Millî Mücadele döneminde Kemalizm halkı ortak bir noktada birleştirerek Millî Mücadeleyi teşvik etmek için etnik milliyetçiliğini gizleyerek maneviyat ve din vurgusunu ön plana çıkarmıştır. Bu doğrultuda Osmanlı son döneminde başlayan laikleşme çalışmaları bu dönemde sekteye uğramıştır. Kemalist seçkinler yapmayı planladıkları reformların uygulanması için uygun bir ortamın oluşmasını beklemişlerdir (Yıldız, 2019: 217-220).

Resim 10 görseline ise Atatürk pullar üzerinde ilk defa resmedilmiştir. Bu hususta Atatürk'ün görselde mareşal üniformalı ve kalpaklı vaziyette resmedilmesi dikkat çekmektedir (Süleyman Bulut & Hacı Bulut, 2020: 112; Pulhan, 1959: 212) Görselde Sakarya Nehri üzerinde bulunan Kâgir Köprüsü yıkılmış halde betimlenmiştir. Yıkılan köprünün ardında gözükken harap olmuş binaların tepesinden ise doğan bir güneş resmedilmiştir. Doğan bu güneş aydınlık bir geleceğe doğru ilerleyen yeni Türk devletini ve de halkını simgelemektedir. Bu yönüyle görsel birçok öğeyi içinde barındırmakta ve kitlelere farklı mesajlar vermektedir. Bu pullar Lozan Antlaşmasını anmak için çıkarılan “Sulh Hatırası” posta pulları serisi içerisinde yer almıştır (Demir, 1998a: 170-171; Düzenli & Kavuran, 2005: 203-204). Resim 11 görselinde ise Atatürk 1926 yılı posta pulları üzerinde sivil vaziyette ve tek başına resmedilmiştir. Bu görsel Atatürk'ün Cumhuriyet'in kurucu kadrosu arasındaki liderlik yarışını kazandığının göstergesidir. Resim 11 ve resim 12 görselleri 1925-1926 yıllarında Ressam Ali Sami Bey tarafından tasarlanan ve Lonra Bradbury Wilkinson Co matbaasında bastırılan pullardandır. Bu pul serisi görsellerinde bozkurt, Sakarya Geçidi, Ankara Kalesi ve Atatürk portreleri resmedilmiştir (Cumhuriyet, 15 Ağustos 1925: 1 ; Cumhuriyet, 2 Ocak 1926: 1; Cumhuriyet, 22 Şubat 1926: 2).

Resim 12, 13, 15, 17, 20, 21, 25, 38 görsellerinde görüldüğü gibi artık bozkurt figürü tek başına posta pulları görsellerinde kullanılmamıştır. 1925-1926 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nin armasının ne olması gerektiğine dair yapılan müsabakada bozkurt figürünün içerisinde olduğu arma birinci gelmiştir. Bu müsabakanın şartlarından bir tanesi de eski Türk ananelerinden bir öğeyi içerisinde barındırması gerektiği olmuştur. (Unat, 1980: 42-42) Cumhuriyet seçkinleri Osmanlı ile bağlarını koparmak istemiş ve Osmanlı Devleti'nin 19.yy' da oluşturduğu armadan tamamen farklı bir üslupla İslam öncesi Türk geleneklerini yansıtan bir armanın tasarlanmasını istemişlerdir. Bu hususta eski Türk devlet ve beyliklerinden olan Göktürkler, Gazneliler, Artuklular, Saltuklular, Mengücekliler Kartal armasını benimsemişlerdir. Ayrıca Memluk Sultanı Baybars'ın zamanında ise devlet arması olarak pars kullanılmıştır (Aslanapa, 1964: 40-47). Bunun yanında Macarların ve Bulgarların kartal, Kumanların ise aslan ve köpek armasını kullandıkları görülmüştür (Orkun, 1943: 12-14; Orkun, 1939: 142-144). Bu hususta erken Cumhuriyet dönemi seçkinleri devletin ve milletin Orta Asya ile bağlarını

kuvetlendirmek için bozkurt imgesini ön plana çıkarmışlardır. Henüz bu dönemlerde yapılan Millî Arma Müsabakası'na son dönem posta pulları üzerinde yer alan bozkurdun yanında insan, örs ve çekicin de eklenmesi tartışmalara sebep olmuştur (Rifat, 1926: 4-6). Bu hususta Ali Ami Boyar tarafından tasarlanan ve üzerinde bozkurdun yanında bir insanın da resmedildiği 1926 yılına ait posta pullarının görsellerinin Atatürk'ün insan zekasını ve ürününü ön plana çıkarma düşüncesinin bir sonucu olduğu söylenebilir. Nitekim Atatürk bu konuda “Bunların hiçbirisi bugünkü dünyamızın içinde kurulan yeni bir devletin arması olamaz. Devlet armasını sembolik bir insan başı olarak temsil etmeli. Bu dünyada her şey insan kafasından çıkar. Bir insan başının ifade etmeyeceği hiçbir şey tasavvur edemiyorum. İnsan bütün tarih boyunca tabiatın bazen esiri, bazen de hâkimi olmuş ve bu hal insan cemiyetlerinin medeniyette ilerlemeleri nispetinde inkişaf etmiştir” demiştir (İnan, 1969: 9). Bu doğrultuda Atatürk her şeyin insan zekâsının ürünü olduğunu savunmuş ve bozkurdun tek başına bir figür olarak kullanılmasını istememiştir. Bu sebeple 1926 yılında çıkarılan III. Londra serisi posta pulları görselinde bozkurdun yanı sıra elinde çekiciyle örsün başında sağlıklı ve güçlü bir insan figürü resmedilmiştir (Demir, 1998b: 14-15; Başaran, 1997: 26-27). Ayrıca resim 25 görselinde bulunan bozkurt figürlü posta pulu ise İngiltere’de daha önce bastırılan fakat İzmir Uluslararası 9 Eylül Sergisi için İstanbul Damga Matbaası’nda 1934 yılında sürsarılanan posta puludur (BCA. 30-18-1-2 / 47-51-18 Sıra: 1 (15.07.1934)).

Harf Devrimi'nin⁷ 1 Kasım 1928 yılındaki meclis görüşmesinde kabul edilerek 1353 numaralı yasa ile yürürlüğe girmesine rağmen, resim 12 de görüldüğü gibi henüz yasadaki iki yıl öncesindeki 1926 yılında tedavüle çıkan posta pullarında Latin alfabesi kullanılmıştır (TBMM, ZC (01.11.1928): 7-11; Resmi Gazete, S. 1030, 03.11.1928: 7-9). Bu doğrultuda Erken Cumhuriyet Dönemi seçkinleri henüz 2 yıl öncesinden halkı yeni alfabeyle alıştırmak istemiş ve 1926 yılı pullarında Latin alfabesi ile “Türkiye Postaları” ibaresini kullanmışlardır (Yazıcı, 2014: 186). Harf Devrimi'nin ardından ise posta pulları tasarımlarında da birtakım yenilikler olmuştur. Pullar üzerinde belirli bir dönem boyunca “Türkiye Cumhuriyeti Posta” veya “Türkiye Cumhuriyeti Postaları” ibareleri kullanılmıştır (BCA. 30-18-1-2 / 18-13-9, Sıra: 1 (25.02.1931)).

Harf Devrimi'nden sonraki süreçte 1929 yılında basımı yapılacak olan posta pullarının Newyork'daki ‘American Banknot Kumpanyası’ veya Londra'daki

⁷ Erken Cumhuriyet Dönemi'nde devletin Osmanlı geçmişi ile bağlarını koparma konusunda Harf Devrimi en etkili olanlarındandır. Nitekim Harf Devrimi'nin ayrıca bir amacı daha vardır. Dil üzerinden uygulanan Harf Devrimi “İslamiyet'i Türkleştirme” çalışmalarının bir parçasıdır. Bu doğrultuda henüz 1926 yıllarında Türkçe ile namaz kıldırma denemeleri yapıldığı gibi yaklaşık dört yıl sonrasında da bir grup modern İslamcı tarafından reform tasarımları hazırlanmıştır. 1932 yılı Ramazan ayında ise Türkçe Kuran'ın okunması durumunda halkın bu yeniliği kabul edip etmeyeceği araştırılmıştır. Nitekim daha sonrasında Türkçe olarak kuranın okunmasından vazgeçilmiş fakat 1932 yılı sonlarından 1950 yılı Demokrat Parti iktidarı dönemine kadar ezan ve kâmet Türkçe okunmuştur. Bu yapılan yenilikler genel itibarıyla Türkleştirme politikalarının ürünü olmuştur. Bu sebeple Erken Cumhuriyet döneminde din yapısına Sovyetlerde olduğu gibi açıkça karşı çıkılmamış ve tavrı konulmamıştır. Erken Cumhuriyet'in yönetici kadrosu dini mabetlere ve vicdanlara sığdırmış ve Diyanet işleri kurumunu oluşturarak dini kendileri şekillendirmek istemişlerdir. (Tuncay, 2019: 92-95).

'Biradbori Vilkenzon' kurumlarından birisinde basımının yapılması kararlaştırılmıştır (BCA. 30-18-1-2 / 4-36-8, Sıra: 1 (19.06.1929)). Fakat pulların görselinin tasarımı konusunda Türk ressamı arasında düzenlenen müsabakada uygun bir görselin seçilememesi sebebiyle bu pulların basımından vazgeçilmiştir. Latin alfabesi kabulü ile Londra Biradbori Vilkenzon kurumunda basımı yapılacak olan posta pullarının üzerlerindeki yazı ve rakamlar değiştirilerek yeni harfli yazı ve rakamlara göre yeniden basımının yapılması kararlaştırılmıştır. Bu süreçte ise yeni posta pullarının görsel tasarımı için Türk ressamı arasında düzenlenen müsabaka devam etmiştir (BCA. 30-18-1-2 / 5-47-12, Sıra: 1 (16.09.1929)). Nitekim Londra'daki matbaada basımı tasarlanan posta pullarının kalıplarının yeni alfabe sebebiyle değiştirilmelerinin pul basım masraflarını arttırabileceğinden endişe edilmiştir. Bu doğrultuda Türk parasının yurt dışına çıkarılmaması istenmiş ve Londra'da basımı düşünülen pulların anlaşmasının iptal edilip İstanbul'da bulunan Damga Matbaası'nda bastırılması düşünülmüştür. Fakat daha sonra Türk ressamı arasında pulların görsel tasarımı konusunda açılan müsabakaya yeterince ilgi gösterilmemesi ve 1930 yılındaki Türkiye'de basılan pulların taklidinin yapılması durumuna karşı belirli bir ilerleme sarfedilememesi gibi sebepler dolayısıyla bu karardan vazgeçilmiştir. Sonuç olarak son bir defaya mahsus olmak üzere posta pullarının basım işleminin yeniden Londra'daki Biradbori Matbaası'nda yaptırılması kararlaştırılmıştır (BCA. 30-18-1-2 / 9-11-10 Sıra: 1,2 (12.03.1930)). Bu hususta 1939 yılına gelindiğinde de Türk posta pulları yurt dışındaki matbaalarda basılmaya devam etmiştir. Nitekim Atatürk'ün vefatı dolayısıyla bastırılan posta pulları da yurt dışındaki matbaalarda bastırılmıştır. 1939 yılında posta pulları İsviçre'de bulunan Courvoisier matbaası ile İngiltere'de bulunan anlaşmalı matbaalara bastırılmıştır. Yurt dışında bastırılan pulların bedeli bazen ülkeler arasındaki kliring anlaşması gereğince (takas sistemi) ve bazen de nakit para ile ödenmiştir. Bazı durumlarda da bu bedel kurum veya devletlerin Türkiye'ye olan borçları üzerinden karşılanmıştır (BCA: 30-18-1-2 / 86-30-20 Sayı: 1-2, (09.04.1939) ; BCA: 30-18-1-2 / 88-85-18 Sayı: 1, (04.09.1939) ; BCA: 30-18-1-2 / 85-115-20 Sayı: 1, (18.01.1939).). Bu hususta Türkiye diğer devlet ve kurumlar ile yapmış olduğu anlaşmalar gereğince posta pullarını uzun süreler boyunca yurt dışında bastırmaya devam etmiştir. Nitekim 1942 yılında posta pullarının basımını o dönem Almanya'ya bağlı olan Viyana'ya sipariş etmiştir (BCA: 30-10-0-0 / 133-956-19 Sayı: 1,2,3 (02.10.1942)). 1949 yılında Denizcilik Bayramı, 1950 yılında ise Türk Kooperatifçilik Kongresi için bastırılan posta pulları da İsviçre'ye sipariş edilmiştir (BCA: 30-18-1-2 / 121-108-18 (20.02.1950) Sayı 1; BCA: 30-18-1-2 / 119-42-5 , (03.06.1949) Sayı 1).

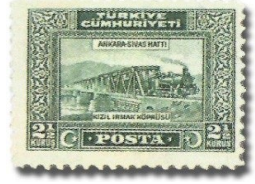
Resim 16 (1929)

Resim 17 (1929)

Resim 18 (1929)

Resim 19 (1930)

Resim 20 (1930)

Resim 21 (1931)

Resim 22 (1931)

Resim 23 (1933)

Resim 24 (1933)

Resim 25 (1934)

Resim 26 (1935)

Resim 27 (1935)

Resim 28 (1935)

Resim 14 ve resim 18 görsellerinde Ankara ve Ankara Kalesi betimlenmiştir. Ankara 13 Ekim 1923 tarihli meclis oturumunda Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olarak seçilmiştir (TBMM, ZC, (13.10.1923): 665-670). Bu hususta Osmanlı

Devleti'ne ait posta pullarında kullanılan başkent İstanbul görsellerinin yerini Erken Cumhuriyet Dönemi posta pullarında başkent Ankara ve Ankara'ya dair öğeler almıştır. Ankara bu hususta Cumhuriyet ile özdeşleşerek Cumhuriyet'in simgesine dönüşmüştür (Yazıcı, 2014: 186). Resim 16 ve resim 19'da ise Cumhuriyet'in demiryolları posta pulları üzerinde görselleşmiştir. Cumhuriyet'in kurucu kadrosu sanayileşme hamleleri başlatmadan önce demiryolları yapımına büyük önem vermiştir. Nitekim demiryolları ile ulaşımın gelişmesi yapılacak sanayi hamlelerinin ön koşulu olarak görülmüştür. Bu durumda da ekonomik ve siyasal bağımsızlık hedeflerinin sağlanması amaçlanmıştır. Ayrıca Cumhuriyet devlet otoritesini merkezden uzak coğrafyalarda sağlamak için de demir yolları yapımına önem vermiştir. Bunun yanında yurdun tahıl ambarlarına erişmek ve tarımı canlandırmak için de demir yolları büyük önem taşımıştır. Bu doğrultuda yeni demir yolları ve geçitler yapıldığı gibi, yabancıların elindeki demir yolları da satın alınarak millileştirilmiştir. Bu duruma rağmen yurt genelini kapsayan demir yolları yapılamamıştır. Demir yolu çalışmaları posta pulları üzerinde görselleşmiş ve bu sayede kitlelere mesaj iletmek için kullanılmıştır (Yılmaz, 2019: 241-242). Bunun yanı sıra resim 35,45, 49, 50, 52, 59 ve 60 görsellerinde de görüldüğü gibi demir yolları, geçitler ve köprüler posta pulları üzerinde yoğunlukla kullanılmıştır. Bu hususta demir yolları Cumhuriyet ve Kemalizm ile simgeleşmiş ve bu simge posta pulları üzerinde görselleşerek kitlelere mesaj olarak aktarılmıştır (Düzenli ve Kavuran, 2005: 219-220).

Resim 23 de bulunan pul ise Cumhuriyet'in onuncu yılı dolayısıyla çıkartılmış olan pullardır. Resim 23 görselinde Atatürk portresi sağ tarafta bir defne dalı ile birlikte resmedilmiştir. Defne dalı, barışçıl bir politikaya dair mesajlar verdiği gibi aynı zamanda zaferleri de simgelemektedir (Düzenli & Kavuran, 2005: 210-211). Görselin sağ tarafında ise başaklar ve fabrikaları temsil eden sanayi çarkları betimlenmiştir. Başaklar tarımı temsil etmekte, çarklar ise sanayileşme hamlelerini simgelemektedir. 1927 yılında sanayileşme için çalışmalara başlanılmış ve bu hususta ekonomiyi geliştirerek yurdu kalkındırmak planlanmıştır. Nitekim 1055 numaralı Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun kabulü ile sanayileşme çalışmaları bu doğrultuda başlatılmıştır (TBMM, ZC, (28.05.1927) : 614-621; (Resmi Ceride, S.608, 15 Haziran 1927: 1-10 (2624-2629)). Bu hususta önce tarımı geliştirmek ve gelişen tarımın ardından ise sanayileşme hamleleri yapmak planlanmaktadır. Bu pul görselleri ile Cumhuriyet ekonomisinin tarım ve sanayileşme sayesinde geliştirileceği mesajı kitlelere verilmektedir (Düzenli & Kavuran, 2005: 210-211). Yine Cumhuriyet'in onuncu yılı için çıkarılan resim 24 görselinde ise Millî Mücadele'nin ardından aydınlık bir geleceği simgeleyen ve etrafa ışık saçan bir güneş betimlenmiştir. Görsel altında ise sonsuzluk hissiyatı yaratan ve Cumhuriyet'in ebediliğini temsil eden bir deniz resmedilmiştir (Düzenli & Kavuran, 2005: 209).

Resim 26, 27 ve 28 görsellerinde ise kadın resimleri pullar üzerinde betimlenmiştir. Kadın Kemalizm'in ve de Kemalist reformların simgesi olmuştur. Bu durum Cumhuriyet'in Osmanlı geçmişine karşı kadını esaretten kurtarma ve

de özgürleştirme söylemiyle doğru orantılıdır. Bu hususta kadına verilen haklar posta pulları üzerinden dünyaya duyurulmak istenmiştir. Nitekim Cumhuriyet bu doğrultuda Batı medeniyetine karşı çağdaş olduğunu da ispatlamayı amaçlamıştır. Bu pullar 1935 yılında Türkiye’de gerçekleştirilen 12. Dünya Kadınlar Kongresi için özel olarak bastırılmıştır (Tarlakazan, 2018: 714). Nitekim kadınlar 5 Aralık 1934 yılında genel olarak seçme ve seçilme hakkını elde etmiştir (Zaman, 6 Kanunievvel 1934, :1-2; Zaman, 5 Kanunievvel 1934:1,2). Kadınlara verilen bu ve buna benzer hakların Avrupa ve Dünya ülkelerine duyurulması amacıyla Kadınlar Kongresi’nin Türkiye’de yapılması için çalışmalar başlatılmıştır. Bu hususta Kongre 18 Haziran 1935 tarihinde İstanbul’da yapılmıştır (BCA: 490-1-0-0 / 594-51-2 Sıra 1, (20.01.1935)). Kemalist seçkinler kadının seküler görünümünü, siyasal ve toplumsal hayatta boy göstermesini pul görselleri üzerinden kitlelere duyurmak istemiştir. Pul görsellerinde kadın tarım işçisi, öğrenen, hukukçu gibi çeşitli meslekler ile tasvir edilmiştir. 1935 yılına ait olan pul görsellerindeki kadınlar ise bilim, edebiyat ve benzeri alanlarda nobel ödülüne layık görülen toplumun önde gelen kadınlarıdır. Bu görseller Türk kadınına ulaşmak istedikleri hedefi işaret ederek yol gösterici bir model olarak kullanılmışlardır (Yılmaz, 2019: 240-241).

Resim 29 (1936)

Resim 30 (1936)

Resim 31 (1937)

Resim 32 (1937)

Resim 33 (1938)

Resim 34 (1938)

Resim 35 (1938)

Resim 29 ve 30’da bulunan pullar Montrö Boğazlar Sözleşmesi’ni simgeleyen ve bu anlaşma için çıkarılmış olan pullardır. Tasarımı ve sürüşarlanması Nafia (Bayındırlık) Vekilliği’nin teklifi üzerine, 21.07.1936 tarihli bakanlar kurulu tarafından onaylanan bu pulların üzerinde “Boğazlar Mukavelesinin İmzası” ve “20.07.1936” yazıları bulunmaktadır (BCA: 30-18-1-2 / 67-62-18 Sayı: 1, (21.07.1936).). Resim 31 ve 32 görsellerindeki pullar ise 1937 yılında toplanan ikinci Türk Tarih Kurultayı için bastırılan pullardandır (BCA. 30-18-1-2 / 77-65-7, Sıra 1,

(14.07.1937) ; Yazıcı, 2014: 188-189). Bu doğrultuda Anadolu medeniyetlerini yansıtan öğeler posta pulları üzerinde betimlenmeye başlamıştır. Kemalist seçkinler ulus inşası sürecinde Orta Asya söyleminden vazgeçerek Anadolu medeniyetleri üzerinden ulus inşası çalışmalarına başlamıştır. Böylelikle başlarda bozkurt, örs, çekiç ve insan figürleri bulunan posta pulları önemini kaybetmiştir. Bu hususta Kemalist seçkinlerin amacı etnik boyutta halkın kökenlerini Anadolu kavimleri ile bağlamak ve bu sayede Anadolu'da uzun bir geçmişe sahip Türk kavmi yaratmak olmuştur. Bu durumda Hititler gibi eski Anadolu kavimleri ile akrabalık yolları aranmış ve hitit geyiği de posta pullarında bir simge olarak yansıtılmıştır. Yapılan bu çalışmalar aynı zamanda Anadolu'da hak iddia eden diğer devletlere karşı da bir gönderme niteliği taşımıştır (Yılmaz, 2019: 244). Nitekim ileriki dönemde benzer bir söylemi Mavi Anadolu'lular da dillendirecek fakat etnik boyuttan daha çok Anadolu kavramını yücelteceklerdir. Mavi Anadolu'lular, Anadolu'nun medeniyetin kaynağı olduğu söyleminde bulunacaklardır. Fikir yönünden Kemalizm'den ve Tarih tezinden beslenmelerine rağmen onlar etnik boyuttan daha çok Anadolu'nun bütün kavimleri kaynaştırarak kendisine has bir kültür öğesi yarattığı söylemini savunacaklardır (Karacasu, 2019: 334-343). Resim 33'de bulunan posta pulu görseli ise Harf Devrimi'nin onuncu yılını simgelemektedir. Nitekim görselde Atatürk bir öğretmen rolünde, kara tahta başında halka yeni alfabeyi öğretmektedir. 1 Kasım 1928 yılında, 1353 sayılı kanun ile yapılan Harf Devrimi, bir batılışma olarak algılanmasının yanında devletin ve de halkın Osmanlı geçmişi ile bağlarını koparması için yapılan bir reformdur (TBMM, ZC (01.11.1928), s. 7-11; ; Resmi Gazete, S. 1030, 03.11.1928: 7-9).

Resim 36 (1927)

Resim 37 (1928)

Resim 28 (1934)

Resim 39 (1938)

Resim 40 (1938)

Resim 41 (1938)

Resim 42 (1941)

Resim 36, 1927 yılında İzmir İktisat Kongre'sinin ardından yine İzmir'de gerçekleştirilmiş olan Dokuz Eylül Mahalli Sergisi hatırası için bastırılmış olan bir puldur. Resim 37'deki pul ise yine İzmir'de ikinci defa gerçekleştirilen Dokuz Eylül Sergisi için bastırılmıştır. Bu görselde Atatürk sivil vaziyette ve bir devlet adamını yansıtır biçimde resmedilmiştir. Resim 38 görseli ise 1934 yılında yine Dokuz Eylül Sergisi için yeniden sürşarjlanan posta pullarındandır. Bu sergi 1934 yılında uluslararası bir anlam kazanmış ve bu sebeple de Asrı ulusal İzmir Panayırı ismiyle açılmıştır. 1935 yılında ise İstanbul'da Uluslararası Kadın Hakları Cemiyeti'nin 12. kongresi düzenlenmiştir. Bu sebeple bu tarihte pullar üzerinde İzmir Fuarı'nın ismi yer almamıştır. İzmir Fuarı Atatürk hayattayken en son 1938 yılında posta pulları üzerine işlenmiştir (Yazıcı, 2014: 190). Resim 39 ve resim 40'ta bulunan pullar ise 1938 yılının Ağustos ayında açılan İzmir Enternasyonal Fuarı için basılmıştır. İzmir'in görsellerini yansıtan bu pullar 50 ve 57 kuruşluk değerlerde yüz bin seri olarak basılmıştır. Bu pullar 20 Ağustos 1938 tarihinden başlayarak üç ay süre zarfında tedavülde bulunmuştur (BCA. 30-18-1-2 / 83-39-12 Sayı 1 (05.05.1938); BCA: 30-18-1-2 / 84-70-3 Sayı:1 , (22. 07. 1938)). Resim 41 ve 42'de bulunan pullar Türkiye Kızılay Cemiyeti için bastırılmıştır. Bu pulların üzerinde Türkiye Cumhuriyeti haritası görselleşmiştir. Bu iki görsel arasındaki fark ise resim 41'de 1938 yılında Hatay'ın Türkiye sınırlarına dâhil olmazken resim 42 görseline 1941 yılında artık Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarında gösterilmesidir. Hatay henüz Türkiye sınırlarına dâhil değilken, kendi posta pullarını üretememiştir. Bu sebeple Hatay'ın Suriye posta pullarını kullanmak zorunda olması ihtimalinden çekinilmiştir. Türkiye Hatay'ın ihtiyaçları doğrultusunda, Hatay dâhilinde ve Türkiye ile olan ilişkilerinde kullanması için posta pulu sürşarjlamıştır (BCA; 30-18-1-2 / 85-110-4 Sayı:1 (02.01.1939).). Hatay'ın elindeki pullar tükendiği dönemde yeniden Türkiye elinde bulunan 20 çeşit ve Hatay'ın istediği değerde posta pulunu 10.03.1939 tarihindeki kararla süsrajlamıştır. Bu hususta Türkiye, Suriye'nin posta pullarını kullanarak Hatay'a propaganda mesajları iletmekten çakinmiş ve Hatay için gerekli görülen pulları kendisi basarak Hatay'a göndermiştir (BCA: 30-18-1-2 / 86-21-9 Sayı:1 , (10.03.1939).)

Resim 43 (1938)

Resim 44 (1938)

Resim 45 (1938)

Resim 46 (1938)

Resim 47 (1938)

Resim 43 görselinde bulunan pullar 1938 yılında Cumhuriyet'in 15. yıl dönümü ve aynı zamanda Harf Devrimi'nin 10. Yıl dönümünü anmak için Uluslararası Kanser ile Mücadele haftasında bastırılmıştır (BCA: 30-18-1-2- / 84-77-20 Sayı: 1, (29.08.1938).). Bu pulların görselinde ordu ve uçak filosu kullanılmıştır. Bu doğrultuda görsel dış güçlere karşı bir mesaj verme niteliği taşımaktadır. Ayrıca ön sırada askerlerin elinde bulunan bayrak ise bağımsızlığı temsil etmektedir. Yaklaşmakta olan 2. Dünya Savaşı'na karşı görsel kitlelere anlamlı bir mesaj vermektedir (Düzenli & Kavuran, 2005: 211-212). Resim 44 görselinde ise Atatürk tarım makinesi üzerinde şapkası ve modern kıyafetleri ile birlikte resmedilmiştir. Bu görsel Erken Cumhuriyet döneminde tarıma verilen önemi göstermektedir. Tarım Cumhuriyet'in ekonomik kalkınmasında öncelikli bir etken olarak düşünülmüştür. Bu doğrultuda Atatürk'ün bir tarım makinesi üzerinde örnek bir model olarak resmedilmesi kitlelere tarımsal üretimin teşvik edilmesini sağlamaya yöneliktir. Aynı zamanda Atatürk'ün üzerinde modern giysiler ile şapka takmış vaziyette resmedilmesi, Osmanlı geleneklerinden toplumu arındırarak Batı modeli dâhilinde giyim kuşam modası yaratmaya yönelik bir adımdır (Düzenli & Kavuran, 2005: 213-214). Resim 45 görselinde ise Samsun ve Sivas arasındaki bir köprü ve bu köprü'nün üzerindeki demir yolu resmedilmiştir. Bu görsel Erken Cumhuriyet Dönemi'nde ulaşımaya büyük önem verildiğini bildirmektedir. Resim 46'da ise Türk gençleri izci olarak betimlenmiştir. Bu görselde ise Türk gençlerinin doğa ile iç içe, dinç, sağlıklı ve disiplinli bir şekilde yetiştirilmesi resmedilmiştir. Resim 47 görselinde ise Atatürk halkın kurtarıcısı ve lideri olarak askeri giysiler içerisinde gösterilmiştir. Nitekim yaklaşmakta olan 2. Dünya savaşına karşı Atatürk'ün askeri giysiler içerisinde betimlenen görseli, dış düşmana karşı gözdağı verir bir niteliktedir (Düzenli & Kavuran, 2005: 214-217).

Resim 48 (1938)

Resim 39 (1939)

Resim 50 (1939)

Resim 51 (1939)

Resim 52 (1939)

Resim 53 (1939)

Resim 54 (1940)

Resim 55 (1941)

Resim 56 (1941)

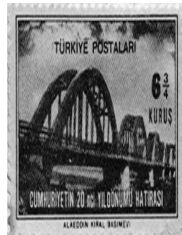
Resim 57 (1942)

Resim 58 (1943)

Resim 59 (1943)

Resim 60 (1943)

Resim 61 (1943)

Resim 62 (1943)

Resim 63 (1943)

Resim 64 (1943)

Resim 65 (1947)

Resim 66 (1947)

Resim 67 (1947)

Resim 68 (1948)

Resim 69 (1950)

Pul görselleri için bakınız: <https://isteaturk.com/g/kategori/turk-posta-idaresi> ; <http://www.pttpulmuzesi.org.tr/CategoryDetail.aspx?CID=45> Erişim Tarihi: 28.01.2022 ; (Yazıcı, 2014); (Pulhan, 1959); (Pulhan, 1958); (Yılmaz, 2019); (Düzenli & Kavuran, 2005).

Resim 61'in görselinde Cumhuriyet gençliği, zinde ve sportif biçimde resmedilmiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi gençliği Kemalizm ideolojisi doğrultusunda eđitilmiŐtir. Bu hususta Osmanlı dönemi ile bağlarını kopararak Kemalizm ile Şekillenen yeni nesil Cumhuriyet'in fikri temellerini yaŐatacađı için Kemalist elitler tarafından son derece önemlidir. 1943 yılına ait olan bir diğer pul görseli ise resim 62'dir. Resim 62 görselinde ise Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Osmanlı mimarisinden büyük bir oranda farklı bir üslupla inşa edilmiş binalar resmedilmiştir. Bu hususta Kemalizm yeni bir kent tasarımına gitmiŐ ve kendine has bir mimari üslupla modern kent binaları tasarlamıŐtır. Bu tasarımlar Cumhuriyet'i geleneksel bağlarından görsel olarak koparmakta ve de mimari

üsluba Avrupai bir tarz katmaktadır (Düzenli & Kavuran, 2005: 217-222). Nitekim benzer bir şekilde Ankara'nın başkent olduktan sonra modern bir şehir görünümüne kazandırılması için çalışmalarına başlanılmıştır (BCA, 30-10-0-0 / 122-866-6 (26.12.1923); BCA, 30-10-0-0 / 138-991-1 (19.03.1925)). Bu hususta resim 63'de ise Cumhuriyet'in kalbi olan Ankara ve Ankara Kalesi görselleşmiştir. 1923 yılında başkent olan Ankara, Cumhuriyet ve Kemalizm'in simgesi olmuştur (BCA, 30-10-0-0 / 122-866-4 (17.10.1923); (BCA, 51-0-0-0 / 8-65-38 (01.11.1923)). Ayrıca bu görselde Ankara ve Ankara Kalesi ile birlikte kalenin üzerinden uçan uçaklar resmedilmiştir. Nitekim Ankara Kalesi üzerinde havalanan uçaklar ise Atatürk'ün "İstikbal Göklerdedir" sözünü bize hatırlatmaktadır (Düzenli & Kavuran, 2005: 217-222). Erken Cumhuriyet Dönemi'nde uçaklara büyük önem verilmiştir. Savaş uçakları başlarda farklı ülkelerden satın alınmış ve bu sayede Cumhuriyet'in bir uçak filosu oluşmuştur (BCA, 30-18-1-1 / 14-39-11(17.06.1925); BCA, 30-18-1-1 / 14-39-12 (15.06.1925); BCA; 30-18-1-1 / 16-68-16 (04.11.1925) . Bu doğrultuda Cumhuriyet yöneticileri savaş uçaklarının yapımı için henüz 1925 yılından itibaren çeşitli projeler üzerinde çalışmıştır. Projeler geliştirilirken Türkiye farklı ülkelerden uçaklar için çeşitli yedek parçalar tedarik etmiştir. Nitekim yurt dışından uçak ve malzeme siparişi Cumhuriyetin hemen hemen her döneminde mevcut olmuştur (BCA, 230-0-0-0 / 8-27-1 (11.06.1925); BCA, 30-18-1-2/ 8-4-16 (29.01.1930); BCA, 230-0-0-0 / 8-27-7 (13.04.1926); BCA, 30-18-1-1/13-21-7 (05.04.1925).

Resim 68 görselinde bulunan pul ise Cumhuriyet'in 25. yıl dönümü için 1948 yılında bastırılmıştır. Bu posta pulu görselinde Atatürk'ün Ulus Meydanı'ndaki "Anıt Heykeli" resmedilmiştir. Atatürk vefat ettikten sonra onun ebediliği heykeller ve anıtlar üzerinden hissettirilmeye çalışılmıştır. Bu hususta posta pullarında olduğu gibi Cumhuriyet'in ikinci emisyon banknotlarının arka yüz görselinde de çeşitli Anıt heykeller betimlenmiştir. Örneğin 5 liralık banknotun arka görselinde Ankara'da bulunan "Güven Anıtı" resmedilmiştir (Rezmi Gazete, Sayı 3726, 5 Teşrinievvel 1937: 8813-8814.). Resim 68 görselinde Atatürk heykelinin arkasında Ankara ve Ankara Kalesi betimlenmiştir. Ankara Kalesi'nin tepesinde beliren Türk Bayrağı Cumhuriyet'in bağımsızlığını simgelemekte ve kalenin tepesinde ışık saçan güneş ise parlak bir geleceğe işaret etmektedir. Bu hususta Ankara Kalesi de bir güç sembolü olarak kullanılmıştır (Düzenli & Kavuran, 2005: 223-224).

Atatürk'ün vefat etmesinin ardından İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı seçilmesi ile yeni bir dönem başlamıştır. Resim 48 görselinde bulunan pul serisi Atatürk'ün vefatı dolayısıyla onun anısına 21.11.1938 yılında matem pulları olarak bastırılmıştır. Resim 53 görselinde bulunan pul serisi de Atatürk'ün vefatı dolayısıyla bastırılan posta pullarındandır. Nitekim bu pullar üzerinde Atatürk'ün doğum ve ölüm tarihleri "1880-1938" olarak verilmiştir (BCA: 30-18-1-2 / 85-115-20 Sayı: 1, (18.01.1939). Bu dönemde Atatürk'ün doğum tarihi yanlış bir bilgi halinde 1880 yılı olarak bilinmektedir. Bu sebeple bu pul görselleri üzerinde Atatürk'ün doğum tarihi 1881 yılı yerine 1880 yılı olarak verilmiştir. Resim 51 görselinde bulunan pul ise Hatay'ın Türkiye'ye katılımını temsil etmektedir. Bu sebeple pul

görseli üzerinden Hatay'ın Türkiye'ye katılış yılı olan 23.07.1939 yılı verilmiştir. Bu pul görsellerinde de Hatay'ın Türkiye'ye katılması için çabalarından dolayı Atatürk portresi resmedilmiştir. (Yazıcı, 2014 :190-194). Resim 54, 55, 56 görsellerinde de 1940'lı yıllarda da devam eden İzmir Enternasyonal Fuarı için bastırılmış pul görselleri verilmiştir. Resim 54 görselinde bulunan pul ise daha önceki yıllarda Londra'da tab ettirilen pulların İzmir Enternasyonal Fuarı için 1940 yılında sürsarflanması ile tedavül ettirilmiş ve yeniden dolaşıma girmiştir (BCA; 30-18-1-2 / 92-77-1 Sayı: 1, (30.07.1940)).

İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı dönemini kapsayan 1939-1950 yılları arasında pul görselleri üzerinde Atatürk'ün resimlerinde azalma meydana gelmiştir. Nitekim resim 57 ve resim 58 görsellerinde görüldüğü gibi İnönü portresi pullar üzerinde yoğunlukla işlenmeye başlamıştır. Cumhuriyet'in 20. yılı kutlamaları anısına bastırılan resim 58 görsellerindeki pullarda Atatürk'ün portresi yerine İnönü'nün portresi mevcut olmuştur (Yazıcı, 2014: 190-194). Resim 65 görselinde görüldüğü gibi 30 Ağustos Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nin 25. Yıl kutlamaları sebebiyle 1947 yılında bastırılan pulların görsellerinde de İnönü portresi resmedilmiştir. Resim 66 ve resim 67 görsellerinde bulunan pullar ise 20 Ağustos 1947 yılında açılan İzmir Enternasyonel Fuarı için İsviçre'de bastırılan posta pullarıdır (BCA: 30-18-1-2 / 113-36-14 Sayı:1 (29.05.1947)).

Resim 69'de bulunan pul görseli ise büyük bir değişimi temsil etmektedir. Bu hususta çok partili hayata geçişle birlikte Demokat Parti'nin iktidara gelmesi sonucunda İnönü dönemi kapanmış ve bu durum pullar üzerinde görselleşmiştir. Üzerlerinde "14 Mayıs 1950 Hatırası" yazılı olan posta pulları bastırılmış ve bu pul görselleri üzerinde ise Türkiye haritası ile Atatürk görseli resmedilmiştir. Nitekim bu durum İnönü yönetimine Atatürk'ün unutturulmaya çalışıldığı söylemi üzerinden yüklenen Demokrat Parti'nin bir karşı cevabı niteliğinde olmuştur (Yazıcı, 2014: 190-194).

Sonuç

Posta pulları tüm dünyada asıl işlevinin yanında gizli bir göreve de hizmet etmiştir. Barındırdıkları görsel öğeler sayesinde posta pulları bir tanıtım aracı işlevi görmüştür. Pullar bağlı oldukları ülke içerisinde belirli mesajları görselleri üzerinden halkına ilettiği gibi uluslararası boyutta ulaştıkları coğrafyalara da bu mesajları götürmüşlerdir. Zamanla pulların barındırdıkları görsel öğeler sayesinde kitleleri etkileyebileceğini fark eden iktidar sahipleri posta pullarını politik amaçları doğrultusunda kullanmaya başlamıştır. Bu durumda iktidar sahipleri pulların dolaşımdaki rolünden faydalanarak söylemlerini gerek kendi ülkeleri içerisinde gerek ülkeleri haricinde pullar aracılığıyla yayma fırsatı bulmuştur.

Pulların bu işlevi Erken Cumhuriyet Dönemi'nde de görseller üzerinden halka belirli mesajları iletmek için kullanılmıştır. Osmanlı Devletinin yıkılmasının ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde kurucu kadronun seçkinleri ulus devlet inşası çalışmalarını içerisinde bir Batılaşma projesi izlemişlerdir. Erken Cumhuriyet

Dönemi'nde Kemalist ideoloji çerçevesinde yapılan reformların halka duyurulması ve de kitlelere benimsetilmesi için çeşitli yollara başvurulmuştur. Bu yollar kimi zaman eğitim yoluyla, kimi zaman ise büyük oranda okuma yazma bilmeyen halkı etkileyebilmek için çeşitli mesajlar veren anıtlar ile olmuştur. Kemalist seçkinler posta pullarının kitleleri etkileyebilen işlevini fark ederek Erken Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren kullanmaya başlamıştır. Bu doğrultuda gerek yurt içinde gerekse yurt dışında Kemalizm ideolojisi çerçevesinde yapılan reformların ve toplumsal dönüşümün kitlelere duyurulması için kullanılan en etkili yollardan bir tanesi posta pulları olmuştur. Posta pulları özellikle 1926 yılından itibaren Kemalist reformları ve ulus devlet inşası çalışmalarını barındırdıkları görseller sayesinde açık bir şekilde yansıtmaya başlamıştır. Bu hususta pullar Türkiye Cumhuriyeti ve Kemalizm'e dair öğeleri üzerinde barındırdıkları görseller ile kitlelere duyurmuşlardır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kalbi olarak Ankara ve Ankara'ya dair öğeler posta pullarında sıklıkla resmedilen unsurlardan olmuştur. Eski başkent İstanbul'a karşı yeni başkent Ankara'nın meşruluğunu sağlamak için posta pul görsellerinde Ankara'ya dair öğeler sıklıkla işlenmiştir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin kalbi olarak Ankara'nın yoğun bir şekilde işlenmesi Cumhuriyet'in de meşruluğunu sağlamaya yönelik olmuştur. Bunun yanında ulus devlet inşası çalışmaları Erken Cumhuriyet Dönemi'nden 1930'lu yılların sonlarına dek posta pulu görsellerinde resmedilmiştir. Nitekim başlarda Orta Asya'yı simgeleyen görseller daha sonraları Anadolu'yu sahiplenme ve Anadolu'nun ezelden beri Türk yurdu oluşunu ifade eden görsellerle halka duyurulmaya çalışılmıştır. Bunun yanında ulusun kurtarıcısı ve lideri olarak Atatürk portresi posta pulları üzerinde sıklıkla resmedilen görsellerden olmuştur. Yapılan sanayi hamleleri, İnkılaplar, tarımsal politikalar ve benzeri birçok reform posta pulları üzerinde görselleştirilmiştir. Ayrıca pullar uluslararası alanda Türkiye Cumhuriyeti'nin gerek siyasi ve askeri gücünü temsilen, gerekse Türkiye'nin çağdaş ve modern bir ülke olduğunu kanıtlama konusunda çeşitli mesajlar vermek için kullanılmıştır.

Posta pulları görselleri sayesinde ulaşılması zor bölgelerde dahi Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi görünürlüğü artırılmıştır. Bu sayede yapılan reformlar ve toplumsal dönüşüm politikaları devletin ulaşamadığı uzak noktalara iletilmiştir. Erken Cumhuriyet Dönemi'nde posta pulları büyük oranda Kemalizm ve Cumhuriyet'e dair öğeleri üzerinde yansıtarak Kemalizm ile özdeşleştirilmiştir. Bu sayede tek parti dönemini kapsayan süreçte posta pulları Kemalizm'in bir simgesi hâline gelmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BOA, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri

İrade-i Bahriye (İ..BH.)

Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO)

BCA, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri

Resmi Kaynaklar

- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C.4, İçtima 74, İçtima Senesi 1, (28.09.1920), Erişim Tarihi: 29.01.2022.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 13, İçtima 49, İçtima Senesi 2, (07.02.1925), Erişim Tarihi: 02.02.2022.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C. 5, İçtima 93, İçtima Senesi 1, (31.01.1924): Erişim Tarihi: 02.02.2022.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 4, İçtima 79, İçtima Senesi 1, (05. 01. 1924), Erişim Tarihi: 02.02.2022.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C. 4, İçtima 80, İçtima Senesi 1, (07.01.1924), Erişim Tarihi: 02.02.2022.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.5, İçtima 83, İçtima Senesi 1, (14.01.1924), Erişim Tarihi: 02.02.2022.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II., C. 31, İçtima 49, İçtima Senesi 4, (10.04.1927), Erişim Tarihi: 02.02.2022.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.31, İçtima 52, İçtima Senesi 4, (13.04.1927), Erişim Tarihi: 02.02.2022.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C.32, İçtima 73, İçtima Senesi 4, (28.05 1927), Erişim Tarihi: 13.02.2022.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I. C.24, İçtima 130, İçtima Senesi 3, (01.11.1922), Erişim Tarihi: 09.02.2022
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre III, C. 5, İçtima I, İçtima Senesi 2, (01.11.1928), Erişim Tarihi: 02.02.2022
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 2, C.2, İçtima 35, İçtima senesi 1, (13.10. 1923), Erişim Tarihi: 19.01.2022.

Online Kaynaklar

www.pttpulmuzesi.org.tr. 28. 01. 2022 tarihinde www.pttpulmuzesi.org.tr: <http://www.pttpulmuzesi.org.tr/CategoryDetail.aspx?CID=45> adresinden alındı

<https://listeaturk.com/g/kategori/turk-posta-idaresi>, Erişim Tarihi : 28.01.2022

Gazeteler

- Resmi Ceride, S. 608, 15 Haziran 1927.
- Resmi Ceride, S.608, 15 Haziran 1927.
- Resmi Gazete, S. 1030, 03.11.1928.
- Resmi Gazete, Sayı 3726, 5 Teşrinievvel 1937.
- Resmi Gazete, Sayı 3726, 5 Teşrinievvel 1937.
- Zaman, 5 Kanunievvel 1934.
- Zaman, 6 Kanunievvel 1934.
- Cumhuriyet, 15 Ağustos 1925.
- Cumhuriyet, 2 Ocak 1926.
- Cumhuriyet, 22 Şubat 1922.

Kıtap ve Makaleler

- Akoba, M. M. (1963). *Türkiye'de Pul ve Pulculuk*. İstanbul.
- Aktulum, K. (2013). *Folklör ve Metinlerarasılık*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Akyol, P. K. (2017). Kültürel Miras Aktarıcısı Posta Pullarını Ulusal Kimlik Bağlamında Okumak. *III. Uluslararası Dil, Kültür ve Edebiyat Sembozyumu*, ss. 60-77.
- Aslanapa, O. (1964, Şubat). Türklerde Arma Sanatı. *Türk Kültürü*(S.16), ss.40-47.
- Başaran, M. (1997, Eylül). Türkiye'nin Arması Ne Olmalıdır ? *Tarih ve Toplum*, C.28(S.165), ss. 22-27.
- Bezaz, Y. G. (2007). *Haberleşme ve Tarihçesi*. ANKARA: Türkiye Haber İş.
- Brunn, S. D. (2011). Stamp As Messengers Of Political Transition. *The Geographical Review*, C. 101(S. 1), ss.19-36.
- Çakı, C. (2018, Eylül). Nazi Almanyası Döneminde Basılan Posta Pullarının Propganda Amaçlı Kullanımı. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, C.6(S.2), ss. 1568-1595.
- Çiftçi, D. Ç.-O. (2020, Temmuz). Arşivlenen Bellek Olarak Posta Pulları ve Sosyo-Kültürel İşlevleri: Kuzey Kıbrıs Örneği. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 7(S. 2), ss. 391-412.
- Cusack, İ. (2005). Tiny Transmitters Of Nationalist and Colonial İdeology: The Postage Stamps Of Portugal and İts Empire. *Nations and Nationalism*, 11(4), 591-612.
- Demir, T. (1998b). Cumhuriyet Dönemi Paralarında Siyaset ve İdeoloji (1923-1950). 75. *Yılda Paranın Serüveni*, İstanbul, ss. 11-28.
- Demir, T. (1998a). Kurtuluş Savaşımızın Mektup Zarflarındaki Sesi: Anadolu (Ankara Hükümeti) Posta Pulları. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 3(S. 8), ss. 165-173.
- Deringil, S. (2014). *İktidarın Sembolleri ve İdeolojisi: II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*. (G. Ç. Güven, Çev.) İstanbul: Doğan Kitap.
- Dobson, H. (2002). Japanese Postage Stamps: Propaganda And Decision Making. *Japan Forum*, C.14(S.1), ss. 21-39.
- Elal, B. (2018). 1945-1961 Dönemi Posta Pullarında Propaganda ve Ulusal Kimlik: Değişimler, Süreklilikler. *İstanbul Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi)*.
- Elhan, N. (2017). İran'ın Ulusallaşma Sürecinde Süreklilik ve Değişim: Banknotlar ve Posta Pulları Üzerinde Bir İnceleme. *Akademik Ortadoğu*, C.11(S. 2), ss. 85-97.
- Göle, N. (2005). Modernleşme Bağlamında İslamı Kimlik Arayışı. *Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Hoffer, E. (1980). *Kesin İnançlar; Kitle Hareketlerinin Anatomisi*. İstanbul: Tur Yayınları.
- İnan, A. A. (1969). *M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım*. Ankara: Altınok Matbaası.
- Karacasu, B. (2019). Mavi Kemalizm, Türk Hümanizmi ve Anadoluculuk. *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce, Kemalizm*, C.2, ss. 334-343.

- Karakan, , H.İ; Alkan, B.; Gündođan, H.; Giritliođlu, İ. (2017). Türkiye'nin Tanıtımında Posta Pullarının Fonksiyonel Önemi ve Türkiye'deki Posta Pullarına Yönelik İçerik Analizi. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, C.6(S.1), ss.74-89.
- Köker, L. (2016). *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Köker, L. (2019). Kemalizm/Atatürkçülük: Modernleşme, Devlet ve Demokrasi. *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Kemalizm*, 2.
- Lachover, E., & Nuri, D. (2013). Israeli Stamps 1948-2010: Between Nationalism And Cosmopolitanism. *Israel Affairs*, 19(2), 321-337.
- Orkun, H. N. (1939, Mayıs). Kumanlarda Arma. *Türklük*(S.2), ss.142-144.
- Orkun, H. N. (1943, Şubat). Eski Türklerde Arma. *Ülkü (Yeni Seri)*, C. 3 (S. 34), ss.12-14.
- Pauliina Raento- Statiley D. Brunn. (2005). Visualizing Finland: Postage Stamps As Political Messengers. *Geografiska Annaler*, C. 87(S. 2), ss.145-164.
- Pulhan, A. N. (1959). *Pulhan; 1959 Türk Pulları Katalođu* (VIII b.). İstanbul: Pulhan Matbaası.
- Raento, P. (2006). Communicating Geopolitics Through Postage Stamp: The Case Of Finland. *Geopolitics*, C. 11(S. 4), ss.601-629.
- Rıfat, S. (1926). *Milli Armamız Nasıl Olmalı*. Cumhuriyet Matbaası (Türk Ocağı Hars Heyeti).
- Roberts, R. S. (2006). Identity and the Nation: The Evidence of Postage Stamps. *Heritage of Zimbabwe*(25), 32-41.
- Rosenheck, U. (2016). Philatelic Remembrances: Stamps, National Identity, And Shifting Memories Of WWII In Brazil. *The Latin Americanist*, 60(1), 115-137.
- Rowley, A. (2002). Miniature Propaganda: Self-Definition And Soviet Postage Stamps; 1917-41. *Slavonica*, 8(2), 135-157.
- Süleyman Bulut-Hacı Bulut. (2020). *Pullarla Atatürk: Hayatı ve Mücadelesi 1881-1938*. İstanbul.
- Şükran Düzenli ve Tamer Kavuran. (2005). Cumhuriyet Konulu Anma Serisi Posta Pulları Katalođu (1933-1993) ve Grafik Çözümlenmeleri. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5(S. 2), ss. 201-244.
- Tarlakazan, B. E. (2018). Pul Tasarımında Osmanlıdan Günümüze Kadın Figürü. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, C. 7(S. 46), ss.711-722.
- Toker, M. V. (2013). Pul Tasarımındaki Algı. *İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi)*.
- Tunaya, T. Z. (2016b). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938); Kanuni Esasi ve Meşrutiyet Dönemi*. İstanbul: İstanbul Bili Üniversitesi Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (2016a). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938); Mütareke Cumhuriyet ve Atatürkçülük*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tuncay, M. (2019). İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama). *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce-Kemalizm*, C.2, ss.92-97.

- Unat, F. R. (1980, Kasım). Türkiye Armasız Bir Devlettir. *Yıllarboyu Tarih Dergisi*(S. 11), ss.42-43.
- Yazıcı, K. (2014). Tarih Öğretiminde Posta Pullarının Kullanılabilirliğine Bir Örnek; 100 Posta Pulu ile Türk Tarihinden Bir Kesit (1863-1950 Yılları Arası). *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, C.5(S.16), ss.176-199.
- Yıldız, A. (2019). Kemalist Milliyetçilik. *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce; Kemalizm* (Cilt C. 2), İstanbul, ss. 210-234.
- Yılmaz, M. (2019). Erken Cumhuriyet Dönemindeki Toplumsal Değişimi Posta Pulları Üzerinden Okumak. *Milli Folklor*, C. 16, (S.124), ss.230-244.

İnhisarlar İdaresi Umumi Müdürlüğünün Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadelesi: Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü Örneği (1925-1950)

Mustafa DAĞ¹

Öz

1925 yılında Reji İdaresinin lağvedilmesiyle birlikte Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde tütün alanında yeni bir dönem başlamıştır. 1923 yılında Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte millileştirme politikaları hız kazanmıştır. Millileştirme politikasının uygulandığı alanlardan biri de tütün ekonomisi olmuştur. Tütün ekonomisinde millileştirme politikasının uygulandığı illerden biri de Urfa olmuştur. 1883 ile 1925 yılları arasında Reji İdaresinin denetiminde olan tütün 1925 ile 1950 yılları arasında devlet tekeli olarak nitelendirilebilecek İnhisarlar Umumi Müdürlüğüne bağlı olan Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğünün denetimine girmiştir. Bu bağlamda bu çalışmada müdürlüğün kuruluş süreci, tarihsel gelişimi, tütün ve sigara sektöründe meydana gelen kayıt dışı ekonomi faaliyetleri ele alınacaktır. Ayrıca Cumhuriyet'in ilk yıllarında hizmet veren Urfa İnhisarlar İdaresi Tütün Atölyesinin kaçakçılıkla mücadelesi ve ekonomiye olan yansımaları istatistikî veriler ışığında değerlendirilecektir. Konu incelenirken, Reji İdaresinden devlet inhisarına geçen tütünde kaçakçılık faaliyetlerindeki gelişmeler göz önünde bulundurularak hazineye olan katkısı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada kaynak olarak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, yerel basın yayın organları, yazılı kitap, tez ve makaleler kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnhisarlar İdaresi Umumi Müdürlüğü, Urfa İnhisarlar İdaresi, Tütün, Kayıt Dışı Ekonomi, Kaçakçılık.

¹ Arş. Gör., Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri, mustafadag@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4571-8115.

The Struggle of the General Directorate of Monopolies Against Informal Economy: The Case of the Directorate of Urfa İnhisarlar Tobacco Workshop (1925-1950)

Abstract

With the abolition of the Reji Administration in 1925, a new era began in the field of tobacco in the Republic of Turkey. With the proclamation of the Republic in 1923, nationalization policies gained momentum. One of the areas where the nationalization policy was applied was the tobacco economy. Urfa was one of the provinces where the nationalization policy was implemented in the tobacco economy. Tobacco, which was under the control of the Reji Administration between 1883 and 1925, came under the control of the Urfa İnhisarlar Tobacco Workshop Directorate between 1925 and 1950, which was affiliated to the İnhisarlar General Directorate, which can be described as a state monopoly. In this context, in this study, the establishment process of the directorate, its historical development, informal economy activities in the tobacco and cigarette sector will be discussed. In addition, the fight against smuggling of the Urfa Monopoly Tobacco Workshop, which served in the first years of the Republic, and its reflections on the economy will be evaluated in the light of statistical data. While examining the subject, it has been tried to evaluate its contribution to the treasury by considering the developments in smuggling activities in tobacco, which has passed from the Reji Administration to the state monopoly. In the study, Prime Ministry Republican Archive, Prime Ministry Ottoman Archive, Turkish Grand National Assembly Minutes, Official Gazette of the Republic of Turkey, local media organs, written books, theses and articles were used.

Keywords: General Directorate of Monopoly Administration, Urfa Monopoly Administration, Tobacco, Informal Economy, Smuggling.

Extended Abstract

Subject and Scope of the Research: The study covering the years between 1925 and 1946 focused on the organization of the Urfa Monopoly Administration Tobacco Workshop Directorate in Urfa and the informal economy in the area of tobacco and cigarettes in the region, in other words, the struggle against smuggling. As in the last years of the Ottoman Empire, the main reasons for smuggling in Urfa in the first years of the Republic are the fact that the people see smuggling as a source of livelihood, the directorate sells at a high price, and it is the border region of the province. Since the organization of the Directorate in Urfa took place in 1925, the establishment date of the administration was taken as a criterion in determining the starting date of our study. In addition, the fact that the Directorate continued its activities under the name of Urfa İnhisarlar Tobacco Workshop Directorate until 1946 was the determining criterion in limiting the area of interest of our study between 1925 and 1946. In terms of spatial, the regions connected to Urfa and its province were selected. The study is handled under two main headings. In the first title, the organization and administrative structure of Urfa İnhisarlar

Tobacco Workshop is discussed. Under the second title, the focus is on the measures taken to prevent smuggling activities in the region.

The purpose and method of the study; Between 1925 and 1946, the natural results of tobacco, which was one of the important income items in terms of the city's economy, were taken under control by the Urfa Inhisarlar Tobacco Workshop Directorate. It will be tried to determine what are the problems that these results have caused in terms of social, economic and security in general. In addition to the prohibitive and restrictive policies implemented by the directorate, security weakness, seeing the informal economy, which the public describes as smuggling, as a source of livelihood, the high price policy of the administration and the fact that the city is located in the border region have led to an increase in smuggling activities. In this context, In order to determine the developments and problems in terms of social, economic and public order among the people of Urfa, answers were sought to some questions. In particular, what was the reaction of the people to the restrictive and high price policy of the directorate? What are the areas where smuggling activities are intense? What are the developments that cause the increase in smuggling activities? What are the measures taken by the Directorate to prevent smuggling? Within this framework, answers to these problems were sought.

Research Resources: Among the main sources of the study are the Presidency Ottoman Archive, Presidential Republic Archive, Local and National Press and copyrighted works are included. In addition to these sources, the provincial yearbooks and the Grand National Assembly of Turkey Minutes were also among the sources utilized. While discussing the measures taken by the Directorate within the framework of its organization in the region and its fight against smuggling, 27 archive documents from the collections in the Prime Ministry Ottoman Archive, 3 documents from the collections in the Prime Ministry Republican Archive, 1 document from the Grand National Assembly Records, local newspapers Akgün, Urfa Postası, Yeni Işık and Yenilik newspapers, national newspapers. In addition to the National and Official Gazettes, copyrighted works were used from the press.

Findings obtained as a result of the study: Tobacco, which has been under the control of foreign capital since 1883, was taken into state monopoly in 1925 in accordance with the agreement between the Reji Administration and the Turkish Government. Smuggling activities could not be prevented due to the fact that tobacco was the border city of the region during the period of the Monopoly Administration as it was during the period of the Urfa Regiment Directorate. Despite all the measures taken against the informal economy in the region, it was determined that smuggling could not be completely eliminated. Although the income from tobacco products has increased from year to year, it has been determined that informal economy activities continue due to smuggling activities. Among the regions where smuggling is intense, especially in Urfa, besides the border regions, regions such as Birecik district, Nizip township, Germuş village, Harran district, Cülmen village, Tatar village, Cülap and Paşabağlar villages can be given as examples. With the state control of the tobacco

monopoly, the tobacco workshop, which remained from the Regie period and continued its activities with insufficient facilities, was restructured and equipped with modern machines, together with the rational work carried out throughout the country and the accepted laws. Measures and measures have been taken within the framework of the fight against smuggling. In this way, it was tried to increase the contribution to the national economy by increasing tobacco production and sales in Urfa.

Giriş

Avrupalı ülkeler tarafından Tabacco² olarak isimlendirilecek tütün, (Seydioğulları, 2010: 1; Yilgür, 2015: 145-146; Bluhm, 2019: 40-44) 1492 yılında Amerika kıtasında keşfedilip 17. Yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'na giriş³ yapmıştır (Benek ve Baydemir, 2019: 43; Türkiye'de Tütüncülük, 1986: 17). Kısa zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda tütün üretiminin ve tüketimin yaygın hale gelmesi bu alanda vergilendirmelerin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda *Gümrük Resmi* adıyla ilk defa tütün ekiminin vergiye tabi tutulması Sultan II. Selim dönemine denk gelmiştir. Toplanan vergiler bir dönem mültezimler aracılığı ile tahsil edilmiştir. Tütün arazilerinin mültezimlere devredilerek işletilmesi uygulaması 1868 yılı Sultan Abdülaziz dönemine kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra ise vergilerin toplanması görevi gümrük dairelerine devredilmiştir. Bu dönemlerde elde edilen gelirler 250,000 lira varidata ulaşmıştır.⁴ 1871 yılına gelindiğinde ise tütünün işletilme hakkı hükümete yıllık olarak 400,000 lira vermek şartıyla Hristaki kardeşler olarak bilinen Zoğrafos ile Mösyö Zarifi ismindeki iki Rum bankere verilmiştir.⁵ Ancak uygulanan tüm faaliyetlere rağmen istenilen başarı elde edilememiştir. Altı aylık süreçten sonra imtiyazlarına 1872 yılında son verilmiştir. Böylece tütün alanında özel tekelleşme denemesi başarısız olmuştur.⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk devlet tekeli girişimi 1872 yılında Mahmut Nedim Paşa'nın sadareti döneminde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, 10 Kasım 1872 tarihinde tütün devlet inhisarı altına alınarak *İdare-i İnhisariye-yi Duhan* adıyla bir teşkilat oluşturulmuştur (Yurtoğlu, 2018: 83). İdarenin nazırlığına 7.500 kuruş aylık maaşla Tahir Efendi getirilmiştir.⁷ İlk dönemde başarılı olan idare daha sonra çeşitli sorunlardan dolayı dağılma sürecine girmiştir (Ceylan, 1995: 28-29). Yeni arayışlar çerçevesinde 29 Ocak 1874 tarihinde "*Duhan Resmi Hakkında Nizamname*" adıyla yeni kanunlar hazırlanmıştır (Kazgan, 1984: 1049). Sekiz bölüm ve doksan dört maddeden oluşan bu nizamnameyle tütün ekimi serbest bırakılırken üretimi, tüketimi ve ticareti denetim altına alınmıştır.⁸ Sigara imal eden işyerleri sahiplerinden ise Sarfiyat Resmi adı verilen vergi toplanmaya başlanmıştır. Piyasaya sunulan sigara paketlerinin üzerine bandrol yapıştırılması zorunlu kılındığı için 1882 yılına kadar devam edecek olan bu döneme "*Bandrol*

² Tarihsel süreç içerisinde Nikotina tabucuk, Tabak, Tabaga, Tubbak, sefir otu, kutlu ot, her illeti geçiren ot gibi isimlerle de nitelendirilmiştir (Şen, 2007: 203; Saylan, 2020: 28; En-Nablusi, 2021: 48; Taş, 2007: 557; Gökdemir, 1994: 1-2; Aslan, 2005: 19).

³ Tütünün Anadolu'ya gelişiyile ilgili farklı görüşler öne sürülmüştür. Bu görüşlerden ilki 1598 yılında İngiliz tüccarların gemileri aracılığı ile ilgili olmuştur. Tütünün imparatorluğa giriş tarihiyle ilgili öne sürülen diğer görüşlerde ise Hazretfen Hüseyin Efendi 1598, Kâtip Çelebi 1601 ve Peçevi İbrahim Efendi 1600 yıllarını işaret etmektedir (Karagöz, 2020: 497; Kalaycı ve Öztürk, 2017: 10; Şaik Gökyay, 2008: 38-39).

⁴ Akgün, 25 Nisan 1938: 2; Akgün, 20 Nisan 1938: 2.

⁵ BOA. İ. MMS. Dosya No: 43, Gömlek No: 1755.

⁶ BOA. İ. MMS. Dosya No: 44, Gömlek No: 1815.

⁷ BOA. İ. MMS. Dosya No: 44, Gömlek No: 1836

⁸ BOA. İ. MMS. Dosya No: 48, Gömlek No: 2048

Usulü Dönemi” adı verilmiştir. Bandrol Usulü Dönemi’nde imparatorlukta 294 tütün atölyesi açılmıştır (Doğruel, Doğruel, 2010: 53).

Bandrol Usulünün devam ettiği dönem içerisinde 1879 yılında alacaklı iç borçluların borçlarına teminat olarak gösterilen ürünler arasında tütün de yer almıştır. Bu doğrultuda pul, tuz, ipek, balık avı, alkollü içecekler ve tütünün idaresi hükümet adına *Rüsum-ı Sitte İdaresinin* denetimine on yıllığına işletme hakkı verilmiştir⁹ (Gökdemir, 1994: 27). İdare, 22 Kasım 1879 tarihinde 15 maddeden¹⁰ oluşan “1879 Kararnamesi” ile tütünün de içerisinde bulunduğu bu ürünleri 1881 yılına kadar denetimi altında tutmuştur.¹¹ Başarılı uygulamalar neticesinde tütünün özel sektör tarafından işletilmesine yönelik ikinci girişimde istenilen başarı elde edilmiştir¹² (Çakır, 2019: 26; Keskinkılıç, 1997: 73). Ancak alacaklı dış devletlerin borçlarını tahsil etmeleri amacıyla bu başarıyı da göz önünde bulundurarak içerisinde tütünün de bulunduğu altı ürünün yönetim, Rüsum-u Sitte İdaresinden alınarak 1881 yılında kurulmuş olan *Düyun-ı Umumiye İdaresine* devredilmesi yönünde karar alınmıştır (Dinçer, 1979: 86-87).

Muharrem Kararnamesi¹³ ile *Düyun-ı Umumiye İdaresine* devredilen tütün, (Eroğlu, 2010: 67) 1883 yılında Viyana’da bulunan Credit Anstalt ve grubunun, Berlin’de Banker Bleichroeder ve grubunun (Balkan, 2011: 117) ve Osmanlı bankası ile ortaklarının katılımıyla kurulan *Memalik-i Mahruse-i Şahane Duhanları Müşterekü’l-Menfaa Reji Şirketine* devredilmiştir¹⁴ (Demir, 2019: 423; Keskinkılıç, 2013: 176). İdarenin denetimine giren tütünün 30 yıllık imtiyaz¹⁵ süresi 1914 yılında sona ermiştir. İmtiyazın sona ermesiyle birlikte yeni imtiyaz hakkı tanınmasına olumlu bakılmamıştır. Bunun nedeni ise idarenin uygulamış olduğu politikalar ve halkın hoşnutsuzluğu gösterilebilir. Bu nedenler dikkate alınarak idarenin görevine son verilmiş ve tütünün *Düyun-ı Umumiye İdaresi* tarafından idare edilmesi yönündeki rapor kabul edilmemiştir.¹⁶ Ancak Edirne’nin Bulgarlardan geri alınması amacıyla nakit paraya ihtiyaç duyulması neticesinde¹⁷ (Yaman Öztürk ve Ertürk Keskin, 2013: 111; Ekinci, 2008: 371) Reji İdaresinden borçlanılması üzerine 1914 yılında idarenin imtiyaz süreci 15 yıl daha uzatılarak 1925 yılına kadar tütünün işletme hakkı idarede kalmıştır.¹⁸ Şirket yeni bir

⁹ BOA. Y. A. RES. Dosya No: 4, Gömlek No: 70.

¹⁰ BOA. A. DVN. MKL. Dosya No: 18, Gömlek No: 9

¹¹ BOA. HR. İD. Dosya No: 290, Gömlek No: 50

¹² BOA. Y. A. RES. Dosya No: 4, Gömlek No: 70.

¹³ Kararnemenin hicri 28 Muharrem 1299 tarihinde imzalanmış olmasından dolayı Muharrem Kararnamesi adını almıştır (Sevimay, 1995: 315; Pamuk, 2018: 62).

¹⁴ BOA. HR. İD. Dosya No: 2104, Gömlek No: 6.

¹⁵ BOA. İ. DH. Dosya No: 1295, Gömlek No: 102149; BOA. Y. PRK. ML. Dosya No: 7, Gömlek No: 36; BOA. Y. A. RES. Dosya No: 19, Gömlek No: 56; BOA. Y. A. HUS. Dosya No: 175, Gömlek No: 62.

¹⁶ BOA. MV. Dosya No:165, Gömlek No: 11. BOA. BEO. Dosya No: 4138, Gömlek No: 310288; BOA. HR. İD. Dosya No: 2104, Gömlek No: 56.

¹⁷ BOA. BEO. Dosya No: 4209, Gömlek No: 315610; BOA. BEO. Dosya No: 4203, Gömlek No:315157.

¹⁸ BOA. BEO. Dosya No: 4219, Gömlek No: 316355; BOA. BEO. Dosya No: 4016, Gömlek No: 301197; BOA. İ. MMS. Dosya No: 169, Gömlek No: 22; BOA. MV. Dosya No: 179, Gömlek No: 32; BOA. BEO. Dosya No: 4199, Gömlek No: 314863. BOA. Y. PRK. ML. Dosya No: 14, Gömlek No: 103; BOA. BEO. Dosya No: 4203, Gömlek No: 315158.

şartname hazırlayarak ilgili kurumların bilgilendirilmesi amacıyla telgraf göndermiştir.¹⁹

Millî Mücadele Dönemi'ne gelindiğinde ise yaşanan ekonomik sıkıntıların giderilmesi amacıyla tütün gelirlerinden istifade edilmesi, yürütülen millîleştirme politikasının başlıca hedefi olmuştur. Şehit çocuklarının masrafları ve ilmî kurumların oluşturulması için tütüne konulmuş ek vergilerin 1921 yılında alınmasına devam edileceği açıklanmıştır (TBMM, Zabıt Ceridesi, D. 1, C. 17, S. 7, s. 1). Tütün Rejisinin lağvedilmesi 1923 yılında teklif edilmişse de şartların uygun olmayışı nedeniyle görevine devam etmiştir (TBMM, Zabıt Ceridesi, D. 1, C. 26, s. 316). İzmir İktisat Kongresinde tüm kesimlerin rejinin görevine son verilmesinde aynı fikirde olmaları neticesinde (Ökçün, 1981: 90-93, 360-361; Uzun, 2010: 17) 1925 yılında rejî 4 milyon liraya satın alınarak millîleştirilmiştir. 26 Şubat 1926 tarihinde yürürlüğe girecek olan 558 numaralı kanun ile birlikte tütüne yönelik bütün faaliyetlerin hükümet tarafından yerine getirileceği ilan edilmiştir (TBMM, Zabıt Ceridesi, D. 3, C. 3, s. 165-166). Geçici olarak 1 yılına 26 Şubat 1925 tarihinde “Tütün İdare-i Muvakkatesi ve Sigara Kâğıdı İnhisarı Hakkında Kanunu” çıkarılmış ancak süre daha sonra uzatılmıştır.²⁰ Bu kanun çerçevesinde iç tüketime mahsus tütün alımı, satımı, işletilmesi, tütün, sigara imalı ve piyasaya sürülmesi Geçici İnhisar²¹ İdaresinin denetimine girmiştir. Bu uygulama, 1930 yılına kadar devam etmiştir (Demirbilek, 2012: 207). 9 Haziran 1930 yılında TBMM tarafından kabul edilen “Tütün İnhisarı Kanunu” ise dokuz ana bölüm ve seksen dört maddeden oluşmuştur. Bu kanun çerçevesinde ise Urfa'ya bağlı olan Siverek sınırları içerisinde yer alan Bucak nahiyesi ve çevresinde tütün ekimi yasaklanmıştır (TBMM. Zabıt Ceridesi, D. 3, C. 20, S. 1531). 28 Haziran 1930 tarihinde ilan edilmiş 1701 numaralı kanunla birlikte “Tütün İnhisarlar İdaresi” adıyla kalıcı bir idare kurularak tütün idaresinde kurumsallaşma süreci başlamıştır (Resmî Gazete, S. 1531, s. 9153-9159).

Cumhuriyetin ilk yıllarında 29 Aralık 1931 tarihinde *Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti Teşkiline Dair Kanun* ile Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti kurularak tütün, bu vekâlete bırakılmıştır (TBMM, Kanunlar Dergisi, D. 4, C. 11, s. 35). Tütün tekeli için kurulan *Tütün İnhisarlar İdaresinin* hazırlanmış olduğu beş bölüm ve seksen bir maddeden oluşan “Tütün İnhisarlar Nizamnamesi” 27 Nisan 1932 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir.²² Bu kanunla birlikte tütün üretimi ve ticareti üzerindeki yabancı sermaye tamamen kaldırılarak devlet denetimine alınmıştır (Resmî Gazete, S. 2100, s. 1421-1427; Gölçek, 2019: 261). Tütün bu idarenin denetiminde 1946 yılına kadar kalmıştır.²³ İdare, 1938 yılında Tütün

¹⁹ BOA. İ. MMS. Dosya No: 185, Gömlek No: 10; BOA. MV. Dosya No: 235, Gömlek No: 75; BOA. BEO. Dosya No: 4219, Gömlek No: 326355. BOA. BEO. Dosya No: 4290, Gömlek No: 321729.

²⁰ BCA. Fon Kodu: 030. 18. 1. 1. Dosya No: 16, Kutu No: 75, Sıra No: 11; BCA. Fon Kodu: 030. 18. 1. 1. Dosya No: 12, Kutu No: 67, Sıra No: 11.

²¹ İnhisar Arapça kökenli bir kelime olmakla birlikte Türkçe karşılığı tekeldir. Batılı ülkeler ise genel olarak satıcı anlamına gelen monopol kelimesi kullanılmaktadır. (Develioğlu, 2007: 438).

²² BCA. Fon Kodu: 030. 18. 1. 2. Dosya No: 27, Kutu No: 30, Sıra No: 14.

²³ Akgün, 28 Nisan 1938: 1; Akgün, 29 Nisan 1938: 1.

İnhisar Kanunu üzerinde değişikliğe gitmiştir. Türk tütünün kalitesini arttırmaya yönelik hazırlanan kanunu diğer kanunlardan ayıran en temel özellik tütünü sadece bir inhisar maddesi olarak değil millî bir mahsul ve önemli bir ihrac ürün olarak görmesidir. Bu doğrultuda 10 Haziran 1938 tarihinde 119 maddeden oluşan yeni tütün kanunu hazırlanmıştır (TBMM. Zabıt Ceridesi, D. 5, C. 26 s. 76-92). Hazırlanmış olan bu kanunun dokuz, on beş, on altı, on sekiz, yirmi, yirmi bir ve otuz dördüncü maddelerinde, 1943 yılında düzenlenen Tütün Kongresinde değişikliğe gidilmesi kararlaştırılmıştır (Gürdamar, 2019: 54-56).

Tütünün, Tütün İnhisarlar İdaresinin denetimine alındığı illerden biri de Urfa olmuştur. Bu değişimin şehrin sosyo-ekonomik²⁴ yapısında ne gibi değişikliklere yol açacağı büyük önem taşımıştır. Bu nedenden dolayı Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğünün bölgede teşkilatlanması ve tütün üretimini denetim altına alması ele alınmıştır. Ayrıca bölgede önemli kaçakçılık güzergâhları ve tütün alanında meydana gelen kayıt dışı ekonomi faaliyetlerinin önünün alınması amacıyla alınmış önlemler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda müdürlüğün kaçakçılığa karşı yürütmüş olduğu mücadelenin şehrin sosyo-ekonomik yapısı üzerinde ne gibi yansımaları neden olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü ve Tütün Üretimi

1925 yılında Reji İdaresinin lağvedilmesiyle birlikte (Karaçor, Kaya ve Aydın, 2019: 23) kurulan İnhisar İdaresi adına bölgede tütün üretim ve denetimini kontrol altına almak amacıyla “*Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü*” kurulmuştur (İstihbarat Bülteni, İnhisarlar İdaresi, 1940: 1; Gürdamar, 2019: 1; Şükrü, 1936: 84). Kurulan bu idarenin teşkilatlanma yapısına bakıldığında ise tablo 1’de gösterildiği üzere Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğünün Urfa merkezde müdürlük; Siverek, Suruç, Hısn-ı Mansur, Viranşehir ve Birecik bölgelerinde ise memurluk olarak teşkilatlandığı görülmektedir.

Tablo 1. Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü Teşkilat Yapısı

Müdürlük	Memurluklar
Urfa Merkez Müdüriyeti	Siverek Memurluğu
	Suruç Memurluğu
	Hısn-ı Mansur Memurluğu
	Viranşehir Memurluğu
	Birecik Memurluğu

²⁴ 16 Temmuz 1927 tarihinde Anadolu’nun belirli bölgelerinde asayişin temin edilmesi, istikrarın korunması ve sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlanması amacıyla “Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun” hazırlanmıştır. Bu yasa doğrultusunda görev yapmak üzere görev mıntıkası Urfa, Elazığ, Diyarbakır, Hakkâri, Bitlis, Van ve Mardin olan Birinci Umumi Müfettişliği kurulmuştur (Alev, Çakmak, 2019: 697).

Kaynak: (Zeki, 1928: 334).

Urfa merkezden idare edilen bu müdürlüğün Cumhuriyet'in ilk yıllarında yani 1925 yılında Reji Kilisesi veya Aziz Petrus Kilisesi²⁵ olarak isimlendirilen yapıyı bir dönem tütün fabrikası olarak kullandığı bilgisi tespit edilmiştir. (Tanık, 2019: 342; Öcal, Güler ve Mızrak, 2001: 11; Kürkçüoğlu, Güler, 2010: 12; Kürkçüoğlu, 2017: 42). 1937 yılında ise Urfa Tütün Atölyesi Müdürlüğünün ikametgâh olarak kullandığı yapı ile ilgili inşaat çalışmalarına dair bilgilere ulaşılmıştır. Bu inşaat bedeline bakıldığında ise 1.642 lira 53 kuruş olduğu tespit edilmiştir. İnşaat sürecinde bina dâhilinde bir asma kat, bir merdiven ve dört harman bölümü yapılmış planlanmıştır.²⁶ İnhisar İdaresi bir dönem Kürkçüzade Ahmet Bican Efendi tarafından yaptırılan Bican Hanı²⁷ ikametgâh olarak kullanmıştır. Tadilat çalışmalarının yapıldığı yapının ise daha sonradan ikametgâh olarak kullanılan Bican Hanı olduğu muhtemeldir.²⁸ Urfa bölgesinde faaliyet gösteren tütün fabrikası veya atölyesinin faaliyetlerine Cumhuriyet ile başlamadığı bilinmekle birlikte Urfa Reji Müdürlüğü²⁹ bünyesinde Osmanlı İmparatorluğu döneminde bölgede tütün üretiminin yapıldığı bilinmektedir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e miras kalan fabrika veya atölyeler arasında Urfa Tütün Atölyesi de yer almıştır.

²⁵ Kilise II. Yakup ve Metropolit Aziz Gregorius döneminde 1861 yılında Süryaniler tarafından inşa edilmiştir. Havarî olan Aziz Pavlus ve Aziz Petrus'a atfedilmiştir; (Göktaş, 2016: 47; Güler, 2011: 58).

²⁶ Yeni Işık, 2 Birinci Teşrin 1937: 3.

²⁷ 1900 yılında yaptırılmıştır.

²⁸ <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/102559>, Hanın görseli için bkz. Ek-1

²⁹ Urfa Sancağı Reji Müdürlüğünün kuruluş tarihi ile ilgili kesin bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Şirketi'nin 1883 yılında kurulması ve 1884 yılında imparatorluk genelinde faaliyete geçmesinden sonra imparatorluk genelinde olduğu gibi Urfa sancağında da belirlenmiş olan arazi, bağ ve bahçelerde üretilen tütün üzerinden idareye oşür vergisi verilmesi kararı Reji Nezareti tarafından sancağa 1885 yılında bildirilmiştir. Sancağa çekilen bu telgraftan hareketle şirketin sancakta bu tarihlere aktif olduğu yorumu yapılabilmektedir. (BOA. A.) MKT. MHM. Dosya No: 490, Gömlek No: 22; BOA. MV. Dosya No: 9, Gömlek No: 54). Yine sancağa bağlı olan Suruç kazasında da şirketin müdürlük olarak teşkilatlandığı tespit edilmiştir (Üner, 2019: 365). Urfa sancağının Halep vilayetine bağlı olduğu dönemlere dair vilayet salnameleri incelendiğinde idarenin bölgedeki faaliyetleriyle ilgili en erken bilgi 1887 yılına aittir. Reji İdaresi'nin teşkil edilmesinden yaklaşık 3 yıl sonra Urfa sancağında Reji Şirketinin aktif olarak faaliyette olduğunu idarede bir müdür ile kâtiplik görevini icra eden Reşit Efendi'nin isimlerinden anlaşılmaktadır (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1305: 196).

Tablo 2. İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Miras Kalan Tütün Fabrika ve Atölyeleri (1928)

Yeri	Beygir (Gücü)	Ne İmal Ettiği	Üretim (kg)	Amele Dağılımı		
				Kadın	Erkek	Toplam
Cibali Fabrikası Atölyesi	400	Sigara ve Tütün	7.000.000	2000	400	2400
İzmir Fabrikası Atölyesi	120	Tömbeki, Enfiye	2.000.000	300	150	450
Samsun Fabrikası	129	Sigara ve Tütün	1.500.000	162	144	306
Adana Fabrikası Atölyesi	40	Tütün	360.000	42	56	98
Artvin Atölyesi	-	Tütün	100.000	40	25	65
Urfa Atölyesi	-	Tütün	300.000	-	140	140
Bitlis Atölyesi	-	Tütün	45.000	2	30	32
Diyarbakır Atölyesi	-	Tütün	150.000	45	69	114
Kars Atölyesi	-	Tütün	55.000	22	36	58
Toplam	-	-	11.510.000	2613	1.050	3663

Kaynak: (Zeki, 1982: 339).

Tablo 2'deki veriler incelendiğinde Urfa Tütün Atölyesinde Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadın işçi bulunmazken erkek işçinin ise 140³⁰ olduğu görülmektedir. Yine bu işçiler atölyede 300 bin kilo tütün üretmişlerdir. Aynı yıl Urfa'da tütün ekimi ile uğraşan çiftçi sayısı, ekilen alan miktarı ve elde edilen mahsule dair veriler tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. 1928 Senesi Türkiye'nin Muhtelif Bölgelerinde Tütün Üretimi

Baş Müdüriyetler ve Çevresi	Çiftçi Âdeti	Ekilen Dönüm	Alınan Mahsul
İstanbul Baş Müdüriyeti	1.883	60.028	394.662
Bursa Baş Müdüriyeti	24.513	64.981	5.711.129
İzmir Baş Müdüriyeti	17.921	166.863	12.782.952
Adana Baş Müdüriyeti	20.086	5.926	33.742
Samsun Baş Müdüriyeti	20.170	103.904	8.511.846
Trabzon Baş Müdüriyeti	5.156	23.963	2.158.255
Kocaeli Baş Müdüriyeti	12.956	46.382	3.393.284
Çanakkale Merkez Müdüriyeti	1.468	4.176	385.529
Balıkesir Merkez Müdüriyeti	11.198	48.222	3.722.554
Manisa Merkez Müdüriyeti	21.895	155.067	9.469.516
Aydın Merkez Müdüriyeti	11.436	93.630	5.874.965
Urfa Merkez Müdüriyeti	1.162	1.693	213.822

Kaynak: (Zeki, 1928: 352).

Tablodaki veriler incelendiğinde Urfa Merkez Müdüriyeti bünyesinde kayıtlı 1.162 tütün çiftçisinin olduğu, toplamda 1.693 dönüm arazide tütün ekiminin yapıldığı ve 213.822 kilo tütün mahsulü toplandığı anlaşılmaktadır. Urfa Tütün Atölyesi'nin tütün üretimi ile ilgili daha detaylı bilgi verilecek olunursa 1925-

³⁰ Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesinde görev alan işçiler için bkz. Ek-2 ve Ek-3.

1950 yılları arasında üretilen tütün miktarını gösteren tablonun incelenmesinde fayda vardır.

Tablo 4. 1925-1950 Yılları Arasında Tütün Atölyelerinin Üretim Miktarları (Ton)

Yıllar	Cibali	İzmir	Adana	Samsun	Malatya	Bitlis	Urfa
1925	6.066	1.469	78	827	5	4	22
1926	6.537	1.469	400	971	51	36	166
1927	6.447	1.747	299	982	54	45	131
1928	5.954	2.046	562	1.147	85	53	160
1929	5.926	2.167	642	1.493	123	97	180
1930	5.283	2.069	557	1.280	107	79	212
1931	4.573	1.666	589	1.236	107	68	168
1932	5.942	1.923	793	1.875	132	80	207
1933	5.534	2.037	1.058	2.019	34	166	546
1934	5.157	2.009	1.102	1.563	-	155	514
1935	5.660	2.423	1.456	2.089	-	180	538
1936	5.550	2.441	1.376	2.072	-	222	641
1937	5.914	2.442	1.503	2.439	-	192	679
1938	6.165	2.713	1.521	2.415	-	176	719
1939	6.379	3.173	1.650	2.747	525	213	508
1940	6.405	3.178	1.375	2.446	827	226	283
1941	6.794	3.660	1.433	3.056	1.117	235	307
1942	7.087	3.629	1.460	3.150	1.543	197	341
1943	8.237	4.225	1.468	2.649	1.592	162	121
1944	8.686	3.837	1.179	3.018	1.703	213	-
1945	5.308	2.196	471	1.707	1.223	283	-
1946	8.743	3.600	597	2.272	1.981	335	-
1947	8.506	3.918	752	2.477	2.247	376	-
1948	7.660	4.122	686	2.708	2.176	415	-

1949	9.952	5.065	838	2.996	2.842	386	-
1950	7.729	4.382	731	2.709	2.207	307	-
Toplam	172.194	71.569	24.558	54.343	20.681	4.901	6.443

Kaynak: (Doğruel ve Doğruel, 2000: 292).

Tablo 4'deki veriler incelendiğinde şirketin teşkilatlanmış olduğu ilk yıl olan 1925'te 22 ton ile 1943 yılına kadar tüm zamanların en düşük oranı olarak saptanmıştır. Ancak bir sonraki yıl üretilen miktarda ciddi bir artış yaşanarak bu oran 166 tona çıkmıştır. 1929 yılında yaşanan ekonomik bunalıma rağmen Urfa'da üretilen tütün miktarında düşüşün meydana gelmediği aksine artış yaşandığı görülmektedir. Bunun nedenleri arasında ise 1929 yılında Urfa Tütün Atölyesinde modern üretim makinalarından faydalanılması gösterilebilir. 1942 yılına kadar üretimden elde edilen miktarlarda dalgalanmalar görülmüşse de 1943 yılından itibaren ciddi bir düşüş tespit edilerek bu oranın 1942'te 341 ton iken 1943'te 121 tona düşmüştür. II. Dünya Savaşı ile birlikte erkek nüfusun çoğunun silahlı hizmete alınması ve Urfa Tütün Atölyesinde görev yapan işçilerin çoğunun erkek nüfustan oluşmasından dolayı tütün üretiminde meydana gelen düşüşler 1944 yılından itibaren sıfırlanmıştır. Bu durum 1950 yılına kadar devam etmiştir.

İnhisarlar İdaresinin bölgede teşkilatlanmasını hızlı şekilde tamamlayarak memleketin en ücra yerlerinde bile meydana gelen kayıt dışı tütün ekimini engellemek ve ticarete müdahale ederek bu bölgelerin pazarlarını kontrol altına almaya çalışılmıştır (Metinsoy, 2020: 252). Bir taraftan bu gibi faaliyetlerle kaçak tütün ekim ve ticaretini engellemeye çalışırken diğer taraftan da tütün üretimini arttırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Nitekim 1929 yılında idarenin tütün üretiminde makinalar kullanarak üretimi arttırmaya yönelik girişimlerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu gibi faaliyetler neticesinde bölgede Urfa Tütün Atölyesinin önemi artmıştır. Nitekim 1933 yılında bölgede tütünün tek merkezden idare edilebilmesi amacıyla 1925 yılında Urfa Tütün Atölyesi ile birlikte kurulmuş olan Malatya ve Diyarbakır Tütün Atölyeleri kapatılarak faaliyetleri Urfa Tütün Atölyesine devredilmiştir (Doğruel, Doğruel, 2000: 277-292).

Üretim miktarının 538 ton olduğu 1935 yılında Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü ile ilgili yapılan bir ihalenin basın aracılığı ile halka duyurulması dikkati çekmektedir. 1935 ile 1936 yılları arasında Akçakale, Diyarbakır, Viranşehir ve Besni bölgelerine sevk edilecek ve bu bölgelerden getirilecek eşya ve ürünler için ihale sürecinin 25 Mayıs 1935 tarihinde cumartesi günü saat 15:00'da yapılacağı ilan edilmiştir. İlanda verilen bilgilerden hareketle müdürlük üretmiş olduğu tütünleri çevre bölgelere sevk ettiği gibi ihtiyaç duyduğu eşyaları da bu bölgelerden temin ettiği söylenebilir.³¹

³¹ Ulusal, 23 Mayıs 1935: 4.

Gerek müdürlük tarafından üretilen gerekse yukarıda belirtildiği gibi çevre bölgelerden temin edilmiş ürünler Urfa Tütün Atölyesi tarafından satışa çıkarılmıştır. Satışa çıkarılan sigara ile tütün paket şekillerinin miktarı ve fiyatlarıyla ilgili istatistiki bilgilere dair şu verilere yer verilmiştir.

Tablo 5. Urfa Tütün Atölyesi Sigara ve Tütün Satış Tarifesi (1943)

Malumatın Çeşidi	Paket Şekli	Satış Fiyatı Kuruş
Sigaralar	-	-
Sipahi	20'lik	75
Çeşit	50'lik	160
Boğaziçi	20'lik	55
Yenice İnce	20'lik	45
Serkldoryan	20'lik	40
Baframaden	20'lik	40
Gelincik	20'lik	40
Birinci İnce	20'lik	30
Halk Kalın	20'lik	20
Köylü Kalın	20'lik	15
Doğu	20'lik	13
Tütünler	-	-
Beşinci Atelya	25 Gr.	16
Beşinci Fabrika	25 Gr.	20
Tatlısert Atelya	25 Gr.	20
Tatlısert Fabrika	25 Gr.	25
Bafra	20 Gr.	25
Muhtelif	-	-
Pipo Tütünü	100 Gr.	120
Türk Pipo Tütünü	50 Gr.	187,50
Yerli Enfiye	25 Gr.	30

Kaynak: (Akgün, 3 Mayıs 1943: 2; Akgün, 19 Nisan 1943: 2; Akgün, 12 Nisan 1943: 2; Akgün, 28 Mayıs 1943: 2).

Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi tarafından satışa sunulan tütün listesi incelediğinde çeşitliliğin fazla olduğu göze çarpmaktadır. Çeşitliliğin fazla tutulmasının bir diğer nedeni de tütün tüketicilerinin kayıt dışı yöntemlerle piyasaya sürülen tütünlere yönelmesini engellemektir. Ancak her ne kadar devlet eli ile işletilen kurum üzerinde denetim sağlanmış olunursa olsun tütün üreticileri, tüketicileri ve tüccarları tarafından çeşitli şikâyetlerin yapılmasının önüne geçilememiştir. Bu bağlamda, tespit edebildiğimiz şikâyetlerden biri 16 Ağustos 1949 tarihinde gerçekleşmiştir. Şikâyetin tüketiciler tarafından yapıldığını ve bütün keyif ve zevk sahiplerinin tütünlerin küflü olmasından yakındıkları dile getirilmiştir. Yapılan bu şikâyet, “Küflü Tütün” manşeti basın aracılığı ile idareciler nezdinde ilgi toplamaya çalışmıştır. Yapılan bu şikâyette bilhassa 35’lik kulüpler ve 25’lik tütünlerin küflü olduğuna dikkati çekilmiştir. Sebzezinin çürük meyve veya sebzesinin anında imha edilmesine rağmen tekelin tespit edilen küflü tütünlerinin neden imha edilmediğinden yakınılmıştır.³²

Urfalı tütün üreticiler, tüketiciler ve tüccarların yakındığı bir diğer husus da ruhsatlı tütün ekim alanlarıyla ilgili olmuştur. Cumhuriyet’in ilk yıllarında arazi yapısının kaliteli tütün üretimi için elverişli olmasına rağmen 1950’li yıllarda tütün gibi geliri yüksek olan ürün yerine bu arazilerde acur, salatalık, fasulye ve benzeri ürünlerin ekilmesinden yakınmışlardır. Çiftçiler ise üretmiş oldukları acur, salatalık, fasulye gibi ürünleri develerle şehir merkezine taşıyarak 5-10 kuruşa satarak bırakın kâr elde etmeyi sadece nakliye ve araziye yapmış oldukları masraf paralarını karşılayacak kadar kazanç elde edemediklerinden yakınmışlardır. Daha önce Cülmen köyünde³³, Tatar köyünde, Cülap ve Paşabağlar bölgesinde tütün ekiminin yapıldığı bilgisine yer verilmiştir. Bu yerlerde ekicilerin tecrübesi ile arazilerin sulak ve verimli olması neticesinde kaliteli tütünün elde edildiğine dikkati çekilmiştir. Bu bağlamda bilhassa bu gibi bölgelerde tekrar tütün ekimi için ruhsat verilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Bu bölgelerde tekrar tütün ekim ruhsatının elde edilmesi amacıyla projelerin hazırlanması ve idareciler ile vekillerin bu talepleri ilgili yerlere iletmeleri istenmiştir.³⁴

2. İdare’nin Tütün ve Sigara Kaçakçılığı İle Mücadelesi

İnhisarlar Umumi Müdürlüğü tütün kaçakçılığını şu ifadelerle tanımlamıştır: “Tekelin yasal düzenlemelerine göre ruhsat almadan veya ruhsatta belirtilenden fazla tütün yetiştirmek; ruhsatsız şekilde yetiştirilmiş olan tütünleri satın almak, kullanmak, saklamak veya bu ürünlerin ticaretini yapmak; inhisarlar idaresinin mühür ve etiketlerini taşımayan tütünleri kullanmak; idarenin belirlemiş olduğu alan ve fiyat dışında tütün ve tütün mamullerini satmak; sahte damga veya etiketleri yapıştırmak izinsiz tütün ihracatı ve ithalatı yapmak; idarenin depolarından çalınan ürünlerin satışını yapmak.”³⁵

³² Urfa Postası, 16 Ağustos 1949: 4.

³³ 1924 yılında Cülmen (Akziyaret) köyü ilin merkez kazasına bağlıdır (Güzel, 2012: 234).

³⁴ Akgün, 14 Temmuz 1950: 1.

³⁵ Resmî, 7 Teşrin-i Evvel 1336: 1531, 9153-9159.

Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü yukarıda tanımda verilen hususlar dışında yasa dışı faaliyette bulunan kişilerin yoğun olarak gerçekleştirmiş oldukları kaçakçılıkla mücadele etmiştir. Bu gibi yasa dışı faaliyetler 1931 yılında çevre iller olan Adana ve Antep gibi Urfa'da da son derece yaygınlaşmıştır. Bu tarihlerde Urfa'da kaçakçılık faaliyetleri o denli artmıştır ki önceki senelere oranla İnhisar İdaresinin sigara satışlarından elde etmiş olduğu gelirlerde ciddi düşüşlerin yaşanmasına neden olmuştur. Öyle ki düşüş miktarının bir önceki yılın üç katı kadar fazla olduğu tespit edilmiştir (Metinsoy, 2020: 257). Bu düşüşlere neden olan kaçakçıların ise Urfa bölgesinde kullanmış oldukları önemli kaçakçılık güzergâhları bulunmaktadır. Bu dönemde tespit edilmiş önemli kaçakçılık güzergâhları şu şekildedir: Sınır bölgesinde³⁶ önemli kaçakçılık depolarından biri olan Akçakale ülkede geniş bir alana kaçak mal sağlamaktadır. Bu depodan alınan mallar Diyarbakır, Derik, Viranşehir, Siverek ve Fırat üzerinden Elazığ, Osmaniye, Çermik ve Pütürge güzergâhları kullanılarak Kâhta'ya ulaşmaktadır. Bölgede önemli bir diğer kaçakçılık deposu ise Ağapınar deposudur. Bu depodan çıkan kaçak mallar Urfa'ya kadar uzanmaktadır (Borlat, 2019: 366). 1931 yılında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın hazırlamış olduğu raporda yukarıda da belirttiği gibi bölgede yoğun olarak meydana gelen kaçakçılık faaliyetlerinin genel olarak Suriye üzerinden gerçekleştiğini tespit etmiştir (Öğüt, 2011: 105-106)

Tablo 6. Türkiye'nin Güneyinde Kaçakçılık Faaliyetlerinin Coğrafi Yönü (1931)

Kaçak Malların Çıkış Noktaları	Kaçak Malların Varış Noktası
Suriye (Kamışlı)	Midyat, Savur, Silvan, Sason, Diyarbakır, Bitlis, Muş, Erzurum
Suriye (Andivar)	Şırnak, Pervari, Siirt, Van
Suriye (Amude, Karamaniye)	Derik, Diyarbakır, Lice, Çapakçur, Erzurum, Trabzon
Suriye (Resülayn)	Viranşehir, Urfa, Diyarbakır, Osmaniye, Palu, Kiğı, Erzincan
Suriye (Arappınarı)	Urfa, Siverek, Elaziz
Suriye (Cerablus)	Nizip, Behisni, Malatya
Suriye (Çobanbeyli)	Ayıntap, Kilis

³⁶ Sınır bölgesinde Cumhuriyetin ilk yıllarında güvenliğin sağlanması amacıyla Urfa Gümrük Muhafaza Alayı görev yapmıştır. Üç taburdan oluşan alayın sorumluluk sahası 700 kilometreden oluşmaktadır. Bu alan içerisinde bulunan 143 karakol arasında 5 veya 15 kilometrelik mesafe bulunmaktadır. Karakollar arası iletişim telefon veya ıslıdaklar aracılığı ile sağlanmıştır (Umumi Müfettişler Konferansı, s. 143).

Suriye (Halep ve Azaz)	Kilis, Ayıntap, Adana, Maraş, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun
İskenderun	Adana

Kaynak: BCA. Fon Kodu: 030. 10. 0. 0. Dosya No: 180, Kutu No: 224, Sıra No: 6.

Bu güzergâhlar üzerinden kaçak tütün faaliyetinde bulunan üretici, tüketici ve tüccarların ise farklı gerekçeleri bulunmaktadır. Bu gerekçelerden ilkini Urfa Tütün Atölyesi memurlarından Selahattin Atabay Bey³⁷ açıklamaktadır. Aktarmış olduğu bilgilerden hareketle Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkenin genelinde olduğu gibi Urfa vilayetinde de tütün yetiştirmenin yoğun bir emek istemesinden dolayı tütünden kolay şekilde ve yüksek gelir elde etme arayışına girilmiştir. Bu girişimler neticesinde meşru yol bulunamamış ancak meşru olmayan yollara sapmaktan da geri durulmamıştır. Bu doğrultuda tütün üreticileri kaçakçılık yoluna başvurarak üretim için harcamış oldukları paralardan çok daha fazlasını elde etmeyi hedeflemişlerdir. Bu gibi girişimler İnhisarlar İdaresi ve hazinenin milyonlarca zarara uğramasına neden olmuştur.³⁸ Bu nedenden dolayı tütün ekim alanlarının kontrol altına alınması için inhisarlar memurları aracılığı ile denetimler yapılmaya çalışılmıştır.

Selahattin Bey, tütünün yetiştirilme şekli ve hangi toprakların tütün ekimine uygun olduğu hakkında bilgi verirken tarlanın kumlu, killi ve kumsal olmasının yanı sıra kırmızı çakıllı tarlaların tütün ekimine uygun olduğunu ifade etmiştir.³⁹ Tütünün ekilmesi ve yetiştirilmesi sürecinde gübrenin kullanılması durumunda verimin daha da artacağına dikkati çekmiştir.⁴⁰ Bölgede verimin artırılmasına yönelik çalışmalar sürdürülürken, kaçakçılıkla mücadeleye de devam edilmiştir. Bu bağlamda kolluk kuvvetleri, Gümrük Muhafaza Teşkilatı ile İnhisarlar İdaresinin ortak şekilde yürütmüş olduğu operasyonlar neticesinde 31 Ağustos 1936 tarihinde çok sayıda kaçakçı ve kaçak mal yakalanmıştır. Sadece 24-31 Ağustos tarihleri arasında yani bir hafta içerisinde 2'si yaralı 39 kaçakçı yakalamış, 3.578 kilo gümrük kaçağı ve tütünün de içerisinde bulunduğu 75 inhisar kaçak eşya ile 53 kaçak hayvan ele geçirilmiştir.⁴¹ 9 Aralık 1936 tarihinde Umumi Müfettişler toplantısına katılan Gümrük Muhafaza Umum Kumandanı Tümgeneral Seyfi Düzgören Bey⁴² bölgede meydana gelen kaçakçılık faaliyetleriyle ilgili önemli bilgiler aktarmıştır. Bu bağlamda, Seyfi Bey, 1932 ile

³⁷ İnhisar müdürlüğü yapan Selahattin Atabay, 25 Kasım 1942 tarihinde Urfa Halkevi başkanlığına tayin edilmiştir (Yıldırım, 2016: 14).

³⁸ Akgün, 2 Mayıs 1938: 2; Akgün, 5 Nisan 1938: 2; Akgün, 2 Mayıs 1938: 1.

³⁹ Akgün, 6 Mayıs 1938: 1; Akgün, 11 Mayıs 1938: 2; Akgün, 13 Mayıs 1938: 1; Akgün, 9 Mayıs 1938: 2; Akgün, 9 Mayıs 1938: 1.

⁴⁰ Akgün, 15 Mayıs 1938: 1.

⁴¹ Yeni Işık, 31 Ağustos 1936: 3.

⁴² 1880 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Seyfi Bey, Erkan-ı Harbiye'de eğitim görmüştür. Fransızca ve az düzeyde Rusça bilen Seyfi Bey, Tümgeneral rütbesiyle askeri alanların farklı makamlarında görev almıştır. VI. Dönem Mardin milletvekilliğinin ardından Gümrük ve İnhisarlar Encümeni Reisliği görevinde bulunmuştur. 27.12.1948 tarihinde vefat etmiştir (TBMM Albümü, 2010; 492).

1936 yılları arasında bölgede İnhisarlar İdaresinin denetiminde olan ürünlerde kaçakçılığın meydana geldiğini belirterek Urfa'da belirlenen tarihler aralığında 1.745 inhisar kaçakçısının mahkemeye sevk edildiğini belirtmiştir (Köse, 2020: 1572). Yine 9 Mart 1937 tarihinde İstihbarat müfettişlerinden Selahaddin Bey ile İstihbarat Amiri Sabri Bey'in Urfa'da bulunduğu sıralarda yapılan açıklamaya göre Urfa ilinde son bir ay içerisinde 58 kaçakçılık vakasının yaşandığı aktarılmıştır. Özellikle Suriye tarafından Urfa'ya kaçak yollarla sokulmaya çalışılan 4 ton gümrük kaçağı, 22.500 milyon sigara kâğıdı, 250 kilo inhisar kaçağı, 95 kaçakçı, kaçak yükü taşımada kullanılan 45 hayvan ve kaçakçılar tarafından kullanılan 5 silahın ele geçirildiği belirtilmiştir. Ayrıca bu operasyonlar sırasında kaçakçılar ile kolluk kuvvetleri arasında çıkan çatışma neticesinde kaçakçılardan 3 ölü ve 1 yaralı şahsın ele geçirildiğine dikkat çekilmiştir.⁴³

1939'lu yıllarda müdürlük kaçakçılarla mücadelesini yoğun şekilde yürütmeye devam etmiştir. Yapılan takibat ve tahkikat neticesinde 14 Şubat 1939 tarihinde bölgenin meşhur kaçakçılarından Akça'nın oğlu Salih Efendi'ye operasyon yapılmıştır. Aslen Urfalı olup Arappınarı'nda (Mürşitpınar) ikamet etmekte olan Salih Efendi ile onunla birlikte adam öldürmek suçundan aranmakta olan Madrup Oğlu Arap Sitem adındaki şahsın gümrük eşyası, kaçak silahların yanı sıra 1 milyondan fazla sigara kâğıdını yasa dışı yollarla şehre sokmaya çalıştıkları tespit edilmiştir. Urfa Jandarma Bölük Komutanı Yüzbaşı Vedat Arda Bey'in almış olduğu önlem ve tedbirler neticesinde kaçakçılarla çatışmaya girilmiş, üzerlerindeki kaçak mallarla birlikte şahıslar Şeyhçoban civarından kolluk kuvvetleri tarafından derdest edilmişlerdir. Ancak yaşanan arbedede kaçakçıların kolluk kuvvetlerine karşı silah kullanmaktan imtina etmedikleri de dikkat çeken önemli bir nokta olmuştur. 1939'lu yıllarda bu gibi olayların artış gösterdiği ve bu gibi yasa dışı işlere kalkışanlara ders olması niteliğinde bu şahısların mahkeme süreci hızlı işletilmiş, yargılama neticesinde tutuklanarak ağır cezalarla cezalandırılmış ve kaçak mallara ise el konulmuştur.⁴⁴

Bölgede yoğun olarak yaşanan yasa dışı yöntemlerle kaçak mal ticaretinin önüne geçilmesi ve buna teşebbüs edenlerin cesaretlerinin kırılmasına yönelik bir diğer örnek de 1939 yılının Temmuz ayında meydana gelmiştir. Aslen Adıyaman'ın Kâhta kazasında yer alan Mazil köyünde bulunan Aslan Oğlu Besi kadından 1914 doğumlu Hasan Efendi ile yine aynı köyden Ali kızı Elif'ten doğma 36 yaşında olan Osman Efendi kaçakçılık faaliyetinde bulunmuşlardır. Urfa bölgesinde İnhisarlar Müdürlüğünün gelirlerinde ciddi düşüşlerin yaşanmasına neden olacak yüklü miktarda sigara kâğıdını yasa dışı yöntemlerle Urfa piyasasına koymaya çalışmışlardır. Kolluk kuvvetlerinin takibi neticesinde yürütülen operasyonda Hasan ile Osman Efendi suçüstü kaçak mallarla birlikte yakalanmıştır. Yakalanan suçlular Urfa Aliye Ceza Mahkemesine sevk edilmişlerdir. Suçluların yargılmasının neticelenmesiyle birlikte her birine 9 ay hapis cezası verilerek

⁴³ Yeni Işık, 9 Mart 1937: 1.

⁴⁴ Yenilik, 14 Şubat 1939: 1-2.

yakalatmış oldukları mallar müsadere⁴⁵ edilmiştir. Yine suçun tekrar işlenmemesi ve cezanın caydırıcılık özelliğinin artırılması amacıyla kaçakçıların zarara uğratmış olduğu devlet ve diğer gümrük vergileri doğrultusunda hesaplama yapılarak Osman Efendi'den 305 lira 72 kuruş, Hasan Efendi'den ise 314 lira para cezası alınması yönünde hüküm kesilmiştir. Bilhassa İnhisarlar İdaresinin denetiminde olan 810 defter kaçak sigara kâğıdına el konulduktan sonra her iki kaçakçıdan bu doğrultuda ayrıyeten toplamda 486 lira para cezası alınması yönünde karar verilmiştir. Alınacak olan 486 liralık para miktarı ise Urfa İnhisarlar Müdürlüğüne teslim edilecektir. Suçlulara yönelik olarak alınan son karar ise mahkeme masraflarının bu cürüm işleyenler tarafından ödenmesine yönelik olmuştur.⁴⁶

Bu gibi kaçakçılık vakalarının şehir merkezi ve çevresi ile sınırlı kalmadığı tespit edilmekle birlikte ilin Harran ve Akçakale gibi stratejik öneme sahip olan bölgelerinde de bu tür olayların sık sık meydana geldiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda 1915 yılında Harran kazasında meydana gelen kaçakçılık vakası örnek gösterilebilir. Harran kazasına bağlı Uantane köyünde ikamet eden Sanna kızı İde kadından doğma Habib Efendi'nin bu yönde kaçakçılık girişiminde bulunduğu tespit edilmiştir. Yine kolluk kuvvetlerinin yapmış olduğu takibat neticesinde yürütülen başarılı operasyonla birlikte kaçakçılığını yapmakta olduğu mallarla birlikte derdest edilmiştir. Habib Efendi, mahkeme önüne çıkarılmasıyla birlikte yargılamasının sona ermesi neticesinde 6 ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Yine mahkemede alınan kararlar arasında kaçak malların müsadere edilmesinin yanı sıra 850 kuruşluk mahkeme masraflarının ve 657 lira 71 kuruşun kendisinden tahsil edilmesine karar verilmiştir. Örnekler incelendiğinde münferit vakalar dışında tütün üreticilerin kaçakçılık girişiminde bulunmadığı, genel anlamda kaçakçılığı meslek edinmiş kişiler tarafından kaçakçılık faaliyetlerinin icra edildiği çıkarımı yapılabilmektedir.⁴⁷

Bölgede yoğun olarak kaçakçılıkla mücadele çerçevesinde gerek devlet tarafından gerekse İnhisarlar İdaresi tarafından alınmış önlem ve tedbirlere bakıldığında ise yukarıda da örneklerde gösterildiği gibi kaçakçılık cürmünü işleyen suçluların yargılama süreçlerini hızlandırarak en ağır cezalarla cezalandırılmaları ve para cezasına çarptırılmaları, vatandaşların bu gibi yasa dışı faaliyetlere yeltenmemelerine yönelik olarak atılmış önemli adımlardan biri olarak değerlendirilebilir. Kaçakçılıkla mücadelede farklı yöntemler uygulandığı gibi halka kaçakçılığın bir suç olduğunu, vatana ihanet etmek olduğunu ve kaçak malların kullanımından uzak durulması gerektiği anlatılmaya çalışılmıştır. Dönemin yaygın iletişim aracı olan basın aracılığı ile bu bilgilendirmelerin yapıldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda halkı bilgilendirmek amacıyla yerel basında sıkça

⁴⁵ Müsadere edilen mallar arasında sigara kâğıtlarının veya tütünün bulunması durumunda İnhisar İdarelerine devredilmektedir. Malları teslim alan idare ise kaçak malları piyasaya sürmeden imha etmektedir (Öğüt, 2011: 110).

⁴⁶ Yeni Işık, 28 Ağustos 1939: 2; Yeni Işık, 26 Ağustos 1939: 4; Yeni Işık, 23 Ağustos 1939: 4; Akgün, 28 Şubat 1940: 2; Akgün, 7 Ağustos 1940: 2.

⁴⁷ Yeni Işık, 8 Temmuz 1939: 3.

haber metinlerine yer verilmiştir. Bu haberlere örnek gösterilecek olunursa 1 Nisan 1941 tarihinde kaçakçılara vatan haini olarak nitelendiren metin Yeni Işık Gazetesi'nde⁴⁸ şu ifadelerle aktarılmıştır: “Yurttaşı! Kaçakçılık ve kaçak eşya kullanmak hırsızlık cürmü kadar ayıp menfur ve memleket için muzırdır. Bunun için kaçak eşya kullanma, kaçakçıyı bir hain bil.”⁴⁹ Kaçakçıların vatan haini olduklarını, kaçak mal kullananların vatana ihanet ettikleri ve kaçakçıya para verenlerin silah verdikleriyle ilgili uyarılarla halk arasında kaçak mal kullanımının engellenmesine ve kaçakçılık faaliyetlerinde bulunan kişilerin ihbar edilmesine çalışılmıştır⁵⁰ (Gök, Kılınççeker, 2020: 632).

Yine İnhisar İdaresinin kaçakçılıkla mücadele çerçevesinde almış olduğu önlemlerden biri de kaçakçıların halktan birilerinin olduğu düşüncesiyle hareket ederek kaçakçıların yakalanabilmesi amacıyla halk tarafından ihbar edilmeleri gerektiği yönündeki çözümü olmuştur. Bu doğrultuda halkın kaçakçıları ihbar etmesine yönelik teşvik politikası yürütülmüştür. Bu bağlamda 1948 yılında Suriye sınırında yoğun olarak meydana gelen kaçakçılık faaliyetlerinin önlenmesine yönelik alınmış olan tedbirlere ek önlemlerin alınması yönünde karar alınmıştır.⁵¹ Belirtilen bu ek önlemlerden biri de kaçakçıyı ihbar etmeye teşvik politikasıdır. Bu bağlamda halkı kaçakçıları ihbar etmek amacıyla “Kaçak Eşya İkramesi” adı altında ihbar edenlere para ödülü verilmesi yönünde karar alınmıştır. İnhisar Dairesi maddeleri gereğince kaçakçılıkla şiddetli şekilde yürütülen mücadelenin verimliliğini artırmak ve bu alanda vatandaştan istifade edebilmek amacıyla kaçakçılık suçunu işlemekte olan kaçakçıları ihbar edenlere 1918 sayılı kanun gereğince ikramiye dağıtılmıştır.⁵² Dağıtılmış olan bu ikramiye oranına bakıldığında ise ihbar sonucunda yakalanıp müsadere edilen kaçak malın %25'i oranında para verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak yerel idare ile belediyelere bağlı olan kurumlarda görev yapan memurlar, müstahdemler, köy muhtarları, ihtiyar heyeti, mahalle kır orman bekçileri ve köy korucuları ise görevleri gereğince kaçakçıları ilgili makama bildirmek mecburiyetinde bulduklarından dolayı devlet şurası bu gibi görevlilere ikramiye verilmemesi yönünde karar vermiştir.⁵³ Urfa valisi A. Rıza Ünal Bey ile Gümrük Komutanlığının bu doğrultuda yürütmüş olduğu faaliyetler neticesinde her ne kadar bölgede görülen kaçakçılık faaliyetlerinde düşüşün yaşanması sağlanmış olsa da bu tür yasa dışı olayların tam anlamıyla önüne geçilemediği tespit edilmiştir. Olayların tam anlamıyla ortadan kaldırılabilmesi için ise halkın devlet ve idare ile birlikte hareket ederek

⁴⁸ 29 Aralık 1936 tarihinde Urfa'da ilk sayısını yayımlamıştır. Yazı işleri müdür Celal Özbek, sahibi ise Emin Moğoltay'dır. Haftada bir dört sayfa şeklinde yayımlanan gazete 5 kuruşa satılmaktadır (Tanık, 2019: 518; BCA, Fon Kodu: 030.0.018.1, Dosya No: 107, Kutu No: 103, Sıra No: 4).

⁴⁹ Yeni Işık, 1 Nisan 1941: 2.

⁵⁰ Yeni Işık, 28 Ağustos 1939: 2; Yeni Işık, 26 Ağustos 1939: 4; Yeni Işık, 23 Ağustos 1939: 4; Akgün, 28 Şubat 1940: 2; Akgün, 7 Ağustos 1940: 2; Akgün, 7 Haziran 1940: 2; Akgün, 8 Haziran 1940: 2; Akgün, 6 Ocak 1941: 2; Akgün, 4 Haziran 1940: 2; Akgün, 25 Şubat 1942: 2; Akgün, 8 Temmuz 1940: 2.

⁵¹ Hükümet tarafından alınan bu önlemlerden en belirgin olanı Bakanlar Kurulu tarafından 1948 yılında kararname çıkartılmıştır. Sınır bölgesinde kaçakçılığın önlenmesi amacıyla 20 Ekim 1948 tarihinde Millî Koruma Kanunu'nun 21, 25, 38 ve 65. maddelerinde değişikliğe gidilmiştir (Köse, 2020: 1579).

⁵² Yenilik, 4 Nisan 1944: 2.

⁵³ Yeni Işık, 29 Birinci Kanun 1936: 4.

kaçak mal kullanımını tercih etmemesi ve kaçakçıları ihbar etmesiyle gerçekleşeceği belirtilmiştir.⁵⁴ Ancak son zamanlarda sınır bölgesinde alınan önlem ve tedbirler gümrük gelirlerinde artışın yaşanmasını sağlamıştır (Güzel, 2012: 253-254).

Gerek devlet gerekse İnhisarlar İdaresinin almış olduğu tüm önlem ve halkı bilgilendirmeye yönelik girişimlere rağmen bölge halkı tarafından belirli kesimlerde kaçakçılığın ve kaçak mallarının tüketiminin rağbet görmeye devam ettiği tespit edilmiştir. Bilhassa kaçak mal ticaretinin ve üretiminin yapılmasının temel gerekçesi belirli bir kesimin kaçakçılığı geçim kapısı olarak görmesidir. Yukarıda belirtildiğinin aksine kaçakçılığın ne vatana ihanet ne de bir ahlak düşkünlüğü olmadığı, kaçakçılığın bir iktisadi zorunluluktan dolayı meydana geldiği dönemin basınına yansımıştır. Basında yer alan bu görüşü savunan kesimin ise ileri sürdüğü önemli gerekçeler arasında mesleksiz kalan insanların, sınır bölgesinde ikamet etmekte olan ahalinin ekip biçeceği toprağının olmaması, bölgede sanayinin gelişmemiş olması yer almıştır. Dönemin basınında neşredilen bu ifadelerden hareketle bölge ahalsinin kaçakçılığı geçim kapısı olarak görmesinin gerekçesi olarak sanayi ve tarım faaliyetlerinin gelişmediğini göstermiştir.⁵⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda tütün idaresini 1883 ile 1923 yılları arasında denetimi altında tutan Reji Şirketi ile Cumhuriyetin ilk yıllarında 1923 ile 1950 yılları arasında Türkiye'de tütünü kontrolü altına alan İnhisar İdaresinin üretimi ve gelirleri arttırma, üreticilerle ilişkiler ve kaçakçılık faaliyetleri değerlendirildiğinde şu sonuca varılabilmektedir:

Reji Şirketi Osmanlı İmparatorluğu'ndan alacaklı yabancı devletler tarafından kurulduğundan dolayı imparatorluk genelinde tütün üretimini arttırma veya kaliteli tütün üretimine yönelik üreticileri destekler nitelikte politikardan uzak durmuştur. Daha çok yasaklayıcı ve baskıcı politikalarla gelirleri arttırma politikası gütmüştür. Bunu yaparken de üreticilerin ellerinde bulunan ürünü düşük fiyata satın alarak tüketicilere yüksek fiyata satması gösterilebilir.⁵⁶ Bu durum da doğal olarak üretici ve tüketiciyi kaçakçılığa yöneltmiştir. İnhisar İdaresi ise tütünden alınacak geliri yükseltme, halka ucuz olduğu kadar kaliteli tütün sağlama ve iç piyasada tütün tarımını geliştirirken ürünü ihracat için önemli bir konuma getirme hususunda çalışmalar yapmıştır. Üreticilerin kaliteli tohumlarla⁵⁷ desteklenmesi, ürettikleri tütünlerin değerinde bir fiyatla alınması ve tüketicilerin ucuz fiyata kaliteli tütün tüketmelerinin sağlanması için yapılan yatırımlar devlet politikasının üretici ve tüketicinin yanında olduğunu göstermektedir (Borlat,

⁵⁴ Yenilik, 22 Temmuz 1948: 1.

⁵⁵ Urfa Postası, 6 Aralık 1946: 1.

⁵⁶ BOA. DH. İD. Dosya No: 95, Gömlek No: 69; BOA. DH. İD. Dosya No: 95, Gömlek No: 60; BOA. Y. PRK. ML. Dosya No: 8, Gömlek No: 71.

⁵⁷ 7 Nisan 1926 tarihinde 803 sayılı "Tütün Tohumu İhracının Meni Hakkında Kanun" çıkarılarak ülke dışına tohum ihracı yasaklanmıştır. Kanuna uymayanların ise tohumlarına el konularak 25 liradan 200 liraya kadar para cezası kesilmesi kararı verilmiştir. Suçun tekrar işlenmesi durumunda ise 2 aydan 1 yıla kadar hapis cezası verilmesi kararı alınmıştır (Resmî Gazete, S. 353).

2013: 41). Bu nedenden dolayı Reji Şirketi döneminde meydana gelen kaçakçılık faaliyetleri şirketin baskıcı ve yasağcı politikalarından kaynaklandığı ifade edilebilirken Cumhuriyet Dönemi'nde ise kısa vadede fazla emek sarf etmeden yüksek gelir elde etme isteği neticesinde kaçakçılık faaliyetlerin meydana geldiği ifade edilebilir.⁵⁸ Reji döneminde önemini büyük oranda kaybeden Türk tütünün itibarını yeniden kazanması için Tütün İnhisarlar İdaresi 1927 yılında Ziraat Fen Şubesi ve Tütün Enstitüsü kurulmuştur. Enstitünün temel amacı, Türk tütünün kalitesini arttırmaktır.⁵⁹ Bu dönemde üretime önem verildiği gibi teknik anlamda da gelişmeler yaşanmıştır. Bu anlamda Reji Şirketi ile İnhisarlar İdaresinin kıyaslanması amacıyla aşağıdaki tabloya bakmakta fayda vardır.

Tablo 7. Reji Şirketi-İnhisar İdaresi Dönemi Teknik Alet Karşılaştırması

	Reji Şirketi Döneminde	İnhisar İdaresi Dönemi (1938)
Sigara Makinesi	35	91
Kıyma Makinesi	-	41
Paketleme Makinesi	12	48
Tütün Paketleme Makinesi	11	51

Kaynak: (Borlat, 2013: 47).

Tabloda yer alan veriler incelendiğinde İnhisar İdaresi döneminde teknik anlamda tütün üreticilerin güçlendirildikleri anlaşılmaktadır.

Sonuç

Türkiye'de tütünün millileştirilmesi politikası doğrultusunda kurulan İnhisarlar Umumi Müdürlüğünün kayıt dışı ekonomi ile yoğun olarak mücadele ettiği illerden biri de Urfa olmuştur. Vilayet genelinde uzun süre yabancı devletlerin imtiyazında bulunan Reji Şirketinin denetiminde olan tütünde kaçakçılık faaliyetlerinin önlenemediği tespit edilmiştir. Cumhuriyet ile birlikte millileştirilen tütünün idaresi için kurulan İnhisarlar Umumi Müdürlüğünün almış olduğu tüm önlem ve tedbirlere rağmen bölgede kayıt dışı ekonominin varlığını devam ettirdiği tespit edilmiştir. Urfa İnhisarlar Umumi Müdürlüğünün kurulmasıyla birlikte Urfa'ya yansımaları arasında kaçakçılık faaliyetlerinde düşüşlerin yaşanması ve modern makinelerle kaliteli üretimin yapılması olmuştur. Uzun yıllardır yabancı sermayenin elinde bulunan tütünün kontrol edilmesi amacıyla görev yapan idare ve kolcular üretici, tüketici ve tüccara karşı sert uygulamalarda bulunmuştur. Şirketin millileştirilmesine yönelik alınan karar diğer

⁵⁸ Akgün, 2 Mayıs 1938: 2; Akgün, 5 Nisan 1938: 2; Akgün, 2 Mayıs 1938: 1.

⁵⁹ BCA. Fon Kodu: 490. 10. Kutu No: 1455, Dosya No: 38, Gömlek No: 1, Sıra No: 4.

vilayetlerde olduğu gibi halk tarafından olumlu karşılanarak uygulamanın iyi sonuçlar doğurması beklentisi oluşmuştur. Nitekim daha önce kolcuların yapmış olduğu keyfî uygulamalar ve usulsüzlüklerin bu dönemlerde görülmediği tespit edilmiştir. Yine Urfa'da bulunan tütün atölyesine daha kaliteli tütün elde etmek amacıyla modern makinalar alınmıştır. Bölgede artan tütün üretimi sonucunda sigara kâğıtlarının üretimi amacıyla bölge kadınları için istihdam alanı oluşmuştur. Millî ekonomi politikası çerçevesinde kaliteli tütün üretimi hedeflenerek Türk tütününün eski önemini kazanması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda üreticiyi kaliteli tütün üretimi konusunda desteklemeler yapılmıştır. Bunlara örnek olarak ise kaliteli tütün tohumunun dağıtılması gösterilebilir. Rejinin aksine düşük fiyata kaliteli tütün üreterek iç tüketicilere ucuz fiyata tütün tüketme imkânı tanınmaya çalışılmıştır. İç piyasaya yönelik bu gibi politikalar izlenirken dış piyasada ise Türk tütününün önemli bir ihraç maddesi haline gelmesi için çalışmalar yürütülmüştür.

Urfa'nın bazı bölgelerinde bulunan araziler kaliteli tütün üretimi için son derece elverişlidir. Ancak TBMM tarafından 10 Haziran 1938 tarihinde kabul edilmiş Tütün ve Tütün İnhisarı Kanunu'nun 11. Maddesinde tütün ekiminin kısmen veya tamamen yasak olduğu bölgeler arasında Urfa'nın da olduğu belirtilmiştir. Yine aynı maddede Gümrük ve İnhisarlar ve Ziraat Vekillerince bu yasağın kaldırılmasına yönelik karar alma yetkisinin olduğu belirtilmiştir. Kanunda belirtilen hükümler veya Gümrük ve İnhisarlar ve Ziraat Vekillerince alınan karar bölgede Urfa İnhisarlar Umumi Müdürlüğü tarafından uygulanmaktadır. Kanunda Urfa bölgesinde tütün ekiminin yasaklanmış olmasına rağmen muhtemelen Gümrük ve İnhisarlar ve Ziraat Vekilleri tarafından Urfa'nın ismi geçen bölgelerde tütün ekimine müsaade ettiği yorumu yapılabilmektedir. Daha önceleri Urfalılar Cülmen, Tatar, Cülap ve Paşabağlar köylerinde kaliteli tütün üretimi için son derece elverişli olan arazilerde tütün ekimini yasaklamıştır. Maddi açıdan geliri yüksek olan tütün yerine yapılan masraflarını bile karşılayamayacak kadar gelir getiren sebze ekimine zorlanması, halk arasında Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesine karşı tepkinlerin oluşmasına neden olmuştur. Bölge halkının sınır bölgesinde olması, kayıt dışı ekonomiyi geçim kapısı olarak görmesi ve kısa vadede fazla emek sarf etmeden yüksek gelir elde etmek istemesi gibi nedenlerden dolayı bölgede kaçakçılık faaliyetleri artmıştır. Bilhassa bu gibi faaliyetlerin 1931 yılından sonra artışa geçtiği tespit edilmiştir. Urfa'nın Akçakale, Harran, Germuş, Birecik ve Nizip gibi bölgelerde kaçakçılığın bir diğer ifadeyle tütün alanında meydana gelen kayıt dışı ekonomiyle yürütülen mücadelede ise istenen başarının İnhisarlar İdaresi Umumi Müdürlüğü döneminde de sağlanamadığı tespit edilmiştir. Genel anlamda 1925 ile 1950 yılları arasında Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü'nün denetimi altında olan tütün ve sigara alanında meydana gelen bu sorunlar ülke genelinde tütün alanında yaşanan sorunları yansıtmıştır. Urfa İnhisarlar İdaresi, Reji İdaresi döneminde yaşanan bu gibi sorunların ortadan kaldırılması amacıyla teşkilatlandığı ilk yıllarda bu gibi sorunların çözümüne odaklanmıştır. Bilhassa İnhisarlar İdaresi 1930'lı yılların başlarında Malatya ve

Diyarbakır Tütün Atölyelerini kapatarak ve bölgelerdeki tütün üretiminin Urfa Tütün Atölyesine devredilmesi gibi adımlar atarak idari sistemi tek elde toplamaya çalışmıştır. Bu atölyeye modern makinalar getirterek üretimde kalite ve üretimin arttırılması hedeflenmiştir. Ancak daha sonraları idarenin uygulamış olduğu politikalar ve halk içerisinde kaçakçılığı geçim kapısı olarak gören kesimle yürütülen mücadelede istenen başarının tam anlamı ile elde edilmesini engellemiştir. Ancak Reji İdaresi dönemine nispeten İnhisarlar Umumi Müdürlüğü döneminin Urfalılar tarafından kabul gördüğü bir süreç olmuştur. Nitekim Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğünün 1950 yılından sonra uzun süre görevine devam ettiği tespit edilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- BCA. Fon Kodu: 030. 18. 1. 1. Dosya No: 12, Kutu No: 67, Sıra No: 11.
BCA. Fon Kodu: 030. 18. 1. 1. Dosya No: 16, Kutu No: 75, Sıra No: 11.
BCA. Fon Kodu: 030. 18. 1. 2. Dosya No: 27, Kutu No: 30, Sıra No: 14.
BCA. Fon Kodu: 030. 10. 0. 0. Dosya No: 180, Kutu No: 224, Sıra No: 6.
BCA, Fon Kodu: 030.0.018, 1, Dosya No: 107, Kutu No: 103, Sıra No: 4
BOA. A.) DVN. MKL. Dosya No: 18, Gömlek No: 9.
BOA. A.) MKT. MHM. Dosya No: 490, Gömlek No: 22.
BOA. BEO. Dosya No: 4219, Gömlek No: 316355.
BOA. BEO. Dosya No: 4290, Gömlek No: 321729.
BOA. BEO. Dosya No: 4219, Gömlek No: 316355.
BOA. BEO. Dosya No: 4016, Gömlek No: 301197.
BOA. BEO. Dosya No: 4199, Gömlek No: 314863.
BOA. BEO. Dosya No: 4203, Gömlek No: 315158.
BOA. DH. İD. Dosya No: 95, Gömlek No: 69.
BOA. DH. İD. Dosya No: 95, Gömlek No: 60.
BOA. HR. İD. Dosya No: 290, Gömlek No: 50.
BOA. İ. MMS. Dosya No: 43, Gömlek No: 1755.
BOA. İ. MMS. Dosya No: 44, Gömlek No: 1836.
BOA. İ. MMS. Dosya No: 48, Gömlek No: 2048
BOA. İ. MMS. Dosya No: 44, Gömlek No: 1815.
BOA. MV. Dosya No:165, Gömlek No: 11.
BOA. MV. Dosya No: 9, Gömlek No: 54.
BOA. Y. A. RES. Dosya No: 4, Gömlek No: 70.
BOA. İ. DH. Dosya No: 1295, Gömlek No: 102149.
BOA. Y. PRK. ML. Dosya No: 7, Gömlek No: 36.
BOA. Y. PRK. ML. Dosya No: 8, Gömlek No: 71.
BOA. Y. A. RES. Dosya No: 19, Gömlek No: 56.
BOA. Y. A. HUS. Dosya No: 175, Gömlek No: 62.
BOA. HR. İD. Dosya No: 2104, Gömlek No: 6.
BOA. BEO. Dosya No: 4138, Gömlek No: 310288.

- BOA. HR. İD. Dosya No: 2104, Gömlek No: 56.
 BOA. İ. MMS. Dosya No: 185, Gömlek No: 10.
 BOA. MV. Dosya No: 235, Gömlek No: 75.
 BOA. İ. MMS. Dosya No: 169, Gömlek No: 22.
 BOA. MV. Dosya No: 179, Gömlek No: 32.
 BOA. Y. A. RES. Dosya No: 4, Gömlek No: 70.
 BOA. Y. PRK. ML. Dosya No: 14, Gömlek No: 103.

TBMM Zabıt Cerideleri

- TBMM, Zabıt Ceridesi, D. 1, C. 26, s. 316.
 TBMM, Zabıt Ceridesi, D. 1, C. 17, Sayısı: 7, s. 1.
 TBMM, Zabıt Ceridesi, D. 3, C. 3, s. 165-166.
 TBMM. Zabıt Ceridesi, D. 3, C. 20, S. 1531.
 TBMM. Zabıt Ceridesi, D. 5, C. 26 s. 76-92
 TBMM, Zabıt Ceridesi, D. 4, C. 11, s. 35

Kıtaplar

- Balkan, İ. (2011), *Yine Kolcular Döndü Mü? Son Tütüncü Öldü Mü?* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
 Bluhm, D. (2019), *Kolomb'dan Davidoff'a Tütün.* (Çev. Yılmaz, Zehra Aksu), İstanbul: Kolektif Yayıncılık.
 Develioğlu, F. (2007), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat.* Ankara: Aydın Kitapevi.
 Doğruel, S. Doğruel, F. (2010), *Osmanlı'dan Günümüze Tekel.* İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
 Ekinci, M. F. (2008), *Türkiye'nin Mali İntihar – Kapitülasyonlar ve 1838 Balta Liman Ticaret Sözleşmelerinden Sevres Antlaşması'na.* Ankara: Platin Yayınları.
 En-Nablusi, Abdülgani, (2021), *Tütün Risalesi,* (Çev. Muhammet Emin Efe, Ahmet Şenharputlu), 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
 Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1305.
İstihbarat Bülteni, İnhisarlar İdaresi, (1941), C. 8, S. 110,
 Kâtip Ç. (2008), *Mizanü'l-Hakk Fi İhtiyari'L-Ehakk,* (Çev. GÖKYAY, Orhan Şaik, ULUDAÇ, Süleyman), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
 Kazgan, H. (1984), "Osmanlı İmparatorluğunda Tütün Tekeli", *Ekonomi Ansiklopedisi,* Cilt 3, Paymaş Yayınları, İstanbul: 1984.
 Kuş, S. (2014), *Tütün Kontrolü ve Ticaret İhtilafı,* Ankara: Yeşilay Yayınları.
 Kürkçüoğlu, A. Cahit, Güler, S. E. (2010), *Tarih ve Turizm Şehri Şanlıurfa.* Şanlıurfa: ŞURKAV Yayınları.
 Kürkçüoğlu, A. C. Kürkçüoğlu, S. S. (2017), *Şanlıurfa Kültür ve Turizm Varlıkları.* Şanlıurfa: Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları.
 Novıçev, A. D. (1979), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi,* (Çev. Dinçer, Nabi), Ankara: Onur Yayınları.
 Öcal, M. H. Güler, S. E. ve Mızrak, R. (2001), *Şanlıurfa Kültür Sözlüğü,* Şanlıurfa: ŞURKAV Yayınları.

- Ökçün, G. (1981), *Türkiye İktisat Kongresi, 1923 İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Pamuk, Şevket, (2018), *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Üner, M. E. (2019). “Halep Salnamelerinde Suruç Kazası” (Editör Abdullah EKİNCİ) *Harran ve Çevresi Tarihi*, 361-376.
- Sanal, A., Egeseli, Hakki., Şimşek, E. (1964), *Gümrük ve Tekel Kaçakçılığı Mevzuatı ve Tatbikatı*, Ankara: Yargıçoğlu Matbaası.
- Sevimay, Hayri R., (1995), *Cumhuriyete Girenken Ekonomi – Osmanlı Son Dönem Ekonomisi*, İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları.
- TBMM Albümü 1920-1950*, (2010), C. 1, TBMM Yayınları.
- Türkiye’de Tütüncülük*, (1986), *Tekel Tütün*, Ankara: Tütün Mamulleri Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü.
- Uzun, Ö. (2010), *Tütün ve Sigaranın İktisadı*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım Basımevi.
- Yılığür, E. (2015), *Roman Tütün İşçileri*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Yılmaz, F. (2007), “Tütün Üzerine Düşünceler: Batıda ve Bizde”, *Tütün Kitabı*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Zeki, S. *Türkiye’de Tütün – Ziraat, Sanaat ve Ticareti*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul: 1928.

Makaleler

- Alev, G. Çakmak, F. (2019), “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Türkiye’nin Güney Sınırında Gerçekleştirilen Kaçakçılık Faaliyetleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21)3: 683-714
- Aslan, D. (2005), “Dünyada ve Türkiye’de Tütün Kontrolünde Yeni Bir Dönem Başladı: Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi”, *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 14(1): 19-21.
- Atsız Sezik, H. Can, H. Aras Kılınç, E. (2016), “Tütün ve Tütün Ürünleriyle Mücadele”, *Klinik Tıp Hekimliği Dergisi*, 8(6): 42-47.
- Benek, S. Baydemir, R. (2019), “Urfalıların Meşhur Baharatı: İsoT”, *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, (11)35: 42-48.
- Borlat, B. (2019), “Cumhuriyet Dönemi Tütün ve Sigara Kaçakçılığı Bağlamında Suriye Sınır Güvenliğine Bakış (1923-1940)”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (4)2: 357-376.
- Demir, K. (2019), “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Tütün Tarımı ve Reji Şirketi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(41): 419-445.
- Demirbilek, S. (2012), “Tek Parti Döneminde İnhisarlar (1923-1046)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII(24): 203-232.
- Eroğlu, O. (2010), “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (12)0: 57-89.

- Gölçek, Ş. G. Gölçek, A. G. (2019), “Erken Cumhuriyet Dönemi Tekel Uygulamaları: 1920-1950 Döneminde Tuz, İspirto ve İspirtolu İçkiler İle Kibrit”, *CTAD*, (15)30: 253-288.
- Gök, Selahaddin, Kılınççeker, Özlem, “Cumhuriyet Halk Partisi İntihap Mahali Raporlarına Göre Urfa’da Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Hayat (1944-1948)”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (8)2: 625-637.
- Güler, S. E. (2011), “Süryani Mar Petrus ve Mar Paulus Kilisesi Osmanlıca Mezar Kitabeleri”, *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, (4)11: 57-60.
- Güzel, A. (2016), “Tütün Bitkisi ve Farmakolojik Özellikleri: Gerçekten Şeytan Otu Mu?”, *Güncel Göğüs Hastalıkları Serisi*, (4)1: 22-26.
- Güzel, Abdülkadir. (2012), “1927 Tarihli Urfa Salnamesinin Tarihi Coğrafya Özellikleri Bakımından Değerlendirilmesi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (11)1: 231-262.
- İnanan, F. Şahin, D. (2017), “Arkeopark – Osmanlı Lüleleri Osmanlı’da Tütün Keyfi”, *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (18)31: 33-54.
- Kalaycı, M. Öztürk, E. (2017), “18. Yüzyıl Osmanlı Coğrafyasında Tütünün Sosyo-Kültürel Zeminine Dair Bit Metin: Ebu Sehl Nu’man Efendi ve Tahlilu’d-Duhan Adlı Risalesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (58)1: 1-45.
- Karaçor, Z. Kaya, P. H. Aydın, M. (2019), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Özelleştirme Faaliyetlerine Örnek Olarak Reji Tütün İdaresi”, *Niğde Ömerhalis Demir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1)3: 18-28.
- Karagöz, F. G. (2020), “17. Yüzyılda Mühimme Defterleri ve Ayntab/Antep Şer’iye Sicilleri Örneklerinde Kahvehanelerin Kapatılması ve Tütün Yasaklarının Uygulanması”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, (10)2: 494-554.
- Keskinkılıç, E. (2013), “İki Türk Hanedanlığında Özelleştirmenin Serüveni: Osmanlı Devleti’nde ve Kaçarlar’da Tütün İmtiyazı ve Tepkiler”, *Turkish Studies Dergisi*, (8)11: 175-192.
- Köse, R. (2020), “Cumhuriyet Döneminde Doğu Sınırlarında Kaçakçılıkla Mücadele (1923-1950)”, *Journal of History School Dergisi*, 46: 1556-1588.
- Metinsoy, M. (2020), “Sosyal Kaçakçılık: Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Tekellere Direniş”, *Siyasal: Journal Of Political Sciences Dergisi*, (29)2: 247-269.
- Öğüt, T. (2011), “Millî Sınırların Oluşumu Sürecinde Güneydoğu Anadolu’da Kaçakçılık Ekonomisi”, *Marmara Üniversitesi İ. İ. B. F. Dergisi*, (XXXI)II: 91-122.
- Saylan, Şenol, (2020), “17. Yüzyıl Osmanlısında Bir Tütün Müdafaası: Ahmed Devleti’nin Risâletü’l-İnsâfiyye fi Bahsi’d-Duhâniyye Adlı Risâlesi”, *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (8)1: 27-57.
- Seydioğulları, M. (2010), “Dünyada ve Türkiye’de Tütünün Tarihçesi, Üretimi, Ticareti ve Temel Politikaları”, *Tütün ve Tütün Kontrolü*, 10: 2-20.
- Şen, Mesut, (2007), “Tütünle İlgili Kelimeler Üzerine”, *Tütün Kitabı*, (Editör: Emine Gürsoy Naskali), Kitapevi Yayınları, İstanbul: 203-220.
- Şükrü, R. (1936), “Türkiye Tütün İnhisar İdaresinin Devlet Maliyesi ve Ulusal Ekonomi Bakımından Ehemmiyeti ve Yabancı Tütün İnhisarları İle Mukayesesi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, II: 75-97.

- Taş, Hülya, (2007), “Bursa’da Tütün Ekimi, Hasadı ve Tütünle İlgili İnanç ve Gelenekler”, *Tütün Kitabı*, (Editör: Emine Gürsoy Naskali), Kitapevi Yayınları, İstanbul: 557-566.
- Tanık, İ. H. (2019), 1950’li Yıllarda Urfa’da Basın”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(43): 516-524.
- Yaman Öztürk, M. Ertürk Keskin, N. (2013), “Tütün Sektöründe Yabancı Yatırım: Reji Deneyimi Işığında Bugünü Anlamak”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2: 92-118.
- Yıldırım, Y. (2016), “Urfa’nın 1934-1951 Arası Sosyo-Kültür Yaşamında Mihenk Taşı Bir Kurum: Urfa Halkevi”, *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, (9)26: 14-19.
- Yurtoğlu, N. (2018), “Türkiye Cumhuriyeti’nde Tütün Tekeli ve Sigara Fabrikalarının Tarihsel Gelişimi (1923-1950)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, (5)17: 81-116.

Tezler

- Ceylan, İ. C. (1995), *Türkiye’de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çakır, D. (2019), *Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Karadeniz’de Tuz Kaçakçılığı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- Gökdemir, O. (1994), *Aydın Vilayeti’nde Tütün Rejisi*, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Göktaş, L. S. (2016), *Şanlıurfa ve Konya İllerinin İnanç Turizmi Potansiyelleri ve Halkın İnanç Turizmine Bakışı Açısından İki İlin Karşılaştırılması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Gürdamar, E. (2019), *Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Tütün Politikaları*, Basılmamış Doktora Tezi Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Keskinkılıç, E. (1997), *Osmanlı Düyun-ı Umumiye İdaresi’nin Kuruluşu, Gelişimi, Çalışması, Safhaları ve Osmanlı Devletine Etkileri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tanık, İ. H. (1019), *Demokrat Parti Döneminde Urfa (1950-1960)*, Basılmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Gazete Haberleri

- Akgün Gazetesi.
Resmi Gazete.
Urfa Postası Gazetesi.
Ulusal Gazetesi.
Yeni Işık Gazetesi.
Yenilik Gazetesi.

Web Kaynaklar

Salt Araştırma-Fotoğraf Arşivi, Osmanlı Bankası Arşivleri,
<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/102559>
<https://www.facebook.com/MehmetSadikAlican/posts/4053174894757685>,
Erişim Tarihi: 28.05.2021.

Ekler

EK-1: Kürkçüzade Ahmet Bican Efendi tarafından 1900 yılında yaptırılan “Yemen Askeri Mustafa Ağa Hanı” ve “Ahmet Naci'nin Garajı” olarak isimlendirilen han bir dönem İnhisar İdaresi için atölye olarak da kullanılmıştır.

Kaynak:

<https://www.facebook.com/MehmetSadikAlican/posts/4053174894757685>,

Erişim Tarihi: 28.05.2021.

EK-2: Urfa Tütün İnhisarı İdaresi Atölyesinde paketleme işlemi yapan işçiler.

Kaynak: Salt Araştırma-Fotoğraf Arşivi, Osmanlı Bankası Arşivleri, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/102559>, Erişim Tarihi: 28.05.2021.

EK-3: Urfa Tütün İnhisarı Atölyesi alışanları

Kritik Minerallerin Türkiye'nin Enerji Dönüşümüne Etkisi: Teknoloji Bağımsızlığı Açısından Yeni Jeopolitik Tehdit

Cemal KAKIŞIM¹

Öz

Türkiye, yenilenebilir enerji kaynaklarına ve yeni enerji teknolojilerine yatırım yaparak fosil yakıtlara bağımlılığını azaltmayı hedeflemektedir. Rüzgâr ve güneş enerjisi santrallerinin sayısını her geçen gün arttırmakta ve bu santrallerin inşasında yerli üretimi teşvik etmektedir. Ancak bu teknolojilerin yapısından kaynaklı olarak Türkiye'nin hammadde ihtiyacı farklılaşmakta ve artmaktadır. Rüzgâr türbinleri, güneş panelleri, elektrikli araçlar ve enerji depolama birimlerinin üretimi için doğada az miktarda bulunan ve bu nedenle nadir toprak elementleri olarak adlandırılan hammaddelerin yanı sıra lityum, kobalt, bakır, nikel, germanyum, neodimyum gibi kritik minerallere ihtiyaç duymaktadır. Ancak bu kritik minerallerin tedariki, küresel ölçekte artan talep nedeniyle giderek zorlaşmaktadır. Kritik mineraller, diplomatik krizlere neden olmakta ve yeni enerji jeopolitiğinin öznesi haline gelmektedir. Türkiye, yenilenebilir enerji alanındaki hedefleriyle ve yatırımlarıyla mineral arz riski yaşamaması kuvvetle muhtemel ülkelerden biridir. Bu kapsamda çalışmada Türkiye'nin enerji dönüşümü ele alınarak, kritik minerallerin enerji dönüşümüne ve enerji güvenliğine etkisi tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Enerji Dönüşümü, Yenilenebilir Enerji, Kritik Mineraller, Nadir Toprak Elementleri, Enerji Güvenliği.

Effect of Critical Minerals in Turkey's Energy Transition: A New Geopolitical Threat for Technology Independence

Abstract

Turkey aims to reduce its dependence on fossil fuels by investing in renewable energy sources and new energy technologies. The number of wind and solar power plants is increasing day by day, and it is encouraged to construct these plants with domestic production. Turkey's demand for raw materials rises and changes because of these technologies' structure.

¹ Öğr. Gör. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rektörlük, cemalkakisim@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3865-8305.

In the production of wind turbines, solar panels, electric vehicles, and energy storage units, raw materials, which are found in small amounts in nature and therefore called rare earth elements (earth), are necessary. Besides, critical minerals such as lithium, cobalt, copper, nickel, germanium, and neodymium are required. However, the supply of these raw materials gets difficult due to the globally increasing demand. These minerals cause diplomatic crises and become the subject of new energy geopolitics. With investments and objectives in renewable energy, Turkey is one of the countries that would experience the supply risk of minerals. In this context, this study examines Turkey's energy transition and discusses the impact of critical minerals on Turkey's energy transition and energy security.

Keywords: Turkey, Energy Transition, Renewable Energy, Critical Minerals, Rare Earth Elements, Energy Security.

Extended Abstract

The world is in the process of energy transition from fossil fuels that cause environmental pollution and global warming to renewable energy sources. Clean and environmentally friendly energy sources such as wind, solar, geothermal, wave, and biomass replace fossil fuels such as oil, natural gas, and coal used in electrical energy production. In this respect, renewable energy and related technologies constitute an important dimension of sustainable development. Electricity generation is one of the sectors where energy conversion takes place the most. The share of wind, solar, biomass, geothermal and hydroelectric power plants in global electricity generation rapidly increases. According to the International Renewable Energy Agency (IRENA), renewable energy sources in electricity generation are expected to increase to 86% by 2050. It is anticipated that most of this production will come from wind and solar energy. According to IRENA, China, India, the USA, and the EU are the leading countries where the increase in renewable energy capacity will occur the most.

Turkey is also one of the countries investing in renewable energy sources and increasing renewable energy production capacity. A Renewable Energy Resources Support Mechanism has been established to encourage investments. Within the scope of this mechanism, new wind and solar power plants are constructed. Besides, it is planned to produce renewable energy equipment such as wind turbines, solar panels, and batteries in Turkey. In this sense, Turkey is planned to become a supplier of renewable energy equipment in its region.

Critical minerals are the most necessary production inputs that Turkey will need in energy transition because various minerals, which are rare in the world, are used in the production of wind turbines and solar panels used in wind and solar power plants and in the construction of electric vehicles. Also, these minerals are used in the production of batteries used in energy storage. In this respect, with the energy transition, the demand for critical minerals is increasing rapidly worldwide. The fact that the export and production of critical minerals are under the monopoly of certain countries

causes supply risk in the context of energy security. Critical minerals can cause conflict and foreign intervention for unstable and fragile countries and regional or international crises among global actors. In this context, Turkey, which has ambitious goals in energy conservation and continuously improves renewable energy infrastructure, is one of the countries that face the risk of supply security.

The effect of critical minerals on Turkey's energy conversion is discussed in this study, in which the qualitative research method is used. It is discussed which precautions Turkey should take to supply critical minerals safely, cost-effectively, and seamlessly. Statistics, data, plans, and strategies were utilized, which are gathered from International agencies carrying out activities related to energy study, companies, and public institutions in Turkey. Due to the currency of the subject, attention has been paid to the use of the latest resources. Most of the revised publications on Turkey's energy transition address the topic from economic, environmental, and security aspects. However, there is no study investigating the effect of critical minerals on Turkey's energy transition. In this respect, it is thought that the study will fill the gap in this field.

As a result of the study, some inferences were made. Turkey should develop policies to limit the import dependency in order to reduce the risk of supply for critical minerals. First, a list of critical minerals needed for energy conversion should be created according to their current potential. Strategies and plans should be determined so that the minerals on this list can be supplied safely, uninterruptedly, and at affordable costs. Supplier countries should be diversified for risky minerals. A safe supply chain should be established to reduce import dependency on risky minerals. The development of national mineral reserves is the most important part of this supply chain. In this respect, mineral exploration activities should focus more on critical minerals needed for energy conversion. More economic resources should be allocated to this research. Another link in the supply chain is the mining activities abroad. New collaborations should be established with mineral-rich countries in Africa, especially in South Africa. In addition, due to the recyclable nature of minerals, another area where investments should be concentrated is recycling. Minerals obtained by this method will contribute to meeting the national demand. In this respect, priority should be given to researching recycling techniques for minerals and investing in this field.

Giriş

Tarih boyunca ülkelerin ekonomik, toplumsal ve teknolojik gelişimine öncülük eden birçok enerji dönüşümü gerçekleşmiş ve son iki yüzyıldaki dönüşümü kömür, petrol ve doğal gazdan oluşan fosil yakıtlar şekillendirmiştir. Enerji dönüşümleri, her alanda olumlu sonuçlar üretmemiş, dünya siyasi tarihi açısından sancılı geçen süreçlere zemin hazırlamış ve çevresel açıdan doğanın dengesini bozacak etkilere neden olmuştur. Fosil yakıt temelli dönüşüme, 20. yüzyıldan itibaren küresel hâkimiyet açısından başat güç olarak tanımlayabileceğimiz ülkelerin, enerji kaynaklarını kontrol etme ve bu kaynaklara sahip ülkeler üzerinde nüfuz oluşturma çabaları damgasını vurmuş ve böylece küresel gerilimler tırmanarak savaflara ve uluslararası ticari ambargolara yol açmıştır. Kömürün ve petrolün neden olduğu karbondioksit salınımı ise küresel ısınmayı tetiklemiş ve küresel ısınma dünyanın geleceğini tehdit eden bir fenomen haline gelmiştir. Uluslararası krizlerin ulusal ekonomileri sarsması ve etkisini her geçen gün daha fazla hissettiren küresel ısınma, ülkeleri fosil yakıtların tüketimini sınırlandıracak, rüzgâr, güneş, jeotermal, dalga ve biyokütle gibi daha ekonomik, daha güvenli, daha temiz ve çevre dostu enerji kaynaklarının yaygınlaşmasını sağlayacak adımlar atmaya zorlamıştır.

Üretime ve teknolojiye yatırım yapan ülkelerde yenilenebilir enerji üreten santrallerin sayısı ve üretim kapasitesi her geçen yıl artmakta ve yenilenebilir enerji ile bağlantılı yeni modern enerji teknolojileri hızla yaygınlaşmaktadır. Ayrıca bireysel amaçlarla kullanılan hafif araçların yanı sıra toplu taşımada kullanılan elektrikli araçların sayısı çoğalmakta ve şehir içi ulaşımda elektrifikasyon genişlemektedir. Bu dönüşümün boyutlarını Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı'nın (IRENA) ve BloombergNEF'in 2020 raporları yansıtmaktadır. IRENA'nın 2020 raporundaki Dönüşen Enerji Senaryosu'na göre 2050'de küresel toplam enerji tüketiminin %66'sının ve küresel elektrik enerjisi üretiminin %86'sının başta rüzgâr ve güneş olmak üzere yenilenebilir enerji kaynaklardan elde edilmesi beklenmektedir. Yine aynı senaryoya göre 965 milyon elektrikli aracın, 57 milyon toplu taşıma aracının ve 2.16 milyar iki ve üç tekerlekli bireysel aracın ulaşımda yer alacağı tahmin edilmektedir. IRENA'ya göre enerji tüketiminde yenilenebilir kaynaklarının payının en fazla artacağı ülkelerin başında ise Çin (%67), Hindistan (%73), ABD (%63) ve 27 üye ülkeden oluşan AB (%73) gelmektedir (IRENA, 2021: 10, 23, 29, 32). BloombergNEF'in Yeni Enerji Görünümü 2020 raporuna göre enerji sektöründeki yatırımlar daha çok yenilenebilir enerjiye ve bağlantılı teknolojilere yoğunlaşmaktadır. Rapora göre 2050'ye kadar yeni güç kapasitesine, yaklaşık 15.1 trilyon ABD doları yatırım yapılması beklenmekte ve bu yatırımın 5.9 trilyon ABD dolarınının rüzgâr enerjisine, 4.2 trilyon ABD dolarınının güneş enerjisine yönelik olması ön görülmektedir. Bu sermaye yatırımının %45'inin Çin ve Hindistan başta olmak üzere Asya Pasifik ülkelerinde gerçekleşmesi ve bu anlamda Asya Pasifik'i ise Amerika ve Avrupa'nın izlemesi beklenmektedir (BloombergNEF, 2020:12).

Enerji dönüşümünün ekonomik ve teknolojik boyutunun dışında jeopolitik bir etkisi de söz konusudur. Enerji dönüşümünün bir enerji türünden diğer bir enerji türene geçişin ötesinde sistemsel bir değişimi gerektirmesi (Carley, Evans, ve Konisky, 2018: 133) enerji jeopolitiğinde önemli değişimlere yol açması beklenmektedir. Fosil kaynaklar ile karşılaştırıldığında yenilenebilir enerji kaynakları oldukça farklı bir enerji altyapısı gerektirmektedir. Enerji santrallerinin inşasında ve rüzgâr türbinleri, güneş panelleri, elektrikli araçlar ve enerji depolama birimlerinin (bataryalar) üretiminde, doğada az miktarda bulunan ve bu nedenle nadir toprak elementleri (lantanum, seryum, praseodimiyum, neodimiyum, prometyum, samaryum, evropiyum, gadolinyum, terbiyum, disprosyum, holmiyum, erbiyum, tulyum, iterbiyum ve lütesyum) (Goodenough vd.. 2016: 839) olarak adlandırılan minerallerin yanı sıra lityum, kobalt, bakır, nikel, germanyum, grafit, berilyum ve tellür gibi kritik minerallere ihtiyaç duyulmaktadır. Günümüzde yüksek ve modern teknoloji ürünlerinin üretiminde kullanılan bu mineraller, dünyada az sayıda ülkede bulunmakla birlikte, bunların üretimi, ayrıştırılması ve ihracatı belirli ülkelerin tekelinde toplanmaktadır. Minerallerin bu kritik tedarik yapısı ise yenilenebilir enerjiye yatırım yapan ülkeler arasında bu minerallere olan talebin artmasına yol açmaktadır. Bu nedenle ortaya çıkan arz-talep dengesizliği, ülkelerin enerji güvenliği ve teknoloji bağımsızlığı açısından bir tehdiye dönüşmektedir. Dolayısıyla kritik mineraller giderek yeni enerji jeopolitiğinin öznesi haline gelmekte ve 20. yüzyıl boyunca fosil yakıtlar özelinde şekillenen enerji jeopolitiğinin ve uluslararası ilişkilerin gündeminde kendine yer edinmektedir.

Türkiye, enerji dönüşümünün yaşandığı ve yenilenebilir enerji yatırımlarının genelde rüzgâr ve güneş enerjisine yoğunlaştığı ülkelerden biridir. Enerji piyasası 2002'den itibaren %5.1 oranında büyüyen Türkiye, dünyanın on yedinci Avrupa'nın ise altıncı büyük ekonomisi haline gelmiştir (Erdin ve Özkaya, 2019, s. 4). Ancak ülke ekonomisinin daha çok fosil yakıtlara dayalı bir üretim modeliyle büyümesi, ekonomik, jeopolitik ve çevresel açıdan önemli riskleri de beraberinde getirmiştir. Enerji talebinin yaklaşık %87'sini petrol, doğal gaz ve kömür ile karşılayan (TP, 2019: 32), ancak bu fosil kaynakların rezervleri açısından oldukça fakir olan Türkiye, enerji ithalatına bağımlı hale gelmiştir. İthalat bağımlılığı ise ülkenin jeopolitik risklerinin çoğalmasına, enerji arz güvenliğinin ulusal güvenlikle ilişkili hale gelmesine ve cari açığın ülke ekonomisine zarar verebilecek ölçüde büyümesine neden olmuştur. Ayrıca fosil yakıtlara dayalı yoğun enerji tüketimi, karbondioksit salınımının artmasına bağlı olarak çevresel bozulmayı da tetiklemiştir. Bu bağlamda güneş, rüzgâr, jeotermal ve akarsu kaynakları açısından yüksek bir potansiyele sahip olan Türkiye; ekonomisini güçlendirmek, enerji güvenliğini sağlamak, iklim değişikliğiyle mücadele edebilmek ve jeopolitik risklerini azaltabilmek için enerji dönüşümünü gerçekleştirerek düşük karbon ekonomisine geçiş yapmaktadır. Başta elektrik üretimi olmak üzere birçok sektörde yenilenebilir enerji altyapısı geliştirilerek, yeni enerji teknolojilerine yatırım yapılarak ve enerji verimliliği artırılarak fosil

kaynaklara yönelik ithalat bağımlılığı aşılmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla Türkiye de değişen enerji profili nedeniyle kritik minerallere yönelik arz riski yaşaması kuvvetle muhtemel ülkelerden biri haline gelmektedir.

Türkiye'nin enerji dönüşümünün ele alındığı ve kritik minerallerin bu dönüşümdeki rolüne değinildiği bu çalışmada, nitel araştırma yöntemi kullanılarak akademik yayınlardan, ilgili ulusal ve uluslararası kuruluşların istatistiklerinden, strateji belgelerinden ve eylem planlarından faydalanılmıştır. Konuyla ilgili gözden geçirilen yayınların çoğunda, Türkiye'nin enerji dönüşümünün ekonomik, çevresel ve güvenlik gibi boyutlarının ele alındığı görülmüştür. Ancak bu yayınlar arasında kritik minerallerin Türkiye'nin enerji dönüşümüne ve enerji güvenliğine etkisini inceleyen bir yayına rastlanmamıştır. Bu açıdan çalışmanın bu alandaki boşluğu dolduracağı düşünülmektedir. Çalışma kapsamında öncelikle dönüşen enerji sistemi ve gelişen yeni enerji teknolojileri açısından kritik mineraller farklı boyutlarıyla ele alınmakta ve bu kapsamda kritik minerallerin enerji dönüşümüne, enerji jeopolitiğine ve küresel rekabete olan etkisi irdelenmektedir. Daha sonra Türkiye'nin fosil yakıtlardan yenilenebilir enerji kaynaklarına doğru gerçekleşen enerji dönüşümüne değinilmekte ve Türkiye'de kritik minerallerin elde edilmesine yönelik çalışmalar ve alternatif tedarik seçenekleri incelenmektedir. Sonuç bölümünde ise tüm bu bilgiler ışığında Türkiye açısından çıkarımlarda bulunulmakta ve kritik minerallerin güvenli, uygun maliyetlerle ve kesintisiz olarak tedarik edilebilmesi için Türkiye'nin hangi önlemleri alması gerektiğine yer verilmektedir.

1. Dönüşen Enerji Sistemi ve Yeni Enerji Teknolojileri Açısından Kritik Minerallerin Önemi: Kullanım Alanları, Rezervleri Küresel Dağılımı, Küresel Arz ve Talep Dengesizliği

Enerji dünyası açısından son iki yüz yılda, kömürden, petrol ve doğal gazla uzanan ve nihayetinde yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımının hızla yaygınlaştığı bir süreç yaşanmıştır. Bu süreçte enerji kaynakları arasındaki geçişler, siyasi ve jeopolitik gerilimlere neden olurken ekonomik, lojistik ve teknik anlamda altyapısal değişimleri de zorunlu hale getirmiştir. Kömürden petrole ve petrolden doğal gazla geçiş, yeni tedarikçi ülkelerin bulunmasını, yeni enerji transfer yöntemlerinin ve enerji nakil güzergâhlarının geliştirilmesini gerekli kılar; bu kaynakların üretimi, ayrıştırılması ve tüketimi için yeni teknolojilerin ve altyapıların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yüzlerce kilometre uzunluğunda, denizleri ve farklı kıtaları aşan petrol ve doğal gaz boru hatları, pompalama istasyonları, rafineri tesisleri ve binlerce ton taşıma kapasiteli tankerler gibi enerji altyapıları ve ulaşım araçları inşa edilmiştir. Sanayi üretimi yoğun olan ülkeler açısından bu süreç farklı etkiler üretmiştir. Örneğin kara ve deniz savaş araçlarında yakıt cinsi olarak petrolün kullanılması, savaşların hızını, etkisini ve tahribat gücünü arttırırken, aynı yakıt cinsinin ulaşım, sanayide ve konutlarda kullanılması, ekonomik üretkenliğin artmasını ve sosyal refahın genişlemesini sağlamıştır. Buna karşın küresel petrol ve doğal gaz rezervlerinin genelde, siyasi

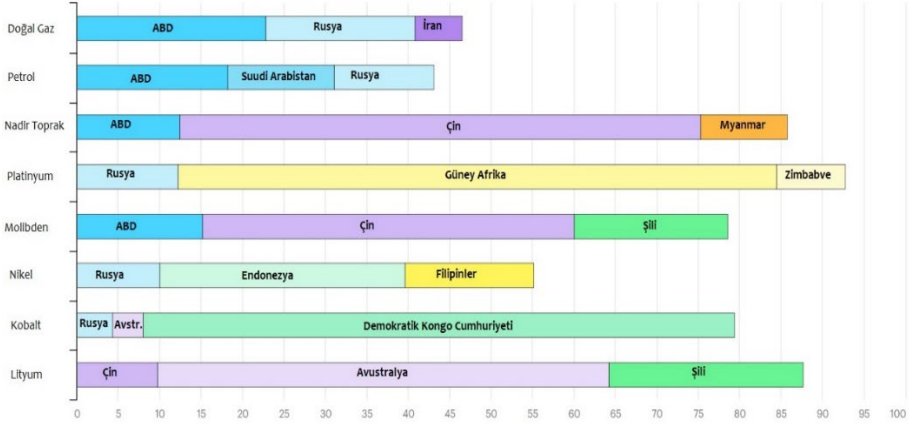
istikrarsızlıkların, iç savaşların ve bölgesel gerilimlerin pençesinde kıvranan, az gelişmiş ülkelerde yoğunlaşmış olması, bu kaynakların güvenli bir şekilde tedarik edilebilmesi zorlaştırmış ve enerji arz güvenliğinin, tüketici ülkeler açısından giderek ulusal güvenlik ile ilgili bir mesele haline gelmesine zemin hazırlamıştır.

Enerji dönüşümünü, yenilenebilir enerji kaynakları açısından değerlendirdiğimizde ise fosil yakıtlara göre daha farklı etkiler ortaya çıkmaktadır. Jeotermal, güneş, rüzgâr ve dalga gibi yenilenebilir enerji kaynakları, bulunabilirlik, erişebilirlik ve elde edebilirlik açısından her ülkenin coğrafi konumuna ve iklimsel koşullarına göre yoğun ya da az miktarda erişebileceği ve bu nedenle tedarikçi bir ülkeye bağımlılık yaratmayan kaynaklardır. Diğer bir ifade ile yenilenebilir enerji kaynakları açısından her ülke, kendisinin tedarikçisi konumundadır. Ancak bu bağımsızlık enerjinin kaynağı ile alakalıdır, yenilenebilir kaynakların enerjiye dönüşmesini sağlayan teknoloji yoğun sistemler söz konusu olduğunda farklı bir bağımlılık ortaya çıkmaktadır. Bu bağımlılığın temel nedeni, yenilenebilir enerji teknolojilerinin fosil yakıtlı teknolojilere göre oldukça farklı bir enerji altyapısı gerektirmesidir. Yenilenebilir enerji kaynakları, fosil yakıtlarının enerjiye dönüştürüldüğü bir merkezde (santralde) üretilen büyük bir gücün uzak noktalardaki tüketim merkezlerine iletilmesini sağlayan, merkezi enerji modeli yerine dağıtık enerji modeli kullanmaktadır. Dağıtık enerji modeli ise üretim ve tüketim noktalarını birbirine yakınlaştıran güneş ve rüzgâr enerjisi santralleri gibi daha az enerji üretim değerine sahip ancak tüketim noktasına en yakın noktada üretim gerçekleştiren bir yapıyı ihtiva etmektedir (Sevim, 2020: 60). Güneş ve rüzgâr gibi enerji kaynaklarını elektrik enerjisine dönüştüren, gelişmiş teknolojilerin ve bileşenlerin kullanıldığı dağıtık enerji altyapılarının inşası açısından, tüketici ülkelerin tedarikçi ülkelere bağımlılığı devam etmektedir. Bu bağımlılık ise temelde rüzgâr türbinleri, güneş panelleri, enerji depolama sistemleri ve elektrikli araçların üretiminde, fosil yakıt ile çalışan santrallere ve araçlara kıyasla daha fazla mineralin kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin elektrikli araçların yapısında fosil yakıtlı araçlara göre 5 kat daha fazla mineral bulunurken, elektrik üretimi gerçekleştirilen bir rüzgâr enerji santrali doğal gaz kullanılan aynı kapasitedeki bir enerji santraline göre 8 kat daha fazla minerale ihtiyaç duymaktadır (IEA, 2020a). Elektrikli araçlarda bakır, lityum, kobalt, nikel, manganez, güneş ve rüzgâr enerji sistemlerinde ise çinko, bakır, nikel, silikon ve nadir toprak elementleri kullanılmaktadır (IEA, 2020a). Ayrıca enerji depolama sistemlerini oluşturan bataryalar ve pillerin üretiminde ise ağırlıklı olarak lityum ve kobalttan faydalanılmaktadır (Johansson, 2013:602).

Tablo 1. Enerji Sistemleri ve Altyapılarında Minerallerin Kullanım Alanları ve Minerallerin En Fazla Üretildiği Ülkeler. Kaynak: Körts, 2020: 26.

Mineraller	Kullanım Alanları	En Büyük Üreticileri
Berilyum	Rüzgar Enerjisi	Brezilya, Çin, Madagaskar, Mozambik, Portekiz
Kobalt	Bataryalar, Enerji Depolama ve Elektrikli Araçlar	Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Çin (En büyük ayrıştırıcı)
Galyum	Güneş Enerji Sistemleri	Çin (En büyük ayrıştırıcı)
Germanyum	Güneş Enerji Sistemleri, Fiber Kablolar	Kanada, Çin, Finlandiya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti
İndiyum	Güneş Enerji Sistemleri	Çin (%50), Belçika, Kanada, Japonya, Güney Kore
Grafit	Batarya Teknolojileri, Elektrikli Araçlar	Çin (%67), Hindistan, Brezilya
Lityum	Batarya Teknolojileri	Çin, Avustralya
Niyobyum ve Tantal	Enerji Depolama	Brezilya (%90), Kanada
Nadir Toprak Elementleri	Temiz Enerji Uygulamaları	Çin (%90), Avustralya
Selenyum	Güneş Enerji Sistemleri	Japonya (%51), Belçika, Kanada ve ABD
Tellür	Güneş Enerji Sistemleri	Çin, İsveç
Vanadyum	Batarya Teknolojileri	Çin, Rusya, Güney Amerika

Grafik 1. Belirli Mineralleri ve Kaynakları En Fazla Üreten Ülkeler. Kaynak: IEA, 2020a.

Tablo 1 ve Grafik 1’de söz konusu kritik minerallere ve bu minerallerin en fazla üretiminin gerçekleştirildiği ülkelere yer verilmektedir. Her iki görsele göre enerji dönüşümü için oldukça kritik olan minerallerin rezervleri, üretimi, ayrıştırılması ve ihracatı belirli ülkelerin denetimi altındadır. Bu ülkeler arasında öne çıkan Çin, dünyanın kanıtlanmış en büyük nadir toprak elementleri rezervlerine sahip olmakla birlikte, bu elementleri en fazla tüketen ve ihraç eden ülkedir (Körts, 2020: 26). İşleme ve ayrıştırmada süreçlerindeki üstünlüğüyle nadir toprak elementlerinin üretiminin %90’ını tek başına kontrol etmektedir (Schmid, 2019: 380). Benzer şekilde kobalt rezervleri de nadir toprak elementleri gibi tek bir ülkede yoğunlaşmaktadır. Demokratik Kongo Cumhuriyeti (DKC) kanıtlanmış kobalt rezervlerinin yarısına sahiptir ve DKC’nin 2020’ye kadar küresel kobalt arzının yaklaşık %70’ini karşılaması beklenmektedir (Körts, 2020: 26). Lityum rezervlerinin ise %34’ü Bolivya, %31’i Şili, %13’ü Çin, %8’i ABD, %6’sı Arjantin, %3’ü Avustralya’da yer almaktadır (The Lithium Market, 2013). Lityumun önde gelen üreticisi ve ihracatçısı ise Avustralya ve Şili’dir (Swain, 2017: 390). Genel olarak minerallerin küresel ölçekteki rezerv dağılımı değerlendirildiğinde ise sadece Avustralya, DKC, Brezilya, Çin, Şili ve Rusya’dan oluşan altı ülke, kobaltın %66’sına, nikelin %52’sine, bakırın %33’üne, lityumun %84’üne, gümüşün %33’üne ve diğer nadir toprak elementlerinin %70’ine sahiptir (Manberger ve Johansson, 2019: 5).

Küresel ısınma ve iklim değişikliği ile mücadelede erişilmesi planlanan hedefler, yenilenebilir enerji altyapılarına ve yeni enerji teknolojilerine yönelik yatırımların yoğunlaşmasını sağlamıştır. Bu sürecin doğal bir sonucu olarak minerallere olan talep de büyük ölçüde tırmanmış ve küresel ölçekte birçok mineral açısından arz-talep dengesizliği ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda artan enerji depolama talebi dikkate alındığında lityum ve kobalt, en fazla talep artışı beklenen mineraller arasında yer almaktadır. 2018’de 270.000 metrik ton lityum

karbonat olan küresel lityum talebinin 2025'de 1.000.000 metrik ton lityum karbonatı aşması beklenmektedir (Utility Drive, 2020). Lityuma olan toplam talebinin %35'ini sadece elektrikli ulaşım ve şebeke depolama oluşturmaktadır. Bu iki sektörün kobalt talebi ise 2015'de %5'ten günümüzde yaklaşık %25'e yükselmiştir (IEA, 2020a). Talepteki tırmanış kobalt fiyatlarında da ciddi bir artış beklentisi yaratmaktadır. 2017'de ton başına 60.000 ABD doları olan kobalt fiyatlarının 2030'a kadar 100.000 ABD dolarına yükseleceği tahmin edilmektedir (Church ve Crawford, 2020: 288). Elektrikli araçlar açısından neodimyum talebinin de dramatik bir şekilde artması beklenmektedir (Exter vd., 2018: 7).

Batarya üretiminde beklenen mineral arz-talep dengesizliği, güneş panelleri ve rüzgâr türbinlerinin üretimi için de geçerlidir. Her iki ürünün de üretiminde 22 farklı mineralden faydalanılmakla birlikte, bunlar arasında neodimyum, terbiyum, indiyum, disprosyum ve praseodimyum en yoğun kullanılan minerallerdir. Ancak bu minerallerin mevcut üretim teknolojisi ve yıllık üretim hacmiyle, gelecekte hedeflenen yenilenebilir enerji üretimindeki büyümenin karşılanması mümkün gözükmemektedir. Örneğin 2050'de öngörülen indiyum talebinin, mevcut küresel indiyum üretiminin 12 katını aşması beklenmektedir (Exter vd., 2018: 8,9).

Kritik mineralin talebi ve arzı, dünyayı sarsan küresel gelişmelerden de olumsuz etkilenmektedir. 2020'de ortaya çıkan Kovid-19 salgını, tüm sektörler gibi madencilik de derinden etkilemiştir. Peru'dan Çin'e kadar kritik mineralleri işleyen ve üretimini gerçekleştiren birçok ülkede kapanan madenler, rafine tesisleri ve fabrikalar, minerallerin tedarik zincirinin bozulmasına ve yenilenebilir enerjiye yatırım yapan ülkelerin tedarik kaygısı nedeniyle stoklama ihtiyacı duyduğu nadir toprak elementlerinin fiyatının artmasına neden olmuş ve rekabet koşullarının daha da ağırlaşmasını sağlamıştır (Akçıl, Sun ve Panda, 2020).

Çin, minerallerin arz-talep dengesizliğini ve tedarik zincirini en fazla etkileyen ülkelerin başında gelmektedir. Örneğin dünyada lityumu en fazla tüketen ve ithal eden Çin'in 2015'de küresel ölçekte lityum üretimindeki payı %7, lityum tüketimindeki payı ise %50 olarak gerçekleşmiştir. Üretim ve tüketim arasındaki bu önemli fark, lityum fiyatlarında önemli dalgalanmalara sebep olmuş ve arz-talep dengesizliği, güneş paneli, rüzgâr türbini ve batarya üretiminde mineral ihtiyacı olan üreticiler için endişe kaynağı haline gelmiştir (Hao vd., 2017: 100).

2. Kritik Minerallerin Tedarikine Yönelik Risk Kaynakları: Uluslararası Krizler ve Küresel Rekabet

Minerallerin ayrıştırılmasının ve üretiminin belirli ülkelerin elinde toplanması, enerji güvenliği bağlamında yeni jeopolitik riskleri ve arz güvenliği endişesini gündeme getirmektedir. Zira kritik mineraller, istikrarsız ve kırılgan ülkeler için çatışma ve dış müdahaleye maruz kalma nedeni, küresel aktörler arasında ise bölgesel veya uluslararası krizlerin tetikleyicisi haline

gelebilmektedir. Mineral rezervlerinin büyük bir kısmı, 2017'de Uluslararası Şeffaflık Örgütü tarafından yayınlanan Yolsuzluk Algı Endeksi'ne göre yolsuzluğun ya da ağır yolsuzluğun yaşandığı ülkelerde yoğunlaşmaktadır. Örneğin boksit ve alüminyumun %28'i oldukça kırılgan bir ülke olan Gine'de, kobalt rezervlerinin %56'sı ağır yolsuzluğun ve kırılganlığı yaşandığı DKC'de, krom ve grafit rezervlerinin ise tamamı önemli ölçüde yolsuzluğun yaşandığı ülkelerde bulunmaktadır (Church ve Crawford, 2020: 288). Bu ülkeler arasında DKC'de kobalt rezervleri, ayrılıkçı grupların ve ülkeyi etkisi altına almak isteyen milis silahlı örgütlerin ekonomik gelir kaynaklarından birini oluşturmaktadır (Körts, 2020: 27). Güney Amerika'da ise dünyanın en zengin lityum rezervlerine sahip olan ve bu nedenle lityum üçgeni olarak tanımlanan Şili, Arjantin ve Bolivya kırılgan ve istikrarsız ülkelerdir. Bolivya 2019'da yaşanan darbe ile sarsılırken, Şili'de yerel kabileler, sosyal eşitsizliği ve madencilik için neden olduğu çevresel bozulmayı protesto etmek için minerallerin çıkarılmasını engellemektedirler. Derin ekonomik krizlerle boğuşan Arjantin'de ise 2019'da yaşanan iktidar değişikliğinin yeni projeleri ve mineral arzını olumsuz etkilemesi beklenmektedir (Kalantzakos, 2020: 4). Tüm bu gelişmeler, ulusal hükümetlerin ve ülkede etkili olmaya çalışan çeşitli çıkar gruplarının petrol sahalarını kontrol etmek için verdikleri mücadelenin artık kritik mineralleri de kapsadığını ve tedarikçi ülkelere kaynaklı petrol ihracatında yaşanan kesintilerin kritik mineraller için de söz konusu olacağını göstermektedir. Dolayısıyla enerji üretimi ve teknoloji yatırımları için bu minerallere ihtiyaç duyan ülkelerin enerji ve teknoloji bağımsızlığı yeni bir risk ile karşı karşıyadır.

Mineraller ve nadir toprak elementleri, Çin ile ABD, AB, Japonya ve Avustralya arasındaki ticaret savaşlarının, uluslararası gerilimlerin ve diplomatik krizlerin kaynağı haline gelmiştir. Çin'in nadir toprak elementlerini ihraç etmekten daha çok bu hammaddeleri kendi ekonomisine değer katacak şekilde ulusal nihai üretimi için kullanmak istemesi ve bu bağlamda 2010'da nadir toprak elementlerinin ihracatının kotasını %40 ile sınırlandırması diplomatik gerilimlere yol açmıştır (Kalantzakos, 2020: 4). Aslında Çin'in ihracatı sınırlandırma tedbiri, sadece ekonomik kaygılar ile alınmış bir karardan öte siyasi bir amaç da taşımaktadır. İthalat kotasını özellikle siyasi gerilimler yaşadığı ülkelere karşı bir savunma aracına dönüştürmektedir. ABD'nin nadir toprak elementleri talebinin büyük bir kısmını karşılayan Çin, ikili ilişkilerinde, bölgesel sorunlarda ve iki ülke arasındaki ticaret savaşında bunu bir koz olarak kullanmaktadır. Çin, ABD başkanı Joe Biden ve selefi Donald Trump'ın hassas ABD teknolojilerinin Çin'e ithalatının zorlaştırılması kararı karşısında ABD'yi nadir toprak elementlerinin ihracatını sınırlandırılmakla tehdit etmiştir (Financial Times, 2021). Çin, 2020'de de ABD'li bir savunma şirketinin Tayvan ile silah satışı konusunda anlaşması üzerine aynı tehdidi gündeme getirmiştir (Menezes, 2021: 16). Çin, benzer bir tutumu Japonya ile yaşadığı bölgesel krizlerde de sergilemektedir. Japonya'nın 2010 yılında Senkaku Adaları çevresinde Çin'e ait bir balıkçı teknisinin kaptanını tutuklaması üzerine Çin'in Japonya'ya nadir toprak elementleri ihracatını

durdurması, uluslararası alanda Çin'in nadir toprak elementi silahı olarak tanımlanmıştır (Wilson, 2018: 364). Her iki ülke arasındaki gerilim, sadece ihracat kotası ile sınırlı kalmamış bir başka mineral krizi, Pasifik Okyanusu'nda kime ait olduğu tartışmalı olan adalar etrafındaki minerallerin çıkarılması nedeniyle yaşanmıştır (Ting ve Seaman, 2013: 247). Bu krizler, günümüze kadar karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin etkisi ile kısa sürede atlatılmış olsa da, Çin'in ABD ve Japonya ile Asya Pasifik'teki jeopolitik sorunlarının derinleşmesiyle birlikte diplomatik ve ekonomik ilişkileri sekteye uğratacak bir potansiyel taşımaktadır.

3. Kritik Minerallerin Güvenli Bir Şekilde Tedarikine Yönelik Öne Çıkan Önlemler

Çin'in nadir toprak elementlerini ve bu hammaddelerle bağlantılı ürünlerin ihracatını diplomatik bir silaha dönüştürebileceğinin ortaya çıkması, Japonya, Avustralya, ABD ve AB açısından ciddi endişelere yol açmış ve bu ülkeleri ticari ve hukuksal açıdan bazı önlemleri almaya zorlamıştır. Japonya, ABD ve AB'nin öncülüğünde nadir toprak elementlerinin tedarikinde gelecekte oluşabilecek sınırlamaların nasıl ele alınacağını araştırmak üzere Kanada ve Avustralya'nın da katılımcı olarak yer aldığı Kritik Materyaller Üzerine Üçlü Konferans düzenlenmiştir (Stegen, 2015: 4). Dünya Bankası Grubu, kritik minerallerin arz ve talep dengesiyle ilgili derin endişe duyduğunu açıklarken AB, enerji dönüşüm hızını yavaşlatacağı ve iklim hedeflerinin tehlikeye gireceği gerekçesiyle kritik minerallerin kıtlığı konusunda alarm seviyesine geçmiştir (Dewit, 2020: 13,14). AB tarafından enerji dışı ve tarım dışı hammaddelerin arz güvenliği ve bu hammaddelerdeki yüksek ithalat bağımlılığı, Birliğin rekabet gücüne ve gelişimine engel olacak iki temel sorun olarak değerlendirilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2020d). Bu kapsamda 2008'de Avrupa Hammaddeler Girişimi, 2012'de ise Avrupa Hammaddeler İnovasyon Ortaklığı başlatılmıştır. Avrupa Hammaddeler Girişimi ile Avrupa ekonomisi için kritik önemde olan 14 mineralin yer aldığı bir liste oluşturulmuş ve 2017'de listedeki mineral sayısı 61'e yükseltilmiştir (Avrupa Komisyonu, 2020a). Avrupa Hammaddeler Girişimi'nin üç temel ana hedefi, küresel pazarlardan adil ve sürdürülebilir hammadde tedariki, AB sınırları içinde sürdürülebilir hammadde tedariki, kritik minerallerin geri dönüşüm yoluyla elde edilmesi ve kaynak verimliliği olarak belirlenmiştir (Avrupa Komisyonu, 2020c).

AB'nin yanı sıra Japonya ve ABD tarafından da minerallerin arz güvenliğinin sağlanması için çeşitli adımlar atılmıştır. Japonya, 2010'da Çin ile yaşadığı mineral krizinin ardından mineral kaynakların geliştirilmesi için 240 milyon ABD doları bütçe belirlemiş ve bu bütçenin 83 milyon ABD dolarını derin deniz madenciliğinin potansiyelinin araştırılmasına ayırmıştır (Schmid, 2019: 382). ABD Ticaret Bakanlığı ise 2017'de Çin'in dışında nadir toprak elementleri için alternatif bir tedarik zincirinin oluşturulmasını hedefleyen, Kritik Minerallerin Güvenli ve Güvenilir Bir Şekilde Tedarik Edilmesini Sağlamak için Federal Strateji yayınlamıştır. Bu kapsamda kritik minerallerin işlenmesi, üretimi ve madenciliği konusunda ABD Kanada, Avustralya ve Grönland ile ortaklıklar kurmuştur

(Schmid, 2019: 382). Ayrıca 2018'de ulusal güvenlik ve ülke ekonomisi için önemli olan 35 minerali içeren kritik mineraller listesi yayınlanmış ve Ticaret Bakanlığı tarafından ABD'nin kritik minerallerde ithalat bağımlılığını azaltmayı hedefleyen ve çeşitli önerileri içeren bir rapor da hazırlanmıştır (The U.S. Geological Survey, 2018).

4. Türkiye'nin Değişen Enerji Profili, Enerji Dönüşümüne Yönelik Politikası, Hedefleri ve Yatırımları

Gelişmiş ve gelişmekte olan birçok ülke gibi Türkiye de hızlı bir enerji dönüşümü sürecinden geçmektedir. Yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım oranı artmakta ve enerji altyapısı sürekli gelişmektedir. 2018'de Türkiye'nin toplam birincil enerji arzının %3,6'sı hidroelektrik, %5,8'i jeotermal, %4,3'ü rüzgâr ve güneşten elde edilebilmiştir (TP, 2019: 31). Elektrik enerjisi üretimi, Türkiye'de enerji dönüşümünün en fazla gerçekleştiği sektörlerin başında gelmektedir. Elektrik üretiminde yenilenebilir kaynakların oranı, ulaşım, konutlar ve sanayi gibi diğer sektörlerle göre oldukça yüksektir. 2019'daki toplam elektrik enerjisi üretiminin %57,5'i fosil yakıtlardan, %42,5'i yenilenebilir kaynaklardan elde edilmiştir (Türkyılmaz ve Bayrak, 2020: 73, 76).

Elektrik üretimindeki bu başarılı tabloya rağmen tüm sektörler dikkate alındığında fosil yakıtların kullanım oranı kritik (%87) seviyededir ve bu tüketim profili büyük ölçüde ithalat bağımlılığına yol açmaktadır. Fosil yakıtlarda ithalata bağımlılık oranı 2018'de %72,4'e yükselmiştir (TP, 2019: 31, 32). Petrol ve doğal gazda dışa bağımlılık, yüksek ithalat faturaları nedeniyle büyük ekonomik maliyetler yaratmakta ve ülkenin makroekonomik dengesini olumsuz etkileyen cari açığın yükselmesine neden olmaktadır. Ekonomik boyutunun dışında ithalat bağımlılığı, tedarikçi ülkeler ile yaşanan diplomatik krizler ve jeopolitik gerilimler nedeniyle ulusal güvenliği tehlikeye atmakta ve enerji arz güvenliği riskini arttırmaktadır. Ayrıca sanayi, ulaşım, konutlar ve çevrim sektöründe fosil yakıtların yoğun bir şekilde kullanılması, çevresel açıdan olumsuz etkiler üreterek karbondioksit salınımının yükselmesine ve çevre kirliliğine de yol açmaktadır. Bu açıdan Türkiye'de enerji tüketiminin hızla yükseldiği 2000 ile 2019 yılları arasındaki emisyon oranları², çevresel bozulmanın boyutlarını yansıtmaktadır. İklim Eylem Takipçisi'nin (Climate Action Tracker – CAT) ülke değerlendirme raporlarına göre 2020 yılı itibarıyla Türkiye'nin küresel ısınmaya etkisi 4°C'nin üstündedir. Bu nedenle Türkiye, Paris (İklim) Anlaşması'nın 2030 hedeflerine göre kritik ölçüde yetersiz olarak değerlendirilen ülkeler kategorisinde yer almaktadır (Climate Action Tracker, 2020).

Bu enerji profilinin neden olduğu ekonomik maliyetler, ithalat bağımlılığı, enerji güvenliği riski ve çevre kirliliği tehlikesi, enerji dönüşümünü zorunlu hale getirmiş ve Türkiye, Paris (İklim) Anlaşmasını imzalayan ülkeler arasında yer

² 2000'de 205,7 milyon metrik ton karbondioksitten 2019'da 383,3 milyon metrik ton karbondioksite yükselmiştir (Statistica, 2020).

olarak uluslararası bir sorumluluk üstlenmiştir. Henüz Meclis onayını alarak anlaşmaya taraf olmamış olsa da imza sürecinde sera gazı emisyonun 2030'a kadar %21 oranında daha az artmasını sağlayacağı yönünde beyanda bulunmuştur (Gürbüz, 2020: 25). Bu anlamda fosil yakıtlardan, fosil yakıtlı ile çalışan santrallerden ve teknolojilerden yenilenebilir enerji kaynaklarına ve bağlantılı teknolojilere doğru bir enerji dönüşümü stratejisi gelişmeye başlamıştır. Bu strateji, kalkınma, enerji ve çevre konusunda faaliyet gösteren kamu kuruluşları tarafından uluslararası anlaşmalar ve uluslararası kurumların ve organizasyonların stratejileri ve hedefleri dikkate alınarak belirlenmiştir. Enerji dönüşümü, ulusal enerji stratejisini belirleyen bu kurumların strateji belgelerinde ve eylem planlarında en önemli başlıklar arasında yer almıştır.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'na (ETKB) bağlı Yenilenebilir Enerji Genel Müdürlüğü'nün³ 2013-2023 dönemi için yayınladığı Ulusal Yenilenebilir Enerji Eylem Planı'nda (YEEP) 2023'e kadar elektrik enerjisi talebinin en az %30'unun yenilenebilir enerji kaynaklarından karşılanması (ETKB, 2014: 8) ve aynı bakanlığın 2019-2023 Stratejik Planı'nda ise yenilenebilir elektrik kurulu gücün toplam kurulu güce oranının %65'e yükseltilmesi planlanmıştır (ETKB, 2019: 76). Her iki plana göre, enerji arzının çeşitlendirilmesi için başta güneş ve rüzgâr olmak üzere akıntı, dalga ve jeotermal enerjiden faydalanılacaktır. Tablo 2'de bu planlarda öngörülen 2023 hedeflerine yer verilmiştir.

Tablo 2. Strateji ve Eylem Planlarında Hedeflenen Kapasiteler. Kaynak: Türkyılmaz ve Bayrak, 2020: 59.

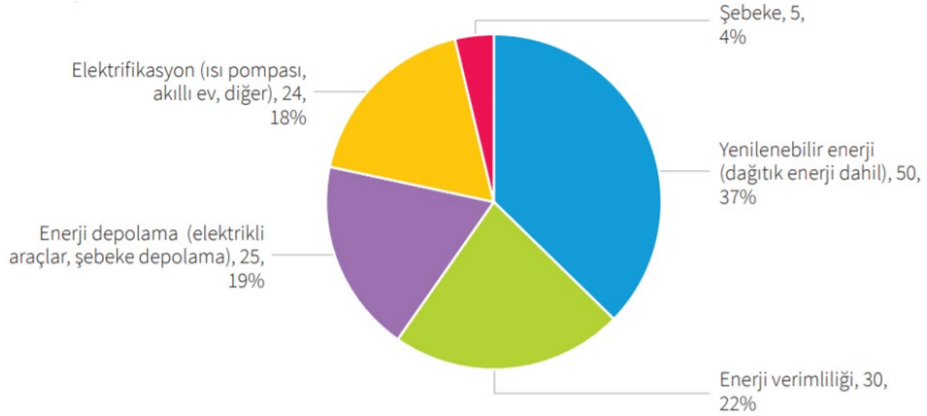
Belgeler	Hidrolik	Rüzgar	Jeotermal	Biyokütle	Güneş	Toplam
Ulusal Yenilenebilir Enerji Eylem Planı 2023 Hedefi	34.000 MW	20.000 MW	1.000 MW	1.000 MW	5.000 MW	61.000 MW
ETKB 2019-2023 Strateji Planı 2023 Hedefi	32.037 MW	11.883 MW	2.884 MW		10.000 MW	56.804 MW
2019 Sonu Gerçekleşen	28.503 MW	7.591 MW	1.515 MW	802 MW	5.995 MW	44.406 MW

³ İlgili müdürlük 2018'de kapatılarak, yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği ile ilgili konular Enerji İşleri Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir.

Strateji ve eylem planlarında, bu hedeflere ulaşılabilmesi için izlenebilecek politikalar ve tercih edilebilecek teknolojiler de ele alınmıştır. Bu bağlamda ETKB'nin 2012-2023 Enerji Verimliliği Strateji Belgesi'nin amaçları arasında, motorlu taşıtların birim fosil yakıt tüketiminin azaltılması ve yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanan sürdürülebilir çevre dostu binaların yaygınlaştırılması yer almıştır. Belirlenen hedefler ve eylemler arasında ise emisyon seviyesi düşük, çevre dostu, küçük motor hacimli, yakıt pilli veya elektrikli hibrit araçların özendirilmesi ve toplu konutlarda yenilenebilir enerjiden yararlanılarak yerinden üretim uygulamalarının yaygınlaştırılması öne çıkmıştır (Resmi Gazete, 2012).

Yenilenebilir enerji altyapısında hedeflenen genişlemeyi destekleyecek yerli projeler hızla hayata geçirilmektedir. SHURA Enerji Dönüşüm Merkezi tarafından yapılan araştırmalara göre elektrik sektöründeki dönüşüm, 2020-2030 yılları arasında her yıl ortalama 12 milyar ABD doları olmak üzere toplamda 135 milyar ABD doları yatırım gerektirmektedir (SHURA, 2020a: 22). Grafik 2'de de görüleceği üzere bu yatırımların büyük bir kısmı, yeni rüzgâr ve güneş enerji santrallerinin kurulmasına, bunlara bağlı işleyen enerji depolama birimlerinin oluşturulmasına, konutların ısınma ve elektrik ihtiyacının yenilenebilir kaynaklar ile karşılanmasına ve ulaşımda elektrifikasyonun yaygınlaştırılmasına yöneliktir.

Grafik 2. 2020-2030 Döneminde Türkiye'nin Elektrik Sektörünün Dönüşümü İçin Gerekli Yatırımlar, (milyar ABD doları cinsinden). Kaynak: SHURA, 2020a.

Türkiye'de yatırımların teşvik edilmesi amacıyla Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu'nun denetiminde Yenilenebilir Enerji Kaynakları Destekleme Mekanizması oluşturulmuştur. Bu mekanizma ile rüzgâr ve güneş enerji altyapısının geliştirilmesinin yanı sıra yenilenebilir enerji ekipmanlarının Türkiye'de üretilmesi ve bu anlamda Türkiye'nin bölgesinde yenilenebilir enerji ekipmanlarının ve teknolojilerinin tedarikçisi haline gelmesi hedeflenmiştir (Bayraktar, 2018). Yatırımlar, büyük ölçüde Yenilenebilir Enerji Kaynak Alanı (YEKA) ihaleleriyle (YEKA-1, YEKA-2, YEKA-RES 1, YEKA-RES 2)

gerçekleştirilmektedir. Bu kapsamda YEKA-1 ile 1000 MW gücünde Türkiye'nin en büyük güneş enerjisi santralının ve yerli üretim fotovoltaik güneş modülü fabrikasının, YEKA-2 ile 1000 MW gücünde güneş enerjisi santralının ve lityum-iyon batarya sisteminden oluşan bir enerji depolama altyapısının (Özgür, 2020: 311, 313) YEKA-RES 1 ve YEKA-RES 2 ile toplamda 2000 MW gücünde rüzgâr enerji santrallerinin ve yılda 150 türbin üretim kapasiteli bir fabrikanın kurulması planlanmıştır (Teneler, 2020: 283, 289). YEKA-1 kapsamında inşa edilen ilk fabrika, Ağustos 2020'de %70'in üzerinde yerlilik oranı ile üretime başlamış ve dünyadaki yirmi entegre fotovoltaik güneş paneli fabrikasından biri haline gelmiştir (SHURA, 2020b: 32).

Tüm bu projelerin en dikkat çekici unsuru, güneş panellerinin, rüzgâr türbinlerinin üretiminde yerlilik (yurtiçinde üretim) şartının aranmasıdır. Rüzgâr türbinlerinin yerlilik puanları toplamı YEKA 1'de en az 65, YEKA 2'de en az 55 olarak belirlenmiştir (Teneler, 2020: 294). Yenilenebilir enerji altyapısının yerli sanayi, yerli üretim ve yerli teknolojiler ile geliştirilmesi AR-GE projeleriyle desteklenmektedir. 11.Kalkınma Planı (2019-2023) kapsamında hazırlanan Enerji Teknolojilerinde Yerli Üretim Çalışma Grubu Raporu'nda elektrik enerjisinin depolanmasına yönelik kimyasal batarya teknolojilerinin (lityum, akışkan bataryalar vb.), güneş enerjisine uygun depolama teknolojilerinin, yeni nesil, yüksek verimli fotovoltaik hücre ve modül teknolojilerinin geliştirilmesi AR-GE başlıkları arasında yer almaktadır (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018: 43, 44).

Yerlilik şartını desteklemek amacıyla TÜBİTAK tarafından Rüzgâr Enerjisi Santrali Teknolojilerinin Geliştirilmesi (MİLRRES) ve Güneş Enerjisi Teknolojilerinin Ülkemize Kazandırılması (MİLGES) projeleri başlatılmıştır. MİLRRES ile rüzgâr enerjisi santrali lisansı alan üreticilerin türbin ihtiyacının yurt içinden karşılanabilmesi için rüzgâr türbin tasarımı ve geliştirilmesi hedeflenmiş ve bu kapsamda türbinin çeşitli parçaları üretilerek yüzde 80'den fazla yerlilik oranına ulaşılmıştır. Ayrıca MİLGES ile güneş hücreleri geliştirilmiş ve hücre teknolojisinin üretiminin aktarılması da hedeflenmiştir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018: 35, 36).

Türkiye'de yeni enerji teknolojilerine yönelik yerli üretimin gerçekleştirileceği diğer bir alan, elektrikli ve hibrit araçların satışının her geçen gün arttığı otomotiv ve ulaşım sektörüdür. SHURA Enerji Dönüşüm Merkezi tarafından yapılan değerlendirmelere göre Türkiye'de bataryalı ve plug-in hibrit elektrikli araç satışlarının 2030'da toplam binek araç satışlarının %55'ine ulaşacağı ve elektrikli araçların, toplam araç stokunun %10'unu temsil edeceği öngörülmektedir (SHURA, 2020c: 9). Bu pazar potansiyelinin önemli bir kısmı, Türkiye'nin Otomobili Girişim Grubu Sanayi ve Ticaret A.Ş.'nin (TOGG) gerçekleştireceği üretimle karşılanacaktır. Türkiye'nin ilk yerli elektrikli otomobili TOGG marka araçların 2022'de yollarda olması ve 10 yıl içerisinde 1 milyon adet aracın üretilmesi ön görülmektedir (TOGG, 2020). Yerli araçların bataryalarının Türkiye'de üretilmesi için dünyanın önde gelen lityum-iyon batarya üreticisi ABD menşeli Farasis Energy Inc. ile TOGG arasında anlaşma imzalanmıştır (Dünya,

2020). Yine bu kapsamda Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'nın bir kuruluş olan Aspilsan Enerji A.Ş. tarafından enerji depolama da dâhil olmak üzere birçok sektörde kullanılacak, yılda 21 milyon adet pil üretimini gerçekleştirmeyi hedefleyen bir fabrika inşa sürecindedir (Anadolu Ajansı, 2020).

5. Türkiye'de Kritik Minerallerin Üretimine Yönelik Çalışmalar ve Alternatif Tedarik Seçenekleri

Türkiye, fosil yakıt tüketiminden yenilenebilir enerji kaynaklarına ve yeni enerji teknolojilerine geçiş yaparak, enerji ithalat bağımlılığını azaltmayı, enerji arz güvenliğini arttırmayı, enerji ithalatından kaynaklı dış ticaret açığını azaltarak ekonomisini güçlendirmeyi ve çevre kirliliğini önleyerek küresel ısınma ile mücadelede uluslararası sorumluluğunu yerine getirmeyi hedeflemektedir. Bu açıdan enerji dönüşümünün ekonomik, siyasi, çevresel açıdan birçok pozitif etkisi söz konusudur. Ancak dış politikada kritik minerallerin bir silaha dönüşebileceğini gösteren örneklerden hareketle, enerji dönüşümü arz güvenliği bağlamında yeni riskleri de beraberinde getirmektedir. Zira enerji dönüşümü ile fosil yakıtlara ve dolayısıyla enerji ithalatına olan bağımlılık azalırken, yenilenebilir enerji altyapısının gelişmesiyle ve modern teknolojilerin yaygınlaşmasıyla kritik minerallere olan bağımlılık ise artmaktadır. Dolayısıyla enerji dönüşümde iddialı hedefleri olan, rüzgâr ve güneş enerji santrallerinin üretiminde yerlilik koşulu arayan ve yerli elektrikli otomobilini üretmek üzere ulaşımda elektrifikasyonu genişletmeyi hedefleyen Türkiye açısından, bu minerallerin güvenli, uygun fiyatlarda ve kesintisiz bir şekilde tedarik edilebilmesi, Türkiye'nin enerji güvenliğinin ve teknoloji bağımsızlığının önceliklerinden biri haline gelmektedir.

Bu kapsamda kamu kurumlarının yayınladığı strateji belgelerinde bu konuda sınırlı da olsa farkındalık oluşmaya başlamış ve Türkiye'de kritik minerallerin elde edilmesine yönelik araştırmalara yoğunlaşmıştır. 2019-2023 Stratejik Planı'nda elektrikli araçların pillerinde kullanılan kobalt ve lityum minerallerinin üretiminin sınırlı olması nedeniyle bu minerallerin fiyatlarında yaşanacak artışlar risk olarak değerlendirilmiştir. Bu riskin etkisini azaltmak için belirlenen stratejiler arasında ise lityum ve kobalta yönelik ülke potansiyelinin belirlenmesi yer almıştır (ETKB, 2019: 95). AB'nin kritik mineraller listesinde yer alan (Avrupa Komisyonu, 2020b) ve dünya rezervlerinin yaklaşık %73'ünün (Eti Maden, 2020) Türkiye'de bulunduğu bor madeni, AR-GE süreçlerinin yoğunlaştığı minerallerin başında gelmektedir. Bu kapsamda yerli elektrikli araçların bataryalarında kullanılmak üzere alternatif minerallerden lityum üretimi gerçekleştirmek için yapılan araştırmalar başarı ile sonuçlanmıştır. Eti Maden A.Ş. öncülüğünde yürütülen araştırma sonucu, bor madeninin işlenmesi sırasında lityum elde edebilecek bir teknoloji geliştirilmiş ve bor madeninin rafine edilmesi sırasında açığa çıkan sıvı depolanarak içerisindeki lityum geri kazanılabilmektedir. ETKB tarafından da kabul gören bu teknolojiye uygun, yıllık 10 ton lityum üretim kapasitesine sahip bir tesis, 2020'nin son ayında devreye alınabilmektedir (TRT Haber, 2020). Lityumun yanı sıra kobalt da bakır ve nikel yataklarında yan ürün

olarak üretilebilmiştir. 2014'de nikelden kobalt elde edilebilmiş ve bu üretimde 2016'da ihracat yapılabilecek bir potansiyele ulaşılmıştır. (Yaylalı vd., 2020: 38,46).

Bu minerallerin dışında nadir toprak elementlerinin elde edilmesine yönelik arama, üretim ve zenginleştirme çalışmaları da yapılmaktadır. Türkiye'de Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü (MTA) tarafından yapılan aramalar sonucunda Eskişehir-Beylikova, Malatya-Kuluncak, Sivas ve Burdur'da nadir toprak elementleri yatakları tespit edilmiştir. Eskişehir-Beylikova'daki yaklaşık 52 milyon ton nadir toprak elementi rezervinin ortalama tenörü (bir cevherin içerisinde bulunan değerli metal miktarı) %3,14 olarak hesaplanmıştır. Isparta-Sofular ve Kayseri-İncesu'da da potansiyel miktarda nadir toprak elementleri rezervlerine ulaşılmıştır (TENMAK, 2020). Ayrıca ETKB'nin başlattığı çalışma ile laboratuvar ölçeğinde %99'un üzerinde saflık derecesinde uranyum, toryum, lantanyum, paraseodmiyum, neodimyum, seryum ve ağır nadir toprak oksitler kazanılabilmiş ve bu başarı sonucu ETKB, endüstriyel çapta bir tesisin kurulmasını gündemine almıştır. Bu tesiste üretilecek nadir toprak elementleriyle uç ürünler elde edilecek ve bu uç ürünler yerli elektrikli TOGG marka araçlarda kullanılacaktır (T24, 2021). Nadir toprak elementlerine yönelik diğer bir önemli gelişme ise Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile ETKB'nin bünyesinde Nadir Toprak Elementleri Araştırma Enstitüsü'nün (NATEN) kurulmasıdır. NATEN, nadir toprak elementlerinin ve diğer kritik elementlerin yerli kaynaklarımızdan elde edilebilmesini ve ihtiyaç duyulan uç ürünlerin üretilebilmesini misyon edinmiştir (NATEN, 2019).

Geri dönüşüm, Türkiye'nin kritik mineral talebinin karşılanabileceği seçenekler arasında yer almaktadır. Yapılan araştırmalara göre elektronik atıklardan elde edilebilecek geri dönüşüm, minerallere yönelik artan talebi karşılayamasa da arz üzerindeki baskıyı azaltabilecek bir potansiyel oluşturmaktadır (Akçıl, Sun ve Panda, 2020) ve gelecekte geri dönüşüm sistemlerinin maliyetlerindeki azalmanın, kritik mineral üretimini arttırması beklenmektedir (Overland, 2019: 37). Türkiye, elektronik ürünlerin geri dönüşümü açısından azımsanmayacak önemli bir potansiyele sahiptir. Örneğin sadece Türkiye'de bulunan 10 milyon adetten fazla Apple marka cep telefonunda potansiyel olarak 79 ton kobalt, 110 kg altın, 150 ton alüminyum, 3,2 ton nadir toprak elementi, 630 kg gümüş, 8,3 ton tungsten, 2,9 ton kalay, 1 ton bakır ve 1400 ton çelik bulunmaktadır (Pekdemir, 2020: 24).

Türkiye'nin kritik mineralleri tedarik edebileceği diğer bir alternatif kaynak, Afrika ve Orta Asya'daki madenlerde yatmaktadır. Afrika ve Orta Asya ülkelerinin, küresel aktörler arasındaki rekabeti kızıştıracak şekilde bir üretim bölgesine dönüşme potansiyeli bulunmaktadır. Afrika kıtasının özellikle doğu ve güney kesiminde Güney Afrika, Madagaskar, Malavi, Kenya, Namibya, Mozambik, Tanzania, Zambiya ve Burundi gibi ülkeler önemli miktarda nadir toprak elementleri rezervlerine ev sahipliği yapmaktadır (Raimondi, 2021). Orta Asya'da

ise ABD Jeolojik Araştırmalar Kurumu'na (USGS) göre Kazakistan (160 saha), Kırgızistan (75 saha), Tacikistan (60 saha), Özbekistan (87 saha) ve Türkmenistan'da (2 saha) toplamda 384 nadir toprak elementi ve nadir metal sahasının bulunmaktadır (USGS, 2018). Potansiyellerinin farkında olan Afrika ve Orta Asya ülkeleri ise yabancı yatırımları çekmeye ve maden sahalarını uluslararası işbirliklerine açmaya isteklidir. Bu yaklaşımları Türkiye açısından yeni fırsatlar sunmaktadır. Ancak bu coğrafyalarda Türkiye, yalnız değildir ve en büyük rakipleri Çin, ABD, Kanada, AB, Avustralya ve Japonya'dır. Özellikle uzun yıllardır Afrika ülkeleri ile dostane diplomatik ve ticari ilişkiler geliştiren ve 2006-2017 arasında Sahraaltı Afrika'daki madencilik yatırımları 33 milyar ABD dolarına ulaşan (Ericson, Löff ve Löff, 2020: 167) Çin en önemli rakiptir. Ayrıca 2010'da Çin ve Japonya arasında yaşanan mineral krizinin ardından, Kanada'nın Kırgızistan ile Almanya ve Japonya'nın ise Kazakistan ile madenlerin keşif haklarının da içeren ikili anlaşmalar imzaladığı (Smith, 2012) dikkate alındığında, bölgenin kritik minerallere ihtiyaç duyan ülkelerin rekabet alanına dönüştüğü görülmektedir.

Sonuç

Çin, AB, Hindistan ve ABD gibi enerji tüketimi oldukça yüksek olan ve yeni enerji teknolojisi ile bağlantılı ürünler üreten büyük ekonomilerin hızlı bir enerji dönüşümü sürecinde olması, kritik minerallere olan küresel talebin tırmanmasına yol açmaktadır. Minerallerin rezervlerinin, üretiminin ve ihracatının belirli ülkelerin tekelinde toplanması ise bazı minerallere yönelik arz-talep dengesizliğinin ortaya çıkmasına ve minerallerin tedarikinde uluslararası ticareti kısıtlayacak girişimlerin yaşanmasına neden olmaktadır. Ayrıca kritik mineral rezervlerinin önemli bir kısmının, kırılgan veya aşırı kırılgan olarak kategorize edilen, yolsuzluk, siyasi istikrarsızlık, iç çatışma ve ekonomik sorunlar yaşanan ülkelerde bulunması da yenilenebilir enerjiye ve bağlantılı teknolojilere yatırım yapan ülkeleri tedirgin etmektedir. 1973 petrol krizi sırasında, petrol üreten Arap ülkeleri tarafından tüketici ülkelere karşı uygulanan ambargolar ve ihracat kısıtlamaları, enerji dönüşümü sürecinde kritik mineralleri üreten ve ihraç eden ülkeler tarafından kullanılmaktadır. Böylece kritik mineraller, üretici ve rezerv sahibi ülkelerin elinde yeni enerji silahı haline gelmekte, 20.yüzyılın petrol silahı, 21. yüzyılda kritik mineral silahına dönüşmektedir. Bu silah, enerji dönüşümüne yoğunlaşan ülkeler için yenilenebilir enerjinin sürdürülebilirliğini ve teknoloji bağımsızlığını tehlikeye atmaktadır. Özetle günümüze kadar büyük ölçüde fosil yakıtlarla ilişkilendirilen küresel enerji güvenliği mimarisine, kritik mineraller ve bu minerallerin üreticisi olan tedarikçi ülkelerin güvenilirliği de dâhil olmaktadır.

Küresel enerji güvenliğinin bu yeni mimarisi, yenilenebilir enerjiye ve bağlantılı modern teknolojilere yatırım yapan Türkiye'nin de bir strateji geliştirmesini zorunlu kılmaktadır. Türkiye için fosil yakıtlardaki tedarikçi ülke bağımlılığının kritik minerallerde tedarikçi ülke bağımlılığına dönüşme riski, küresel gelişmeler ve son yıllarda minerallerin artan arz-talep dengesizliği nedeniyle tırmanmaktadır. Şimdiye kadar genelde bölgesel siyasi krizler ve

diplomatik gerilimler nedeniyle petrol ve doğal gaz akışında kesintiler ile karşılaşan Türkiye'nin benzer bir tecrübeyi mineraller açısından yaşamaması kuvvetle muhtemeldir. Kritik minerallere yönelik olası tedarik sorunu, özünde fosil yakıtlar gibi kısa vadede ulusal güvenliği tehlikeye atacak bir nitelik taşımasa da uzun vadede Türkiye'nin ekonomik gelişimini ve teknolojik bağımsızlığını zayıflatacak bir tehlike arz etmektedir

Türkiye muhtemel tedarik sorunlarının üstesinden gelebilmek ve arz riskini azaltabilmek için politikalar geliştirmelidir. Öncelikle mevcut potansiyele göre enerji dönüşümü için ihtiyaç duyulan kritik minerallerin listesi oluşturulmalıdır. Bu listede yer alan minerallerin güvenli bir şekilde, kesintisiz olarak ve uygun maliyetlerle tedarik edilebilmesi için stratejiler ve planlar belirlenmeli ve bunlara ETKB'nin yayınladığı strateji belgelerinde yer verilmelidir. Gelecekte ihtiyaç duyulacak minerallerin taleplerinin net bir şekilde belirlenmesi, bu hammaddelerin ithalatında tedarikçi ülkelere olan bağımlılığın tespit edilmesi, minerallerin tedarikinde arz riskinin belirlenmesi, tedarikçi ülkelerin güvenilirliğinin değerlendirilmesi ve alternatif tedarik seçeneklerinin geliştirilmesine yönelik bir strateji oluşturulmalıdır. Tedariki riskli olan mineraller için tedarikçi ülkeleri çeşitlendirecek adımlar atılmalıdır.

Riskli minerallerde ithalata bağımlılığı azaltılabilecek güvenli bir tedarik zinciri oluşturulmalıdır. Ulusal maden rezervlerinin geliştirilmesi, bu tedarik zincirinin en önemli halkasıdır. Bu açıdan maden arama faaliyetleri, daha çok enerji dönüşümü için ihtiyaç duyulan kritik minerallere yoğunlaştırılmalı ve bu araştırmalara daha fazla ekonomik kaynak ayrılmalıdır. Yurtdışındaki madencilik faaliyetlerinin geliştirilmesi ise tedarik zincirinin diğer bir halkasını oluşturmaktadır. Bu açıdan yakın coğrafyalar, Orta Asya ve Afrika önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu bölgelerde güçlü rakipler ile mücadele etmek zorunda olan Türkiye, son yıllarda Afrika'daki diplomatik faaliyetleri sayesinde bölge ülkeleriyle yakınlaşma fırsatı bulmuştur. Ayrıca Türkiye'nin Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile tarihi ve kültürel bağlarının bulunması da bu ülkeleri ile ticari işbirlikleri açısından önemli bir yumuşak güç olarak değerlendirilmektir. Bu fırsatları avantaja dönüştürebilmek için bölge ülkelerindeki minerallerin çıkarılması ve Türkiye'ye getirilmesi için Afrika ve Orta Asya'da mineral zengini ülkeler ile madencilik alanında yeni işbirlikleri kurulmalıdır. Türkiye'de MTA, NATEN ve Eti Maden gibi alanında uzmanlaşmış kuruluşlar ve özel sektöre bağlı şirketler, bölge ülkeleri ile maden arama ve geliştirmeye yönelik işbirlikleri kurmalı ve projeler geliştirmelidir. Ayrıca son 20 yılda Afrika ve Orta Asya'da bir anlamda Türk dış politikasının uygulayıcısına dönüşen ve bölge ülkeleri ile yakın ilişkilerin devamını sağlayan Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı'nın (TİKA) bu sürece dâhil edilmesi önemlidir.

Kritik minerallerin geri dönüştürülebilir bir yapıya sahip olması nedeniyle yatırımlar geri dönüşüm teknolojilerine de yoğunlaştırılmalıdır. Geri dönüşüm yoluyla elde edilecek mineraller ulusal talebin karşılanmasına katkıda

bulunacaktır. Bu açıdan minerallerin geri dönüşüm tekniklerinin araştırılmasına ve bu alanda yatırım yapılmasına öncelik verilmelidir. Ayrıca bordan lityum, nikel ve bakırdan kobalt elde edilmesi örneklerinde olduğu gibi, Türkiye’de bulunan çeşitli madenlerden enerji dönüşümünde ihtiyaç duyulan diğer minerallerin de elde edilebilmesi için AR-GE yatırımları artırılmalı ve teşvik mekanizmaları geliştirilmelidir. Türkiye’de daha önce temizlik ürünlerinin üretiminde kullanılan bor madeni, ilk defa katma değer yaratan bir ürün haline getirilerek, sanayiye yönelik lityum talebinin ülke içi kaynaklar ile karşılanması noktasında önemli ancak başlangıç olarak sayılabilecek bir adım atılmıştır. Bor rezervleri açısından dünyanın en zengin ülkesi olan Türkiye için bu yatırım, enerji dönüşümündeki diğer yatırımları, arz güvenliğini ve teknoloji bağımsızlığını destekleyecek önemli bir başarıdır.

Kaynakça

- Akçil, A., Sun, Z. ve Panda, S. (2020). COVID-19 Disruptions to Tech-Metals Supply Are A Wake-Up Call. *Nature*. Kasım 2020. Erişim 9 Şubat 2021, <https://www.nature.com/articles/d41586-020-03190-8>
- Avrupa Komisyonu. (2020a). *Critical Raw Materials*. Erişim 9 Şubat 2021, https://ec.europa.eu/growth/sectors/raw-materials/specific-interest/critical_en
- Avrupa Komisyonu. (2020b). *Critical Raw Materials Resilience: Charting a Path Towards Greater Security and Sustainability*. COM(2020) 474. Brussels. Erişim 9 Şubat 2021, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52020DC0474>
- Avrupa Komisyonu. (2020c). *Policy and Strategy for Raw Materials*. Erişim 9 Şubat 2021, https://ec.europa.eu/growth/sectors/raw-materials/policy-strategy_en
- Avrupa Komisyonu. (2020d). *Raw Materials*. Erişim 9 Şubat 2021, <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/area/raw-materials>
- Bakan Dönmez: Yerli Otomobilimizde Nadir Toprak Elementleri Kullanılacak. (20 Temmuz 2020). T24. Erişim 24 Ağustos 2021. <https://t24.com.tr/haber/bakan-donmez-yerli-otomobilimizde-nadir-toprak-elementleri-kullanilacak,891766>
- Bayraktar, A. (2018). Energy Transition in Turkey. *Turkish Policy Quarterly*, 17(3), 19-26.
- BloombergNEF. (2020). *New Energy Outlook 2020*, Erişim 9 Şubat 2021, <https://about.bnef.com/new-energy-outlook/>
- Carley, S., Evans, T. P., ve Konisky, D. M. (2018). Adaptation, Culture, and the Energy Transition in American Coal Country. *Energy Research & Social Science*, 37, 133-139.
- Church, C. ve Crawford, A. (2020). *Minerals and The Metals for The Energy Transition: Exploring The Conflict Implications for Mineral-Rich, Fragile States*. M. Hafner ve S. Tagliapietra (Ed.), *The Geopolitics of The Global Energy Transition*, Springer, 73.
- Climate Action Tracker. (2020). *Turkey*. Erişim 9 Şubat 2021, <https://climateactiontracker.org/countries/turkey/>
- Dewit, A. (2020). Heavy Metal: Critical Raw Materials and the Energy Transition. *Rikkyo Economic Review*. 74(2), 1-108.
- Erdin, C. ve Özkaya, G. (2019). Turkey’s 2023 Energy Strategies and Investment Opportunities for Renewable Energy Sources: Site Selection Based on ELECTRE. *Sustainability*, 11 (7), 2136.
- Ericsson, M., Löf, O., ve Löf, A. (2020). Chinese Control Over African And Global Mining—Past, Present and Future. *Mineral Economics*, 33(1), 153-181.

- Eti Maden. (2020). Türkiye'nin Yükselen Değeri Bor. Erişim 9 Şubat 2021, <https://www.etimaden.gov.tr/turkiyede-bor>
- Exter, P. V., Bosch, S., Schipper, B., Sorecher, B. ve Klejin, R. (2018). Metal Demand for Renewable Electricity Generation in the Netherlands: Navigating a Complex Supply Chain. *Metabolic*, Üniversit Leiden, Copper
- Financial Times. (2021). China Targets Rare Earth Export Curbs to Hobble US Defence Industry. (16 Şubat 2021), Erişim 30 Mart 2021, <https://www.ft.com/content/d3ed83f4-19bc-4d16-b510-415749c032c1>
- Goodenough, K. M., Schilling, J., Jonsson, E., Kalvig, P., Charles, N., Tuduri, J., Deady, E. A., Sadeghi, M., Schiellerup, H., Müller, A., Bertrand, G., Arvanitidis, N., Eliopoulos, D. G., Shaw, R. A., Thrane, K., & Keulen, N. (2016). Europe's Rare Earth Element Resource Potential: An Overview of REE Metallogenetic Provinces and Their Geodynamic Setting. *Ore Geology Reviews*, 72, 838–856.
- Gürbüz, Ö. (2020). İklim Krizi ve Türkiye, Makine Mühendisleri Odası, Türkiye'nin Enerji Görünümü 2020 Oda Raporu, MMO/717, Ankara.
- Hao, H., Liu, Z., Zhao, F., Geng, Y. Ve Sarkis, J. (2017). Material Flow Analysis of Lithium in China. *Resources Policy*, 51, 100-106.
- Johansson, B. (2013). Security Aspects of Future Renewable Energy Systems—A Short Overview. *Energy*, 61, 598-605.
- Kalantzakos, S. (2020). The Race for Critical Minerals in An Era of Geopolitical Realignments. *Italian Journal Of International Affairs*. 55(3), 1-16.
- Körts, M. (2020). The Strategic Importance of Rare Earth Minerals for NATO, EU and The United States and Its Implications for The Energy and Defense Sectors. *Energy Security: Operational Highlights* (24-40). The NATO Energy Security Center of Excellence.
- Manberger, A. ve Johansson, B. (2019). The Geopolitics of Metals and Metalloids Used for The Renewable Energy Transition, *Energy Strategy Reviews*, 26, 1-10.
- Menezes, D.R. (2021). The Case for a Five Eye Critical Minerals Alliance: Focus on Greenland, Polar Research and Policy Initiative, London.
- Nadir Toprak Elementleri Araştırma Enstitüsü (NATEN). (2019). 2019 Yılı Faaliyet Raporu. Erişim 23 Ağustos 2021. <https://naten.tenmak.gov.tr/attachments/article/6/858391-naten-2019-faaliyet-raporu.pdf>
- Overland, I. (2019). The Geopolitics of Renewable Energy: Debunking Four Emerging Myths. *Energy Research & Social Science*, 49, 36-40.
- O'Sullivan, M. Overland, I. ve Sandalow, D. (2017), *The Geopolitics of Renewable Energy*. Center on Global Energy Policy Columbia University|SIPA 1255 Amsterdam Ave. New York.
- Özgür, E. (2020). Türkiye'de Güneş Enerjisi, Makine Mühendisleri Odası, Türkiye'nin Enerji Görünümü 2020 Oda Raporu, MMO/717, Ankara.
- Pecharsky, Vitalij K. , Gschneidner, Karl A. ve Jr. (2019). Rare-Earth Element. *Encyclopedia Britannica*, Erişim 23 Ağustos 2021, <https://www.britannica.com/science/rare-earth-element>.
- Pekdemir, A.D. (2020). Klasik Madencilikten Kent Madencilğine -E-Atıklardan Metallerin Kazanımı. *MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni*. 29, 49-62.
- Raimondi, P.P. (2021). The Scramble for Africa's Rare Earths: China is not Alone. *Italian Institute for International Political Studies*. Erişim 24 Ağustos 2021, <https://www.ispionline.it/en/publication/scramble-africas-rare-earths-china-not-alone-30725>

- Resmi Gazete. (2012). Enerji Verimliliği Strateji Belgesi 2012- 2023, Erişim 9 Şubat 2021, <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/02/20120225-7.htm>
- Schmid, M. (2019). Rare Earths in The Trade Dispute Between The US and China: A Déjàvu. *Intereconomics*, Leibniz Information Centre for Economics, 378-384.
- Sevim, C. (2020). Yeni Enerji Jeopolitiğine Genel Bakış. *Izmir Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (2), 57-63.
- SHURA Enerji Dönüşümü Merkezi. (2020a). Salgın Sonrasında Enerji Dönüşümü İle Sürdürülebilir Büyüme, Erişim 9 Şubat 2021, https://www.shura.org.tr/wp-content/uploads/2020/12/Salgın_sonrasında_enerji_donusumu.pdf
- SHURA Enerji Dönüşümü Merkezi. (2020b). Türkiye Enerji Dönüşümünü Hızlandırmak için 2020 Yılı Sonrası Düzenleyici Politika Mekanizması Seçenekleri, Erişim 9 Şubat 2021, https://www.shura.org.tr/wp-content/uploads/2021/01/2020_yili_sonrası_duzenleyici_politika.pdf
- SHURA Enerji Dönüşümü Merkezi. (2020c). Türkiye Ulaştırma Sektörünün Dönüşümü: Elektrikli Araçların Türkiye Dağıtım Şebekesine Etkileri, Erişim 9 Şubat 2021, <https://www.shura.org.tr/wp-content/uploads/2019/12/Turkiye-ulasirma-sektorunun-donusumu-Elektrikli-araclarin-Turkiye-dagitim-sebekesine-etkileri.pdf>
- Smith, M.G., (2012). Rare Earths Investment Race Confronts Risky Central Asian Markets. *The Central Asia-Caucasus*. Erişim 23 Ağustos 2021. <http://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/12550-analytical-articles-caci-analyst-2012-8-22-art-12550.html>
- Statista. (2020). Carbon Dioxide Emissions in Turkey 2000-2019, Erişim 9 Şubat 2021, <https://www.statista.com/statistics/449827/co2-emissions-turkey/>
- Stegen, K. S. (2015). Heavy Rare Earths, Permanent Magnets, and Renewable Energies: An Imminent Crisis. *Energy Policy*, 79, 1-8.
- Swain, B. (2017). Recovery and Recycling of Lithium: A Review. *Separation and Purification Technology*, 172, 388-403.
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB). (2014). Türkiye Ulusal Yenilenebilir Enerji Eylem Planı, Ankara
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB). (2019). 2019-2023 Stratejik Planı, Erişim 9 Şubat 2021, https://sp.enerji.gov.tr/ETKB_2019_2023_Stratejik_Planı.pdf
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2018). On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023) Enerji Teknolojilerinde Yerli Üretim Çalışma Grubu Raporu, Ankara
- Teneler, G. (2020). Türkiye’de Rüzgar Enerjisi, Makine Mühendisleri Odası, Türkiye’nin Enerji Görünümü 2020 Oda Raporu, MMO/717, Ankara.
- The Lithium Market. (2013). Fox Davies Capital, Erişim 9 Şubat 2021, <http://doc.xueqiu.com/1497add8471193fc2e583642.pdf>
- The U.S. Geological Survey. (2018). Interior Releases 2018’s Final List of 35 Minerals Deemed Critical to U.S. National Security and the Economy. Erişim 9 Şubat 2021, <https://www.usgs.gov/news/interior-releases-2018-s-final-list-35-minerals-deemed-critical-us-national-security-and>
- Ting, M. H. ve Seaman, J. (2013). Rare Earths: Future Elements of Conflict in Asia?. *Asian Studies Review*, 37(2), 234-252.
- TOGG. (2020). Üretim, Erişim 9 Şubat 2021, <https://www.togg.com.tr/content/uretim>
- TOGG'dan Batarya Üretimi için Önemli Adım, (20 Ekim 2020), Dünya, Erişim 9 Şubat 2021, <https://www.dunya.com/sirketler/toggdan-batarya-uretimi-icin-onemli-adim-haberi-485954>

- Türkiye Enerji, Nükleer ve Maden Araştırma Kurumu (TENMAK). (2020). Dünyada ve Türkiye'de NTE. Erişim 24 Ağustos 2021. <https://naten.tenmak.gov.tr/tr/nte-hakkinda/dunyada-ve-turkiye-de-nte.html>
- Türkiye'nin İlk Lityum İyon Pil Üretim Tesisinin Temeli Kayseri'de Atıldı. (2 Ekim 2020). Anadolu Ajansı. Erişim 9 Şubat 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/bilim-teknoloji/turkiyenin-ilk-lityum-iyon-pil-uretim-tesisinin-temeli-kayseride-atildi-1993400>
- Türkiye'nin İlk Lityum Üretim Tesisi Açıldı. (26 Aralık 2020). TRT Haber. Erişim 9 Şubat 2021, <https://www.trthaber.com/haber/turkiye/turkiyenin-ilk-lityum-uretim-tesisini-acildi-541399.html>
- Türkiye Petrolleri (TP). (2019). Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu 2019, Erişim 9 Şubat 2021, <https://www.tpao.gov.tr/file/2005/2019-tpao-sektor-raporu-3185ed3b4af5442c.pdf>
- Türkiylmaz, O. ve Bayrak, Y. (2020). Elektrik Üretimi: Mevcut Durum ve Analizi, Makine Mühendisleri Odası, Türkiye'nin Enerji Görünümü 2020 Oda Raporu, MMO/717, Ankara.
- Uluslararası Enerji Ajansı (IEA). (2020a). Clean Energy Progress After the Covid-19 Crisis Will Need Reliable Supplies of Critical Minerals, Paris, Erişim 9 Şubat 2021, <https://www.iea.org/articles/clean-energy-progress-after-the-covid-19-crisis-will-need-reliable-supplies-of-critical-minerals>
- Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı (IRENA), (2021). Global Energy Transformation: A Road Map To 2050 (2020 Edition). Erişim 9 Şubat 2020, https://www.irena.org/-/media/Files/IRENA/Agency/Publication/2020/Apr/IRENA_Global_Renewables_Outlook_2020.pdf
- Utility Dive. (2020). Beating China at The Lithium Game-Can The US Secure Supplies to Meet Its Renewables Targets, Erişim 9 Şubat 2021, <https://www.utilitydive.com/news/beating-china-at-the-lithium-game-can-the-us-secure-supplies-to-meet-its/572307/>
- U.S. Geological Survey (USGS). (2018). Rare Earth Element and Rare Metal Inventory of Central Asia. Erişim 23 Ağustos 2021. <https://pubs.usgs.gov/fs/2017/3089/fs20173089.pdf>
- Wilson, J. D. (2018). Whatever Happened to the Rare Earths Weapon? Critical Materials and International Security in Asia". *Asian Security*, 14(3), 358-373.
- Yaylalı, B., Yazıcı, E.Y., Celep, O. ve Deveci, H. (2020). Kritik Metal Konumundaki Kobaltın Birincil ve İkincil Kaynaklardan Üretimi. *Madencilik*. 59(1)

Nestorian-Kurdish Social Relations in the Context of Narrative Theory

Engin KORKMAZ¹, Emel TOPÇU²

Naratif Teori Bağlamında Nasturi-Kürt Sosyal İlişkileri

Öz

Bu makalenin amacı, XIX. yüzyıldan Birinci Dünya Savaşına kadar geçen süreçte, Nasturi ve Kürtlerin sosyal ilişkilerini saha araştırması verileri ile naratif teori bağlamında incelemektir. Çalışmanın temel sorusu: Hakkâri'de birlikte yaşamış Nasturi ve Kürt sosyal ilişkileri tarihsel olarak nasıl bir eksende ilerlemiş ve nasıl bir dönüşüme uğramıştır? Bunun dışında alt sorular, Nasturi ve Kürt toplumunun evlilik adetleri, mistik inançları, günlük yaşam tarzları gibi uygulamaların birbirine beo06Ezeyen ve birbirlerinden farklılaşan özellikleri neler olmuştur? şeklinde olmuştur. Çalışmanın verileri Hakkâri ve ilçeleri ile Kürdistan Bölgesel Yönetiminde yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlarla elde edilmiştir. Saha araştırması ile elde edilen veriler Nasturi ve Kürtlerin bakış açısı ile karşılaştırılıp naratif teorinin ilkeleri ve Pierre Bourdieu'nun ilişkiel sosyolojisi bağlamında analiz edilmiştir. Bu çalışma, yüzyıllarca bir arada yaşamış Nasturi ve Kürtlerin sosyal yaşam pratiklerini her iki topluluğun torunlarının bakış açısı ile ortaya çıkartması bağlamında önem taşımaktadır. Nasturi ve Kürtlerin sosyal yaşamında din, dil gibi farklılıklar olmakla birlikte, genel itibari ile iki topluluğun günlük yaşamı, aşiretsel formasyonları, geleneksel adetleri ve kültürel yaşamları benzer olmuştur. Çalışmada her iki insan topluluğunun ilişkilerinin tarih boyunca dostluk ve komşuluğa dayandığı fakat bölgedeki misyoner ve dış devlet görevlilerinin çalışmaları ile bozulduğu bulgusuna rastlanmıştır. Sonuç olarak Nasturi ve Kürtler tarih boyunca ortak fikir ve düşünceler üzerinde inşa edilmiş değerlere bağlı bir yaşam icra etmişlerdir. Fakat çoğu zaman dış etkenlerin etkisi ile söz konusu değerlerin yerini uzlaşmazlık ve çatışmalar almıştır.

Anahtar Kelimeler: Nasturi, Kürt, İlişki, Naratif Teori, Çatışma.

1 Öğr. Gör. Dr., Hakkâri Üniversitesi, Çölemerik Meslek Yüksekokulu, Finans-Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, engin3065@outlook.com, ORCID: 0000-0002-6219-1186.

2 Prof. Dr., International University of Sarajevo (IUS), Faculty of Arts and Social Sciences, Social and Political Sciences, emeltopcu2007@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4606-5961.

Abstract

This article aims to examine Nasturi-Kurdish socio-cultural relations by employing the field research data and narrative theory from the 19th century to the First World War. This study examine the axis of the Nestorian and Kurdish socio-cultural relations who lived together in Hakkari, their historical progress and transformation. In addition, this study further explores the similarities and differences between the nasturi and kurdish marital customs, mystical beliefs, and daily lifestyles. The data of the study were obtained through conducting semi-structured interviews in Hakkari and its districts and the Kurdistan Regional Government. The data obtained from the field research were compared with the Nasturi and Kurdish perspectives. Pierre Bourdieu's relational sociology and narrative theory were used for data analysis. This study highlights the context of the social life practices of Nasturi and Kurds who have lived together for centuries from the perspective of the descendants of both communities. Although Nasturi and Kurdish religion and language, the daily life, tribal formations, traditional customs and cultural lives differ, these two communities share quate many socio-cultural similarities. This study indicated that the relations of both communities have historically been based on friendship and neighborliness. However, such relations were frequently disrupted by the work of missionaries and foreign influences. Nasturi and the Kurds have upheld shared and common socio-cultural values that have flourished throughout history. However, often with the influence of external factors, these socio-cultural values have been replaced by intransigences and conflicts

Keywords: Nestorian, Kurdish, Relationship, Narrative Theory, Conflict.

Introduction

Christianity, the religion with the largest number of followers in the world, began as a Jewish denomination, whereby in the following decades and centuries the teachings of Jesus Christ gradually evolved and developed (Güngör, Aydın ve diğ., 2013: 172). An evolution from one path to many paths resulted in the emergence of numerous sects and denominations. In this regard, Nesturyism, an ancient sect of Eastern Christianity, came into prominence in 428 CE after the struggle of the Patriarch of Istanbul, Nesturyos against the Patriarch of Alexandria, Kyrillos (Cyrillos) regarding the qualities of Jesus Christ. According to Nesturyos, Jesus Christ is a dual-natured (*diophysite*) person, that is to say, he is a person with both divine and human nature. However, the Church of Alexandria opposed Nesturyos and argued that Jesus is one-natured (*monophysite*) person. Being of a divine nature He is perceived as the Son of God (Akyüz, 2005:206). Due to differences, the Ecumenical Council of Ephesus convened in 431 CE excommunicated Nesturios for his views and deported him to Egypt (Şer, 2006:14-15; Aprim, 2008:43-44). However, Nesturyos (Nesturians) followers continued their work in Urfa and Nusaybin. Since 451 CE, the Nasturis had designated Eddesa (Urfa) as the center of the sect. When the Eddesa School was closed by the Eastern Roman Emperor Zenon in 482 CE, the Nasturis took refuge in Iran (Albayrak, 1997:75). There are several ethnic discourses about this group, which adopts Nasturi as its sect. In some sources, members of this sect are descendants of Aram, Kaldea, and Assyria (Yonan, 1999:20; Aprim, 2008:20-23; Coakley, 2011; Shedd, 1903; Aprim, 2008:32-37; Donabed and Mako, 2009:83-85). Asahel Grant, who conducted field research on the Nasturi people, also claimed that the Nasturis are one of the ten lost Hebrew tribes (Grant, 2015:100-106). Some authors have also claimed that the Nasturi people who live in Hakkari Province are ethnically Christian Kurds. They were living between Mosul and Mount Cudi and they were the ancestors of the modern Assyrians (Polo, 1871:62; Mesûdi, 2005:97; Izady, 2007:290-292). People who belonged to the Nasturi sect have also stated that their ethnicity dates back to the Assyrian Empire (Parhad, 2009:11-12; P1, the interview dated 18.09.2019).

There is no exact information about the Nasturis settlement in the Hakkari mountains and sources give three different dates. According to one opinion, the Nasturis built the Ribat Church in Hakkari in the 5th century CE and migrated to Hakkari (Surma, 2015:16). According to another opinion, the Nasturi, who fled due to the invasion of Baghdad by the Mongols in 1258, took refuge in the Hakkari mountains. Finally, with the invasion of Timur in 1400, the Nasturi people took refuge in the mountainous areas of Hakkari and Urmia (Heckmann, 2012:53; Arvas, 2010:23). However, according to the general belief, the Nasturi people had settled in the steep and mountainous Hakkari region because of Timur's attacks in the 14th century. In the 17th century (in 1662 which was Patriarch Denha's time), when the patriarchate moved its headquarters from Mosul to Hakkari (Koçanis Village), it became the center of religious and this-

worldly leadership for the Nasturis (Wigram, 2004:311). The Nasturis lived in the Hakkari mountains in the form of five tribes and the groups such as the "*raiyat*", which lived without any tribal affiliation. The Nasturi tribes are: Tiyar, Tuhup, Baz, Dez and Cilo. The tribal Nasturis generally lived in the villages around the Zap Water. Members of the Cilo tribe lived around Oramar (Dağlica), which is connected to Yüksekova. The religious and this-worldly leadership of the Nasturis was carried out by the Patriarch or Catholicos. In addition, the leadership of the Nasturi tribes was carried out by people called "Melik". The main livelihoods of the Nasturis were agriculture and animal husbandry.

Nasturi and Kurds have maintained friendship and neighborliness for centuries without strong ethnic and national animosities. However, the missionaries from England, America, and Russia came to Hakkari and Ottoman lands in the 19th century. Although missionaries focused on religion and education they were also involved in politics in the territory of the Ottoman Empire (Verheij, 2016:79). In addition, the missionaries strongly influenced ethnic and national liberation movements (Bar Mattay: 1996:14-15). As a result, the relationships between the Nasturis and the Kurds gradually began to deteriorate, and conflicts emerged in the beginning of the 20th century. Despite all the precautions by the Ottoman Empire, the Nasturis began to clash with the Kurds. Consequently, in 1915, both Kurds and Nasturi were forced to emigrate from Hakkari. While the Hakkari Kurds migrated to Iraq, the Nasturis first migrated to cities of Urmia, Selmas and Hoy in Iran. However, when the Bolshevik Revolution broke out in Russia in 1917, the Nasturis went to the Hemedan Camps of Iran, Baquba and Mindan Camps of Iraq under the supervision of the British. Both communities suffered a serious life losses on the migration routes. The Kurds began to return to Hakkari in 1917 and the Nasturis began returning after the 1920s but they had to emigrate from Hakkari to Iraq again as a result of the incident of the "*Han Gediği*" in 1924.

Many historical, political and sociological studies were conducted on Nasturis by local and international authors. While there are studies with the historical perspective (Dalyan, 2009; Duman, 2010; Gencer, 2010; Arvas, 2010; Satılmış, 2006; Akgül, 2004; Wigram, 2004; Layard, 2000), there are also the studies with sociological and political perspectives (Kaya, 2007; Anzerlioğlu, 2006; Yohanna, 2006; Grant, 2005). In addition, there are also studies by Assyrian/Nasturi writers, which were written in the form of memoirs (Vartanov, 2005; Griselle, 2016; Aprim, 2008). Our aim in this study is to establish a comparative relationship within the framework of the daily lives of Nasturis and Kurds by interviewing the participants in the study period from both sides. In this regard, the findings obtained from the semi-structured interviews conducted by listening to the grandchildren of both communities were written with the principles of narrative theory. In addition, to understand the Nasturi and Kurdish relations that have historically progressed on bumpy ground, Pierre Bourdieu's relational sociology was used for a better understanding of the

subject of research. In this context, the subject has been analyzed with a different methodological perspective than the previous studies. Therefore, the novelty of this study is an assessment of comparative relationship of the social relations of a hundred years ago and current perceptions of the grandchildren of the Nasturi and Kurds.

The Methodology of the Research

This qualitative research is based on observation, semi-structured interviews and document content analysis. The study was conducted by two researchers who skillfully combined insider and outsider approaches. The field research data was collected by the first researcher who has actively worked in the field for two and a half years. Since he/she had a social role within the research area, the first researcher has provided insider's views and perceptions. The insider perspective also enabled the collection of data because the researcher was no a stranger to the subject and the research environment. In addition, the first researcher was a native of the region and he/she has effectively used the knowledge of the language and local culture for the collection of the data. The second researcher used an outsider's perspective to conceptualize the research, structure the study, and critically evaluate collected data from the field. In addition, the second researcher also established the theoretical and methodological framework of the study and has ensured semantic consistency. Furthermore, a synthesis of insider and outsider's perspectives led to a more comprehensive understanding of the field research, collected data and conceptualization of the study (Chhabra, 2020; Dwyer and Buckle, 2009).

The target groups of the interviews were selected from participants who have a certain level of education and a curiosity and knowledge of history. In total, 16 participants (5 Nestorian and 11 Kurds) were interviewed for this study. Interviews lasted between half an hour and one and a half hours. Most of the interviews were conducted in Kurdish, with a small number of them in English and Arabic. Kurdish and English interviews were conducted by one of the researcher while the Arabic interviews were conducted by the support of an interpreter. Then the interviews were deciphered and translated into Turkish.

Interviews were conducted individually and detailed interviews were also conducted with participants who are also experts in the field. The identity of the interviewees was kept confidential in terms of scientific ethics. Instead of the name, participant 1 (P1), participant 2 (P2) etc. coded as such.. The research sample and the number of interviews were limited because the low number of participants had information and knowledge about events that occurred about a century ago. The questions in the interviews were not asked by using the categorical or list method because it was difficult for interviewers to record the answers to the questions asked. To overcome this difficulty, the questions were asked in a chatting mood after information was given about the nature of the

subject and the interview permission was obtained. Thus, the chance to obtain the desired information was achieved in the course of a dialogue with the research respondents. The participants stated that they heard the information they gave us from their parents and grandparents. Generally, the participants were asked, “*How have Nesturians and Kurdish people social relations historically progressed?*”. Although interviews were conducted through this basic question, various questions related to the subject were often asked. The interviews were conducted from 2019 to 2021. The interviews conducted in Hakkari and its districts were completed timely because of availability of the interviewers. However, the interviews in Northern Iraq lasted longer due to access conditions and the restrictions brought about by the Covid-19 disease.

The interview findings were analyzed in the theoretical part of the study with the principles of narrative theory. Then, to understand social relations within the place, time, space, the findings were analyzed by employing the framework of Pierre Bourdieu's relational sociology and the concept of “*habitus*.” Audio recordings of all interviews obtained for this study were transcribed and passed through three separate reading processes with a holistic approach. In order to comprehend the events with a holistic understanding in the first reading, all deciphers were read without any intervention. In the second reading, common topics in the interviews were determined and these common topics were combined in a single word document. Thus, the main issues that the interviewers focused on were determined. In the third reading, the subject files were handled and the correlation between the subjects and events mentioned between the lines was tried to be determined.

Theoretical Framework

Narrative theory and relational sociology have been used in different studies. The narrative theory allows the transmission of social and political events that occurred in the past. They are retained in the human memory and experience and could be obtained in the form of data through systematic conducting of the interviews. For instance, the narrative theory gained momentum with the development of structuralist theories in France and the studies of Tzvetan Todorov, Roland Barthes, Claude Bremond, Gerard Genette and Mieke Bal. Then, Barthes and his colleagues argued that narrative theory is useful for the analysis of stories in the media and other fields. Narrative can also support cognitive activities in conversations, courts, arts, dance, etc., (Herman ve diğ., 2005:4). According to Todorov, a human being as a unique rational being proves his/her existence by transmitting his/her historical past and experiences through narrative (Todorov, 2002:128). Another theorist argued that the main purpose of the narrator is to take the listener to the time of the narrative event, which is described and presented in a hypothetical but specific chronological order rather than a real one (Genette, 1980:37). According to Bal, the narrative is an interdisciplinary concept and is more used in cultural studies. In this regard,

the narrative should not be referred to as a genre, but as a model or a force within a culture (Bal, 1990:728).

By employing the narrative theory this study explored historical events from different perspectives to establish factual relationships between them. The purpose of the narrative is to reveal the strong links between the time of the event being described, the way it occurred and its purpose. Human experience and life are subjected to analysis but as well as to a prediction and a thought. According to Ludwig, it is “*more story, less theory*”, in other words, many stories should be told and a few theories should be included. Theoretical abstractions can become illustrative thanks to stories and at the same time, cross-examinations of living conditions can be made through stories (Bochner, 2001:132).

The narrative theory explores the past stories and that is why in this research, we have collected data based on narratives' testimonies. The reliability and consistency of the narratives were explained by the principles of the theory. Since the data of the study is based on the perceptions of the past, the findings obtained were analyzed within the framework of the narratives' views and perceptions of the events.

Since the links between Bourdieu's concept of relatedness and Nasturi and Kurdish social relations will be explained, first of all, the concept of “relatedness” should be defined. Bourdieu rejects objective and essentialist³ approaches to social sciences and instead uses a relational methodology in analyzing social life and human relations. In this way, the thinker forms a broad view of events (Mohr, 2013;1-2). According to Bourdieu, the main phenomenon in social relations is not the essences, but relations. Bourdieu's main concern is to describe the interaction between differences in human action through empirical observation of different practices. Relationality is defined within the framework of personal preferences and value judgments. Thus, people as social actors are visible by building relationships with each other. In addition, social identity and differences can only be analyzed and understood in a relational way (Schultze and Papilloud, 2018:343-344). Bourdieu named the field in which social relations develop and take shape as “habitus”. Habitus is the place where the social world is represented and the life practices of this world are produced. Habitus is what makes all the practices of an actor systematic since it is a product of the application of identical patterns. Habitus is what distinguishes all the practices of one actor from those that form another lifestyle at the same time according to a certain system (Bourdieu, 2017:254-255). In addition, habitus, as a location where individuals were born and grew up, is an area where the common culture, behavior, attitudes, social accumulation and tendencies are maintained collectively. According to Bourdieu, every person has a “habitus”. This habitus is

³ Essentialism is an approach suggesting that the essence of a phenomenon or an object, even if it has undergone changes, remains unchanged.

the world in which a person lives economically, socially and culturally. In addition, habitus is the natural environment in which a person has lived since birth and the actions that he/she has created in this environment (Özkan, 2019:70; Polat, 2016).

Findings

Nasturi-Kurdish Social Relations

By employing narrative theory in the research it is important to scientifically examine the past events, transmitted from generation to generation and as such brought to the current time. Conducting research on the social life of the two communities, based on the perceptions of Nasturi and Kurdish grandchildren rather than the literature review on the subject, contributed to the gathering of interesting data. The Nasturis and the Kurds sometimes reconciled and sometimes moved away from each other with regards to their practices of tribal life in Hakkari Province. For example, while the Kurdish Ertushi tribes and the Nasturi Tiyar tribe were in close relations with each other; these tribes were not in close relations with the Kurdish Pinyanish and Nasturi Tuhup tribes. The important reason underlying this situation included geographical proximity, the establishment of social relations, nesting of sheep herds, etc. P2 explained the issue as follows:

We, Kurds and Nasturi were living together in the Tuhup area, we were sharing the same upland, and we were handling the affairs of good and evil things together all the time. My grandfather, Yusuf (Isivê Cole) was a merchant and he was selling the goods he brought from Mosul to the Nasturis. In this sense, our relations had always been very close (P2, the interview dated 03.05.2021).

According to P3's grandmother, Nasturi and Kurdish social relations mostly developed on good ground. For example, the Nasturi people participated in special occasions such as condolences and weddings of the Kurds under the leadership of their melik (tribal leader) (P3, the interview dated 06.07.2021).

Both communities had respected each other's language and religion. Most of the time, the Kurds invited the Nasturis to their special days, as well as the Nasturis invited the Kurds to their special days. According to the Kurdish P4, the Kurds invited Nasturi leaders on special occasions such as Eid al-Fitr and al-Adha and gave banquets in their honor. In the same way, the Nasturis also called the Kurds to the days of Şanedêr (festival). While inviting the Kurds to their special days, the Nasturis let the Kurdish butchers⁴ slaughter the sheep of the Nasturis to offer the Kurds meat (P4, the interview dated 01.05.2021; P3, the interview dated 06.07.2021). The mentioned Shanedars were organized in places

⁴ Kurds slaughtered animals with double nails according to Islamic practices by reciting basmala; however, Nasturi's animal slaughtering customs have been different. In this regard, the Nasturis let the Kurds slaughter the animals such as sheep, goats, steers so that the Kurds could eat Nasturi treats with peace of mind in their ceremonies.

such as Mar Shalita Church in Kochanis Village (Konak), Mar Abdisho Church in the Tal Village (Oğul), Dirha Beroji Church in Güzereş Village (Cevizli) (P5, the interview dated 05.03.2019). According to P6, one of the important pieces of evidences that Kurdish-Nasturi religious relations were good before the war was the existence of the Holy Qur'an in the house of Danyel, one of the pastors of the Baz tribe. Sometimes this priest was reading the Holy Qur'an (P6, the interview dated 05.05.2021). Such examples are one of the most important foundations of religious respect and tolerance between the two communities.

There have been similar and diverging aspects of the familial relations of both communities. For example, the Kurdish culture and tradition strongly promoted arranged marriage, whereby the young people see each other a few times before the marriage. The Nasturi promoted and accepted both arranged marriage and love marriage. Then, the Nasturis sometimes gave their daughter to one of their relatives to keep strong kinship relations (P6, the interview dated 08.08.2021). So-called girl-kidnappings for a marriage often occurred in both communities. But the act of divorce was subjected to strict rules in both communities that were rarely observed. Nasturi and Kurdish youth did not marry each other, perhaps due to religious differences (P7, the interview dated 04.10.2021). The age of marriage in both communities was in the range of 12 to 15. Marriage ceremonies in Nasturi were performed in the presence of pastors and *shamashees* (assistant pastors) accompanied by some rites in churches, while Kurds only performed marriage solemnizations in the presence of *imams*. Apart from this, the wedding customs and *halays* were similar to each other (P5, the interview dated 05.03.2019). The wedding of the Nasturi youth was made possible when positive answers to the questions such as “şaşek lê, seqetek lê, korek lê te qebuley lê?” which means “do you like each other in a squint, disability and blindness?” are received. (P7, the interview dated 04.10.2021). The rite of Baptism is performed on the Nasturi children when they are eight days old. With Baptism, long life is wished to the newborn child and gratitude is offered to Jesus Christ. At the moment of Baptism, Priests and Deacons with crosses, censers, Bibles and candles in their hands are present, and the baby is anointed in the name of Father, Son and Holy Spirit (Surma Hanım, 2015:19-20). There is a similar Kurdish tradition too. The Kurds recite the call to prayer (*adhan*) in the ears of the newborn child and give him a name that evokes religion. In addition, the daily routines were similar because the daily lives of Nasturi and Kurds had been intertwined. For example, both a Nasturi and a Kurdish woman had a similar program in the sense that she got up in the morning to light a fire, cook, meet the daily needs of their wives and children. In addition, the expenses became common during the weddings without making any distinctions between Nasturis and Kurds. At weddings, a meal called Gulul, consisting of yogurt, rice and oil, was served to the guests. This meal was most often brought to the wedding house by guests (P7, the interview dated 04.10.2021).

Ethnic and national distinctions between Nasturi and Kurds were not articulated before missionary intrusions in the region in the 19th century. The Kurds used the concept of “*file*”, which means farmer, for the Nasturis. According to P8, some of the Nasturis (*file*) and Armenians living in the Çatak region were rich, and sometimes the Kurds became their farmers. In other words, both groups of people served each other (P8, the interview dated 23.06.2021). As far as the author heard from the elders, there was a place called Zewiya Suka (which we translated as “grocery stores field”) in Xenanis Village (Otluca), this place was a market or shopping center. The ownership of the Zawiya Suka was in the hands of the Nasturis, or, as they were called locally, the “files”. The Kurds, who already resided in Xenanis, were not as rich as the Nasturis. According to Asuri P9 Nasturi (Assyrian) explained the Kurdish relations as follows:

The relations of the Assyrians (Nasturi) and Kurds who lived in Hakkari were generally good because both communities lived their lives on similar life forms. In this regard, there were Kurdish Assyrians who became Kurdish although they had been Assyrians before, as well as people who identified themselves as Assyrians although they had also been Kurdish before. Both peoples considered themselves as the same nation (P9, the interview dated 16.07.2019).

In the First World War, first of all, the great states, in the direction of their interests, separated and conflicted these communities based on their religions. The centuries-old neighbors and friendships of Muslim and Christian communities deteriorated as a result of the politicization of religion by such states as Great Britain, Russia, the Ottoman Empire. The main truth behind the alienation and conflict of the peoples who lived in Hakkari was that religion was used for certain purposes (Asuri P10, the interview dated 27.07.2021).

The above-mentioned interview indicates that ethnic distinctions such as Kurdish, Nasturi or Turkish partially shaped ethnic relations but neighborliness and the common culture and values, created over the centuries, were more important in determining humane and socio-cultural relations. According to the interviewer who used the P11 nickname;

Nasturi and Kurdish merchants trusted each other in a way that they were able to lend goods to each other without guarantors and keeping records of the loans. When the states that followed imperialist policies came to the region, they planted seeds of grudge and hatred among Nasturi and Kurdish people and set them against each other (P11, the interview dated 27.07.2019).

According to P7, the relations of the Nasturi people with the Kurds had changed since 1912. The most important reason for this was that the Russian influence (hevayê Urisi) was thoroughly felt in the region. In this respect, the old social relations were replaced by religious conflicts (P7, the interview dated 03.10.2021). According to Mirella Galletti, a Kurdish proverb summarizes the relations between Kurds and Christians: “There is a distance between the Assyrians (Nasturis) and the Kurds as long as a hair's breadth, and between the Armenians and the Kurds as long as a mountain...” (Galletti, 2016:35). In this regard, although the religions of the Armenians and Nasturis were the same, their relations were strained. However, Nasturi and Kurdish social relations were stronger because they were built on solid historical and socio-cultural foundations.

Mystical beliefs, life experiences, perceptions about natural events in Hakkari were also similar to Nasturi and Kurds. The Kurds believed that their expectations could be realized by going to the Nasturi churches and praying to eliminate some diseases and to realize the desired fortunes. According P12, who was interviewed;

A Kurd named Mehemedê Azê, who was from the Kurdish Dûmbili family, living in the city center of Hakkari, was not able to have a child. This person went to the Mar Abdisho Church located in the village of Tal and prayed. In the following years, Mehemed, who had a child, made a vow to the mentioned church every year (P12, the interview dated 01.05.2021).

In addition, Nasturi and Kurds took people with psychological disorders to the Mar Qiryakos Church in the Dêz Valley, called Dirha Dina (Church of the Insane People) (Arvas, 2010:41).

Commonalities bring together diverse societies that have lived together for centuries to the same melting pot, which in effect significantly reduce the possibility of discrimination based on religion, race and nationality. According to Andrew Heywood, a nation is a social union formed by people who speak the same language, have the same religion, common past, and feelings (Heywood, 2014:202). So, a nation requires other elements that are effective in social life besides blood ties and common language. The Kurds have the following idiom: “*Civakên ku bi heft nifşan pêkve jiya bin ji heman geli/miletî ne*“ which means “if people in a community have lived together for seven generations, they are now of the same nationality”. In addition to the idiom above, the following interview further illustrates similar idea:

Nasturi and Kurds are the same nation where everyone has their own religion. Apart from incidents such as herd decimation and simple theft, there have been no significant events among the people mentioned. The Kurdish tribes of the region were poor, and

they had commercial activities besides neighborly relations with the Nasturis. For example, the Kurds improved their relations by selling the products they brought to the Nasturis from the Iraq region. (P13, the interview dated 29.06.2019).

The Impact Of Missionaries On Social Relations

Towards the end of the 19th century, internal tensions emerged among the Nasturi tribes. There were occasional conflicts between the Nasturi people living in the Tuhubenav and Mezri villages living in the Tuhup region and the Nasturi Tiyar tribe over highlands and grasslands. The following couplet was used for this situation. “*Kevîja me yê tijî bîyî*” which means our union was broken and this situation will bring us significant disasters (P3, the interview dated 06.07.2021). Then, the missionaries in this region introduced Catholic, Orthodox and Protestant distinctions among the Nasturis, which further caused the deterioration of the relations of Nasturi and the Kurds.

Although Nasturi-Kurdish relations were generally good until the end of the 19th century, these relations deteriorated as a result of the goals of the imperialist states. As the P14 said (the interview dated 18.09. 2019) “the conflicts of interest of the great states have been the disaster of the local people”. However, despite the alleged negative situations, the relations of some Kurdish and Nasturi tribes were positive even during the war. P15 explained the Kurdish-Nasturi relations as follows:

Although the Tuhup tribe was more numerous than us, Kurds, in quantity, they never committed acts such as cruelty and bullying to us. In the First World War, we were afraid of the Russians, and the Nasturi were afraid of the Ottoman Empire. Even on the eve of the war, we, the people of Güzereş village, settled in the villages of Bê, Bêlat, and Bêrewil, which were connected to Chukchi and where the Nasturis were living, and the Nasturis in the mentioned villages also settled in our village of Guzeresh.. The reason for this exchange was to ensure our security against the Russians and to ensure the safety of the Nasturi against a danger that might come from the Ottoman side. Another reason for the mutual change was to stay closer to our religious colleagues. (P15, the interview dated 13.11.2019).

The Kurdish and Nasturi peoples who had lived together for centuries emigrated to different countries in 1915. But the “de facto” law they created between them has continued. The Kurds who emigrated to Iraq and then came back have not lost their hope from their former neighbors, the Nasturis. The following interview constitutes the main basis of this claim.

My grandfather and his relatives, who returned to Hakkari from Iraq, lived in a neighborhood called Bajêr (Biçer). This neighborhood is located far from the city center. During the Republican Period, the land registry officers of the state wanted to give my grandfather land in the city center called Pagan. However, my grandfather said that the lands mentioned belonged to the raiyat, Nasturi people who lived there before the First World War, and that these people emigrated from Hakkari without fighting the Kurds. Therefore, my grandfather had the hope that his former neighbors would return to Hakkari. (P12, the interview dated 01.05.2021).

According to P14, “The Nasturi were victims of the interests of great states such as Britain, Russia and the Ottoman Empire. *These states set them against each other by introducing religious distinctions between peoples such as Kurds and Nasturis.*” (P14, the introduction dated 20.09.2019).

Melik Berxo ez wiha nakim	Melik Berxo, I can't do this
Qesrê Çelê xirap nakim	I can't destroy Çukurca Castles
Mala axayî bê nav nakim	I can't lower the dignity of the Ağa Family.
Ji Hekaretê xilas nakim	I can't deprive them of Hakkari.

(P3, the interview dated 06.07.2021).

The three-verse couplet expresses the incident that Berxo, one of the Meliks of Tiyar, did not want to organize an expedition to the Çukurca Fortresses despite the insistence of Melik Henne of Tuhuplu, one of the Nasturi elders who were in the same region again in the First World War. In the couplet, it is revealed that the Nasturi and the Kurdish people did not despair of each other and had an unshakable historical law. The couplet shows that an event that is likely to happen varies according to perception and it shows the historical connection of the Nasturi people to the Çukurca dignitaries before the First World War.

Discussion and Analysis

Although readers are intellectually and emotionally moved by written stories, they take shape and become meaningful in the narrative process. These stories emerge and evolve within interconnected and interrelated time, content and context. Through these complementary and discursive elements, the individual adds meaning to his/her life narratives and others add meaning to the narratives about him/her. In this regard, the person is the author of the story, the narrator and the lead actor (Akbulut, 2020:114). The Nasturis and Kurds interviewed in this study are the grandchildren of people who had lived in social unity several generations ago. Therefore, the perceptions and views of the participants in this study were affected by former generations of Nasturis and

Kurds. As a Kurdish researcher living in the area, the person who conducted the field research was often emotionally volatile in his role as an insider. As he identified himself more with the Kurdish interviewers, he realized that the depths of his mind were taking a questioning approach to what the Nestorian interviewers were saying. At this point, the role of the other researcher as an outsider began to come to the fore, and her questions enabled a more distant view of the events and a more objective view of the information given by both parties.

A thorough literature analysis has indicated that Nasturis and Kurdish relations have been examined from different perspectives. However, these relations must be narrated from the point of view of members of both societies, which is the main research focus of this study. These relationships have been transmitted from father to son from language to language and have come until today in the format of a story. In the study, it was found that Nasturi and Kurdish social relations were based on mutual respect. The Nasturi people respected the Kurdish tribal leaders, and the Kurds respected the Nasturi patriarch and princes (*meliks*). Functional social relations contributed also to peace and social reconciliation. For example, Sheikh Abdulselam, one of the leaders of the Kurdish Barzani tribe, escaped from the prosecution of the Ottoman State with some accusations made against him in 1910 and took refuge in the Nasturi Tuhup tribe. The Tuhup tribe welcomed the Kurdish Sheikh by expressing kindness and hospitality and did not hand him over to the state (P2, the interview dated 03.05.2021). Many such events took place between both communities, and they have survived to this day as narratives. In addition, both communities have respected each other's sanctity, which ensured good social relations in the last centuries.

The narrative is based on personal experience and feelings, whereby it enables an ingrained dialectical relationship between life and narrative. But despite this, the narrative is an important part of social life (Ellis ve Bochner, 2016:312). There have been no distinctions between the Nasturis and Kurdish communities, but regarding the religious differences. Their daily customs, special occasions, tribal leadership styles, social lifestyles have always been the same. In this regard, narrative studies explain how events are formed and driven by social identity and, therefore, social action. The relationship between identity and action, within the narrative method, questions the textual and theoretical representations that make up the ontological understanding of life (Miller, 2005:19). Instead of the ethnic and religious identities of the Nasturi and Kurds, their tribal identities and common cultures related to a common history came to the fore, which significantly contributed to social harmony and solidarity. A proper understanding tribal identity is at the forefront of Nestorians and Kurds. This was an important factor for the researcher, who did field research as an insider, to understand why the Kurds still care about the tribal issues.

The information received from the interviewees was collected by specifying the place, time and location. For example, Kurdish interviewees, when describing the social relations of the Nasturi and Kurds, mentioned the names of villages such as Mezri, Güzereş, Gundik, as well as about the people living at that time. Thus, the consistency of the narrative is ensured. In narrative theory, events that seem to be disconnected from each other are integrated and made consistent. The events that were in the minds of both Nasturi and Kurdish interviewees were deciphered with different stories and made meaningful by establishing a connection between these stories. For example, the Nasturi Tiyar tribe and the Kurdish Ertushi tribes met and collaborated at certain times. This situation was the result of coexistence between the two tribes and the common culture. When the Nasturi Tuhup tribe clashed with the Kurdish Ertushi tribe, the Nasturi Tiyar tribe took a stand in favor of the Ertushis. The same situation was observed in the coexistence of the Nasturi Tuhup and the Kurdish Pinyanish tribes. This culture, created by past generations, could become an exemplary for social relations in the future by being transmitted in a story format. Despite the difference in religion and language, the Nasturis and the Kurds were not historically drawn into ethnic and national animosities and conflicts. However, the daily life of the communities living in Hakkari was free from discrimination practices. For example, in the days called Zibare (which means collective and voluntary work), the residents of the village helped each other. In the last century, which is within the scope of our research, the vital solidarity of societies with two different religions attracted our attention. Thus, the researchers argue that similar solidarity could not be exhibited with the same strength today. Although solidarity exists today its dimensions had changed. Solidarity towards the Syrian refugees who came to Turkey could support our claims. However, how the sustainability of this new solidarity can be ensured remains a question that needs to be answered.

Although Nasturi and Kurdish relations proceeded historically on a good basis, the communities had a closed lifestyle in the Hakkari mountains. Therefore, an external influence (such as mission activities) could cause the relationship between the two communities to change. On the other hand, the religious influences made by the states in order to achieve their goals in the First World War also reversed the old perceptions of these relations. For example, Russia and the United Kingdom belong to the same religion as the Nasturis and make some promises to them, such as living independently of the Ottoman State (Abdulla, 2009:386-389) changed the perception of the past. In addition, the ancient point of view of the Kurds towards their neighbors, the Nasturis, changed due to the influence of the religion of Islam. In the field study, the narratives conveyed by the narrators were obtained on this basis. Narrators explain their feelings by adding them to narratives, but confirming these narratives from different people, giving them in harmony with time and space creates logical realities. According to the Nasturis, the reason for the

deterioration of relations with the Kurds is the “Holy Jihad” issued by the Ottoman State; however, according to the Kurds, the reason for the deterioration of relations was the harmful activities carried out by countries such as Britain and Russia.

The background of the societies is inevitable for the creation of an environment for co-existence. Then, social memory, which is an accumulation of the human experience, is important in transmitting the events of the past to future generations. In this regard, the narrative theory also provides the transmission of important events that occurred in the past. The Nasturi and the Kurdish community lived with a common national consciousness in the territory of Hakkari under the influence of common values. Events that have settled in the subconscious of a person are removed from consciousness by the method of narration. In addition, the transmission of the social relations described above by means of *stran* (song), *serpihati* (maxim) and *chirok* (story) also provides the interpretation of the political and social structure. For example, both communities used to invite each other to their religious and worldly ceremonies and observe each other there, which contributes to the sociological resemblance of the two communities. While there are more similarities in ceremonies and routines that do not have a religious effect, ceremonies such as baptism, circumcision, and religious education, initiation ceremonies differ in religious-based ceremonies. According to Pierpiaoło Donati, society rises through constructed structures and cultural codes. Therefore, the society sustains its continuity with the mentioned codes (Demir, 2020:18). The events that took place in Hakkari in 1915 couldn't let both Nasturi and Kurds forget their past life practices, as well as the negative situation that occurred with the war. They have retained their place in the social memory of those who participated in the interview. In other words, both the close social relations before the war, the events that occurred with the war, and the relations that were alienated from each other, were able to retain their place in social memory. Thus, the memory can be interpreted as a result of historical transmission. According to the interviewers, situations in which both communities act together in a time of good and evil, respect each other's sacred values, can continue to co-exist in the Kurdistan Regional Government. There is a proverb in Kurdish that exemplifies this situation: “*dostên baba di bine dostên lawa jî; dūjminên baba na bine dostên lawa*” which means that the friend of the fathers is the friend of the sons; besides, the enemy of the fathers becomes the enemy of the son. This perception of friends and enemies has been conveyed through the narrative as a result of social memory.

When members of the Nasturi community visit Hakkari today, the first places they visit are the churches built by their ancestors. Sacred places are also structures that establish a relational connection between the past and the future. According to Muammer Ak, religious buildings ensure the survival of the values which were formed in the past by keeping the cultural heritage alive by

serving as a bridge between the past, the present and the future by building consciousness in society (Ak, 2018:13). In the same way, past life and common accumulations, based on social relations, ensure that the social future is built on solid foundations by transferring the social memory from generation to generation. According to Pierre Bourdieu's relational theory, subject-object, individual-society, structure-actor are not elements against each other rather they guide the study of social relations (Özkan, 2019:70). The daily actions of Nasturis and Kurds have an important mission in protecting social relations and structures. For example, Nasturis and Kurds living in the Tuhup region came together periodically. The notables of both sides met from time to time to make and implement decisions about village life. These meetings were generally held in Tuhubenav village. The decisions taken and the issues agreed upon at the Dirha Miskin (Miskin Church) in the village of Güzereş are the expressions of the commitment of the two communities of people to each other. (P6, the interview dated 18.06.2021). Thus, according to Bourdieu, since the social world is interdependent, subjectivist and objectivist points of view are associated with each other (Wacquant, 2007:61).

Habitus, as the embodiment of society and social functioning through the process of socialization, is what makes the world exist as a certain space. It seems that social reality proves its existence internally and externally, in minds and things, in habitats and spaces (Özkan, 2019:71). The habitus is the embodied and internalized predispositions in each human being. In fact, this is the way of life, which is both static and dynamic. This habitus is actions that are in action, not in discourse, embodied as well as it is cognitive, and that are permanent, productive, adaptive, that can be passed down from generation to generation (Swartz, 1997:146). When a person gives up habitus (his habits – in other words in Turkish), he/she fall into a social and psychological void. When approached from this point of view, although the Nasturi were subjected to migratory events in different time periods, their main habitats were Hakkari and residential areas close to here. Therefore, the Hakkari region has been the habitat of both Nasturi and Kurds. According to Bourdieu's understanding, social accumulations and the space on which they are located together constitute social capital (Wacquant, 2007:62). Historical and cultural values that ensure the coexistence of societies provide them with social capital. According to Bourdieu, social capital is based on the common mutual interests, such as mutual protection, recognition, and trust for the individual or society (Palabıyık, 2011:134). A person is a product of the culture in which he/she was born and grew up. Bourdieu considers the concept of habitus as a mental unity, formed as a result of the culture or subculture in which a person necessarily lives (Bourdieu, 1996:169-170). Habitus is historicity built on past experiences and acquired knowledge. In other words, people have the opportunity to produce from the social conditions in which they live and this is a necessity and it is becoming constant, therefore, this stage is habitus (Palabıyık, 2011:129). Nasturi and the Kurdish peasants have created a

habitus together for centuries in a format that is not alien to each other at a certain standard of living. In this habitat, there has been a structure based on the common space, from daily habits to social events. Space-based togetherness has been formed around the "sense of us" and has continued. For example, the decisions made by the Nasturi princes (*meliks*) and the Kurdish tribal leaders played an important role in the continuation of the habitat or habitus. One of the determinants of the non-deterioration of social unity is the possession of the habitual life form (habitus). Without external influence, the life form has been reproduced and maintained for centuries, especially in Hakkari. After external influence (for example, missionary activities and religious discriminations) became visible in the region, the habitus to which the Kurdish and Nasturi communities were socially connected turned into an alienating format and was deconstructed.

Conclusion

People can find solutions to their current problems by considering their past experience. In this way, the individual or society dominates their social behavior (Ellis ve Bochner, 2016:313). The correct perception and knowledge of the past ensure that the future is placed on a solid foundation. In this regard, it is important to explain historical events from different perspectives and to establish factual relationships. The purpose of the narrative is to reveal the strong links between the time of the described event, the way it occurred and its purpose. In addition to the field research conducted in this study, it was found that the social relations of the Nasturi and the Kurds, who have a history of about 520 years in some sources (Heckmann, 2012:53; Arvas, 2010:23; Kaplan, 2020:254), and however, who have a longer history in some other resources (Coakley, 2011:285-286), were generally based on friendship and neighborliness. These relations lasted until the end of the 19th century, feeding on common life and in parallel with the common history and culture. Accordingly, both human communities abstained from unwanted acts of oppression, cruelty, etc. against each other. Although simple tribal conflicts occurred between some Nasturi and Kurdish tribes, this situation did not bring any serious religious or other conflicts within the society. On the contrary, both societies approached each other's religious values on the basis of respect, and also developed a culture of reconciliation.

At the end of the 19th century, religious and ethnic differences were brought to the fore by the work of foreign missionaries. On the one hand, the Ottoman Empire also made efforts to resolve the disputes and animosities between the Nasturis and the Kurds based on reconciliation. On the other hand, the attempts of Russia and Great Britain to keep the Nasturi people with them caused the old order to change at the beginning of 19th century. To achieve its goals in the Eastern Anatolia region, Russia shifted a large number of Nasturi to the Orthodox Community (Yonan, 1999:66). In addition to decoupling between

the Patriarchs to use the Nasturi people for their hegemonic purposes in the region (Kaplan, 2020), England played an important role in the deterioration of the Kurdish and Nasturi social/political relations (P16, the interview dated 18.09.2019).

The data obtained in this study were compared thanks to the interviews with different participants and the consistency of narratives experienced in the past was ensured. The first way to get reliable data is to solve the events on the spot and by talking to their respondents. In this respect, the Nasturi-Kurdish relations were narrated from the point of view of the grandchildren of the two human communities ensured that the narrative was reliable. The findings obtained in this study were also transferred one after another for generations and a "tevatür⁵" was created. During the interviews conducted in Hakkari and Northern Iraq, statements of the interviewees confirming each other were found. For this study to make a difference in the scientific sense, Bourdieu's relational sociology and habitus concepts were used. In this aspect, the study and explanation of historical processes with modern theories allow the studies to be both multi-disciplinary and to conduct cross-theoretical and cross-conceptual researches. It was significant to pour as much of the past events, which remained in the human memory, into the scientific language with the narratives theory. In addition, the blending of the areas and forms of relations, where Nasturi and Kurdish relations were born and developed throughout the study, with the concept of habitus also gave an original look at the issue. The researcher who was born and raised in this region, while conducting the field study experiences emotional changes and transitions. Since his ancestors were research subjects his interest in the research has intensified. Consequently, he could visualize and connect past and present events. At the same time, exploring a history as an insider by using an academic approach has opened him new dimensions in the world of meaning. Thanks to this research, the researcher's prior knowledge about the subject, which was transferred verbally, has changed and has reinforced his belief that the issues should be looked at more objectively and from different dimensions. Thanks to the research, his knowledge and perception about the events of a century ago in Hakkari have improved. At this point, researchers once again understood the importance of conducting a research in tandem one insider and the other outsider, in field studies, to analyze the event academically. Finally, the approach to this study in the context of Narrative Theory has led to the provision of classical and verbal information at an academic level.

⁵ It is the style of kalam and fiqh in the sense that the transmitted similar information is said many times by different people thus, it is accepted as verified (TDF Islamic Encyclopedia, access, 08.07.2021).

References

- Abdulla, N. (2009). İmparatorluk Sınır ve Aşiret: Kürdistan ve 1843-1932 Türk-Fars Sınır Çatışması, (M. Aslan, Çev.). Avesta Yayınları.
- Ak, M. (2018). Kültürel Kimlik ve Toplumsal Hafıza Mekânları Olarak Ziyaret Yerleri. *Turkish Studies*, 13(3), 13-25.
- Akbulut, Z. (2020). The Use of Spirituality in Narrative Couples and Family Therapy. *Spiritual Psychology and Counseling*, 5(1), 113-130.
- Akyüz, G. (2005). Tüm Yönleri ile Süryaniler, Mardin: Kırklar Kilisesi Yayınları.
- Albayrak, K. (1997). Keldaniler ve Nasturiler. Ankara: Vadi Yayınları.
- Aprim, F. (2008). Asurlular: Sürekli Bir Öykü (V. İlmen, Çev.). İstanbul: Yaba Yayınları.
- Arvas, T. Z. (2010). Hakkari Nasturileri (1836-1936). Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Van.
- Bal, M. (1990). The Point of Narratology. *Poetics Today*, 11(4), 727-53.
- Bar Mattay (K. P. Matfiyef) (1996). Asurlar ve Modern Çağda Asur Sorunu. (V. Kelat, Çev.). İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bochner, A.P. (2001). Narrative's Virtue. *Qualitative Inquiry*. 7(2), pp.131-137.
- Bourdieu, P. (1996) *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.
- Bourdieu, P. (2017). Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi. D. Fırat ve G. Berkurt (Çev.), Heretik Yayınları, Ankara.
- Chhabra, G. (2020). Insider, Outsider or an In-Between? Epistemological Reflections of a Legally Blind Researcher on Conducting Cross-National Disability Research. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 22(1), pp. 307-317. DOI: <https://doi.org/10.16993/sjdr.696>.
- Coakley, J.F. (2011). *Gorgias Encyclopedic Dictionary of the Syriac Heritage*. Editör: S. P. Brock and A. Butts, G. Kiraz (Ed.), (pp.285-286), New Jersey: Gorgias Press. Hakkari Maddesi, S. 186. <https://gedsh.bethmardutho.org/Hakkari>.
- Demir, S. (2020). Sosyolojide İlişkisellik ve İlişkisel Sosyoloji. Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya.
- Donabed, S. and Mako, S. (2009). Ethno-Cultural and Religious Identity of Syrian Orthodox Christians. Feinstein College of Arts & Sciences Faculty Papers, http://docs.rwu.edu/fcas_fp.
- Dwyer, S. C. And Buckle, J. L. (2009). The Space Between: On Being an Insider-Outsider in Qualitative Research. International Institute for Qualitative Methodology, University of Alberta.
- Ellis, C. ve Bochner A. P. (2016). Relationships as Stories: Accounts, Storied Lives, Evocative Narratives, <https://www.researchgate.net/publication/254703918>, erişim: 26.07.2020.
- Galletti, M. (2016). Kürdistan Hıristiyanları: Çıplak Tarih. (H. Bucak, Çev.). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Genette, G. (1980). *Narrative Discourse: An Essay in Method*. (E. Lewin, Tran.). Ithaca, New York: Cornell Universty Press.

- Graef, J.Silva, R., Hebert, L. (2018). Narrative, Political Violence, and Social Change
(<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/1057610X.2018.1452701>).
Studies in Conflict & Terrorism:1–13. Doi:10.1080/1057610X.2018.1452701
- Güngör, H., Aydın, M. ve diğ. (2013). Dinler Tarihi. A. İ. Yitik (Ed.), Dokuz Eylül Üniversitesi Uzaktan Eğitim Yayınları, No: 24.
- Grant, A. (2015). Nasturiler ya da Kayıp Kabileler. (H. İlhan, Çev.). İstanbul: Avesta Yayınevi.
- Heckmann, L. (2012). Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri (3. Baskı). (G. Erkaya, Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Herman, D. Jahn, M. and Ryan, M. L. (2005). Routledge Encyclopedia of Narrative Theory, New York: Routledge is an imprint of the Taylor and Francis Group.
- Heywood, A. (2014). Küresel Siyaset (3. Baskı). (N. Uslu ve H. Özdemir, Çev.). İstanbul: Adres Yayınları.
- Izady, M. (2007). Kürtler :Bir El Kitabı. (C. Atila, Çev.). Doz Yayınları.
- Kaplan, Y. (2020). Hakkâri’de Nasturi Patrikliğinin Son Dönemi (1876-1915). Milet ve Nihal Dergisi, 17(2), 250-280.
- Mesûdi, A. H. (2005). Murujul Zehep vel Meadinil Cavher (1. Baskı). Beyrut: Mektûbetül Asriye.
- Miller, T. (2005). Making Sense of Motherhood: A Narrative Approach. United Kingdom: Cabbridge Universty Press.
- Mohr, J. W. (2013). Bourdieu’s Relational Method in Theory And in Practice: From Fields and Capitals to Networks and Institutions (and Back Again). F. Dépelteau and C. Powell (Ed.), Forthcoming in Relational Sociology: From Project to Paradigm, Palgrave MacMillan Publishers.
- Özkan, G. (2019). Bourdieu’nun İlişkisel Yaklaşımı Işığında Halkla İlişkiler ve Güç. Gümüşhane Üniversitesi Elektronik Dergisi (e-GİFDER), 7(1).
- Palabıyık, A. (2011). Pierre Bourdieu Sosyolojisinde “Habitus”, “Sermaye” ve “Alan” Üzerine. Liberal Düşünce, Yıl 16, Sayı 61-62, s. 121 – 141.
- Parhad, S. (2009). Görevin Ötesinde: Jelulu Malik Kamber’in Yaşam Öyküsü. (V. İlmen, Çev.). İstanbul :Yaba Yayınları.
- Polat, G. D. (2016). İletişim Antropolojisi Üzerine Bir Deneme. Global Media Journal TR Edition, 6(12).
- Polo, M. (1871). The Book of Ser Marco Polo. (H. Yule, Çev.). Albemarle Street London: Nabu Press, 2(5).
- Ricoeur, P. (2007). Zaman ve Anlatı: Bir Zaman Olay Örgüsü-Üçlü Mimesis. (M. Rifat ve S. Rifat, Çev.). İstanbul: YKY Yayınları.
- Rimmon-Kenan, S. (1983/2002). Narrative Fiction: Contemporary Poetics. London and New York: Routledge Taylor and Francis Group Press.
- Shedd, W.A. (1903). The Syrians of Persia and Eastern Turkey. Bulletin Of The American Geographical Society, XXXV(1). (Erişim) <http://www.jstor.org/pss/197537>, 11.01.20201.

- Surma Hanım. (2015). *Ninova'nın Yakarışı: Doğu Asur Kilise Gelenekleri ve Patrik Mar Şamun'un Katli* (4. Baskı). (M. Barış, Çev.). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Swartz, D. (2011). *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nun Sosyolojisi*. (E. Gen, Çev.). İletişim Yayınları.
- Schultze, E. M. and Papilloud, C. (2018). *Pierre Bourdieu and Relational Sociology*. F. Dépelteau (Ed.), *The Palgrave Handbook of Relational Sociology*, Palgrave Macmillan Publications.
- Şer, A. (2006). *Nusaybin Akademisi (Madraset Naşibin Al-Sahira)*. (N. Doru, Çev.). İstanbul: Yaba Yayınları.
- Todorov, T. (2002). *Imperfectgarden The Legacy of Humanism*. (Carol Cosman, Tran.). Oxford: Princeon Universty Press.
- Verheij, J. (2016). *Hakkâri, Batılılar ve Nasturiler: Hakkari'nin XIX. Yüzyıl Tarihi İle İlgili Avrupa ve Amerikan Kaynakları*. M. Adıyaman, Y. Kaplan, X. Sadini (Ed.), *Uluslararası Tarihte Hakkari Sempozyumu, Hakkari Üniversitesi Yayınları*, 2(1), 65-95.
- Wacquant, J. D. (2007). *Pierre Bourdieu: Hayatı, Eserleri ve Entelektüel Gelişimi*. Editörler: Güney Çeğin, Emrah Göker, Alim Arlı ve Ümit Tatlıcan. Ocak ve Zanaat: *Pierre Bourdieu Derlemesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Wigram, W.A. (2004). *İnsanlığın Beşiği-Kürdistan'da Yaşam*. (İ. Bingöl, Çev.). İstanbul: Avesta Yayınları.
- Yonan, G. (1999). *Asur Soykırımı: Unutulan Bir Holocaust*. (E. Sever, Çev.). İstanbul: Pencere Y

Emerîkê Serdar: Dengekî Cîyawaz di Edebîyata Kurdî ya Sovyetê da

Zülkûf ERGÜN¹

Emerîkê Serdar: Sovyet Kürt Edebiyatında Farklı Bir Ses

Öz

Sovyet Kürt edebiyatı farklı nedenlerden dolayı 1970'li yıllara kadar tek sesli bir edebiyat olarak etnik, ideolojik ve toplumsal bir anonimlik içinde üretilir. Bu genel temayülden farklı olarak Emerîkê Serdar yetmişli yıllardan Sovyetler Birliğinin nihayetine kadar üç öykü kitabıyla bu edebiyata yeni bir ses ve perspektif kazandırır. Bir yönüyle edebi geleneğinin sürdürücüsü olurken bir diğer yanıyla bu geleneğe yeni bir bakış açısı kazandırır. Eskinin izinde o da öncülerinin konularını ve mirasını işlerken onlardan farklı olarak propagandist bir dil kullanmaz ve şahsi bir bakış açısıyla konuları ele alır. Bunun yanısıra hem içerik hem de anlatı bakımından yenilenmeye giderek tek-anlatıcılı anlatıdan çok-anlatıcılı bir anlatıma, folklorik dilden şahsi bir üsluba, basit düğümlerden karmaşık düğümlere ve tanıdık olaylardan yeni olaylara yönelir. Bu makale bu değişimi ele almakta ve Emerîkê Serdar'ın Sovyet Kürt Edebiyatının özgün bir sesi olduğu sonucuna ulaşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Emerîkê Serdar, öykü, anlatı, anlatıcı, Sovyet.

Emerîkê Serdar: A Different Voice in Soviet Kurdish Literature

Abstract

For a several of reasons, Soviet Kurdish Literature emerged as a monophonic literature until the 1970s and was produced in an ethnic, ideological and social anonymity. But unlike the general direction, Emerîkê Serdar brings a new voice and perspective to this literature with his three books of stories from the seventies to the end of the Soviet Union. While he follows his literary tradition, he opens a new perspective to it. Although he mentions the themes and legacies of the past on the previous track, he does not use any propagandistic language other than them and addresses the previous topics with a personal perspective. On the other hand he

¹ Öğr. Gör. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, zxweshevi@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8784-56-36.

brings an innovation both in terms of content and in terms of narrate and takes important steps from singal narrator to multiple narrator, from a folkloric language to a personal style, from simple nodes of stories to complex nodes and from familiar types and events to new types and events. This article deals with this change and concludes that Emerîkê Serdar is a unique voice of Soviet Kurdish Literature.

Keywords: Emerîkê Serdar, story, narrative, narrator, Soviet

Kurte

Ji ber çendîn sedeman edebîyata kurdî ya Sovyetê heta salên 1970yî wek edebîyateke yekdeng derdikeve holê û di nav anonîmîyeke etnik, îdeolojîk û civakî da tê berhevanîn. Lê ji vê arasteya giştî cudatir Emerîkê Serdar ji salên heftêyî heta dawîya Sovyetê bi sê pirtûkên xwe yên çîrokên deng û riwangeheke nû tîne nav vê edebîyatê. Ji alîyêkî ve dibe dîjajoyê nerîta xwe ya edebî ji alîyê din ve bergeheke nû li ber vê nerîtê vedike. Li ser şopa berê, ew jî behsa mijar û mîrata pêşîyan bike jî ji wan cudatir zimanekî propagandîst bi kar naîne û bi riwangeheke şexsî berê xwe dide mijarên berê. Li alîyê din hem ji alîyê naverokê ve hem jî ji alîyê vegêranê ve nûgerîyekê pêk tîne û ji yek-vegêrîyê ber bi pir-vegêrîyê, ji zimanekî folklorîk ber bi şêwazeke kesî, jî girêyên sade yên çîrokên ber bi girêyên aloz û ji cure û rûdanên çavnas ber bi cure û rûdanên nû pêngavên girîng diavêje. Ev gotar vê guherînê berbiçav dike û digihîje wê encamê ku ji ber van taybetmendî û cîyawazîyan hêja ye ku mirov Emerîkê Serdarî wek dengêkî cîyawaz ê edebîyata kurdî ya Sovyetê bide nasandin.

Bêjeyên Sereke: Emerîkê Serdar, çîrok, vegêran, vegêr, Sovyet.

Extended Abstract

Soviet Kurdish literature emerged as a monophonic literature for a number of obvious reasons and has been produced on a defined line for a long time. The lack of a written tradition, the emphasis on folklore, ethnic trauma, ideological commitment and the dominance of the method of socialist realism make this literature revolve around social anonymity and emerge to a good extent as a homogeneous literature. Of course, when folklore, anonymity, ideology and the social order of literature come together the opportunity for alternative imaginations, individual images, different sounds and colours and the search for new expressions get a severe blow. It can be said that for these reasons Soviet Kurdish literature underwent an anonymous and ideological decline until the seventies, and writers of this period wrote parallel works. In such a context, Emerîkê Serdar (1935) wrote three books of short stories in the Soviet era with his first book *Destê Dê* (1974), later *Êdî Dereng Bû* (1979) and *Dengê Dilê* (1985). His books open a new path to Soviet Kurdish literature, different from previous stories and literary works. In our opinion, Emerîkê Serdarî's interest in criticism and writing critical articles leads him to read his literary point of view critically and try to produce a different kind of literature. Despite his innovative efforts, Emerîkê Serdarî did not completely abandon his literary vision. Therefore, although like his predecessors he discusses the topics such as folklore, Kurdish culture, the experience of

the Soviet Kurds, the comparison between the Revolution and the post-Revolution period, the tragedy of the World War II and the impact of the September Revolution on the previous track, unlike his predecessors, he distances himself from the clichés and propagandistic language to a good extent and writes more literary works with these former materials. In addition, it introduces some new topics and techniques into Soviet Kurdish literature that did not exist before. Interesting loves, motherly devotion, opposition to basic human emotions, inversion of some dominant perceptions, police and intriguing stories are some of the themes that emerge successfully for the first time in Emerîkê Serdarî's stories. But the strongest point of his stories is the psychological depth of the characters that was never seen in previous productions. Therefore, in the works before him the positive and negative characters of literary characters were presented in an ideological context and never departed from this role. However, the first time Emerîkê Serdarî draws attention to the deep feelings of literary personalities in Soviet Kurdish literature and thus creates a very strong emotional and psychological connection between the literary text and the reader. Emerîkê Serdarî's research and essays not only remain limited to content, but also include new translation techniques. It therefore takes important steps from single narrator to multiple narrators. Also, by volume one can say that in 96 stories of all his three mentioned books he includes 2 long stories (above 30 pages), 10 medium stories (between 10 and 30 pages), 29 short stories (between 1 and 10 pages) and 55 very short stories (between 1 sentence and 1 page). Especially under the title "Nexş û Nîgarên Hûr" for the first time in the Kurdish literature of the Soviet Union places very short stories and adds a new kind of stories in this literature. In addition to this, through the use of literary language, the emphasis on psychology and the creation of genuine literary images creates his own unique style and leaves his mark on authorship.

Destpêk

Edebîyata kurdî ya Sovyetê ji ber çend sedemên dîyar wek edebîyateke yekdem û yekreng derdikeve holê û heta demeke dirêj li ser xetêke dîyarkirî tê berhevanîn. Nebûna nerîteke nivîskî, giringîdana bi folklorê, travmaya etnîk, angajmana îdeolojîk û serdestîya rêbaza realîzma sosyalîst weha dikin ku ev edebîyat li dor anonîmîyeke civakî bizivire û heta radeyeke baş wek edebîyateke hevşêwe derkeve pêş. Bêguman dema folklor, anonîmî, îdeolojî û rêbaza civakî ya edebîyatê tîne bal hev derfeta xeyalên alternatîf, wêneyên takekesî, deng û rengên cîyawaz û lêgerîna derbirînên nû derbeke giran dixwin.

Mirov dikare bibêje ji ber van sedeman edebîyata kurdî ya Sovyetê heta salên heftêyî tûşî rijîbûneke anonîm û îdeolojîk dibe û nivîskarên vê serdemê berhemên hevterîb dinivîsin (bnr: Ergün: 2017: 645). Lê bi dawîbûna serborîya rêvebirîya totalîter a Stalînî, sivîkbûna rêjeyî ya guvaşên sîyasî û çêbûna sermîyaneke nivîskî rê li ber berhevanîna edebîyateke baştir xweş dibe ku kesekî mîna Emerîkê Serdarî (1935) bikare xwe ji vê monotonîyê rizgar bike û ji “çibûn”ê bêhtir berê xwe bide “çawabûn”ê. Ji ber vê cara pêşî bi pirtûka xwe ya *Destê Dê* (1974) û paşê jî bi pirtûkên xwe yên *Êdî Dereng Bû* (1979) û *Dengê Dilê* (1985) di serdema Sovyetê da sê pirtûkên çîrokên dinivîse² (bnr: Boyîk, 2012: 358; Xelîl, 2014: 79) û bi van pirtûkên xwe ji çîrok û berhemên edebî yên berî xwe cudatir rêçêke nû li ber edebîyata kurdî ya Sovyetê vedike. Bi raya me eleqedarîya Emerîkê Serdarî ya rexneyê û nivîsîna gotarên rexneyî dibe sedem ku nerîta xwe ya edebî bi çavekî rexneyî bixwîne û hewl bide edebîyateke cîyawaz berhem bîne.

Tevî hewldana xwe ya nûgerane, Emerîkê Serdar bi tevahî dest ji nerîta xwe ya edebî jî nakêşe. Ji ber vê li ser şopa berê, ew jî mîna pêşiyên xwe behsa mijarên folklor, çanda kurdî, serborîya kurdên Sovyetê, berawirdkirina serdema Şoreşê û piştî Şoreşê, trajedîya Şerê Wetenîyê (Şerê Cîhanê yê Duyem) û karîgerîya Şoreşa Eylûlê bike jî (1961-1970) ji pêşiyên cudatir heta radeyeke baş xwe ji klîşe û zimanê propagandîst dûr digire û bi van keresteyên berê berhemên edebîtir dinivîse. Ji bilî vê hin babet û teknîkên nû tîne nav edebîyata kurdî ya Sovyetê ku berê nebûn. Evînen balkêş, dilsozîya dayiktîyê, dijberîya hestên sereke yên mirovî, berevajîkirina hin têgihîştinên zal, çîrokên polîsî û entrikeyî ji van mijaran in ku cara pêşî di çîrokên Emerîkê Serdarî da bi awayekî serkeftî derdikevin pêş. Lê xala herî bihêz a çîrokên wî kûrahîya psîkolojîk a karakteran e ku di berhemên berê da qet nedihat dîtin. Lewra di berhemên berî wî da li dor karakterên erênî û nerênî kesayetên edebî di nav reşûspîtiyêke îdeolojîk da dihatin pêşkêşkirin û tu carî ji vê rola xwe dernediketin. Lê cara pêşî Emerîkê Serdar di nav edebîyata kurdî ya Sovyetê da bal dikêşe ser hestên kûr ên

² Emerîkê Serdar piştî hilweşîna Sovyetê jî li ser dahênana xwe ya edebî berdewam dibe. Di sala 2005an da Dewat Du Cara Kirin, di 2006an da Gundê Me, di 2007an da Hetanî Kengê, di 2008an da Heja Emirê dinivîse. Lê di vê gotarê da em dê tenê li ser çîrokên wî yên serdema Sovyetê rawestî.

kesayetên edebî û bi vî awayî di navbera deqa edebî û xwendevanan da veguhestineke hestî û psikolojik a pir bihêz çê dike.

Lêgerîn û ceribandinên Emerîkê Serdarî ne tenê bi naverokê ra sînordar dimînin, awa û teknîkên nû yên vegêranê jî li xwe digirin. Ji ber vê jî yek-vegêrîyê ber bi pir-vegêrîyê pêngavên bihêz diavêje. Herweha ji aliyê qewareyê ve jî mirov dikare bibêje ku ji nav 96 çîrokên xwe yên her sê pirtûkên navborî, cih dide 2 çîrokên dirêj (ji 30 rûpelan jortir), 10 çîrokên navîn (di navbera 10-30 rûpelan da), 29 kurteçîrokan (di navbera 1-10 rûpelan da) û 55 çîrokên gelek kurt (di navbera 1 hevok û 1 rûpelê da). Bi taybetî di bin navê “Nexş û Nîgarên Hûr”ê da cara pêşî di edebîyata kurdî ya Sovyetê da cih dide çîrokên gelek kurt û cureyeke nû ya çîrokan li vê edebîyatê zêde dike. Ji bilî vê bi rêya bikaranîna zimanekî edebî, giringîdana bi psîkolojîzmê û afirandina îmajên resen ên edebî şêwaza xwe ya taybetî diafirîne û muhreke xwe ya nivîskarîyê çê dike.

Di vê gotarê da em dê pêşî cih bidin wan taybetmendîyên çîroknûsîya Emerîkê Serdarî ku di gel pêşîyên wî hevbeş in lê di vê beşê da di gel hevbeşîyan em dê behsa cîyawazî û lêzêdekirinên wî yên li ser vê nerîtê jî berbiçav bikin. Paşê jî em dê behsa wan aliyên wî yên nûgerîyê bikin ku cara pêşî li ser destê wî di edebîyata kurdî ya Sovyetê da bi xurtî derdikevin pêş û dibin sedem ku ew jî nivîskarên berî xwe cuda bibe.

1. Li ser Şopa Nerîtê

Bêguman nûgerî hertim nayê manaya redkirina nerîtê û danîna rêçikeke nû ya sertaserî. Li ser şopa nerîtê jî carinan lêgerînên nûgerane tên encamdan ku dibin sedema bercestebûna cîyawazî û xweserîya nivîskarekî. Ev gelek caran bi temamkirina kêmasîyeke pêşîyan yan jî bi nişandana rûyekî din ê keresteyên berê xwe nişan dide. Temayên mîna berawirdkirina serdemên berî Şoreşê û piştî Şoreşê û Şerê Wetenîyê jî van babetan in ku berî Emerîkê Serdarî jî gelek caran dibin mijara deqên edebî û bi heman rêbaz û fonksiyonên hevbeş tên berhevanîn (bnr: Ergün: 2018). Ev babet ew çend di çarçoveyeke giştî da tên behskirin ku ev nêrîna giştî edebîbûna van deqan dixê bin guman û lêpîrsînê û ziman û şêwazeke yekreng û yekdeng tîne holê ku mirov nikaribe hest bi cîyawazîya şêwaza nivîskarekî bike. Lê Emerîkê Serdar rengê şexsî dide van babetan ku li ser destê pêşîyên wî rengêkî “folklorî serdemî modern” wergirtibû. Di temayên folklorîk û neteweyî da jî bal dikêşe ser rûdanên balkêş û trajîk û rengêkî edebîtir dide van mijarên pêşîyan. Bi vî awayî di çîrokên xwe yên herî angaje da jî wek pêşîyan zimanekî propagandîst bi kar naîne û cîyawazîya xwe bi xwendevanan dide hesandin. Bi vê têgihîştinê em dê di binbeşên jêrîn da hem cih bidin peyrewîya wî ya nerîtê hem jî taybetmendîyên wî yên cîyawaz berbiçav bikin.

1.1 Berawirdkirina Serdemên Berî Şoreşê û Piştî Şoreşê

Ji 1930î heta salên heftêyî di piraniya roman û çîrokên edebîyata kurdî ya Sovyetê da nivîskar berdewam rewşa panoramîk a kurdên êzîdî berbiçav dikin ku

ji ber zordarîya axa, beg û artêşa Romê ji welatê xwe direvin, bi arîkarîya ermenîyan û bi saya rûsan ji tevkujîyê rizgar dibin û bi avakirina Sovyetê jî digihîjin “bextewerîya jîyanê” (bnr: Ergün, 2018: 808-811). Ji ber vê nivîskar gelek caran bi guhnedana rûdaneke navendî, van rûdanên sedsalî di roman û çîrokên da dubare dikin. Emerîkê Serdar jî di du çîrokên xwe da cih dide vê mijarê û bi hindikî be jî dibe dûajoyê vê nerîtê. Di çîroka “Awazê Gundê Me”yê da nivîskar dixwaze di mînakê gundê vegêr-lehengê da guherînên di navbera rewşa berî Şoreşê û piştî Şoreşê da berbiçav bike. Herçend ji aliyê panoramîkbûnê ve bikeve bin karîgerîya qelsîya çîroknûsîya pêşîyên xwe jî ji nivîskarên din cudatir zimanekî propagandîst bi kar naîne û di vê xalê da cîyawazîya xwe nîşan dide.

Nivîskar bi armanca berbiçavkirina travmaya kurdên êzîdî û destnîşankirina dîroka wan a tişî êş li ser zimanê vegêr-lehengê xwe dîyar dike ku dîroka gundê wan ê biçûk ji sedsalî zêdetir e, şênîyên wî ji ber “zulma Roma Reş” revîne û xwe li vî gundî girtîye. Bi vî awayî dest bi vegêrana rûdanên 1918an dike ka çawa Romê hatîye ser gundê wan û li “Newala Ecelê” mirov kuştine. Lewra nivîskar vê rûdana giştî wek dîrok û bîra xwe ya etnîk li qelem dide û behskirina vê mijarê bi van gotinên jêrîn wek pêwîstîyekê dibîne:

De dilekî bîne vê yekê ji bîr bike! Na hezar carî na! Çawa tu nikarî xwe, dê û bavê xwe, pêşîyên xwe bîr bikî, wisa jî tu nikarî terîqê xwe yî derbasbûyî ji bîr bikî. Û ne jî lazim e ji bîr bikî, çimkî ew terîq alî te dike, wekî tu roja xwe yî îroyîn rast qîmet bikî, zanibî, ji ku tu gihîştî kî derê. Terîq bîra merivan e. Merivayî nikare bîra xwe winda bike an jî ji bîr bike (Êdî Dereng Bû, 49).

Emerîkê Serdar ji ber ku xwe dispêre nerîta edebî hin qelsîyên wê nerîtê di vê çîrokê da jî xuya dibin. Lewra di van berhemên panoramîk da gelek caran nivîskar guh nadin rûdaneke navendî û di çarçoveya temaya xwe da dîmenên cîyawaz tînin cem hev. Emerîkê Serdar jî ji bo nîşandana rewşa xirab a serdema berî Şoreşê çend dîmenên jîyana belengazane ya kurdên gundî tîne ber çavan ku peywendîyeke wan a konvansiyonel bi hev ra nîne. Di nav vê dîmena giştî da mirov di xanîyên wek koxan da rûdinin, ji ber sermayê di nav heywanan da radizin û ji ber nebûna ardûyî diqerisin û dimirin. Li hember vê rewşa kambax piştî Sovyetê rewşa wan diguhere, elektirîk, radyo û televîzyon tîne gundî, xelk avahîyên duqatî çê dikin, gundî erebeyan dikirin, kuçeyên gundî fireh dibin, xwendîgehên seretayî û navîn vedibin û jîyana wan xweş dibe. Mirov dikare bibêje çîroka herî qels a Emerîkê Serdar ev çîrok e lê dîsa jî asta propagandayê li gor berhemên berê gelek kême û ev jî amaje bi guherînekê dike.

Di çîroka “Rasthatin”ê da nivîskar vê carê bi rêya evîneke serînegirtî bi awayekî nerasterast rewşa berî Şoreşê û piştî Şoreşê berawird dike. Lê ji ber ku rengekî şexsî dide çîrokê mirov zêde hest bi şewaza propagandîst a nivîskarên berê nake. Lehenga çîrokê doktoreke jinebî ye û dema sibehekê dengê şoferê erebeya derdanê (çop) tê, bala wê diçe ser vî dengî û xwedîyê wî dengî dinase. Ji vir û pê da erebeya derdanê dibe beşeke giring ji jîyana wê, lewra jinebîyeke tenê

ye, ne zarok û ne jî kesûkarekî wê heye. Bi vî awayî ev dengê nas û hatina erebeyê kelecaneke dixe nav jîyana wê ya yekreng. Nivîskar hem ji bo vegêrana serborîya wan û hem jî ji bo bi rêya van kesan du serdemên cuda berawird bike bi teknîka paşdebirinê vedigere salên şerî ku bavê doktora jinebî jî alfiyê eskerên Romê ve tê kuştin û ew jî di duwazdeh salîya xwe da di gel dêya xwe ji çemê Erezê derbaz dibin û xwe li mala dewletîyekî digirin.

Li mala dewletî bi nanozikotîyê dixebitin û bi avrîya ber wan xwe têr dikin. Doktora ku wê demê keçeke ciwan e bi hesteke kûr bi kurê delalî yê dewletî ve tê girêdan lê li hember vê, kurê çelaqe yê malê dilê wê dişikîne û wê biçûk dixe. Ji ber ku armanca nivîskarî ne propaganda ye zêdetir berê xwendevanên xwe dide ser hestên keçikê û bi awayekî hostayane rewşa wê ya derûnî vediguhêze. Loma jî em ji peyameke sîyasî zêdetir rastî çîroka keseke dilşikandî tên. Ev helwest bi gotina nivîskarî keçikê di carekê da mezin dike û keçik fam dike ku di navbera wê û kurê dewletî da ferqeke mezin heye. Lê piştî salekê ew gund dikeve bin hikmê Sovyetê û rewş bi tevahî diguhêze. Nivîskar vê guherînê weha berbiçav dike: “Her tişt ji hîm ve hat guhastin. Dergeyê xêr û xweşîyê, bextewarîyê li ber kesîb, mihaciran vebû, ew bûn xwedî û xudanên gund. Zûtirekê di gund de mekteb vebû. Qîzîk çû mektebê, xwend, hînî xêr û şera dinyayê bû” (Êdî Dereng Bû, 96). Li ser vê, du jûrên mala dewletî didin dê û keçê, piştî demekê dewletî mala xwe bar dike û keçik jî dixwîne û dibe doktor. Dîyar e, piştî çend salan mala dewletî feqîr dikeve û kurê wan ê delalî jî li ser erebeya derdanê di rewşeke xerab da dijî.

Tevî ku nivîskar di mînaka evîneke şikestî da du serdemên cîyawaz berawird dike bi van gotinên doktora jinebî çîrokeke şexsî jî tevî wê dike û hêza wê ya edebî bilindtir dike: “Rol hatibûn guhastin, çimkî dewran jî hatibû guhastin. Sewdayê digot, belê, rêya kedxwîr û miftexwîrên wê çaxê gotî wisa bûya. Lê kambaxê dil li ser fikreke mayîn e; qenc e, xerab e, hezkirîyê te yî pêşin e” (Êdî Dereng Bû, 98). Bi vî awayî nivîskar di berawirdkirina serdemên berî Şoreşê û piştî Şoreşê da rêbazeke nû diceribîne û taybetmendiyên her du serdeman di mînaka jîyana du kesan da berceste dike û zordarîya Romê, xirabiyên serdema feodal û qencîya Sovyetê jî nerasterast wek foneke vê çîroka kesî vedigêre ku ev bêhtir li ruhê edebîyatê digunçe.

1.2. Karîgerîya Îdeolojîya Neteweyî

Çawa ku di xebatên me yên berê da jî hatîye destnîşankirin heta salên şêstî di nav kurdên Sovyetê û edebîyata wan da hejmûna îdeolojîk a Sovyetê serdest e û welat ji bo wan Sovyet e (Ergün: 2017) lê di salên şêstî da ji ber karîgerîya Şoreşa Eylûlê hizra kurdîyê di nav kurdên Sovyetê da belav dibe (Reşîf, 2012: 209) û ji vir û pê da di honana berhemên edebî da îdeolojîya neteweyî jî dibe çavkanîyeke giring a dahênanê. Ji ber vê di hin çîrokên Emerîkê Serdarî da jî em rastî karîgerîya vê îdeolojîyê tên. Di çîroka “Dê”yê da Mêrgesora ku navenda rûdanên çîrokê ye wek “gundekî Kurdistanê” tê binavkirin û herwek di çîroka “Xerîbo”yê da jî tê dîtin zimanê kurdî dibe xem û hestiyarîyeke berbiçav a kesayetên edebî.

Ji bilî van amajeyên giring Emerîkê Serdar di du çîrokên xwe da rasterast li ser Şoreşa Eylûlê jî radiweste. Di çîroka “Çîyayan Mizgînî Dane Çîyayan”ê da bi şêwazeke helbestî behsa vê şoreşê dike. Ewrên reş ên ku di destpêka çîrokê da behsa wan tê kirin wek hêmaya serdestîya dagirkeran û vedana birûsk û barana tavîya teyrokê jî wek sembola berxwedanê îlham didin şerê lisererdê, loma jî şervanên azadîyê ji bo belavkirina tarîftîya dagirkerî û “azabûna Kurdistanê” têdikoşin (Destê Dê, 78). Di çîrokê da tê dîyarkirin ku hêsîrên dayikan û berxwedana şervanan pêla azadîyê gur dikin û vê carê şerê li erdê digihîje asmanan. Ji ber vê piştî berxwedanê ewrên reş ên asmanan belav dibin û keskesora kurdewarî derdikeve. Nivîskar nûçeyên serkeftina Şoreşê bi van gotinan derdibire: “Çîyayan mizgînî dan çîyayan. Dilikê min berî hemûşkan pê hesîya, dengê zara tezebûyî ket guhê min. Wê şevê ta sibeyê ji şabûnan xew neket çavên min” (Destê Dê, 78).

Di çîroka “Dudu Bûn”ê da jî mijar Şoreşa Eylûlê ye. Vegêrê kesê sêyem dîyar dike ku di sala 1963yan da kurdên Kurdistanê Îraqê li dijî dewletê serî hildidin û mezin û biçûk dibin pêşmerge. Ji ber vê jî çîroka xwe li ser şerekî pêşmerge û artêşa Îraqê ava dike ku tê da pêşmergeyên Kurdistanê bi qehremanî li ber xwe didin. Di çîrokê da du tank û hin eskerên Îraqê derdikevin operasyonê û dema pêşmerge wan dibînin dest bi amadekarîyên şerî dikin. Bervajî çîrokên wî yê din vegêrê vê çîrokê herwek vegêrên nivîskarên berî wî alîgir e û dema behsa eskerên Îraqê dike wan dişibîne ajalên devheram: “... devê xwe yî heram dikirin ava wê kanîya zîyaretî û vedixwarin. Têr vexwarin, mînanî pezê bikeve korîyê, bi ser hev de nixifîn” (Dengê Dil, 128).

Ji bo ku bibe nîşaneyê vê berxwedana neteweyî vegêr li ser du pêşmergeyên xort zûr dibe ku ji heman gundî ne. Van her du pêşmergeyan salekê di artêşa dijmin da li ser tankan eskerî kirîye û dema serhildan dest pê dike dergistîyên xwe li dû xwe dihêlin û beşdarî hêzên pêşmergeyan dibin. Ji ber vê dema fermanîyê pêşmergeyan dibêje divê du kes bi dilxwazî biçin tankan bi dest bixin, herçend hemû pêşmerge bi yekdengî derkevin pêş jî her du heval dîyar dikin ku ew dizanin wan biajon û vê erka metirsîdar digirin ser xwe. Di encamê da her du pêşmergeyên ciwan diçin tankan bi dest dixin, nivê eskerên dijmin dikujin û bi qehremanî canê xwe ji dest didin. Bi saya vê qehremanîya wan jî eskerên dijmin yê mayî dişikîn û ji meydana cengê direvin.

Dîyar e, Emerîkê Serdar jî wek arasteya serdema xwe heta radeyekê dikeve bin karîgerîya îdeolojîya neteweyî û dema behsa temayên weha dike pêgîrîya xwe bi awayekî aşkera derdibire ku ev jî yek ji şopên nerîta edebî ya kurdên Sovyetê ye di çîrokên wî da.

1.3. Sûdwergirtin ji Çavkanîyên Folklorîk û Îdealîzekirina Çanda Gelêrî

Şevbihêrk û çîrokbêjî di vegêrana çîrokên gelêrî da xwedî giringîyeke taybetî ne û di berhemên edebîyata kurdî ya Sovyetê da jî cihekî wan ê dîyar heye. Emerîkê Serdar di du çîrokên xwe da rûdanê li ser şevbihêrkên kurdewarî

ava dike û di navbera çîrokbêjî û çîroknûsîya xwe da girêdanê çê dike. Di çîroka “Se”yê da vegêr-leheng behsa şevbihêrkên gundê xwe dike ku bavê wî di payîz û zivistanan da diçe şevbihêrkan û heta derengîya şevê nayê. Ew jî rojekê bi bavê xwe ra diçe odeya herî mezin a gundî ku mala Apê Cimşîdî ye. Çîrok li ser axaftinên vê şevbihêrkê tê avakirin. Çar pênc kes behsa se û dêlikan dikin û her yek ji wan jî li ser baqilîya wan çîrok û serborîyên xwe dibêjin. Di dawîyê da vegêr-leheng behsa xweşîya gotinên wan şevbihêrkan dike û dibêje: “Lê sed yazix, her tenê ev ên han di bîra min de mane” (Êdî Dereng Bû, 191).

Di çîroka “Tirs”ê da jî cih odeya Apê Cimşîdî ye. Vegêr bi awayekî serkeftî dîmeneke tîpîk a şevbihêrk û odeyên kurdewarî tîne ber çavan ku tê da behsa gornepişikan tê kirin. Di vê şevbihêrkê da dema kesek diaxive, yên din mit guhdarî dikin. Mezin li cihên bilind û xort û zarok jî li cihên nizm rûniştî ne. Pêşî Apê Bedo çîroka xwe û gornepişikan dibêje û serborîya wî bala guhdaran dikêşe. Piştî wan Sefo dest pê dike û her kes li bendê ye ew jî çîrokeke balkêş bibêje lê Sefo tiştêkî li ser gornepişikan nabêje û di dawîyê da dibêje “ez hatim, hatim, gihiştîme malê” (Dengê Dil, 14). Her kes pê dikene û heta dimire jî gundî qerfên xwe pê dikin.

Emerîkê Serdar ne tenê cih dide mijarên folklorîk, carinan di hin çîrokan xwe da şêwaza vegêrana çîrokbêjîya gelêrî jî peyrew dike û ji alîyê zimanî ve jî dikeve bin karîgerîya çîrokbêjîya gelêrî. Di “Mala Mêran Neketî”yê da vegêran bi bêjeya “Dibêjin...”ê dest pê dike (Destê Dê, 49) ku ev derbirîn anonîmîya folklorîk sembolîze dike. Jixwe çîrok jî ji du paragrafan pêk tê ku di navbera wan da girêdaneke konvansiyonel nîne. Di paragrafa pêşî da pesnê dijminê merd tê dayîn û di paragrafa duyem da jî bavek dema dibîne kurê wî di şerê neyarên xwe da ne ji piştta xwe, lê ji sîngê xwe gule xwarîye vê wek nîşaneyê wêrekîya kurê xwe dibîne û pê şanazî dike.

Di çîroka “Esmer”ê da jî em rastî vê şêwaza folklorîk tên. Jixwe nivîskar li tenişt sernavê çîrokê di nav kevanekê da dîyar dike ku çîroka xwe (Ji Cimetê) vediguhêze. Loma jî çîrok “bi gotina gotîyan, mêr û jinek hebûne”yê dest pê dike (Êdî Dereng Bû, 192) û bi gotinên mîna “Bila êdî Esmer di wê bîrê de bimîne, bi wê û dîwaran malek xweş, em bêne ser Ahmed”ê (Êdî Dereng Bû, 193) jî vê şêwaza folklorîk didomîne. Ev jî nîşan dide ku nivîskar hem ji alîyê naverokê hem jî ji alîyê şêwazê ve xwe dispêre çîrokbêjîya gelêrî. Jixwe naveroka çîrokê jî vê teyîd dike. Lewra Esmera jiina Ahmedî ew çend şerûd û zimandirêj e ku ne tenê Ahmed, mar jî jê bêzar dibe û di dawîya çîrokê da dema behsa wê tê kirin mar dev ji peymanê xwe û Ahmedî berdide û ji wî welatî direve û êdî kes marî nabîne.

Emerîkê Serdar mîna pêşîyên xwe bi çanda xwe ya gelêrî ve gelek girêdayî ye û alîyên qenc ên vê çandê îdealîze dike. Dawet yek ji van adetên e ku ji bo gundîyan herwek festîvalekê bi rê ve diçe û bi rêya wê hemû gundî şahî dikin. Lewra bi gotina nivîskarî “daweta malekê” be jî ev dibe “şabûna gundekî” (Destê Dê, 35). Ji ber vê di çîroka “Dawet Bû...”yê da dema li gundî li gor adetên kurdewarî dawet dest pê dike Cindîyê ku nexweş e û li ber mirinê ye, şîret li

Emerê kurê xwe dike ku eger bimire heta daweta cîranên wan neqede divê ji kesî ra nebêjin. Bi rastî jî weha dibe û Emer tevî ku nûçeya mirina bavê xwe jî werdigire, vê aşkera nake û dilê wî bi xeman tijî be jî vê ji kesî ra nabêje. Piştî temambûna dawetê li gundî rûdana mirina Cindî belav dibe ku du roj in mirîye û malfiyên wan ji kesî ra negotîye. Bi vî awayî nivîskar bi çîrokeke balkêş giringîya dawetên kurdewarî nîşan dide û hêz û karîgerîya wê berbiçav dike (Destê Dê, 34-41).

Di çîroka “Du Caran Bûk Siwar Kirin”ê da jî em rastî rûdaneke weha tîn. Dîsa li gundekî dawetek heye ku ji her aliyê ve daweteke tîpîk a kurdewarî ye. Wekîlê zava tekaneyê dê û bavê xwe ye. Piştî bûkê tînin, Wekîl bi erebeyê diçe pey hevalên xwe û di rê da qeza dike û dimire. Herçend piştî demekê nûçeya qeza û mirina kurê wî jê ra tînin jî bavê zavayî ji bo xatirê kêfa gundîyan dawetê xirab nake. Li hember vê fedakarîyê bûk jî bi heman awayî naçe mala bavê xwe, salekê xizmeta xezûr û xesûya xwe dike û ew jî wek keça malê, wê didin mêrekî dîn û wê wek keça xwe qebûl dikin (Êdî Dereng Bû, 101-121).

Aşkera ye ku Emerîkê Serdar bi van çîrokan dixwaze hêza çanda kurdî nîşan bide û nerasterast dîyar bike ku girêdana bi vê çandê mirovan çend bihêz û mezin dike. Mîna dawetan, kilam jî di nav vê çanda gelêrî da xwedî giringîyeke taybetî ne. Nivîskar di çîroka “Wê Şevê...”yê da dema ji radyoyê dengê zirneya serketina dijmin dibihîze û dilteng dibe kesek telefonî wî dike û di telefonê da bi guhdarîkirina kilama “Salîho” û “Gidî lo-lo”yê yên Eyşe Şana dengbêj aram dibe (Êdî Dereng Bû, 145-146). Bi vê îmajê nivîskar kilamên kurdî wek dermanê kulên kurdan dide zanîn û dîsa hêza çanda kurdî dupat dike.

1.4. Çîrokên Şerê Wetenîyê

Temaya Şerê Wetenîyê³ berî Emerîkê Serdarî di edebîyata kurdî ya Sovyetê da li dor angajmana îdeolojî û nasnameya Sovyetê tê behskirin. Herçend Emerîkê Serdar di çîrokên xwe yên weha da nerasterast bi vê angajmanê ve girêdayî bimîne jî vê klîşeyê dişikîne û bêhtir aliyê şexsî yê şerî û karîgerîya wî ya li ser mirovan berbiçav dike. Jixwe ev rêbaza sereke ya şexsîkirina temayên civakî ya Emerîkê Serdarî ye ku wî ji pêşîyên wî cuda dike. Li aliyê din nivîskar ji ber ku bavê xwe di vî şerî da ji dest dide Şerê Wetenîyê ji bo wî bêhtir bi aliyê xwe yê trajedîya şexsî derdikeve pêş. Ji ber vê bi awayekî berfireh li ser vê mijarê radiweste û di her pirtûka xwe da bi çend çîrokan behsa karîgerîya vî şerî dike.

Ji ber ku trajedî û hestiyarî hêrî zêde bi rêya hestên dayiktîyê berceste dibin Emerîkê Serdar di çend çîrokên xwe da dayikan dike navenda rûdanan û bi rêya wan trajedîyên şerî berbiçav dike. Di “Çavê Dê li Rêya Kur Bû”yê da mîna gelek dayikên gundî çavê Dayika Henê jî li rêya Ezîzê kurê wê ye ku tekaneyê malê ye. Dayika Henê ew çend bi hesret li benda wî ye ku carinan qeretûyê Ezîzî tê ber çavên wê, ew jî bê hişkî ber bi rê ve diçe pêşîya Ezîzê xwe lê her carê jî tê

³ Kurdên Sovyetê “Şerê Wetenîyê” ji bo Şerê Cîhana Yekem bi kar tînin ku ji bo tevahiya Sovyetê dibe şerê man û nemanê.

xapandin û têdigihîje ku tiştê dîtîye ne kurê wê ye. Ji ber vê hesreta dilsoj, Dayika Henê nexweş dikeve û di halê nexweşîyê da jî her çavên wê li rêya Ezîzî ye. Ji ber vê bi çavên vekirî dimire û heta gundîyekî di şûna Ezîzî da destê xwe nade ser çavên wê çavên Henê nayên girtin (Destê Dê, 33).

Di çîroka “Namebir”ê ya *Êdî Dereng Bûyê* da nivîskar dîsa li ser hestên dayikekê zûr dibe. Şamil jî mîna Ezîzê çîroka navborî yekî bi tenê yê dêya xwe ye û çûye enîya şerî. Xezala dêya wî jî bo xatirê vegera biselamet a kurê xwe her hefte nanê germ derdixe û arîkarîya belengazan dike. Hertim çavên wê li rêya nameyên kurê wê ye. Ji ber vê dema nameyên kurê wê dereng dikevin, tirs dikeve dilê wê. Rojekê piştî derengketinê dema nameya kurê xwe werdigire ji ber kêfxweşîyê qurbanekê dide serjêkirin û li gundîyan belav dike. Li dû vê rûdanê du nameyên din ên Şamilî tên lê piştî demekê dîsa name ji nişkê ve tên birîn û çavên Xezalê jî li rêya nameyan diqerime. Li ser vê, ji xeman nexweş dikeve û her ku diçe nexweşî lê giran dibe. Rojekê nameya mirina Şamilî tê lê Temoyê namebir nikare vê rastîyê ji Xezalê ra bibêje û Xezal bi vê kulê dimire.

Emerîkê Serdar di vê çîrokê da di gel hestên dayikekê hestiyarîya Temoyê namebir jî dike navenda zûrbûna çîrokê. Lewra Temoyê ku milekî xwe di şerî da ji dest daye û li ser pêşniyaza serokê kolxozê dest bi karê namebirîyê dike di nav enîya şerî û gundî da girêdanake balkêş çê dike. Mirov dikare bibêje ku Temo dibe sembola êşa şerekî xedar û vê, di derûna xwe da hîs dike. Loma jî ji destnivîsa ser nameyan têdigihîje ka kîjanî “kaxeza reş” e û heta ji destê wî bê nameyên weha dereng dixê û ji dilê wî nayê van nameyan bide xwedîyên wan. Temo dema bi rûdaneke weha nebixêr dihesse nexweş dikeve, birînên wî diêşin û çend rojan dikeve nav cihan. Lê berevajî dema di rojnameyê da nûçeyeke xweş hebe bi lez di nav gundî da belav dike û xwedîyê wan kesan jê agahdar dike. Bi vî awayî Temo dibe hilgirê xema hemû gundîyan û barê giran ê şerî. Ji ber vê dema nûçeya mirina Şamilî dibihîze bi qasî Xezalê ew jî li ber dikeve. Loma jî naveroka nameya mirina Şamilî ji Xezalê ra nabêje û dema Xezal dimire nameya mirina wî datîne ser sîngê wê. Ji ber vê hestiyarîya wî, ber bi dawîya şerî Temo ji taqet dikeve, nexweş dikeve û ew jî dibe yek ji şehîdên vî şerî. Jixwe çend sal paşê dema li gundî ji bo bîranîna şehîdên wî gundî monoment tê çêkirin navê Temoyî piştî navê Şamilî di nav listeya şehîdan da tê nivîsîn.

Di çîroka “Xerîbo”yê da zûrbûn li ser hestên bavekî ye ku diçe enîya şerî. Bekirê Teyo; pîredê, jina xwe ya bûkîn û kurê xwe yê biçûk di malê da dihêle û berê xwe dide şerî. Jin û mêr nameyan ji hev ra dişînin lê ji bo dil bidine hev yek ji wan jî rastîya tehl a jîyana şerî aşkera nake. Şer bi dawî dibe û kaxeza windabûna Bekirê Teyoyî digihîje malbata wî. Di rastîyê da Bekir di şerî da dikeve destê hêzên dijîminî û ji artêşa Sovyetê qut dibe. Dema şer diqede mîna dîlên din ew jî dikeve destê hêzên Amerîkayê lê amerîkayî nahêlin dîl xwe bigihîjînin Artêşa Sor û tirsê dixin dîlên wan ku eger vegerin dê ji alîyê Sovyetê ve ji bo Sîbîryayê bèn sirgûnkirin. Bekir jî ji gotina wan bawer dike û venagere welatê xwe. Ji wê rojê û pê da jî ji welatekî diçe welatekî din û di dawîyê da li welatekî bi cih dibe.

Herçend Bekir nameyan ji malbat, gundî û nasên xwe ra bişîne jî ji wan tu bersivêkê wernagire. Piştî demekê ji malbata xwe hêvî dibire, dizewice û du keçên wî çê dibin. Ne jin ne jî keçên wî bi zimanê wî nizanin û Bekir di mala xwe da dibe wek xerîban. Lewra ne li malê ne jî li bajêr kes nîne ku bi zimanê wî pê ra biaxive. Ji bo vê gelek caran derdikeve derve û heta diweste xwe bi xwe bi kurdî diaxive. Di rewşeke weha da rojekê hevalê wî jê ra rojnameyekê tîne û dîyar dike tê da behsa pêşketina milletê wî dikin di nav “Tifaqa Sovêtîyê” da. Ev kelecanekekê di dilê wî da çê dike û bi arîkarîya vî hevalê xwe navnîşana pêla radyoya kurdî ya welatê xwe werdigire. Bekir dema dengê “Yêrêvan xeber dide”yê dibihîze dike zarîni û ev rûdan jîyana wî bi tevahî diguherîne. Êdî her roj di saeta nûçeyan da radyoya xwe digire û bi tena serê xwe lê guhdarî dike. Herçend ji jin û zarokên xwe bixwaze biçin welatê wî jî nikare vê bi wan bide qebûlîkirin. Loma jî êdî bi rêya radyoyê birîna xwe ya welatî derman dike.

Rojekê dema li radyoyê guhdarî dike, navê “xebatçiyê ulmî yî sere Avasê Bekir” derbaz dibe û ev yek, gumaneke mezin dixê dilê wî ku ev kurê wî be. Bekir vê ji hevalê xwe ra dibêje û biryar didin ku di derbarê Avasê Bekir da ji radyoya Yêrêvanê ra nameyekê binivîsin. Bekir bi kelecaneke mezin li benda bersiva nameyê ye. Piştî demekê Avas bi destê xwe bersiva nameyê dinivîse û dema Bekir nameyê dixwîne dizane ev kes, kurê wî ye û ji kelecane divirvire erdê û heta doktor tînin ser, dimire. Gotinên wî yên dawî ev in: “Şikir... Avasê... min heye... Ê, bi qurbana kurê xwe me” (Êdî Dereng Bû, 34). Lê kesên dora wî nizanin bi zimanê xwe çî gotîye. Bi rastî jî ev çîrok herwek çîrokên din ji bo destnîşankirina trajedîya şerî çîrokeke gelek serkeftî ye û bi tevn û rûdana xwe jî tişteki nû ye di edebîyata kurdî ya Sovyetê da.

Di çîroka “Dengê Dil”ê da jî em rastî çîrokeke trajîk a şerî tînin. Di vê çîrokê da jî nivîskar li ser hestên dayik û kurekî zûr dibe ku ji ber Şerê Wetenîyê destên wan ji hev bûne û piştî salan li nexweşxaneyekê rastî hev tînin. Eslan di nexweşxaneyekê da doktor e û bavê du zarokan e, her dema di ber sêwîxaneyê ra diçe bêkesî û rojên wî yên sêwîxaneyê tînin bîra wî. Rojekê jineke nexweş a bi navê Gulê tînin cem û her du jî bi hesteke xerîb bi hev ve tînin girêdan. Her du jî çend rojan li hev difikirin û di dawîyê da Gulê ji hin nîşane û pirsyaran têdigihîje ku ev kurê wê ye wînda ye. Lewra Gulê berî Şerê Wetenîyê bi Ezîzê dildarê xwe ra radize⁴ û berî ku bizewicin şer dest pê dike. Ezîz di şerî da dimire û Gulê jî ji ber guvaşa adetên civakî kurê xwe li nexweşxaneyekê dihêle û direve.

Gulê piştî nexweşxaneyê û nasîna Eslanî ji kesî ra tişteki nabêje û her ku diçe rewşa wê xerab dibe, dema li ber wê behsa doktoran dikin li hev digere û nizanê çî bike. Ji ber vê rûdanê êdî guh nade zarok û neviyên xwe jî. Gulê difikire ku nameyekê ji Eslanî ra bişîne û rastîyê jê ra bibêje lê mîna berê dîsa ji ber adetên civakî nikare vê daxwaza xwe bibe serî. Nexweşîya wê her ku diçe lê girantir dibe û çend doktoran bînin ser wê jî kes jê fam nake û ew jî di derbarê êşa xwe da ji

4 Di edebîyata kurdî ya Sovyetê cara pêşî di vê çîrokê da sehneke pevşabûna jin û mêrekî tîne nîşandan (bnr: Dengê Dil, 97).

kesî ra tişteki nabêje. Berî mirina xwe bi du rojan nameyeke bênav dide neviya xwe da ku bişîne posteyê û şîret lê dike ku tişteki ji kesî ra nebêje. Di vê nameyê da ji Eslanî ra dibêje ku navê bavê wî Ezîz e, bavê wî yekî baş bûye û di şerî da mirîye. Piştî çîroka bûna wî jê ra rave dike sedema terikandina wî bi şerî û bi adetên civakî yên xirab ve girê dide. Bi vî awayî Emerîkê Serdar hem wek pêşiyên xwe dijayetîya adetên civakî yên xirab dike hem jî karîgerîya şerî di mînaka çîrokeke diltezîn da berbiçav dike. Bi vê yekê angajmana polîtîk di nav kirasekî edebî da vedişêre ku ev rêbaz berî wî nebû û pêşiyên wî ji bo armancên polîtîk gelek caran guh nedida estetîka edebî.

2. Hewldanên Nûgerîyê

Emerîkê Serdar ji bilî vejandina keresteyên nerîtî di çarçoveyeke nû û xweser da; ji aliyê vegêran, ziman, şêwaz, vêkxistin (fiction) û ceribandina cureyên nû yên çîrokê da jî ber bi nûgerîyê pêngavên bihêz diavêje. Mirov dikare bibêje ku ev aliyê wî dibe sedem ku tema û keresteyên nerîtî li ser zimanê wî renegekî cîyawaz wergirin û xwe bi xwendevanan bidin xwendin û ecibandin. Ev jî wê angaştê formalîstên rûsî careke din dipeyîtîne ku edebîyat “edebîtî” ye (Eyhenbaum, 2010: 37) û eger naverokeke kevin jî bi kirasekî nû bê pêşkêşkirin dê wek tişteki nû xuya bike û di bazarê da ji xwe ra kiryar bibîne. Di binbeşên jêrîn da em dê li ser vî aliyê Emerîkê Serdarî hûr bibin ku cîyawazîya nivîskarîya wî baştir ron dikin.

2.1. Pir-vegêrî

Heta Emerîkê Serdarî mirov dikare bibêje ku vêgareneke yekdeng a edebîyata kurdî ya Sovyetê heye. Nivîskarên berî wî rola vegêranê didin vegêrê kesê sêyem û bi rêya vî vegêrê alîgir (bnr: Wood, 2010: 18) bala xwendevanan dikêşin ser cîhana reşûspî ya îdeolojîyên zal ên serdema xwe (Ergün, 2018: 137-138). Li aliyê din ev vegêr jî cîhana navxweyî ya takekesan zêdetir rewşa panoramîk a serdemê vedigêrin û ji takekesan zêdetir bala wan li ser dîyardeyên derekî û civakî ye. Ji ber vê di berhemên wan da tevgerên navxweyî lawaz in û kesayetên edebî nikarin ji rola xwe ya tîpên civakî derkevin û tu carî nagihîjin asta karakterên serbixwe. Ev jî berevajî pîvanên edebîyateke serkeftî ya serdemî ye (bnr: Cohn, 2008: 19).

Tevî ku Emerîkê Serdar ji nav 96 çîrokên xwe di 43 çîrokan da cih dide vegêrê kesê sêyem jî ji pêşyan cîyawaztir ji ber ku girîngî dide psîkolojîya kesan heta radeyeke baş vegêrê kesê sêyem ji angajmana îdeolojîk rizgar dike û cîhana navxweyî ya karakteran derdixe pêş. Jixwe bi gotina Cohnî cîyawazîya berhemên vêkxistî (fictional) di wê yekê da ye ku nivîskar bikarin çawanîya hizirîna hişekî din û hestpêkirina bedeneke din nîşanî xwendevanên xwe bidin (2008: 16). Bêguman ev jî bi çendîn stratejîyên cîyawaz ên vegêranê pêk tê. Bi vê armancê Emerîkê Serdar ji bo nîşandana hest û hizrên karakterên xwe di vegêrana kesê sêyem da ji psîko-vegêran, monologa jêgirtinî û monologa vegêranî sîd werdigire û berê

vegerê sêyem dide dil û derûna karakterên xwe û ji vî alîyî ve arasteya edebîyata kurdî ya Sovyetê diguherîne.

Psîko-vegêran ji gotara vegêrî pêk tê ku di derbarê hişê karakteran da ye (Cohn, 2008: 26). Di psîko-vegêranê da vegêrê kesê sêyem bi awayekî kûr li ser karakteran zûr dibe û hizir û hestên wan ji bo xwendevanan ron dike. Di çîroka “Serhatîya Hubekê” da dema bavê wê bi evîna Sêvê dihese nivîskar bi rêya psîko-vegêranê bi awayekî serkeftî tirs û şayîşa karaktera xwe berbiçav dike ku seranserî şevê di nav xewn û hişyarîyê da diçe û tê û serê sibehê jî ji xwe diçe û dibêjin qey mirîye. Bêguman ji bo rewşeke weha giran stratejîya herî guncaw a vegêranê psîko-vegêran e û nivîskar bi van gotinên jêrîn vê yekê, bi awayekî serkeftî pêk tîne:

Carinan qeretû dihatin ber çavan, careke mayîn beta vedibûn. Li ber guhên wê gujegu jî bû, dev lê ziwa bûbû. Wisa westîyayî yî kesirî bû, wekî taqet nedikir destê xwe bihejîne. Ditami jî, çavên wê xweber dihatin girtin û wê êmanekî texmîn dikir, wek tu yê bibêjî ketîye nava aveke gur û hêdî-hêdî niqoyî binî dibe. Dixwest bike qarîn, bike hewar, lê dengê wê dernediket û hêdî-hêdî niqo dibû... Niqo bû, niqo bû hetanî êdî ne tiştêk texmîn kir, ne jî tê derxist... (Destê Dê, 26).

Dîyar e, di psîko-vegêranê da em dengê karakterê nebihîzin jî vegêr bi kûrahî dikeve nav dil û derûna wê, rewşa wê ya xirab a şeveke temam bi gotinên sift kurt dike û êş û tirsê wê bi awayekî parzûnkirî pêşkêşî xwendevanan dike. Jixwe xala herî raser a psîko-vegêranê di wê yekê da ye ku bi gotina Cohnî vegêr hizrên hişmendane yên karakterekî ku nikare bi başî derbibire ji wî baştir rêk dixê û jîyana wî ya ruhî ya dernebirî û şêlû ji wî baştir nîşan dide. Lewra di psîko-vegêranê da tiştên ku karakter nizane çawa bi lêv bike bi gotinên vegêrekî zana tîn pêşkêşkirin (2008: 58). Li vir jî Sêvê di rewşeke weha da ye ku ew bixwe nikare rewşa xwe rave bike û pêwîstîya wê bi vegêrekî xweşbêj û zana heye ku bibe nûnerê wê û êşa wê derbibire.

Ji bo nîşandana cîhana navxweyî ya karakterên edebî cihekî giring ê monologê heye ku bi çendîn awayan derdikeve pêşberî me. Di monologa jêgirtinî da vegêrê sêyem di nav gotara xwe da cih dide gotara karakteran û du gotar bi hev ra tînin dîtîn. Di vir da gotinên karakteran yan rasterast bi hin îşaretên taybetî (dunik, kevan, nivîsîna îtalîk) yan jî nerasterast tînin derbirîn. Di çîroka “Dengê Dil”ê da nivîskar van her du cure monologên jêgirtinî jî bi kar tîne ku li jêr hatine pêşkêşkirin:

Eslan westîyayî bû, qe nedixwest ji cîyê xwe rabe. Xwe ker kir, caba xwişka doxtorîyê neda û xêlekê rûniştî ma. Paşê fikirî, wekî qewm û pismamên nexweşê niha li hêvîya wî ne. Tevzîyek da xwe û ji cî rabû, ber bi dêrî ve çû (Dengê Dil, 75).

Lê careke mayîn poşman bû. “Gerekê min wê çaxê bipirsîya, -xwe bi xwe fikirî, - niha êdî ne cî ye.” Lê wî jî nizanîbû ji bo çî, gelekî dixwest pê zanibe, wekî wê li ber pesnan çî xeber daye (Dengê Dil, 79).

Di cîyê xwe de bû risas, sekinîbû. Ji nişkê ve tu yê bibêjî yekî niçandê. “Tu çî sekinîyî, ne dereng e... Lazim e çî qasî dikarî zû ji vê derê derkevî.” Ew hişê wê bû, wekî emir dikir. Lê zarîna dil bû, nedixwest ji wê derê bi dûr keve (Dengê Dil, 113).

Dîyar e, di jêgirtina pêşî da monologa jêgirtinî ya nerasterast tê dîtin ku gotinên Eslanî piştî bêjeya “fikirî”yê tîr derbirîn û bi awayekî nerasterast tîr veguhestin lê di her du jêgirtinên din da gotinên karakteran bi rêya dunikê di nav gotinên vegêrê sêyem da rasterast tîr veguhestin ku mînakên vê di çîrokên Emerîkê Serdarî da gelek in.

Di monologa vegêranî da gotara karakteran di kirasê gotara vegêrê sêyem da tê veguhestin lê herwek di monologa jêgirtinî da tê dîtin li vir gotara karakteran ne bi bêjeyeke raveker ne jî bi îşaretên taybetî tê derbirîn. Ji vî alîyî ve monologa vegêranî şêlûtîr e ji ber vê jî gotara vegêr û karakterî bi zehmetî ji hev tîr ferqîrin. Di çîroka “Dengê Dil”ê da dema Eslan ji pençeyê li sêwîxaneyê dinêre vegêrê sêyem hizir û bîrên wî bi gotinên xwe weha derdibire:

Li ber pencereye disekinî û li êtîmxaneyê dinêrî. Emrê derbasbûyî diket bîrê, sifetê terbiyetdaran, hevalan dihatin ber çavan. Û demekê di fikira xwe de dibû zaro û ew, çî ku êdî ji zû ve derbas bûbû, mînanî qeytana kînoyê dihat di ber çavan re derbas dibû. Demên xweş jî hebûn, demên tal jî hebûn. Lê çimkî bi zarotîya wî re girêdayî bûn, niha demên xweş hê dihatin bîrê, ne ku demên tal, ku wê çaxê di nava emrê êtîmxaneyê de diha gelek bûn. Zarotîyê hetanî rojên tal jî li ber çavan şîrin kiribûn. Lê dem hene, ku hetanî mirinê jî talayîya xwe wînda nakin, çî qas jî bi zarotîyê re bêne girêdan (Dengê Dil, 72).

Herçend Emerîkê Serdar bi rêya stratejîyên navborî berê vegêrê sêyem ji cîhana derekî bide cîhana navekî ya karakteran jî tenê xwe bi vê sînor nake. Loma jî piştî vegêrê sêyem herî zêde cih dide vegêrê kesê yekem û di 37 çîrokên xwe da rûdanê bi riwangeha vî vegêrî vediguhêze. Ev vegêr ji ber ku rûdanan ji hundir vediguhêze vegêrekî homodîetîk e (Jahn, 2012: 21) û ji bo derbirîna psîkolojîya kesayetên edebî bêhtir bi kêrî wî tê. Ji ber vê di veguhestina hest û hizran da vegêrê kesê yekem gelek caran karîgerîyeke rasterasttir çê dîke û mirov bi hêsayî dikêşe nav atmosfera rûdanê. Di mînaka çîroka “Name”yê da vegêrê kesê yekem (vegêr-leheng) li hember tirs û meraqa ji destdana dilbera xwe hestên xwe weha derdibire:

Her car, gava bavê wê nedida, ji şabûnan per û baskên min tunebûn ez bifirîyama. Gelek hatin û çûn, lê bav neda. Û bavê wê bûbû gumana dilê min. Rojê min deh caran dua li bavê wê dikir. Lê tu nebê... (Destê Dê, 9).

Min dixwest di wê demê de bibûma kevirêkî dîwarê mala bavê wê, her tenê pê bihesîyama, çî ka di hindur de çî diqewime, çî xeber didin, soz û qîrara wan bû çî?.. Çavê min êdî deriyê wan nediqîşîrand, lê ez ji cîyê xwe nedihejîyam (Destê Dê, 10).

Wek nîşaneyê curbicurkirina vegêranê Emerîkê Serdar di 8 çîrokên xwe da jî cih dide vegêrana kesê duyem. Ev vegêran herçend bêhtir di helbestan da derkeve pêşîya me jî di çîrok û romanên da jî car bi car tê bikaranîn. Di vegêrana kesê duyem da bi cihnava “tu/te”yê bang li kesê duyem tê kirin û tiştên ku bi wî ra peywendîdar in ji bo xwendevanan tê veguheztin⁵. Emerîkê Serdar di çîroka xwe ya yekhevokî ya “Nameyêd Neşandî”yê da rûdanê bi rêya vegêrana kesê duyem weha vediguhêze:

Wekî tu bihatayî mala min bi mêvanî, min ê danîya ber te baqê wan nameyêd nivîsî, lê... neşandî (Destê Dê, 114).

Nivîskar di 8 çîrokan da jî cih dide vegêrana kesê yekem ê pirhejmar ku bi cihnava “em/me”yê derdikeve pêşîya me û rûdanan bi riwangeha komekê vediguhêze. Di çîroka “Em Hatine Dinyayê” da bi rêya vegêrana kesê yekem ê pirhejmar riwangeha nîfşê xwe di derbarê Cenga Cîhanê ya Duyem da vediguhêze:

Di dinyayê de şer bû. Faşîstan agir berî vê dinyaya me yî “biçûk” dabûn û destên xwe li ser germ dikirin. Em di nava wî agirî da xuliqîn.

(...)

Em hatine dinyayê û me gelek şixul kir, lê her tenê nikarîbû hêsirên çavên pîrikên xwe bidana ziwakirin. Ew yek ji qeweta me der e, çimkî çavên dayîkan dinyayek wînda kirine (Destê Dê, 81).

Ji van mînakên derdikeve ku Emerîkê Serdar bi qasî “çibûn”ê di çîroknûsîya xwe da giringî daye “çawabûn”ê jî ku her du dema bi hev ra bin edebîyateke ciwantir derdikeve holê. Ji ber vê herwek pêşîyan rûdanan ne tenê bi rêya vegêrê kesê sêyem, vegêrê kesê yekem, duyem û vegêrê kesê yekem ê pirhejmar jî bi kar tîne bi rêya stratejîyên psîko-vegêran û monologê jî kûrahîyeke psîkolojîk dide çîrokên xwe û vegêrana xwe dewlemendtir dike.

2.2. Ziman û Şêwaz

Pêgîrîya folklor û îdeolojîyê ji aliyê zimanî ve jî yekdengî û yekrengîyê derdixe holê. Ji ber vê ziman û şêwaza edebî ya nivîskarên edebîyata kurdî ya Sovyetê heta Emerîkê Serdarî hem sade hem jî hevşêwe ye û mirov hest bi cîyawazîyeke zimanî û şêwazî ya nivîskarekî nake. Lê Emerîkê Serdar heta radeyeke baş dikare ziman û şêwazeke taybet bi xwe biafirîne û cîyawazîya xwe nîşan bide. Di vê çarçoveyê da navborî xwe ji rijîbûna manaya sereke ya peyvan û dubarekirina heman gotinên pêşîyan rizgar dike û ber bi zimanekî mecazî,

⁵ Ji bo vegêrana kesê duyem di edebîyata kurdî da bnr: Altinkılıç, 2019: 55-70.

nerasterast û îmajbar ve diçe. Dema gotineke pêşîyan yan jî destebêjeyeke gelêrî jî bi kar tîne wê dixê çarçoveyê nû û di kirasekî nû da pêşkêş dîke. Ji ber vê di çîroka “Name”yê da dema behsa tinazên yara karakterê çîrokê dîke wê rewşê bi destebêjeya “qelandina firîkan” weha dixê qalibekî edebî: “Kula min ne besî min e ev jî hela tê, li ser agirê dilê min firîkên xwe diqelîne.” (Destê Dê, 9). Ji bilî vê, nivîskar bi şibandinên balkêş û hevokên nivco şêwaza xwe ya cîyawaz berceste dîke û zimanî ber bi asteke edebî ve bilind dîke: “Dil zor dida hiş, diha rast hiş jî ber dil vedikişîya. (...) Ev a axirîyê diha rast bû, çimkî wê didît; hebûn û tunebûna wê jî bo xort yek e. Û vê yekê agirê dilê wê diha gur dikir. Agirekî xweş bû, ruhê wê pê germ dibû hetanî rojekê” (Êdî Dereng Bû, 95).

Ziman û vegêrana nerasterast ji bo şikandina zimanê folklorîk û îdeolojîk xaleke giring e. Emerîkê Serdar car bi car jî wê rêbazê jî sûd werdigire. Di çîroka “Dawet Nivcî Ma”yê da dema nûçeya destpêkirina Şerê Wetenîyê tê, li gundî dawet e û dengê def û zirneyê tê birîn. Di wê gavê da zirnevan ji bo peyama berdwamîya jîyanê bide ji gundîyan ra dîyar dîke ku dê meqamê belavbûnê lê nede. Lewra dawet neqedîyaye û qewl dide ku piştî serkeftinê meqamê belavbûnê lê bide. Nivîskar bi vê peyama nerasterast hem xwe ji zimanê propagandîst ê pêşîyan dûr digire hem jî pêgîrîya xwe bi şêwazeke edebî derdibire. Li ser vê Keleşê zava jî tê da, gelek xort berê xwe didin şerî û piştî serkeftinê û bi dawîhatina şerî zirnevan qewlê xwe bi cih tîne û dest bi lêdana zirneyê dîke. Nivîskar mirina Keleşî jî di dawîya çîrokê da bi van gotinên nerasterast derdibire: “Daweta ku çend salan bi pêş de dest pê bûbû, teze kuta bû. Dawet bi zavê dest pê bû, lê bê zavê kuta bû” (Êdî Dereng Bû, 37).

Afirandina îmajên resen ji bo zimanekî edebî asta herî bilind dinimîne. Emerîkê Serdar wek nivîskarekî serkeftî di çîrokên xwe da çendîna îmajên resen diafirîne ku berî wî mînakên weha di edebîyata kurdî ya Sovyetê da nayên dîtin. Bo nimûne çîroka “Çavê Dê Li Rêya Kur Bû”yê bi îmajê balkêş dest pê dîke ku kakila çîrokê li xwe digire û her ji serî ve karîgerîya xwe li ser xwendevanan çê dîke:

Rê li gund dinêre. Gund li rê dinêre. Rê çavê gund e (Destê Dê, 32).

Ev sê hevokên kurt ên sade di nav çîrokê da bi rastî jî hêzeke edebî ya bêwêne çê dikin ku ne karê her kesî ye wan bîne cem hev. Herweha nivîskar ji bo nîşandana çavênî û hesreta Dayika Henê ya li hember kurê wê yê li enîya şerî dîyar dîke ku Dayika Henê her roj gava roj diçe ava heta sibehê lembeya mala xwe venamirîne û bi vê kiriyara xwe dixwaze nîşan bide ku bi şev û roj li benda Ezîzê kurê xwe ye û dema Ezîzê wê bi şev hat bila bizane dayika wî li bendê ye. Herwek tê dîtin nivîskar dîsa bi gotinên sade îmajê gelek kûr û resen diafirîne û bi rastî jî ji bo derbirîna xema dayikeke gundî ya nexwendewar bi şev “venemirandina lembeyan” dahênanê balkêş e. Dawîya çîrokê jî her bi îmajê weha temam dibe, dema Dayika Henê bi hesreta kurê xwe dimire, çavên wê vekirî dimînin. Nivîskar dîsa ji bo nîşandana kûrahîya wê hesretê ji îmajê sût werdigire û li ser zimanê gundîyekî dîyar dîke ku: “Bila yek destê xwe bide ser

çavên wê û bibêje: “Ev destê Ezîzê te ye. Wê çavên wê bikevin tev” (Destê Dê, 33). Bi rastî jî weha dikin û çavên wê diçin ser hev. Bi vî awayî, bê ku gotineke din lê zêde bike çîrokê bi van gotinan diqedîne û bi hêza îmajan di çîrokeke du-rûpeli da behsa xem û hesteke kûr dike û Dayika Henê wek heykela dayikeke dilovan berbiçav dike.

Di çîroka “Nivîna Nevekirî”yê da jî nivîskar bi rêya îmajeke resen hesreta dayikekê ji bo du kurên wê yên li enîya şerî derdibire. Piştî ku her du kurên wê diçin şerî dayik ji bo hezkirin û çavnêriya xwe ya dayikane her êvar cihên wan datîne û sibehê hiltîne. Şer bi dawî dibe, kur venagerin lê dayik dîsa berdewam cihên wan datîne û hiltîne. Nivîskar di dawîya çîrokê da dîyar dike ku: “Sibeyekê jî cîyê wan î danî kesekî hilneda” (Êdî Dereng Bû, 201) û vê hevoka îmajbar dike heveya hezkirin û çavnêriya dayikekê û bi gotina nebûna kesek ji bo hilanîna nivînan jî bi awayek nerasterast mirina dê û bavî radigihîne û hêza îmajê diçespîne.

Dîyar e, ev zimanê sift, îmajîk û edebî nebûya Emerîkê Serdarî nedikarî bi çîrokên gelek kurt atmosfereke edebî biafirîne. Ji ber vê di çîroka xwe ya nîvrûpeli ya bi navê “Dayîk Hat Derda, Xwedê Rabû Berda”yê da hemû çîrokê di kakila vê îmajê da berhev dike ku hem sernavê çîrokê ye hem jî gotina dawî. Di vê çîrokê da Xwedê dibe muhtacê hêsirên dayikê û bi gotina nivîskarî dixwaze “bi wan aca dilê xwe bişikîne” loma jî li dayikê tê xezebê û ji bilî kurê wê her tiştî jê distîne. Tevî vê dê û kur bi evîn û hezkirin bi hev ve tîn girêdan û dema Xwedê vê yekê dibîne li ber dilê dayikê bêçare dimîne, ji kirina xwe şerm dike û dayikê dike taca serê xwe. Nivîskar vê rewşê bi gotina “Dayik hat derda, Xwedê rabû berda”yê sembolîze dike (Destê Dê, 90) û mezinahîya dayikê bi vê îmajê berbiçav dike.

Herî dawî em dikarin mînakêkê ji çîroka “Destê Dê”yê wergirin ku nivîskar dîsa li dor kesayeta dayikekê îmajeke resen diafirîne. Di çîrokê da dayikeke xwedî zarokên hûr nexweş dikeve û dema hest bi nêzîkbûna mirina xwe dike ji mêrê xwe ra dîyar dike ku dema bimire dê bizewice lê wek xwesteka wê ya dawî divê destê wê di ber zendî ra jê bike û bide damarîya zarokên wê û dema pêwîst bike bila bi destê wê li zarokên wê bide, lewra bi raya wê destê dê sivik e û dê bi destê wê zêde neêşin û neçilmisin. Piştî vê gotina têr îmaj jî jînik dimire û çîrok bi vê gotina têr û tijî bi dawî dibe. Ev mînak jî derdixin ku Emerîkê Serdar bi saya van îmajan zimanekî nerasterast û mecazî ava dike û bi vê şêwazê, xwe ji vegêrana folklorîk û bêkarakter a pêşyan cuda dike û xweserîya xwe berceste dike.

2.3. Girêyên Aloz ên Jîyanê û Tevnên Nû yên Çîrokê

Cihana fiktîf a folklor û îdeolojîyan ew çend mend û yekreng e ku piştî demekê xwendevanê xwe dixerixîne û hemû cazîbe û balkêşîya xwe ji dest dide. Ev rewşa nerênî di edebîyata kurdî ya Sovyetê da jî tê dîtin. Lewra piranîya nivîskarên vê edebîyatê rûdanên xwe li ser mijar û tevnên çavnas ava dikin û li dor fonksiyonên hevbeş diçerixin. Berevajî vê yeknesakîyê Emerîkê Serdar berê

me dide cîhaneke cîyawaz û rengîn û tevna çîrokên xwe li ser girê û hestên kûr ên mirovan ava dike. Dema vê jî dike rahatinên me yên civakî serûbin dike û bi şikandina van formên nas edebîbûnê berhem tîne ku di serê sedsala nozdehan da formalîstên rûs behsa wê kiribû (bnr: Eyhenbaum: 2010: 37).

Norma giştî û berbelav ew e ku li hember bavekî dilovan, dilsoz û fedekar kurê wî cihê bavê xwe bizane û rêz lê bigire lê di çîroka “Serxweşî Dan Kê?”yê da em rastî rewşeke berevajî tên. Li vir hem bûka Ozmanî hem jî zavayê wî ji kurê wî baştir û qencdir derdikevin. Di çîrokê da di temenekî ciwan da dema Ozman jîna xwe ji dest dide ji bo her du zarokên wî nekevin ber destên damarîyê, nazewice û bi hezar zehmetî zarokên xwe mezin dike. Tevî ku ji Usê zêdetir jî hez dike piştî zewacê Usê diguhere û her ku diçe bêhtir diltengîya bavê xwe dike. Ji ber vê bi bavê xwe ra kêr diaxive, bi eksa wî li zarokên xwe dixwe û wî aciz dike. Li hember van kiryarên wî Ozman ji bo şerefa kurê xwe gotinên wî dadiqurtîne û naxwaze kes bi wan bihese. Lê rojekê dema Usê û Ozman bi hev ra şivê dixwin û bi şaşî destê bav li çayê dikeve û dirije, Usê pê ra şer dike û wî ji mala xwe diqewirîne. Tevî ku bûka wî û neviyê wî li pey digirin jî Ozman bi dizîka desteyek nivîn û çend tefûtalên nav malê hildide û diçe xanîyê xwe yê kevin da ku kes pê nehese. Herçend keça wî û zavayê wî tên pey jî Ozman ji bo şerefa kurê xwe neşikîne naçe mala wan. Bûk bi dizîka ji Ozmanî ra nan dibe lê Usê rojekê jî pirsra bavê xwe nake. Tevî van kiryaran Ozman di nav xelkê da bergirî li kurê xwe dike û kêmasî nayîne ser wî. Piştî demekê Ozman nexweş dikeve Letîfeya keça wî û zavayê wî vê carê tên wî bi zorê dibin mala xwe lê Ozman berdewam behsa Usê û zarokên wî dike. Dema dikeve ber mirinê jî gazî kurê xwe dike û bi vê kulê dimire. Herwek tê dîtin li hember xirabkarîyên kurî heta mirinê jî di helwesta bavî da guherîn çê nabe û ev paradoks hem ji alîyê naverokê hem jî ji alîyê tevnê ve çîrokê balkêştir dike.

Di çîroka “Zînê” da nivîskar bala me dikêşe ser nakokîya navbera hesta evîn û dayiktîyê ku di şevbihêrkekê da di gotûbêja navbera du hevalan da behsa wê tê kirin. Bi rêya paşdebirinê (flash back) tê diyarkirin ku Xetîf û Zînê ji hev hez dikin lê dema Xetîf li eskerîyê ye Zînê didin mêran. Xetîf gelek li ber bikeve jî vedigere gundî û hewl dide Zînê ji bîr bike. Lê rojekê Zînê tevî keça xwe tê mala bavê xwe û êdî venagere. Piştî demekê her du evîndar dest bi hevdiîtinan dikin lê Xetîf ji Zînê dixwaze ku ji bo bikarin bizewicin divê keça xwe bişîne mala bavê wê. Ev daxwaza Xetîfî bi Zînê zor tê û wê di navbera evîna xwe û hezkirina keçe da asê dike. Di dawîyê da ji neçarî bi vê mercê razî bibe jî her ku diçe bêhtir bi keça xwe ve tê girêdan û li hember vê jî bi kîn li Xetîfî dinêre. Ji vir û şûn da rewşa ruhî ya Zînê têk diçe û di navbera du hezkirinan da perîşan dibe. Piştî demekê Zînê têdigihîje ku bê keça xwe nikare ji Xetîfî hez bike û vê carê ji neçarî dest ji wî dikêşe. Di dawîya çîrokê da Zînê pê li hestên xwe yên evînî dike û xwe dide ser keça xwe. Li hember vê Xetîf jî dizewice û xema evîna xwe ya serînegirtî dixwe. Nivîskar vê rewşê yek ji taybetmendîyên aloz ên ruhê mirovî dide zanîn û bi gotina “Hezar û yek sirên ruhê merivan hene” (Êdî Dereng Bû, 89) vê çîrokê jî yek ji wan sirên ruhî dide zanîn ku têgihîştina wan zehmet e. Dîyar e dema Xetîf vê

serborîyê piştî salan ji hevalê xwe ra vedigêre, hîn jî dilê wî bi Zînê ve ye lê ji ber ku dilbera xwe kirîye nav neqebeke teng a biryardanê ji xwe jî şerm dike. Loma jî Xetîf di nav evîneke şikestî û şermezariyê da êş dikêşe û ev jî atmosfera psîkolojîk a çîrokê balkêştir dike.

Bêguman paradoksên jîyanê hertim nabin sedema bextreşîyan û Emerîkê Serdar carinan ji van paradoksan encamên erênî jî derdixe. Loma jî di çîroka “Serhatîya Hubekê” da hêza evîna Keleş û Sêvê dawî li dijîminatîya her du malên Qero û Reşoyî tîne û dibe sedema xweşîyekê. Di çîrokê da dema Qero pê dihesa ku keça wî ji kurê dijîminê wan hez dike gef li keça xwe dixwe û ji tîrsa bavî wê şevê Sêvê ji xwe diçe û dema serê sibehê ranabe hemû bawer dikin ku Sêvê mirîye. Gava ku Keleş vê dibihîze bi girîn tê ser termê wê û bi lavaya kalemêrekî gundî Qero qebûl dike ku Keleş nêzî darbesta keça wî bibe. Keleş dema destê xwe datîne ser darbestê, Zîn bi xwe dihesa, hemû hazir şaş dimînin û kalemêr vê yekê wek sira evîna her du ciwanan dide zanîn. Ji ber vê jî Qeroyî dixwaze rê bide her du ciwanan da ku bi hev şa bibin. Bi vî awayî evîna her du ciwanan dawî li dijîminatîya salên dûvdirêj ên du malbatan tîne. Lê di dawîya çîrokê da nivîskar vê efsaneyê jî berevajî dike û di çarçoveya têgihîştina rasyonel a serdema xwe da, li ser zimanê nevîyê Keleş û Sêvê yê ku bûye doktor, dîyar dike ku di vê rûdanê da tu îşareteke xwedayî nebûye û vê bi “xewa lêtagîyê” ve (Destê Dê, 31) girê dide ku di tîba modern da wek nexweşîyekê tê zanîn. Bi vî awayî nivîskar di çîrokê da du caran xwendevanan dixwe nav şaşwazîyê û çîroka xwe balkêştir dike.

Herwek di mînakên van çîrokan da jî tê dîtin Emerîkê Serdar di hin çîrokên xwe da hem têgihîştinên zal berevajî dike hem jî bi tevnên çaverênkirî berdewam bergehên nû dide ber xwendevanên xwe. Bi vê têgihîştinê jî hem formên nû diceribîne hem jî atmosferêke taybetî diafirîne. Ev jî çêjêke cîyawaz dide xwendevanan û edebîyateke xurt diafirîne.

2.4. Cure û Ceribandinên Nû

Çawa ku ji alîyê qewareyê ve Emerîkê Serdar çîrokên dirêj, navîn, kurt û gelek kurt dinivîse û ji çîrokên yekhevokî heta çîrokên dirêj ên 53 rûpelî çendîn cure çîrokan diceribîne ji alîyê naverokê ve jî berê xwe dide ceribandinên nû. Herwek xalên din di vê mijarê da jî nivîskar ji alîyê ve li ser nerîta pêşîyên xwe hin çîrokên adetî dinivîse ji alîyê din ve jî berê xwe dide azmûnên nû û hewl dide di vê mijarê da jî nûbûnekê çê bike.

Ji ber ku bi realîteya jîyanê ve gelek girêdayî ne “qewimandin” û “çîrokên bîranînî” berî Emerîkê Serdarî jî di çîroknûsîya edebîyata kurdî ya Sovyetê da tînin û ew jî li ser vê nerîte çendîn çîrokên weha dinivîse. Loma jî di her sê pirtûkên xwe da di nav kevanekê da li hember “Hesp”, “Hunerê Sazbendîyê” û “Mêrxasîyê” (qewimandin)ê dinivîse û nîşan dide ku rûdanên van çîrokan ji jîyana rasteqîne hatine wergirtin. Herwek qewimandinan çîrokên bîranînî jî bi piranî xwe dispêrin serborîyên jîyana rasteqîne. Ji ber vê nivîskar van çîrokan jî her ji sernavî ve cuda dike. Loma jî di pirtûka *Êdî Dereng Bûyê* da di bin sernavê “Ji bo

Bîranîna Etarê Şero yî Rehmetî” da cih dide pênc çîrokên bîranînî (Bila Para Şiêran Gelek be, Şiêrêd Sist û Klûç..., Şiêrêd Zar, “Ax, Bizin, Bizin”, Li Dewsa Paşxeberê) ku rûdanên wan li ser kesayeta Etorê Şero yî hatine avakirin û di Destê Dêyê da jî li tenişt çîroka “Em Çûne Aş...”ê jî di nav kevanekê da (Bîranînek) dinivîse ku tê da behsa rûdaneke zaroktîya xwe dike.

Li hember van çîrokên nerîtî di nav van her sê pirtûkan da hin cure çîrok hene ku cara pêşî ji aliyê Emerîkê Serdarî ve tîn ceribandin û xwedî giringîyeke taybetî ne. Çîroka “Şixulê Min î Pêşîn”ê li gor zanyarîyên me di edebîyata kurdî ya Sovyetê da yekem çîroka dedektîfî ye ku cara pêşî ji aliyê Emerîkê Serdarî ve hatîye ceribandin. Di çîrokê da slêstçiyekî (vekoler/dedektîf) xort ku du meh û nîv in li nehîyeyekê dest bi kar dike û wek karê wî yê pêşî dosyaya kesekî bi navê Memedî dispêrinê ku berî pazdeh rojan li ser rê bi mirîtî hatîye dîtin. Li ser vê vegêrê slêstçî dest bi lêkolînê dike û di raporê da dixwîne ku li şûna rûdanê şopên tekerên ÎAZê hatine dîtin. Pêşî erebeyên ku van tekeran bi kar tînin destnîşan dike û gumanbarên muhtemel di ber çavan ra derbaz dike. Paşê jî bi nas û dostên Memedî ra diaxive û ji Eslanê hevalê Memedî zanyarîyên giring werdigire. Ji zanyarîyên Eslanî hîn dibe ku Memed şivan bûye, payîzê çûye gundî da ku heqê xwe berhev bike, wê rojê wan di mala Eslanî da bi hev ra eraqê vexwarîye, destê êvarê Memed bi peyatî ber bi gundê xwe çûye û di navbera her du gundan da bi mirîtî hatîye dîtin. Gotinên Eslanî û jina wî hin kesên din hev digirin û ev dibe sedem ku slêstçî bawerî bi gotinên Eslanî bîne.

Piştî vê slêstçî diçe nexweşxaneyê û bi doktor û ajokarên ambulansê ra diaxive. Dema li cem Rafîkê ajokar behsa Memedî dike Rafîk tevlihev dibe û ev bala slêstçî dikêşe. Ji ber vê lêkolîna xwe li ser vî kesî kûr dike. Ji bo şopên psîkolojîk li ser wî keşif bike wî dibe cihê ku Memed mirîye û dema diçin wir Rafîk dibêje “li vir ket”. Ev lêkera “ket”ê zêdetir bala wî dikêşe, lewra bi dîtina wî kesê ku dîtibe dikare bibêje “ket”, eger weha nebûya û ji kesekî din bihistiba dê bigota “ketibû”. Roja din ji bo dengê wî tomar bike û şahidan çê bike du komunîstên ciwan (komsomol) bi xwe ra dibe û makîneya tomarê jî bi dizî dike berîka xwe û dîsa Rafîkî dibe heman cihî û heman gotinan jê seh dike.

Eslan lêkolîn dike û derdikeve ku piştî mirina Memedî, Rafîk hatîye cem sê kesan û ji wan xwestîye ku nebêjin wê rojê wî Memed kirîye maşîna xwe. Li ser van delîlên ron, slêstçî bangî Rafîkî dike û dixwaze li xwe mikur bê. Herçend înkâr bike jî ji ber rêbaza wî ya psîkanîst a serkeftî Rafîk li xwe mikur tê û dîyar dike ku wê rojê her du jî serxweş bûne, Memedî xwestîye wî bibe gundî û wî jî derî vekirîye û tehmeke lê xistîye û di wê kêlîyê da Memed ketîye bin erebeyê. Li nexweşxaneyê dema termê Memedî dibîne diçe ji gundîyan ra dibêje ku nebêjin wî Memed kirîye erebeyê xwe. Bi vî awayî slêstçiyekî ciwan bi rêbazeke psîkanîst di karê xwe yê pêşî da serkeftî dibe û kujerekî derdixwe meydanê. Bêguman tevn û çîrokeke weha ji bo edebîyata kurdî ya Sovyetê ceribandineke nû ye û ji bo Emerîkê Serdarî jî xaleke serkeftinê ye.

Emerîkê Serdar herwek vê çîroka dedektîfî, di çîroka “Zengilê Bêwext”ê ya *Dengê Dilê* da berê xwe dide rûdaneke entrîkayî ku ev jî ji bo edebîyata kurdî ya Sovyetê tiştêkî nû ye. Di çîrokê da jineke bi navê Gulê bi Nadirî ra li heman cihî dixebite û ji ber ku çav berdide wî dixwaze bextewerîya wî ya malbatî bi entrîkayeke xwe têk bide. Nadir pêncî salî ye lê evîna wî û jina wî ji aliyê her kesî ve tê zanîn. Ji ber vê li ser karê xwe rojê çend caran li jina xwe digere û ev jî Gulêya ku çav berdaye Nadirî dihesidîne. Rojêkê karekî zêde didin Nadirî û ew jî çend rojan bi derengî diçe malê. Herçend her tiştê xwe ji jina xwe ra dibêje û tu tiştêkî jê venaşêre jî vê yekê jê vedişêre û dixwaze bi pereyên vê xebata zêde jê ra dîyarîyekê bikire. Gulê vê yekê dibihîze û rojêkê Nadirî dişopîne. Dema Nadir ji cihê karê xwe derdikeve telefonî mala wî dike û jina wî ra dibêje Nadir xîyanetê lê dike û ji bo bawer bike jî dibêje dê heta saetekê bê malê. Dema gotina wê derdikeve Hinar jina Nadirî ji mêrê xwe dikeve gumanê. Wê sibehê naçe ser kar û Nadir têdigihîje tiştêkî neasayî heye. Gulê di kar da bêtêkîya Nadirî dibîne û ji bo pêşvebirina vê pîlana xwe bêhtir cesaret digire. Hinar li malê li benda telefona vê jina nedîyar e. Roja din Gulê dîsa telefonî mala Nadirî dike û ji Hinarê ra dibêje niha Nadir li cem wê ye û li banyoyê xwe dişo. Li ser vê Hinar digirî, li texsiyekê siwar dibe û diçe cihê karê Nadirî. Pasevanên kargehê jê ra dibêjin Nadir li ser karê xwe ye û ev çend roj in bi derengî derdikeve. Hinar diçe cem Nadirî û rastîyê jê ra dibêje. Di wê navê da Gulê jî xwe xemilandîye û tê cem Nadirî da ku bi tevgerên xwe yê jinane wî ji rê derxe. Dema deng pê dikeve Hinar dengê wê dinase û rastî derdikeve meydanê. Roja din Gulê nayê ser kar û ji bo bajarekî din tê vuguhistin û pîlana wê pûç dibe.

Ji van mînakên derdikeve ku Emerîkê Serdar di warê cureyên çîrokan da jî dikeve nav hewldan û lêgerînan û di çend çîrokan xwe da vê bi awayekî serkeftî pêk tîne. Ev jî yek ji nîşaneyên bihêz ên nûgerîya wî ye ku hêjayî behs û lêfikirîne ye.

Encam

Herçend hebûn û peydabûna edebîyatekê ji bo milletên bêderfet û perawêzxiştî yê mîna kurdan wek delîla hebûneke çandî giring û bi qîmet bin jî ji bo pêşvebirina vê edebîyatê bi qasî hebûn û çendayetiye pêwîstî bi çawanîyê jî heye. Kurdên Sovyetê bi nivîsîna yekem romana kurdî û çendîn berhemên cuda hêz û enerjîyekê bidin çanda kurdî jî ji ber çend hokarên cuda nikarin ji aliyê form û naverokê ve berhemên serkeftî binivîsin û li dor tema û tevnên hevşêwe xwe dubare dikin.

Herwek di mînakên jorîn da jî hat dîtin di warê edebîyata vêkxistî (fictional) da Emerîkê Serdar yekem car bi xurtî bi qasî çendayetiye giringî dide çawanîya edebîyatê û asta çîroknûsîya kurdî li Sovyetê bilindtir dike. Bêguman ev nayê wê manayê ku her tiştê Emerîkê Serdarî nû û cîyawaz e. Berevajî, çawa ku me di bin sernavê “Li ser şopa nerîtê” da jî dîyar kir di mijarên berawirdkirina serdema berî Şoreşê û piştî Şoreşê, karîgerîya Şoreşa Eylûlê, folklorhezî û Şerê Wetenîyê da dibe dûajoyê pêşîyan. Lê tevî vê di van mijarên nerîtî da jî xwe ji

zimanê propagandîst dûr digire û bi taybetî di çîrokên xwe yên li ser Şerê Wetenîyê bi giringîdana trajedîyên kesî û tehlîlên psîkolojîk van mijarên kevin bi riwangeheke nû şîrove dike û berhemên baştir derdixe meydanê.

Li alîyê din Emerîkê Serdar di hin xalan da jî ji pêşîyan cudatir bingeha vegêraneke nû datîne. Ji ber vê berevajî pêşîyan di gel vegêrê kesê sêyem cih dide vegêrê kesê yekem, duyem û vegêrê kesê yekem ê pirhejmar û perspektîfa çîroknûsîya edebîyata kurdî ya Sovyetê dewlemendtir dike. Ji bilî vê bi saya vegêraneke nerasterast, mecazî û îmajîk ziman û şêwazeke xwe ya taybetî diafirîne û bi tevn û naverokeke nû çîrokên balkêştir û baştir dinivîse. Herweha hem ji alîyê qewareyê ve hem jî alîyê naverokê ve hin cure çîrokên nû diceribîne û di vî warî da jî çîroknûsîya kurdî dewlemend dike. Ji ber vê bi raya me çîroknûsîya Emerîkê Serdarî di edebîyata kurdî ya Sovyetê da serdemeke nû dide destpêkirin û mirov dikare bibêje ku bi saya wî edebîyata kurdî ya Sovyetê ji qonaxa çendayetîyê derbazî qonaxa çawanîyê dibe û edebîyateke estetîk derdikeve holê.

Çavkanî

- Altinkılıç, U. (2019). Vegêrana Kesê Duyem di Edebiyata Kurdî de. *Nûbihar Akademî*. b. 4, h. 12, 55-70.
- Boyîk, E. (2012). *Çanda Kurdên Sovetê*, İstanbul: Weşanên Deng.
- Dorrit Cohn, D. (2008). *Şeffaf Zihinler Kurmaca Eserlerde Bilincin Sunumu*, Ferit Burak Aydar (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Ergün, Z. (2017). Ducemseriya Realizma Sosyalist di Romanên Erebe Şemo û Heciyê Cindî de. *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*. b. 9, h. 2, 644-661.
- Ergün, Z. (2018). Fonksiyonên Hevbeş û Zincîreya Rûdanê di Vegêrana Edebiyata Kurdî ya Sovyetê de. *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*. b. 10, h. 3, 805-818.
- Ergün, Z. (2018). Taybetiyên Edebiyata Kurdî ya Sovyetê. *Mukaddime*. b. 9, h. 1, 133-150.
- Eyhenbaum, B. (2010). “Biçimsel Yöntem”in Kuramı. *Yazın Kuramı*. Tzvetan Todorov (Ed.) Mehmet Rifat – Sema Rifat (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. r. 31-70.
- Jahn, M. (2012) *Anlatıbilim: Anlatı Teorisi El Kitabı*, Bahar Dervişcemaloğlu (Wer.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Reşît, T. (2012). Sovyetler Birliği’nde Kürt Edebiyatı. *İnatçı Bir Bahar Kürtçe ve Kürtçe Edebiyat*. Kenan Güneş (Çev.) Vecdi Erbay (Der.), İstanbul: Ayrıntı. r. 202-212.
- Serdar, E. (2015). *Destê Dê*. Dîyarbakır: Lîs.
- Serdar, E. (2015). *Êdî Dereng Bû*. Dîyarbakır: Lîs.
- Serdar, E. (2015). *Dengê Dil*. Dîyarbakır: Lîs.
- Wood, J. (2010). *Kurmanca Nasıl İşler?* (Çev.) Ekin Bodur. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Xelîl, T. (2014). *Antologîya 35 Helbestvan û Nivîskarên Kurd ên Sovyeta Berê*. İzmir: Weşanên NA.

Nusaybin Mahalle Adlarına Anlambilimsel Bir Bakış

Hadra Kübra ERKINAY TAMTAMIŞ¹

Öz

Yer adları; bir bölgenin tarih, coğrafya, kültür, toplumsal yapı ve daha birçok alanda bilgi birikimini barındıran kültürel bir bellektir. Yer adları diğer özel adlar gibi genellikle belirli nedenlerle verilmekte olup birçok yer adının çeşitli hikâyesi bulunmaktadır. Su, bitki, hayvan, yer bilimleri gibi fiziki nedenler ile kişi adı, tarihî olaylar, toplumsal meseleler gibi beşeri nedenler yer adlarının belirleyicisi konumunda olmakla birlikte kimi yer adlarının verilmesi tesadüfi veya belirsizdir. Türkiye; coğrafi konumu, fiziki koşullarıyla yüzyıllardır medeniyetler beşiği konumunda olup birden fazla etnik yapıyı bünyesinde barındırmaktadır. Mardin'in Nusaybin ilçesi, Türkiye'deki bu renkliliğin minyatürü ve taşıyıcısı olup çok kültürlü ve çok dilli bir yapıya sahiptir. Nusaybin; tarihî dokusu, jeopolitik konumu, farklı medeniyetlere yapmış olduğu ev sahipliğiyle bölgenin en eski yerleşim yerlerinden birisidir. Bu zenginlik ve farklılıklar Nusaybin'in yer adlarına da tezahür etmiştir. Yer adları asırlar boyunca hüküm süren medeniyetlerin dil ve kültürlerine göre değişiklik göstermiş kimi zaman belirli ses değişiklikleriyle evrilmiş, bazen de hiçbir değişiklik göstermeden günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Bu çalışmada Mardin ilinin Nusaybin ilçesine bağlı 84 mahallenin adı anlambilimsel olarak incelenmiştir. Araştırmada mahalle adları fiziki ve beşeri kaynaklı olarak başlıklandırılmış; Nusaybin yer adlarının verilmesi nedenleri anlambilimsel bir bakış açısıyla tasnif edilmiştir. Yer adlarının; yerin yapısı ve konumu, su kaynakları, maden ve taş, bitki, hayvan gibi doğa ve fiziksel koşullar ile kişi, millet, boy adları, duyular, din ve inanış, ekonomik faaliyetler gibi toplumsal koşullara dayandığı tespit edilmiştir. Yer adlarının kalıcılığı, uzun müddet korunabilmesi, konumunun kültürel dokusuyla ilişkili olabilmesi bölgenin tarihi, etnik kökeni, coğrafyası, dili, inanışı, ekonomisi hakkında ipuçları vermektedir. Bu minvalde Nusaybin ile birlikte yer adlarının kültürel miras olması gerekliliği pekiştirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Nusaybin, Yer Adları, Anlambilim, Toponimi.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, hadraerkinay@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-1469-0404.

A Semantic Overview of the Toponymy of Nusaybin

Abstract

Toponymy; it is a cultural memory that contains knowledge in the history, geography, culture, social structure and many other areas of a region. Toponymy, like other proper nouns, are usually given for specific reasons, and many toponymies have various stories. Although physical reasons such as hydrology, botany, zoology, earth sciences and social reasons such as anthroponomy, historical events, social issues are the determinants of toponymy, the assignment of some toponymy is random or uncertain. Turkey; with its geographical location and physical conditions, it has been in the position of the cradle of civilizations for centuries and includes more than one ethnic structure. Mardin's Nusaybin district is also this colorful miniatures and carriers in Turkey. Nusaybin is one of the oldest settlements in the region with its historical texture, geopolitical location, home to different civilizations, and a multicultural and multilingual structure. This richness and differences are also manifested in the toponymy of Nusaybin. The toponymy have changed according to the language and culture of the civilizations that have ruled over the centuries, sometimes evolving with certain phonetic changes, and sometimes they have survived without any change. In this study, the names of 84 neighborhoods/villages of Nusaybin district of Mardin province were analyzed semantically. In the research, the neighborhood names were titled as physical and social resources; the reasons for giving Nusaybin toponymies are classified from a semantic perspective. It has been determined that toponymies are based on the structure and location of the place, water resources, natural and physical conditions such as mines and stones, plants, animals, and social conditions such as names of people, nations, tribes, senses, religion and belief, and economic activities. The permanence of toponymies, their ability to be preserved for a long time, and their being related to the cultural texture of their location gives clues about the history, ethnic origin, geography, language, belief and economy of the region. In this respect, the necessity of toponymies to be cultural heritage will be reinforced with Nusaybin.

Keywords: Nusaybin, toponymy, semantic.

Extended Abstract

The number of toponymy studies in Turkey is increasing has been increasing every year. Especially in the last ten years, various articles, papers and postgraduate theses have been published. The etymology, morphology and semantic features of toponymy are classified in studies on various provinces, districts, villages/neighbourhoods in Turkey. In the etymology of toponymy section, it is determined which origin and language the toponymy are based on. In the morphological classification of toponymy, toponymy is classified under three separate titles: Simple, derived form and compound. In the semantic section, the semantic values that are effective in naming toponymy are determined.

Toponymy reflects the geographical, social, cultural and historical characteristics of a region. Physical (hydronymy, botany, zoology, geology) and human (anthroponom, numbers, colors, ruins) causes are often the determinants of toponymy. Some toponymy is given coincidence or gratuitous. Due to factors such as geographical location, historical texture, physical conditions, and ethnic and linguistic differences, Turkey is rich and diverse in toponymy.

In this study, the neighborhoods of Nusaybin's settlements were examined from a semantic point of view. The physical and human conditions that are effective in the naming of the neighborhoods and their sub-titles have been determined. Nusaybin's 84 neighborhoods are placed under these subheadings. Since most of the neighborhoods are composed of two words, they have been evaluated under more than one title. The origin of the name of the 51 neighborhoods of Nusaybin is Turkish. The others are hybrid form. The number of Turkish + Persian and Persian + Turkish hybrid neighborhood names is 13. The number of Turkish + Arabic and Arabic + Turkish hybrid neighborhood names is 7. There is 1 neighborhood name on Greek + Turkish hybrid form. There is 1 neighborhood name with Turkish + Sogdian hybrid structure. The number of neighborhood names consisting only of foreign languages for example Arabic, Persian and the other (Greek, Syriac, Assyrian etc.) are 11. 52 neighborhood names are formed with compound words. 21 neighborhood names are made up of derived words. Neighborhood names, which are simple words, are 11 in number.

Nusaybin, whose history dates back to the Assyrian period, served as a border city between Persian and Rome, often changed hands, was the subject of treaty texts, wars were started for its sake, was the capital of Rabia administrative region during the Arabic period, sometimes changed hands several times a year. It is a place that has never had a sole owner in ages and no state has ruled for long years, with some exceptions. The city has a long history, not only in terms of politics, but also in terms of socioeconomic and sociocultural aspects.

After Mardin became a Metropolitan Municipality, all the villages connected to the center and villages were changed to neighborhoods. There are 84 neighborhoods in Nusaybin district. Some of these neighborhoods used to be villages, while others were newly established. The names of these neighborhoods are as follows alphabetically: 8 Mart, Abdulkadirpaşa, Açikköy, Açıkıyol, Akağıl, Akarsu, Akçatarla, Bahçebaşı, Bakacık, Balaban, Barış, Beylik, Büyükkardeş, Çağlar, Çalı, Çatalözü, Çiğdem, Çilesiz, Çölova, Dağıcı, Dalliğaç, Değirmencik, Demirtepe, Devrim, Dibek, Dicle, Dirim, Doğanlı, Doğuş, Durakbaşı, Duruca, Düzce, Eskihisar, Eskimağara, Eskişol, Fırat, Gırnavas, Girmeli, Görentepe, Günebakan, Güneli, Günyurdu, Gürkaynak, Gürün, Güvenli, Hasantepe, Heybeli, İkiztepe, İlkadım, İpekyolu, Kalecik, Kaleli, Kantar, Karaca, Kayadibi, Kışla, Kocadağ, Kuruköy, Kuyular, Küçükkardeş, Mor-Yakup, Nergizli, Odabaşı, Pazar, Selahattin Eyyübi, Sınırtepe, Söğütlü, Taşköy, Tepealti, Tepeören, Tepeüstü, Turgutköy, Üçköy, Üçyol, Yandere, Yavruköy, Yazurdu, Yenişehir, Yenituran, Yerköy, Yeşilkent, Yolbilen, Yolindi, Zeynelabidin.

In this research, Nusaybin neighborhood names were examined with a semantic perspective. Neighborhood names based on physical and human conditions were evaluated under two main titles. Neighborhood names based on physical conditions are composed of subtitles describing geomorphology, water, animals, color, number, direction and distance. Neighborhood names based on human conditions, on the other hand, consist of personal names, family names, title, name of settlements, place names related to the existence of individuals. Neighborhood names related to people's existence consist of neighborhood names related to physical and emotional life and abstract concepts. Physical life, on the other hand, consists of subtitles related to goods and tools, war and military service, time, agriculture, breeding, neighborhood names consisting of the names of old buildings and evolving from old place names, transportation, location. As a result, in this study, the lexical and semantic values of Nusaybin neighborhoods were determined.

Giriş

Türkiye’de yer adları çalışmalarının sayısı gün geçtikçe artmaktadır. Özellikle son on yılda yer ad bilimiyle ilgili çeşitli makaleler, bildiriler, lisansüstü tezler yayımlanmaktadır. Türkiye’nin çeşitli il, ilçe, köy/mahalleleriyle ilgili çalışmalarda yer adlarının kökeni, biçimi ve anlambilimsel özellikleri tasnif edilmektedir. Yer adlarının kökeni bölümünde yer adlarının hangi kökene ve dile dayandığının tespiti yapılmaktadır. Yer adlarının biçimbilimsel tasnifinde ise yer adları basit, türemiş ve birleşik yapıları olmak üzere üç ayrı başlıkta sınıflandırılmaktadır. Bazı araştırmacılar biçim bilgisi bölümüne tamlama ve sözcük gruplarını da dâhil etmektedir. Anlambilimsel yani semantik bölümünde ise yer adlarının adlandırılmasında etkili olan anlamsal değerler belirlenmektedir. Bu bölümde yer adlarının anlam dünyalarının nelere bağlı olabileceği tartışılmaktadır. Yer adlarının coğrafi konumu, tarihî dokusu, kültürel değerleri ve daha birçok faktörden dolayı anlambilimsel tasnifleri çok çeşitli olmaktadır. Türkiye’de yapılmış çalışmalarda anlambilimsel başlıkların benzerlik gösterdiği görüldü de birbirinden farklı yeni başlıklara da rastlanmaktadır. Bunun nedeni bölgenin yapısıdır. Yer adlarının araştırmacıya sunduğu malzemeye göre anlambilimsel başlıklar ortaya çıkmaktadır. Yer adlarının anlambilimsel tasnifi eldeki verilere göre yapıldığından bu bölüm çalışmalara göre farklılık gösterebilmektedir. Zira kimi bölgelerin yer adlarında suyla ilgili adların olması hidronim bölümünü oluşturmayı sağlayacakken bir başka bölgenin yer adlarında bu tür verilerin olmaması o başlığın oluşturulamayacağı anlamına gelmektedir. Yine de yer adlarının verilmesinde genellikle belirli nedenler söz konusu olduğundan çalışmaların anlambilimsel tasniflerinde ortak başlıklara sıkça rastlanmaktadır. Örneğin çoğu yer adının verilmesinde coğrafik unsurlar, en önemli nedenlerin arasında olduğu için tüm toponimi çalışmalarında bu malzemeleri derlemek adına *jeomorfoloji* başlığı yer almaktadır.

Bu çalışmada Nusaybin’in yerleşim birimlerinden olan mahalleler, anlambilimsel bakış açısıyla incelenmiştir. Mahallelerin adlandırılmasında etken olan fiziki ve beşeri koşullar ile bunların alt başlıkları belirlenmiştir. Nusaybin’in 84 mahallesi, söz konusu alt başlıklara yerleştirilmiştir. Çoğu yer adı, iki sözcükten müteşekkil birleşik yapıları olduğu için birden fazla başlık altında değerlendirilmiştir. Örneğin *Tepeören* yerleşim birimi, *tepe* adından dolayı fiziki koşullardan kaynaklı olarak *jeomorfolojik* başlığında ve aynı zamanda ören adından dolayı da beşeri koşulların *eski yapılar* alt başlığında yer almıştır.

Yer adlarının köken ve biçimbilimsel tasnifleriyle ilgili genel bilgiler şu şekildedir: Nusaybin’in güncel mahalle adlarının 51 tanesi Türkçedir: *Açıkyol, Akağıl, Akarsu, Akçatarla, Bakacık, Balaban, Barış, Beylik, Büyükkardeş, Çağlar, Çalı, Çatalözü, Çiğdem, Çölova, Dağıcı, Dalliğaça, Değirmencik, Demirtepe, Devrim, Dibek, Dirim, Doğanlı, Doğuş, Durakbaşı, Duruca, Düzce, Eskiyol, Görentepe, Günebakan, Güneli, Günyurdu, Gürkaynak, Güvenli, İkiztepe, İlkadım, İpekyolu, Karaca, Kayadibi, Kışla, Kocadağ, Kuyular, Küçükkardeş, Odabaşı, Söğütlü, Tepealtı, Tepeören,*

Tepeüstü, Üçyol, Yazıyurdu, Yolbilen, Yolindi. Bölgede katmanlaşan medeniyetler, yer adlarının belirlenmesinde oldukça etkin bir rol üstlenmektedir. İki sözcükten müteşekkil birleşik yapıli yer adları ise hibrit durumdadır. Hibrit yer adları çeşitli yollarla oluşmuştur. İlk oluşum birleşik yapıli yer adlarının, bir sözcüğü Türkçe diğeri sözcüğü ise başka bir dile ait sözcüklerin bir araya gelmesiyle gerçekleşmiştir. Hibrit yer adlarının bir diğeri oluşumu ise yabancı dilden sözcüklere Türkçe ekler getirilmesi suretiyle gerçekleşmiştir. Hibrit yer adları, farklı dillere ait sözcüklerin ve(ya) eklerin bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Hibrit yer adlarında yabancı dile ait olan sözcüklerin büyük bir çoğunluğu Farsçadır. *Bahçe, dere, köy, şehir, turan* gibi Farsça sözcükler yüzyıllardır Türkçenin söz varlığında kullanılmakta olup Türkçeleşmiştir. *Türkçe + Farsça* ve *Farsça + Türkçe* hibrit yapıli yer adları 13 tanedir: *Açikköy, Bahçebaşı, Çilesiz, Kuruköy, Nergizli, Taşköy, Turgutköy, Üçköy, Yandere, Yavruköy, Yenişehir, Yenituran, Yerköy.* *Türkçe + Arapça* ve *Arapça + Türkçe* hibrit yapıli yer adları 7 tanedir: *Abdulkadirpaşa, Eskihisar, Eskimağara, Hasantepe, Heybeli, Kalecik, Kaleli.* *Rumca + Türkçe* hibrit yapıli yer adı 1 tanedir: *Sınırtepe.* *Türkçe + Soğdca* hibrit yapıli yer adı 1 tanedir: *Yeşilkent.* *Salt* yabancı dil(ler)den oluşan yer adı sayısı 11 tanedir. *Arapça* yer adları: *Kantar, Selahayyin Eyyübi, Zeynelabidin.* *Farsça* yer adı: *Pazar.* Diğeri yer adları (*Grekçe, Süryanice, Asurice* vd.): 8 *Mart, Dicle, Fırat, Gırnavas, Girmeli, Gürün, Mor Yakup.*

Nusaybin mahalle adlarının biçim özelliklerinde dikkat çeken unsur birleşik yapıli sözcüklerin fazlalığıdır. 52 mahalle adı, birleşik sözcükle oluşmuştur: 8 *Mart, Abdulkadirpaşa, Açikköy, Açıkyol, Akağıl, Akarsu, Akçatarla, Bahçebaşı, Büyükkardeş, Çatalözü, Çölova, Dağıcı, Dalliğaç, Demirtepe, Durakbaşı, Eskihisar, Eskimağara, Eskiyoil, Görentepe, Günebakan, Güneli, Günyurdu, Gürkaynak, Hasantepe, İkiztepe, İlkadım, İpekyolu, Kayadibi, Kocadağ, Kuruköy, Küçükkardeş, Mor-Yakup, Odabaşı, Selahattin Eyyübi, Sınırtepe, Taşköy, Tepealti, Tepeören, Tepeüstü, Turgutköy, Üçköy, Üçyol, Yandere, Yavruköy, Yazıyurdu, Yenişehir, Yenituran, Yerköy, Yeşilkent, Yolbilen, Yolindi, Zeynelabidin.* Yer adlarının birleşik yapıli olması yer adlarının anlambilimsel tasnifini de etkilemektedir. Birden fazla sözcüğe sahip olan yapılar, içinde birden fazla anlamı taşımakta dolayısıyla farklı anlambilimsel sınıflandırmalara hitap etmektedir. 21 mahalle adı türemiş sözcükten oluşmuştur. Türemiş sözcük durumunda olan mahalle adları şunlardır: *Bakacık, Beylik, Çağlar, Çilesiz, Değirmencik, Devrim, Dirim, Doğanlı, Doğuş, Duruca, Düzce, Girmeli, Güvenli, Heybeli, Kalecik, Kaleli, Karaca, Kışla, Kuyular, Nergizli, Söğütlü.* Basit sözcük durumunda olan mahalle adları ise 11 adettir: *Balaban, Barış, Çalı, Çiğdem, Dibek, Dicle, Fırat, Gırnavas, Gürün, Kantar, Pazar.* Basit yapıli sözcüklerin çoğu yabancı kökenlidir. Türkçe kök durumunda olan sözcükler genellikle “+ll” addan ad yapım ekiyle türetilerek yer adları oluşturulmaktadır. Bununla birlikte “+lAr” çokluk eki de kalıplaşmış sözcüğe yeni anlam kazandırarak yer adları oluşturmaktadır.

Nusaybin; tarihi Asur dönemine dek uzanan, İran-Roma arasında sınır şehri görevi yapan, anlaşma metinlerine konu olan, uğruna savaşlar başlatılan,

Araplar döneminde *Rabia* idari bölgesinin başkenti olan, kimi zaman yılda birkaç defa el değiştiren, ilk ve orta çağlarda hiçbir dönemde tek sahibi olmayan ve bazı istisnalar hariç hiçbir devletin uzun seneler hüküm süremediği yerdir. Kent yalnız siyasi açıdan değil, aynı zamanda sosyoekonomik ve sosyokültürel açıdan da köklü bir geçmişe sahiptir. İpek Yolu ticaretinin önemli bir durak noktası olan Nusaybin iki kez Hristiyan akademisine merkez olmuş, Mor Yakup ve Aziz Efrem gibi bilim insanlarını yetiştirmiş, İslam'la birlikte medreselere ev sahipliği yapmıştır (Kütük, 2006: 8).

Nusaybin'de tarih boyunca çok çeşitli medeniyet katmanlaşması söz konusu olduğu için Nusaybin'in eski yer adları, geniş bir dil ve kültür yelpazesi sunmaktadır. Nusaybin, garnizon ve sınır kenti olması, jeopolitik konumu ve MÖ'ye tanıklanan bir yerleşim yeri olması hasebiyle sık el değiştirmiş ve söz konusu değişiklikler yer adlarına da yansımıştır. Zira her medeniyet aidiyet duygularını güçlendirmek, tarihe not düşmek, kalıcılığı sağlamak adına kendi kültürünü yansıtacak bir adı, yerleşim yerine vermiştir. Bu ad kimi zaman bir kişi adı, kimi zaman inanç unsuru, bazen de boy, oymak adı olarak kendini belli etmektedir. Her yeni medeniyetle birlikte yeni yer adlarına sahip olan Nusaybin'de tarih boyunca yer adları radikal bir biçimde birden fazla değiştirilirken bazen de eski yer adlarından esinlenerek yeni yer adlarının belirlendiği tespit edilmiştir. Yer adlarının değiştirilmesinde eski yer adının tamamen veya kısmen çevirisi, eski yer adının fonetik değişikliklere uğraması, eski yer adının anlam dünyasından istifade etme gibi yöntemlerden yararlanılması mümkündür (Erkinay Tamtamış, 2019: 74). Köy adları değiştirilirken köy karar organının (köy ihtiyar meclisi) ve köy adları konusunda çevreyi yakından tanıyan ve halkın temsilcisi olan il genel meclislerinin görüşünün alınması, köye ad verilmesinde ve adının değiştirilmesinde il genel meclisinin danışma niteliğinde karar alması uygun görülmüştür (Pilancı, 1996: 45). Görüş alınmasıyla birlikte değiştirme yetkisi İç İşleri Bakanlığına aittir. Coğrafi Adlar Uzman Kurulu yer adlarını değiştirirken bölgeyi tanıyan kişilerden (özellikle muhtar, okul müdürleri vd.) fikir almaktadır. Kurulun belirlediği heyet köy/mahalleyi ziyaret etmekte ve yerleşim biriminin coğrafi bir özelliğini ve(ya) yerleşim yeriyle özdeşleşen bir unsurunu yerleşim yeri adı olarak kurula teklif etmektedir. Bununla birlikte muhtar ve meskûnlarla birlikte eski adın tarihsel ve anlamsal özelliklerinden istifade edilerek söz konusu yerleşim yerine uygun yeni yer adı ataması yapmaktadır. Tüm bunlara ek olarak nedensiz, tesadüfi verilen yer adları da mevcuttur.

Nusaybin yer adlarının anlambilimsel tasnifi için Türkiye'nin çeşitli yerleşim yerleriyle ilgili yapılmış çalışmalardan² istifade edilmiştir. Nusaybin mahallelerinin semantik değerlerine göre yer adlarını tasnif etmek için çeşitli başlıklar oluşturulmuştur.

² Bk. Ada (2012), Parlak Kalkan (2014).

Nusaybin

Mezopotamya bölgesinde Nemrut tarafından kurulan üç şehirden biri olduğu söylenen Nusaybin'in tarihi milattan önceki asırlara dayanmaktadır. Nemrut tarafından kurulan Nusaybin'de; Asurlular, Ari ırkından Masıklar, Aramiler, Medler, Persler, Büyük İskender, Grekler, Partlar, Osrhoene, Romalılar, Sasaniler, Emeviler, Abbasiler, Artuklular, Akkoyunlular, Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti katmanlaşması söz konusudur. Mezopotamya'da sınır şehri olarak görev yapan Nusaybin, ilk çağlardan beri Makedon, Grek, Yahudi, Süryani, Fars, Ermeni ve Arapların yerleşimlerine sahne olmuştur (Kütük, 2012: XXI). Nusaybin, tarih öncesi dönemlerden beri Mezopotamya, Babylonia, Assyria, Commagene, Osrhoene, Mygdonia, Bet Nahreyn, el-Cezire gibi farklı bölge sınırları içerisinde yer almıştır (Kütük, 2012: 1).

Nusaybin'in Paleolitik, Epipaleolitik, Neolitik Çağlarına ait bugüne dek tespit edilmiş herhangi bir arkeolojik veri bulunmamakta, bu dönemler hakkında bilgi verebilecek bir merkez bilinmemektedir. Nusaybin'de Kalkolitik Çağlardan Halaf (Erken), Obeyd (Orta) evrelerine ait buluntularına henüz rastlanmamışken Gınavaz kazılarında Uruk (Geç) Dönemine ait seramiklere rastlanmıştır. Tunç Çağında kurulan çok sayıda medeniyetin izleri bölgenin çevresine yayılmıştır (Yalap, 2020: 32-34).

Nusaybin; Roma ve Bizans kaynaklarında *Nisibis*, Asur kaynaklarında ise *Nasibina*, *Nasibena*, *Nasipina* olarak geçmektedir. Öz biçimi, kökeni ve anlamı saptanmamıştır (Umar, 1993: 604). Nusaybin Nemrut tarafından kurulduğunda adı 'Çiftçiler' anlamında *Akhar*, *Achad* şeklindeydi. Daha sonra adı *Philion* *Byblios* ile beraber Sami kökenli *Nasib*'e dönüşür. Asuri kitabelerinde *Nasibna*, *Nasibina* biçiminde geçmektedir. Nusaybin adı kaynaklarda ve araştırmalarda *Naşibina*, *Nisibin*, *Nesibis*, *Nasibis*, *Nitibi(n)*, *Nitibeni*, *Nizzibi*, *Nasibin*, *Nesibin*, *Mebin*, *Midspin*, *Nsepi*, *Nsepin*, *Socoras*, *Mygdonius*, *Netsibin*, *Nizibis*, *Nesben* olarak çok çeşitli olarak görülmektedir. Yerleşim yerinin anlamının ise İbranice ya da Keldanice *Ordu Karakolu*, Süryanice *Kolonların Yeri*, *Askeri İstasyon* ve *Garnizon*, *Dikilitaş/Sütun*, *Buluşma Yeri*, *Ekili Ağaçlar/İnşa Edilmiş Kiliseler* olduğu yönünde birbirinden farklı görüşler mevcuttur (bk. Kütük, 2012: 11-14). Yerleşim yerinin anlamsal değerleri bölgenin jeopolitik konumuyla ilişkilidir.

Nusaybin, Sasani-Bizans mücadeleleri ve Hristiyanlık tarihinde kendisinden en çok bahsedilen, bölgenin en eski ve en meşhur yerleşim yerlerinden birisidir. Mardin'in fethi sırasında Osmanlı İmparatorluğu topraklarına katılmıştır. 1518 ve 1526 tarihli Tapu Defterlerinde Nusaybin'in mahallelerinden bahsedilmemiş; sadece Nusaybin'in Mardin'e tabi bir nahiye olduğu belirtilmiştir. 1540 tarihli defterde Nusaybin'de *Mahalle-i İmâm Zeynelâbidîn* ve *Mahalle-i Doğan* şeklinde iki mahalle adı kayıtlıdır. 1567'de ise kayıtlara *Kale*, *Şah Selmân*, *Sûrsâr*, *İmâm-Kulu Nalband* ve *Abdülâziz b. Abdülkerim* adlı yeni mahallelerin eklendiği ve şehrin geliştiği görülmektedir. H. v. Moltke, Nusaybin'de Hafız Paşa tarafından, muhtemelen 1830'larda, bir süvari kışlası yaptırıldığını belirtmiştir (Göyünç, 1969:

58-59). 1518 tarihli Tapu Defterinde Mardin'e bağlı bir nahiye olan Nusaybin (Göyünç, 1969: 38) 1540'ta "Kazâ-i Nusaybin" başlığı ve müstakil kanunnamesiyle Tapu Defterinin bir bölümünü oluşturmaktadır (Göyünç, 1969: 43). Nusaybin 1550'ye doğru müstakil bir sancak olmuştur. Zira 1547 yılındaki Basra Seferi ile ilgili bölümde 'Nusaybin Beyi' ibaresi geçmektedir ki bu ifade *sancak beyi* karşılığı olarak kullanılmaktadır. Yine 1552 yılında *Nusaybin Sancağı ve Beyi* sözcük grubu kayıtlıdır (Göyünç, 1969: 44). Nusaybin 1520 yılında Diyarbakır eyaletine bağlı bir sancakken 1848 yılında Diyarbakır eyaletine bağlanmış, 1924 yılında ise doğrudan Mardin'in kazası olmuştur (Sezen, 2006: 386). 1518 yılında Mardin kazalarının köyleri arasında gösterilenlerden 13 tanesi Nusaybin nahiyesine bağlı görünmektedir. 1526 yılında ise Mardin sancağına Berriyecik kazası ilave edilince Mardin kazasına bağlı 305 köyden 69'u Nusaybin nahiyesinde olmuştur (Göyünç, 1969: 56-57).

Yer Adları

Yer adları, bir bölgenin coğrafi, sosyokültürel, tarihî özelliklerini yansıtan kültürel bir bellektir. Yer adları, kişi adları ve diğer adlarla birlikte ad biliminin konusunu oluşturmaktadır. Türkiye'de yer adları ile ilgili çalışmaların son zamanlarda artış göstermesiyle birlikte toponimi çalışmaları önem kazanmıştır. Yer adları bir toplumun veya söz konusu bölgenin özellikleri hakkında bilgi vermektedir. Yer şekilleri, bitki örtüsü, su gibi fiziki veya kişi adları, tarihî yapılar ve olaylar gibi beşeri nedenler yer adlarının verilisinin nedenlerindedir.

Türkiye'deki tarihî katmanlaşma ve coğrafi çeşitlilik yer adlarının da zenginlik göstermesi sonucunu doğurmuştur. Yer adları, geçmişten bugüne değişiklik gösterebilmektedir. Yer adlarının değiştirilmesi tüm coğrafyalarda ve zamanlarda yaşanan bir durumdur. Devletlerin, milletlerin, boyların değişmesi, coğrafi ve tarihî farklılıklar yer adlarının değişmesinde etkindir. Bu durumda her türlü hareketlilik yer adlarını etkilemektedir. Kimi zaman devletler, milletler kendi bünyesinde yer alan yerleşim birimlerinin adlarını değiştirmektedir. Örneğin Osmanlı Devleti zamanında Nusaybin'e bağlı olan *Nâsireddin veled-i Salih* köyünün adı sadece 1526 yılına ait defterde görülmektedir. Yine *Osman Çelebi* köyünün adına 1526, 1540 yıllarına ait tapu defterlerinde rastlanırken 1518 ve 1567 tarihli defterlerde rastlanmamaktadır (Göyünç, 1969: 70). 1518'de köylerin henüz kurulmamış; 1567'de köylerin adlarının veya yerleşim birimlerinin değiştirilmiş olması ihtimali söz konusudur.

Literatürdeki yer adları çalışmalarında belirli ana ve alt başlık sınıflandırmaları görülmektedir. Türkiye'de bu konuda yapılmış lisansüstü tezleri ve makaleler genellikle üç ana başlıktan oluşmaktadır. Birincisi yer adlarının kökeninin araştırıldığı etimoloji bölümü, ikincisi biçim özelliklerinin incelendiği morfoloji bölümü ve son olarak semantik tasnifin yapıldığı anlambilimsel bölümdür. Bu ana bölümler eldeki malzemeye göre çeşitli alt başlıklara ayrılmaktadır. Örneğin; kökeni Türkçe, Arapça, Farsça vd. dillerine ait olan yer adları, ait olduğu dillere göre sınıflandırılmaktadır. Kimi birleşik sözcükten

müteşekkil yer adları farklı iki dile ait sözcüklerden oluşması durumunda iki farklı dilin başlıklarında yer almaktadır. Biçim bilgisi bölümünde yer adlarının basit, türemiş veyahut birleşik yapıları olma durumlarına göre alt başlıklar oluşturulmaktadır. Anlambilimsel tasnif bölümünde ise yer adlarının anlam dünyaları incelenmektedir.

Yer adları, anlambilimsel ölçütlerle tasnif edilirken bazı yer adlarının hiçbir alt gruba dâhil edilemeyip *diğer yer adları* olarak ayrı bir başlıkla belirtilmektedir. Söz konusu yer adlarının gruplandırılmamasındaki en önemli etken eski adlarının korunmasıdır. Eski adları genelde Türkçe dışında -hatta çoğu zaman ölü dillere ait olan bu yer adlarının kökenlerinin ve anlamlarının bilinmemesi herhangi bir gruba yerleştirilememesinin başlıca nedenidir. Kimi eski yer adları da birtakım fonetik evrilme sonucu Türkçeye yakın duruma getirilmektedir. Bu durum, yer adlarının anlambilimsel gruplandırılmalarında yanılığa sebebiyet verebilmektedir.

Eski yer adları değiştirilen yerleşim birimlerinde kimi zaman tarihî olay, önemli şahsiyet adları gibi beşeri nedenlerle verilmiş adların anlamlarının kaybı söz konusu olabilmektedir. Yer adları değiştirilen yerlerde kimi zaman ilgili yerleşim birimine gidilerek bölgenin –özellikle- coğrafi niteliklerine göre yeni adlar verilmektedir. Bu nedenle yer adları değiştirilen bölgelerde beşeri nedenlerden ziyade fiziki özelliklerin ön plana çıktığı görülmektedir. Kimi zaman da yerleşim birimlerinin yer adları, kendi meskûnlarının talepleri doğrultusunda belirlenmektedir.

Nusaybin'in Mahalle Adları

Mardin, Büyükşehir Belediyesi olduktan sonra merkez ve ilçelere bağlı tüm köyler, mahalle olarak değiştirilmiştir. Nusaybin ilçesine bağlı 84 mahalle bulunmaktadır. Bu mahallelerden kimisi eskiden köyken kimi mahalleler ise yeni kurulmuştur. Bu mahallelerin adları şu şekildedir: 8 Mart, Abdulkadirpaşa, Açikköy, Açıkyol, Akağıl, Akarsu, Akçatarla, Bahçebaşı, Bakacık, Balaban, Barış, Beylik, Büyükkardeş, Çağlar, Çalı, Çatalözü, Çiğdem, Çilesiz, Çölova, Dağıcı, Dalliğağaç, Değirmencik, Demirtepe, Devrim, Dibek, Dicle, Dirim, Doğanlı, Doğuş, Durakbaşı, Duruca, Düzce, Eskihisar, Eskimağara, Eski yol, Fırat, Gırnavas, Girmeli, Görentepe, Günebakan, Güneli, Günyurdu, Gürkaynak, Gürün, Güvenli, Hasantepe, Heybeli, İkiztepe, İlkadım, İpekyolu, Kalecik, Kaleli, Kantar, Karaca, Kayadibi, Kışla, Kocadağ, Kuruköy, Kuyular, Küçükkardeş, Mor-Yakup, Nergizli, Odabaşı, Pazar, Selahattin Eyyübi, Sınırtepe, Söğütlü, Taşköy, Tepealtı, Tepeören, Tepeüstü, Turgutköy, Üçköy, Üçyol, Yandere, Yavruköy, Yazyurdu, Yenişehir, Yenituran, Yerköy, Yeşilkent, Yolbilen, Yolindi, Zeynelabidin.

Köylerimiz eserinde Turgut olan yerleşim yeri, günümüzde Turgutköy şeklindedir. Bunun tam tersi olarak eskiden Çalıköy, Karacaköy ve Pazarköy olan mahalle adları şimdi Çalı, Karaca ve Pazar olarak geçmektedir. Bu değişikliğin nedeni Mardin, Büyükşehir Belediyesi olmadan önce ilçelere bağlı mahallelerin yerleşim birimi olarak köy olmasıdır. Mardin ilinin sadece Nusaybin ilçesine bağlı mahallelerinde değil aynı zamanda diğer ilçelerinin mahallelerinde de köy sözcüğünün kullanımdan düşmesi yaygındır. Bazı yer adlarının yazılışı anlambilimsel tasnifi etkileyecek biçimde değişmiştir: Koruköy > Kuruköy, Uçköy > Üçköy. Yer adlarının verilmiş nedenlerinde coğrafik özellikler oldukça önem arz etmektedir. Koruköy mahallesinde muhtemelen ‘bakımlı küçük orman’ yani korular mevcuttu. Bu nedenle mahalleye Koruköy adı verilmişti. Yer adlarında güzel anlam çağrışımı önemli olmakla birlikte kimi zaman söyleniş kolaylığı veya birtakım ses değişikliklerinden kaynaklı olarak yer adı olumlu anlam taşımaya rağmen değişmektedir. Koruköy muhtemelen gerileyici benzeşme yoluyla u’nun kendinden önceki o’yu daraltmasıyla kendine benzetmiş ve yer adının anlamını Koru’ya nispeten daha olumsuz çağrışım yapan Kuru’ya çevirmiştir. Köyün bakımlı ormanlara sahip Koru anlamını içeren ad, yerini çorak, suyu ve yeşilliği olmayan Kuru’ya bırakmıştır. 1968’e kadar Nusaybin’in köyü olarak geçen Azıklı⁵, Kutlubey, Yakıncöy günümüzde Nusaybin’in mahalle listesinde yer almamaktadır. Bu durumun yerleşim yerlerin idari sınırlarının değişmesi ve güncellenmesi ile ilgili olması muhtemeldir. Yine yer adının anlambilimsel tasnifini doğrudan etkileyecek bir başka ses değişmesi örneği Uçköy-Üçköy örneğinde görülmektedir. Gerileyici benzeşme yoluyla ö sesi kendinden önceki u sesini öndamaksılaşma yoluyla kendine benzeterek sözcüğün anlamını değiştirmiştir.

Dâhiliye Vekâleti Mahallî İdareler Umum Müdürlüğünün (1933) yayımladığı Köylerimiz çalışmasında Nusaybin köy adlarının 1968’de yayımlanan köy adlarıyla benzerlik göstermediği tespit edilmiştir. Bu iki yayından yola çıkılarak köy adlarının 1933 ila 1968 yılları arasında değiştirildiği görülmektedir. Bu değişim birdenbire, kısa sürede gerçekleşmemiş; uzun süre, peyderpey, yayılım göstererek olmuştur. Köy adlarının değiştirilmesinde yerleşim birimlerinin adlarının Türkçeleştirilmesi amaçlanmıştır. Zira 1933 yılında yayımlanan çalışmada Nusaybin köy adlarının çoğunlukla Türkçe dışındaki dillere ait olduğu görülmektedir: Abdikân, Adih, Alyan, Arbet, Babisin, Bakısyân, Bamünim, Bavermi, Cinatamihu, Cinata Husso, Çufan, Dalan, Germiran, Girhasin, Girincik, Hacı Kesan, Haferi, Harabi Baba, Harabi Reyzi, Harbi, Hirabalı, Hirabi Mişki, Hirabi Müşki, Hirbezil, Kala, Kertüvin, Menderi, Morbap, Nerkizlu, Seyderi, Şahanşin, Şeyh Azir, Şivişki, Şölbabekir, Şukrin, Talât, Telmimar, Telsikân, Telyapı, Tinat, Veysik, Zifink. Bu verilerle Mardin Büyükşehir Belediyesinden alınan Nusaybin ilçesinin 64 mahallesinin eski adları farklılık arz etmektedir. Her iki kaynaktaki eski yer adlarının hemen hemen tamamı fonetik değişikliklere uğramıştır. Değiştirilen yer adları Türkçeleştirilirken birtakım yöntemlerden yararlanılmıştır: Tamamen çeviri,

⁵ Azıklı köyünün, Urfa’nın Siverek ilçesinin Çaylarbaşı Bucağına kayıtlı olduğu belirlenmiştir. Diğer yerleşim birimleri de muhtemelen civar illerin mahalleleri durumuna gelmiştir.

kısmen çeviri, ses değişiklikleriyle değişim, eski yer adıyla yeni yer adı arasında anlamsal bağlantı kurularak değişim, tesadüfi/nedensiz. Bununla birlikte eski yer adlarından -nadir de olsa- değiştirilmeyenleri mevcuttur (Erkinay Tamtamış, 2019: 80). Yer adlarının Türkçeleştirilmesinin resmî kanallarla gerçekleşmesi her ne kadar son yüzyılda gerçekleşse de aslında bu süreç çok daha eskilere, Türklerin Anadolu'yu fethetmesine dek uzanmaktadır. Anadolu'ya yerleşen Türkler bir taraftan yeni kurdukları yerleşim yerlerine kendi kültürlerinin izlerini taşıyan adlar verirken diğer taraftan farklı kültürlerin de yaşadığı Anadolu'nun fethini sadece insanıyla değil; aynı zamanda coğrafyasıyla da gerçekleştirmişlerdir. Şehir, kasaba, köy adları ya tamamen değiştirilmiş ya da Türkçe söyleyişe en uygun biçime getirilmiştir (Pılancı, 1996: 13-14). Bölgede yer adları katmanlaşması söz konusudur. Yüzyıllar önce de Asur, Babil, Akad, Roma vd. aynı amaçlarla yer adlarını kendileriyle çağrışım alanı oluşturacak biçimde değiştirmişlerdir. Yer adlarının değiş(tiril)mesi, kültürel bir bellek olması gibi değişmez bir gerçekliktir.

Nusaybin Mahalle Adlarına Anlambilimsel Bir Bakış

Bu bölümde Nusaybin mahalle adları anlambilimsel bir bakışla incelenmiştir. Fiziki ve beşeri koşullara dayanan mahalle adları iki ana başlıkta değerlendirilmiştir. Fiziki koşullara dayanan mahalle adlarını jeomorfoloji, su, bitki örtüsü, hayvan, renk, sayı, yön ve mesafe bildiren alt başlıklar oluşturmaktadır. Beşeri koşullara dayanan mahalle adlarını ise kişi adları, aile ve akrabalık adları, unvan, yerleşim yerleri adı, kişilerin varlıklarıyla ilgili olan yer adları oluşturmaktadır. Kişilerin varlıklarıyla ilgili olan mahalle adları fiziksel yaşayış ve duygusal yaşayışla ve soyut kavramlarla ilgili olan mahalle adlarından oluşmaktadır. Fiziksel yaşayışı ise eşya ve alet, savaş ve askerlik, zaman, tarım-ziraat-hayvancılık, eski yapıların adlarından oluşan ve eski yer adlarından evrilen mahalle adları, ulaşım, mevki ve konumla ilgili alt başlıklar oluşturmaktadır.

1. Fiziki Koşullara Dayanan Mahalle Adları

Bu bölümde yer alan mahallelerin adının belirlenmesinde fiziki nedenler söz konusudur. Özellikle coğrafya bu bölümdeki yerleşim birimlerinin belirleyicisi konumundadır. Türkiye yer şekilleri bakımından zengin bir bölge olduğu için yer adlarında da bu çeşitlilik kendini göstermektedir. Dağ, tepe, ova, vadi, deniz, dere, ırmak, taş, kaya, bitki örtüsü, hayvan, renkler bu bölümdeki yer adlarının anlamsal yönlerini açıklamaktadır.

1.1. Jeomorfolojik Mahalle Adları

Yüzey bilimi, yer bilimi olarak da bilinen jeomorfoloji, yüzey şekillerinin oluşum süreçlerinin açıklanmasını konu edinmektedir. Dağ, tepe, ova, kaya, taş gibi yüzey şekilleri içeren yer adları jeomorfolojik koşullardan etkilendiği için bu adı almıştır. Dağ adları için, *oronim* mağara adları için *inadı* veya *speleonim* terimleri de sıklıkla kullanılmaktadır (Şahin, 2013: 52). Maden, arazi özelliklerinden kaynaklı yer adları da bu bölümde yer almaktadır. Örneğin; Uludağ'daki *Bakacak* mevkiinden Bursa Ovası muhteşem görüldüğü için görüş

ufku geniş, manzaralı olan yerlere *Bakacık* veya *Bakacak* denildiğinden bu adı almıştır (Eröz, 2011: 116). Nusaybin’de jeormolojik koşullarla oluşan 18 mahalle adı mevcuttur. Bunlardan 8 tanesi tepe ile oluşandır. Nusaybin’in en yüksek noktasını oluşturan Bagok dağı ve Ömeryan dağı ile ova kenarı arasındaki aşınım yüzeyleri, akarsulardan kaynaklı kıvrımlar çeşitli aşındırmalar ve güneyden kuzeye doğru aşamalı bir yükselme oluşturmuştur (Kılıç, 2008: 107). Nusaybin’in bu fiziki coğrafya özelliği yerleşim birimlerine tepe adının verilmesinde etkili olmuştur.

Bakacık, Çatalözü, Çölova, Dağıçı, Demirtepe, Düzce, Eskimağara, Görentepe, Hasantepe, İkiştepe, Kayadibi, Kocadağ, Sınırtepe, Taşköy, Tepealtı, Tepeören, Tepeüstü, Yerköy.

1.2. Su İle İlgili Mahalle Adları

Su, asırlardır tüm medeniyetlerin yerleşim yerlerinin belirlenmesinde oldukça etkili konumda olmuştur. Uygarlıkların suya kutsiyet atfetmesi, suyun her türlü gündelik yaşam için elzem olması, suyun olduğu yerde hayatın var olduğu anlamı ortaya çıkmaktadır. Tarım ve hayvancılık gibi geçim kaynaklarını sürdürebilmek için insanlar özellikle dere, ırmak civarlarında sıkça yerleşim yeri kurmuşlardır. Bu yerleşim yeri özelliği yer adlarının suyla ilgili olmasında etkili olmuştur.

Nehir, çay, dere, göl, pınar, kaynak suları, ılıcalar, deniz, çeşme, baraj gibi doğal ve yapay yolla oluşturulmuş her türlü *hidronim* bu grubun içinde değerlendirilmektedir. Doğal veya suni su nesne adı *hidronimdir* (Yavuz ve Şenel, 2013: 2246). Her türlü nehir ve türevleri için *potamonim*, göl adları *limnomonim*, okyanus adları *okyeanonim*, deniz adı *pelagonim*, bataklıklar *helonim* terimlerini karşılamaktadır (Şahin, 2013: 53). Yavuz ve Şenel (2013: 2247) ise göl ve nehir adını tek bir terimle karşılamışlardır: *limnonim*. Suyla ilişkili olan yerleşim yerleri dolayısıyla bu minvalde adlandırılmıştır. Nusaybin çevresinde periyodik akarsuların fazlalığı ve aynı zamanda vadisinde sürekli olarak bir akarsuya yer veren Çağçağa Suyu dikkat çekmektedir (Kılıç, 2008: 112). Nusaybin, akarsuların fazlalığı dolayısıyla sulak bir bölge olduğu için bu durum yer adlarına yansımıştır. Nusaybin’de hidrografik 7 mahalle adı bulunmaktadır. Bunlardan ikisi aynı zamanda Mezopotamya’nın kadim ırmakları Dicle ve Fırat nehirlerinin adlarını taşımaktadır.

Akarsu, Çağlar, Dicle, Fırat, Gürkaynak, Kuyular, Yandere.

1.3. Bitki Örtüsünden Kaynaklı Oluşan Mahalle Adları

Bitki ve ağaç adlarından oluşan yer adlarına *fitotoponim* adı verilmektedir. *Fitonim*, her bir bitki ve ağacın adıdır (Yavuz ve Şenel, 2013: 2245). Yer adlarında bitki örtüsünden kaynaklı oluşan adlar çeşitli alt gruplara ayrılmaktadır: Ağaç, meyve, sebze, çiçek gibi. Bölgenin iklim ve toprak türünden kaynaklı yetişen bitki örtüsü, bölgedeki yaygınlığıyla ilişkili olarak yer adlarının verilmesinde etkin bir

rol oynamaktadır. Nusaybin'in bitkilerden kaynaklı adlandırılmış 5 mahallesi bulunmaktadır. Bu adlar arasında çiçek adı (Çiğdem, Nergizli) bulunmakla beraber bölgedeki akarsu boylarında yetişen ağaç cinsinden kaynaklı olarak Söğütlü adı da mevcuttur.

Çalı, Çiğdem, Dallıağaç, Nergizli, Söğütlü.

1.4. Hayvan Adlarından Oluşan Mahalle Adları

Doğayla iç içe yaşayan insanlar, doğada karşılaştıkları diğer canlıların etkisi altında kalmakta ve yaşamlarında onlara da yer vermektedirler. Özellikle yerleşik hayata geçmeden göçebe veya yarı göçebe yaşayan insanların yaşamlarında hayvanların önemi oldukça fazlaydı. Bununla birlikte söz konusu bölgede bir tür veya cinsteki hayvanın fazlalığı o yerin adının söz konusu hayvanla anılmasında etkili olmaktadır. Bu durumdan dolayı hayvan adlarından kaynaklı zootoponimler ortaya çıkmaktadır. Nusaybin'de hayvan adlarından kaynaklı 3 mahalle adı bulunmaktadır.

Balaban,⁶ Doğanlı, Karaca.

1.5. Renk Adlarından Oluşan Mahalle Adları

Renkler doğadaki nesnelere tasvir etmek için yer adlarında kullanılmıştır. Türkler aynı zamanda renkleri yön belirlemek için kullanmıştır. Yaşadıkları bölgenin kuzey, güney, batı, doğu taraflarını belirtmek için ak, kara, sarı, kırmızı renk adlarını kullanmışlardır. Merkez sarı, doğu yeşil, batı ak, güney kırmızı ve kuzey kara renkleriyle ifade edilmiştir (Genç, 1997: 1077). Yer adlarında çok çeşitli renk adı kullanılmakla beraber genellikle ak, kara, yeşil gibi doğada sıkça yer alanlar tercih edilmiştir. Nusaybin'de renk adlarından oluşan 4 mahalle adı vardır.

Akağıl, Akçatarla, Karaca, Yeşilkent.

1.6. Sayı İçeren Mahalle Adları

Yer adlarının verilmesinde sayı önemli bir faktördür. Özellikle kültür ve inanışlarda mühim yer tutan sayıların yer adlarında kullanım sıklığının fazlalığı dikkat çekmektedir. Yer adlarında bir, üç, yedi, kırk gibi Türk kültüründe kutsal sayılan sayıların diğer sayılara göre fazla kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte dünyaca kabul edilmiş bazı özel günler, kahramanlık/kurtuluş/onur günlerinin gün, ay ve yılları da yer adı olarak yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Nusaybin'de sayı içeren 5 mahalleden ikisi üç sayısı ile biri 'Dünya Kadınlar Günü' olan 8 Mart ile adlandırılmıştır.

8 Mart, İkiztepe, İlkadım, Üçköy, Üçyol.

⁶ Atmaca, doğan vb. yırtıcı bir kuş (<https://sozluk.gov.tr/>, E. T. 18.06.2021).

1.7. Yön ve Mesafe Bildiren Mahalle Adları

İçinde yön ve mesafe bildiren sözcüklerin bulunduğu yer adları da bulunmaktadır. Bu yer adları genellikle *başı, içi, dibi, altı, üstü* gibi yön bildiren adlarla belirtilmektedir. Nusaybin'in bu yolla oluşmuş 11 mahallesi bulunmaktadır.

Bahçebaşı, Dağıçı, Durakbaşı, Günebakan, Kayadibi, Odabaşı, Sınırtepe, Tepealti, Tepeüstü, Yandere, Yolindi.

2. Beşeri Koşullara Dayanan Mahalle Adları

Bu bölümde yer alan mahallelerin adının belirlenmesinde beşeri nedenler söz konusudur. Kimi zaman insanlığa dair kültür mirasları yer adlarının belirleyicisi olmuştur. Önemli bir şahsiyetin veya köy kurucusunun adı, oymak/boy adları, tarihî olaylar, akrabalık, unvan adları, yine beşeri koşullarla oluşturulmuş yerleşim birimleri adları, kişilerin varlıkları, duygular vd. etkenler bu gruptaki yer adlarının belirleyicisi olmuştur.

2.1. Kişi Adlarından Oluşan Mahalle Adları

Kişi adlarının yer adı olması geleneği tarih boyunca tüm toplumlarda görülmektedir. Medeniyetler fethettikleri bölgelerle aidiyet duygusunu oluşturmak adına fethettikleri yerlere kendi adlarını vermektedir. Bununla birlikte şahıslar da kendi kurdukları köy ve(ya) mahalleye kendi adlarını vermektedirler. Hükümetler, belediyeler veyahut Coğrafi Adlar Uzman Kurulu o bölgede çeşitli hizmetlerde bulunan, bölgeye katkısı olan şahıslarla yerleşim birimlerini adlandırmaktadır. Türkiye'de okul, cami, çeşme gibi yapılar genellikle yapanların adıyla anılmaktadır. Kişi ad ve soyadlarından kimi zaman da lakaplardan kaynaklı bu bölüm *antropotoponim* olarak adlandırılmaktadır (Yavuz ve Şenel, 2013: 2243). İnsan adlarından kaynaklanan adlar, çeşitli biçimlerde gerçekleşmektedir: İdareciler, bilginler, ordu mensupları vb. Nusaybin'in eski yer adlarında kişilerin lakaplarından kaynaklı birçok örnek bulunmaktadır. Nusaybin'de 7 mahalle, kişi adıyla oluşmuştur. Bu kişi adlarını Hz. Muhammed'in torunu Hüseyin'in oğlu *Zeynelabidin*, Eyyubi hanedanının kurucusu ve ilk hükümdarı *Selahattin Eyyübi*, Nusaybin piskoposu *Mor Yakup* gibi tarihî şahsiyetler de oluşturmaktadır.

Abdulkadirpaşa, Hasantepe, Mor-Yakup, Selahattin Eyyübi, Turgutköy, Yenituran, Zeynelabidin.

2.2. Aile veya Akrabalık Adları İle İlgili Mahalle Adları

Bu bölümdeki yer adları özellikle *oğul, kardeş, baba, dede* gibi akrabalık adlarıyla ilgili olanlardır. Nusaybin'de akrabalık adıyla 3 mahalle adlandırılmıştır.

Büyükkardeş, Küçükkardeş, Yavruköy.

2.3. Unvan Bildiren Mahalle Adları

Bu bölümdeki yer adları *bey, paşa, emir* gibi unvanları içermektedir. Nusaybin'de *paşa* ve *bey* unvanlarından müteşekkil 2 mahalle bulunmaktadır.

Abdulkadirpaşa, Beylik.

2.4. Yerleşim Yerleri Adı İçeren Mahalle Adları

Bu bölümü içinde *köy*, *kent*, *şehir* gibi yerleşim birimleri içeren yer adları oluşturmaktadır. Bu bölüm *orun*, *orunadı* veya *oykonim* olarak da adlandırılmaktadır (Şahin, 2013: 52; Kurgun, 2002: 532). Yer adlarında bu yol sıkça tercih edilmektedir. Türkiye'nin genelinde özellikle *köy* sözcüğü ile üretilmiş binlerce yerleşim yeri bulunmaktadır. Bu durum önceden küçük bir idari birime (*köy*) sahip olan orunların birleşmesi, daha sonra bu birimlerin mahalle statüsünü kazanması olarak açıklanabilir: *Zeytinköy Mahallesi*, *Yeşilköy Mahallesi* gibi (Kurgun, 2002: 534). Nusaybin'de içinde yerleşim yerleri adı taşıyan 12 mahalle bulunmaktadır. Mardin'de, 2014 Türkiye yerel seçimleri ile yürürlüğe giren yeni Büyükşehir Yasası ile köyler mahalleye dönüştüğünden kimi mahallelerin adından *köy* sözcüğü düşürülmüştür. Bu durumda bu yolla oluşmuş yerleşim birimi adı sayısı azalmıştır. Kimi yerleşim yeri adlarında hâlen *köy* sözcüğü korunmaktadır.

Açikköy, Güneli, Günyurdu, Kuruköy, Taşköy, Turgutköy, Üçköy, Yavruköy, Yazyurdu, Yenişehir, Yerköy, Yeşilkent.

2.5. Kişilerin Varlıklarıyla İlgili Mahalle Adları

Bu bölümde kişilerin varlıklarıyla ilgili mahalle adları yer almaktadır. Kişilerin varlıklarıyla ilgili adlar fiziksel yaşayış ve duygusal yaşayışla soyut kavramlar olmak üzere iki alt başlıktan oluşmaktadır.

2.5.1. Fiziksel Yaşayışla İlgili Mahalle Adları

Bu bölümdeki yer adları, insanların fiziksel yaşayışını ilgilendiren sözcük dağarcığıyla adlandırılmıştır. İnsanların kullandığı eşya ve alet adları, savaş ve askerlikle ilgili terimler, zaman mefhumu, tarım, ziraat, hayvancılık gibi uğraşlar, ulaşım, tarihî yapılar ve eski yer adları bu bölümü oluşturmaktadır.

2.5.1.1. Eşya ve Alet Adlarıyla İlgili Mahalle Adları

Bu bölümde eşya ve alet adlarıyla ilgili mahalle adları yer almaktadır. Nusaybin'de bu yolla oluşmuş 3 mahalle adı bulunmaktadır. *Çatalözü* mahallesinin oluşum yolu metaforla gerçekleşmiştir. Bölgenin coğrafi yapısı çatala benzediğinden çatal eşya adı doğaya aktarılması suretiyle metaforik adlandırma söz konusu olmuştur.

Çatalözü, Heybeli, Kantar.

2.5.1.2. Savaş ve Asker Literatürü İle İlgili Mahalle Adları

Bu bölümde savaş malzemeleri, askerî unvanlar, savaş mekânları gibi savaş ve askerlik literatürüne ait mahalle adları bulunmaktadır. Nusaybin'de bu yolla oluşmuş mahalle adları genellikle askerî mekânlara ait olup içinde *hisar*, *kale* gibi sözcükler barındırmaktadır.

Eskihisar, Kalecik, Kaleli, Kışla.

2.5.1.3. Zaman Kavramıyla İlgili Mahalle Adları

Bu bölümdeki yer adları mevsimler, aylar, günler gibi zaman anlamı taşımaktadır. Nusaybin'de zaman kavramı içeren 6 mahalle adı bulunmaktadır.

8 Mart, Günebakan, Güneli, Günyurdu, Pazar, Yazıurdu.

2.5.1.4. Tarım-Ziraat-Hayvancılık ile İlgili Yer ve Alet Adlarından Oluşan Mahalle Adları

Bu bölümdeki yer adları tarım, ziraat ve hayvancılık ile ilgili yer ve alet adlarından oluşmaktadır. Yerleşik hayata geçen toplumlar tarım, ziraat ve hayvancılıkla geçimlerini kazanmaya başlamışlardır. Gündelik hayatta git gide önem kazanan bu uğraşlar yer adlarını da etkilemiştir. Nusaybin'de bu yolla oluşmuş 5 mahalle adı bulunmaktadır.

Akağıl, Akçatarla, Bahçebaşı, Değirmencik, Dibek.⁷

2.5.1.5. Eski Yapıların Adlarından Oluşan ve Eski Yer Adlarından Evrilen Mahalle Adları

Tarihî kale, höyük, hisar, ören yerlerinin yakınları veya kalıntıları üzerine kurulan yerleşim birimleri genellikle bu eski yapılarla adlandırılmaktadır. Yerleşim birimi adları kimi zaman eski adlarının fonetik bakımdan evrilmesi sonucu oluşmaktadır. Nusaybin'de hisar adıyla 1, kale adıyla 2 mahalle adı bulunmaktadır. *Gırnavas Höyüğü* ise tarihi M.Ö. I. bin başına dayandırılan bir yerleşim yeridir. Geç Uruk Devrinden Geç Asur Devrine kadar kesintisiz yerleşim gösteren bu merkez; *Tell Minar*, *Giremira*, *Kertvin* ile birlikte Kuzey Mezopotamya ve Kuzeydoğu Suriye'de tanınan *Ninive* 5 kültürünün Nusaybin Bölgesindeki uzantılarıdır (Uysal, 2006: 81). Eskihisar Mahallesi içinde burç ve surları muhafaza edilmiş bir kale mevcuttur. Kalecik Mahallesi ise su sarnıçları, burçlar, surlar hâlen ayakta (Yalap, 2020: 81). *Tell Minar Höyüğü*, *Tepeüstü* mahallesi yer almaktadır (Yalap, 2020: 88). Höyüğün adındaki *tell* bölgedeki yer adlarında sıkça kullanılan bir sözcük olup bölge dillerinde *tepe* anlamına gelmektedir. Zira mahallenin Türkçe adında da *tepe* sözcüğü görülüp yerleşim yeri adının, eski adından kısmen çeviri yoluyla elde edildiği görülmektedir. Yörede eski adlardan tamamen veya kısmen çeviriyle oluşmuş birçok yer adı mevcuttur. *Giremira Höyüğü*, *Girmeli Mahallesi* yer almakta olup günümüzde ciddi tahribata uğramıştır (Yalap, 2020: 87). *Kantar Höyüğü*, *Kantar Mahallesi* 150m kadar güneyinde yer almakta ve gündün güne tahribata uğramaktadır. *Dibek Höyüğü*, *Dibek Mahallesi* güney yakasında kurulmuştur. *Hasantepe Höyüğü* ve mahallesi eski adı *Tılhesen* olarak geçmektedir. *Odabaşı* ve *Söğütlü Höyüğü* yine aynı adlı mahallelerde yer almaktadır (Yalap, 2020: 91). *Girmeli* adının eski adı

⁷ Farajzadyan ve Bulut (2016) çalışmalarında *Dibek* köy adının anlamını 'son nokta, en uzak, en derin' anlamlarıyla verip toponimik kaynağını jeomorfolojik olarak değerlendirmişlerdir. Kurgun (2002: 575) ise eşya adı kökenli yer adları bölümünde *Dibek* adına yer vermiştir.

Giremira ve *Girmira* biçimindedir. Umar (1993: 286) bu eski adın kökenini ve anlamını saptayamamakla birlikte yerleşim yerinin adını Süryaniceyle ilişkilendirmiştir. Bölgedeki yer adlarında sıkça kullanılan *gir* sözcüğü bölge dillerinde ‘tepe, harabe, ören’ anlamlarında kullanılmaktadır. Nusaybin’de arkeolojik araştırmalar sonucu tespit edilen tarihî merkezler günümüzde mahalle adıdır. Nusaybin’in Eskiçağ yerleşmelerinden ören yerleri civarında kurulan mahalleler bu yolla eski yapıların adlarını devralmıştır.

Dibek, Dirim, Duruca, Eskihisar, Eskimağara, Gınavas, Girmeli, Gürün, Hasantepe Kalecik, Kaleli, Kantar, Nergizli, Pınarbaşı, Odabaşı, Söğütlü, Tepeören, Tepeüstü, Yazıyurdu, Yerköy.

2.5.1.6. Ulaşım, Mevki ve Konumla İlgili Mahalle Adları

Nusaybin ilk çağlardan beri önemli bir stratejik konuma sahiptir. Eskiçağdan beri siyasi, askerî, ekonomik, dinî açıdan önemli bir merkez olan Nusaybin, Mezopotamya topraklarının durak noktasını oluşturmaktadır (Yalap, 2020: 26). İlçeden mühim yol güzergâhları geçtiğinden ulaşım ve konumla ilgili mahalle sayısı fazla olup 17’dir.

Açıkyol, Dağıçı, Durakbaşı, Eski yol, Günebakan, Güneli, Günyurdu, İpekyolu, Kayadibi, Odabaşı, Sınırtepe, Tepealtı, Tepeüstü, Üçyol, Yandere, Yolbilen, Yolindi.

2.5.2. Duygusal Yaşayışla ve Soyut Kavramlarla İlgili Mahalle Adları

Bu bölümde insanların duygusal yaşayışları ve soyut kavramlarla ilgili mahalle adları bulunmaktadır. Toplumlar, içinde yaşadıkları duygu durumu veya hayatlarında olmasını istedikleri soyut kavramları yer adı olarak sabitlemektedir. Bu mahalle adları genellikle olumlu anlamlar çağrışmaktadır. Nusaybin’de bu yolla oluşmuş 6 mahalle adı bulunmaktadır.

Barış, Çilesiz, Doğuş, Devrim, Dirim, Güvenli.

Sonuç

Bu çalışmada Nusaybin mahallerinin leksik ve semantik değerleri belirlenmiştir. Nusaybin’in 84 mahallesinin toponimik kaynaklara göre dağılımı Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Nusaybin’in Mahalle Adlarının Toponimik Kaynaklara Göre Dağılımı

Yerleşim Yerinin Kaynağı	Mahalle Adları	Sayısı	%
Jeomorfolojik	Bakacık, Çatalözü, Çölova, Dağıçı, Demirtepe, Düzce, Eskimağara, Görentepe, Hasantepe, İkiztepe, Kayadibi, Kocadağ,	18	20

	Sınırtepe, Taşköy, Tepealtı, Tepeören, Tepeüstü, Yerköy		
Su	Akarsu, Çağlar, Dicle, Fırat, Gürkaynak, Kuyular, Yandere	7	8
Bitki Örtüsü	Çalı, Çiğdem, Dallıağaç, Nergizli, Söğütlü	5	6
Hayvan	Balaban, Doğanlı, Karaca	3	4
Renk	Akağıl, Akçatarla, Karaca, Yeşilkent	4	5
Sayı	8 Mart, İkiztepe, İlkadım, Üçköy, Üçyol	5	6
Yön ve Mesafe	Bahçebaşı, Dağıcı, Durakbaşı, Günebakan, Kayadibi, Odabaşı, Sınırtepe, Tepealtı, Tepeüstü, Yandere, Yolindi	11	13
Kişi Adları	Abdulkadirpaşa, Hasantepe, Mor-Yakup, Selahattin Eyyübi, Turgutköy, Yenituran, Zeynelabidin	7	8
Aile ve Akrabalık	Büyükkardeş, Küçükkardeş, Yavruköy	3	4
Unvan	Abdulkadirpaşa, Beylik	2	2
Yerleşim Yerleri	Açıköy, Güneli, Günyurdu, Kuruköy, Taşköy, Turgutköy, Üçköy, Yavruköy, Yazyurdu, Yenişehir, Yerköy, Yeşilkent	12	14
Eşya ve Alet	Çatalözü, Heybeli, Kantar	3	4
Savaş ve Asker	Eskihisar, Kalecik, Kaleli, Kışla	4	5
Zaman Kavramı	8 Mart, Günebakan, Güneli, Günyurdu, Pazar, Yazyurdu	6	7
Tarım-Ziraat- Hayvancılık	Akağıl, Akçatarla, Bahçebaşı, Değirmencik, Dibek	5	6
Eski Yapıların Adları ve Eski Yer Adlarından	Dibek, Dirim, Duruca, Eskihisar, Eskimağara, Gırnavas, Girmeli, Gürün, Hasantepe Kalecik, Kaleli, Kantar, Nergizli, Pınarbaşı,	20	24

Evrilenler	Odabaşı, Söğütlü, Tepeören, Tepeüstü, Yazyurdu, Yerköy		
Ulaşım, Mevki ve Konum	Açıkyol, Dağıçı, Durakbaşı, Eski yol, Günebakan, Güneli, Günyurdu, İpekyolu, Kayadibi, Odabaşı, Sınırtepe, Tepealtı, Tepeüstü, Üçyol, Yandere, Yolbilen, Yolindi	17	20
Duygusal Yaşayış ve Soyut Kavramlar	Barış, Çilesiz, Doğuş, Devrim, Dirim, Güvenli	6	7

Nusaybin mahalle adlarının kültürel ve semantik değerlerinin oranları tabloda verilmiştir. Tabloya göre Nusaybin mahalle adlarının belirleyicileri farklılık arz etmektedir. Nusaybin mahalle adlarında en çok tercih edilen semantik değer %24 ile eski yapıların adlarından oluşan ve eski yer adlarından evrilen mahalle adları bölümü oluşturmaktadır. Bunda Nusaybin'in tarihî yapısı etkilidir. Diğer yüksek oran %20 ile jeomorfolojik nedenlerdir. Yer adlarının verilmesindeki en önemli fiziki neden jeomorfolojidir. Yerleşim birimleri içinde bulundurduğu dağ, tepe, kaya, maden gibi geniş coğrafik özelliklerden ötürü jeomorfoloji yer adlarının temel belirleyicisi konumundadır. Yine ulaşım, mevki ve konumdan kaynaklı yer adlarının oranı da %20'dir. Bu oranın yüksekliği hemen hemen tüm yer adlarında geçerlidir. Zira meskûnlar bir bölgeyi tanımlamak, tarif etmek için ulaşım, mevki, konumdan istifade etmektedir. Nusaybin mahalle adlarının anlambilimsel tasniflerinde yerleşim yerleri %14, yön ve mesafe %13 oranındadır. Su ve kişi adları %8, zaman kavramı ve duygusal yaşayışla soyut kavramlarla ilgili olanlar %7, sayı, bitki örtüsü ve tarım-ziraat-hayvancılık %6, renk ve savaş-asker %5, aile-akrabalık, hayvan ve eşya-alet %4, unvan %2 oranındadır.

Yer adları bir toplumun kültürel belleği, anlam dünyası, gündelik hayatları, söz varlığı ile ilgili bilgileri içinde barındıran bir hazinedir. Yer adları, o yerin coğrafyası, tarihi, bitki örtüsü, yaşayışı vd. hakkında kayıt yapan bir arşivdir. Bu hazinenin korunması, önemsenmesi gerekliliği söz konusudur. Bu alandaki çalışmalar yaygınlaştırmalı, disiplinler arası araştırmalar teşvik edilmelidir.

Kaynakça

- Ada, E. (2012). *Eskişehir İli Yer Adları*. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir.
- Bulut, İ. ve Farajzadyan A. (2016). Makû ve Köylerinin Toponimik Analizi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 21 (36), 119-134. DOI: 10.17295/dcd.68177.
- Dâhiliye Vekâleti Mahallî İdareler Umum Müdürlüğü (1933). *Köylerimiz*. İstanbul Matbaacılık ve Neşriyat, Türk Anonim Şirketi.

- Erkinay Tamtamiş, H. K. (2019). Mardin’de Değiştirilen Yer Adları Üzerine Bir Tasnif Denemesi. *TYB AKADEMİ*, 9(25), 65-84.
- Eröz, M. (2011). Türk Onomastiği Bakımından Adapazarı Yeradları, *İstanbul Journal of Sociological Studies*, 11, s. 107-120.
- Genç, R. (1997). Türk İnanışları ile Millî Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil. *Erdem*, Cilt 9, Sayı 27, s. 1075-1110.
- Göyünç, N. (1969). *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*. Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- <https://www.atlasbig.com/images/mardin-nusaybinin-mahalleleri-harita.png>, E. T. 29.05.2021.
- <http://www.nusaybin.gov.tr/ilcemize-bagli-mahalle-muhtarlarinin-iletisim-bilgileri>, E. T. 29.05.2021.
- <https://sozluk.gov.tr/>, E. T. 18.06.2021.
- Kılıç, T. (2008). Nusaybin’in Fiziki Coğrafya Özellikleri, *D. Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10, 106-117.
- Kurgun, L. (2002). *Denizli İli Yer Adları*. Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Denizli.
- Kütük, A. (2006). *Ortaçağda Nusaybin Bölgesinin Siyasi, Sosyal, İktisadi ve Kültürel Durumu*. Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa.
- Kütük, A. (2012). *Bizans İmparatorluğu Döneminde Nusaybin’in Siyasi, Sosyal, İktisadi, Mimari ve Kültürel Durumu (IV.-X. Yüzyıl)*. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ.
- Parlak Kalkan, G. (2014). *Gaziantep İli Yer Adları Üzerine Bir İnceleme*. Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ.
- Pırlancı, H. (1996). *Anadolu’daki Türkçe Yer Adları*. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri.
- Sezen, T. (2006). *Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)*. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Yayın Nu: 21, Ankara.
- Şahin, İ. (2013). Türkiye Yeradbiliminde Terim ve Tür Sınıflandırması Sorunları. *Eurascience Journals Avrasya Terim Dergisi*, 1 (1): 46-58.
- T.C. İçişleri Bakanlığı, İller İdaresi Genel Müdürlüğü (1968). *Köylerimiz*. Başbakanlık Basımevi D.S.İ. Ankara.
- Umar, B. (1993). *Türkiye’deki Tarihsel Adlar*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Uysal, B. (2006). Tell Minar ve Giremira, Nusaybin Bölgesi’nde Yer Alan İki Ninive 5 Merkezi, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, Cilt: LXX, Sayı: 259, s. 803-826.
- Yalap, N. (2020). *Eskiçağ’da Nusaybin (En Eski Devirlerden MS 363 Yılına Kadar)*. Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat.
- Yavuz S. ve Şenel M. (2013). Yer Adları (Toponim) Terimleri Sözlüğü. *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/8, Summer 2013, s. 2239-2254.

Nesne ile Özne Arasında: Mehmet Rauf'un "Uzaktan" Adlı Hikâyesinde Hatırlamanın Psikanalitik Görüntüsü

Selçuk ATAY¹

Öz

İnsanoğlunun ayırıcı hususiyetlerinden biri olan bellek, onun şimdi ile geçmişi arasındaki münasebetini tesis etmekle kalmaz; aynı zamanda geleceğin şekillendirilmesinde de önemli bir rol oynar. Belleğin içerisinde ayrı bir yeri olan anılar ise yalnızca görsel ve işitsel bir form görüntüsü çizmeyen, unutulmaya karşı bir tavır alışın metaforu olarak karşımıza çıkar. Öte yandan insanın içinde bulunduğu zamanın psikolojik görüntüsü geçmişe dair anıların yeniden yapılandırılmasına neden olur. Bir özne olarak algısı ve belleği arasında kendiliğinin görüntüsünü ortaya koyan insan, böylelikle, zihninde yaşadıklarıyla bir arada yaşamaya devam edecektir. Mehmet Rauf'un önce Servet-i Fünûn'da tefrika edilen, ardından İhtizar adlı eserine alınan "Uzaktan" adlı hikâyesi hem yayımlandığı yıl itibariyle hem de konuyu ele alış bakımından Servet-i Fünûn neslinin sanat telakkilerini temsil eden bir erken dönem hikâyesi olarak nitelendirilebilir. Şimdiki zamana ait mutsuzluğundan kaçıp geçmiş yaşantılarına sığınan Nail'in kaleminden bir mektup şeklinde yazılan hikâye bu yapıyla insanın yeniden anlamlandırdığı kişiliğini gösteren müstesna bir yere sahiptir. Bu anlamda Nail'in geçirdiği süreç psikanalitik bir bakış açısıyla yorumlanmış, arzusunu bütün kılmaya çalışan insanın geçirdiği anlamlandırma çabası incelenmiştir. Belleğin yazı ile olan ilişkisi, kendilik algısının ve arzusunun özne ile nesne arasındaki ayrışmada nasıl bir rol oynadığı gösterilmiştir. Makalede kahramanın hikâye zamanında geçirdiği mutsuzluk ve geçmişte aranan neşe psikanalitik edebiyat kuramının bakış açısıyla incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Rauf, Uzaktan, psikanaliz, hikâye tahlili.

¹ Doç. Dr., Karabük Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, selcukatay@karabuk.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5328-2257.

Between Object and Subject: The Psychoanalytical Image of Remembering in Mehmet Rauf's Story "Uzaktan"

Abstract

Memory, which is one of the distinctive features of human beings, does not only establish its relationship between its present and its past; It also plays an important role in shaping the future. Memories, which have a separate place in the memory, appears as a metaphor for taking an attitude against forgetting, which does not only draw the image of a visual and auditory form. On the other hand, the psychological image of the time in which people live causes the restructuring of memories of the past. Man, who reveals the image of himself as a subject between his perception and memory, will thus continue to live together with what he has in his mind. Mehmet Rauf's story "Uzaktan", which was first serialized in Servet-i Fünûn and then included in İhtizar, can be described as an early story that represents the artistic conceptions of the Servet-i Fünûn generation, both in terms of the year it was published and in terms of its handling of the subject. The story, written in the form of a letter from Nail's pen, who escaped from his current unhappiness and took refuge in his past lives, has an exceptional place, with its structure, showing this re-meaningful personality of man. In this sense, the process that Nail went through was interpreted from a psychoanalytic point of view, and the meaning-making effort of the person who tried to make his desire whole was examined. The relationship between memory and writing, how self-perception and desire play a role in the separation between subject and object has been shown. In the article, the hero's unhappiness and the joy sought in the past will be examined with the perspective of psychoanalytic literary theory.

Keywords: Mehmet Rauf, *Uzaktan*, psychoanalysis, story analysis.

Extended Abstract

Mehmet Rauf's story "Uzaktan", which was first serialized in Servet-i Fünûn magazine in 1896 as four issues, constitutes the second story of the book titled İhtizar, published in 1910. The story that was dedicated to Tevfik Fikret while it was serialized, but in which this dedication was included in the book, is an important psychological narrative experiment by Mehmet Rauf before his novel Eylül. First of all, the story provides important information about the prose aesthetics of the period. While technical aspects such as the style of the story and the way it handles a subject provide some innovations for the period, it presents an image that continues the attitude of the previous generation with elements such as the male attitude that cries in times of desperation. However, instead of crying as a child's behavior, crying with a psychological depth should be mentioned here, which is one of the features that started to be seen in other stories and novels of the period. On the other hand, an important feature of the story is that it can effectively present the psychological states of the heroes.

The fact that Nail, who is alone in the present and cannot find happiness despite all his attempts, remembers a love adventure he had at the age of twenty-three, forms the center of the text. Nail is a lonely man who has not found happiness even though years have passed. In this unhappiness and sadness, he remembers a period in his past when he was happy. A one-year relationship with a woman whose name he does not even know means a reinterpretation of happiness. On the other hand, the story, which is handled as a letter that will never be sent, shows that the relationship between the subject and the object has a one-way perception. The most important function of the recollections, which have become a one-sided monologue with the chosen technique, is that the text is inserted between the subject and the object. Thus, the subject finds the opportunity to reinterpret the past he has separated from himself.

Although the story is in the form of reminiscences about the past, it is seen that it does not break the chronological order in the narrative. This gives the information that a structured reality is presented. The subject remembers the past within a specific voluntary system. Therefore, it is difficult to say that he wrote the text directly with the data of consciousness. Memories, which are reinterpreted and destroyed by the perception brought by the self-consciousness as well as the maturity given by their age, are presented from Nail's point of view and as he desires. Therefore, the attitude of the person who wants to reconstruct his present in a structured memory becomes important here.

Story; It consists of a chronological presentation of the memories that result in the desire that emerges with the gaze, the search for unity in the desire, the desire to suffer from the hatred that this search is not possible, and finally the separation seen with the change of direction of the desire. This structure combines with the behavior of the subject in the process of gaining experience, on the other hand, with the wise attitude of the woman who knows what will happen in advance.

The process that emerges is not what happened; It shows that perceptions, comments, and feelings in what is experienced are essential. The most crucial point that draws attention to this aspect of the text is that it is based on recollections. The function of remembering, which appears in the story in which situations are told rather than events, is to re-make sense of the present with the pleasure of the past.

In this sense, the process that Nail went through was interpreted from a psychoanalytic point of view, and the meaning-making effort of the person who tried to make his desire whole was examined. The relationship between memory and writing how self-perception and desire play a role in the separation between subject and object has been shown. On the other hand, the relationship between gaze and desire is the initiator of remembrance. So, the situation that is not in the present is desire itself. Considering the whole of the story, it is seen that the desire, which is understood not to exist now, is tried to be completed in other parts of the story. This desire for completion, which is a kind of ideal of integrity, also takes precedence over sexual desires. It is possible to say that the desire, which can never be completed under the influence of the experiences, leads to actions such as inflicting pain and even wounding. The object that

calmly meets them also causes the desire to change direction. Looking at the new and other causes the relationship to end. Although Mehmet Rauf seems to focus on a love affair, he has shown the psychological images of the heroes around this love affair in detail. These descriptions give the first information about the author's style and the writing style of the Servet-i Fünûn generation.

Giriş

Tahkiyeden Anlatıya yahut Hakikatin Yeniden İnşasına Dair

"Anlamak, kendimizi anlamayı tamamlamadığımız sürece bütün anlamların askıda kaldığını kabul etmektir."

Jean Starobinski, Eleştirel İlişki

Klasik anlatılardaki tahkiye etme eylemi ile bu eylemin faili arasındaki ilişki, bilge anlatıcının hakikati gösteren ve hatta hakikati paylaşan samimi tavrından sıyrılıp modern anlatılarda "anlatı"nın kendiliğe dair bir durumun/arzunun/hissin ifadesi hâline geldiğinde anlatıcı ile dinleyici arasındaki dolaylı ilişkinin anlatıcı ile okuyucu bağlamında yeniden tanımlanması gerekir. Bu hüküm, romantik bir tavrın ifadesi olarak anlaşılmaktan çok modern dönemde tahkiyenin anlatıya evrilirken okuyucu ile anlatıcı arasındaki iletişimin, gerçeklik konusunu yeniden gündeme getiren bir durumun ifadesi olarak anlaşılmalıdır.² Anlatıdaki gerçeklik meselesinin daha en başından reddedilmesi anlamına gelen bu iletişim şekli, yeni edebî formla beraber yeni bir hakikati, itibari âlemin içindeki kurgulanmış hakikati, gözler önüne serer. Dolayısıyla bilgelik ve dünyaya dair hakikatin sunumu, üçüncü bir gözün, itibari bir bakış açısının ardına saklanmış olur.

Söz konusu saklanma hadisesi şüphesiz "hakikat"ın tahkiyesi ile yola çıkmış bir edebî formun, hakikati arama eylemi ile bir araya getirilmiş hâli olan "anlatı"ya evrilmesi anlamına gelir. Bu itibarla modern sanatın en mühim hususiyetlerinden biri olan "bulanıklık", anlatıların bir 'kurgu' olduğuna dair modern sözleşme ile daha da yoğun bir hâl alacak ve anlam, katmanlarının içinde daha da saklı bir hâle gelecektir. Charles Harrison ve Paul Wood'un da belirttiği üzere "modern sanatın fazlasıyla uzmanlaşmış bir iş olması" (2020: 24), hakikatin arandığı yeri metnin işaret ettiği yerden çok, bizzat metnin kendisinde aramayı zaruri kılar. Doğrudan doğruya kuramsal bir bakış açısını metnin anlamlandırılmasında işe koşan böylesi bir yaklaşım metnin gerçekliğini de yeniden ele alacaktır. Zira kuram, temsilin anlam bağlamında incelenmesini öncelerken diğer yandan da odak noktasını daima temsilin kendisinde tutacaktır.

Bir anlatının varlık olarak yapısını "lezzetli bir okunaksızlık" olarak açıklayan E. M. Cioran, kahraman ve olay örgüsüyle birlikte oluşturulmuş itibari âlemden hakikatin yokluğunu keşfetme çabasını ise "anlamsızlık hazzı" olarak nitelendirir. Ona göre gizemli bir yokluktan başka bir şey olmayan anlatı, bu yönüyle "haz"zı beraberinde getirir. Ancak burada gizem ve hakikat arasındaki ilişki daha açık bir şekilde ortaya konulmalıdır. Cioran'a göre anlatıdaki gizem; "gizemle ilgisi bulunmayan, arka planı olmayan ve kendisini tasarlayan kişiyi

² Walter Benjamin "anlatıcı"lığın ortadan kalkmasına sebep olarak "deneyim"in ve buna verilen değer azalmasını gösterir. Ona göre dış dünyaya ait algılarımızın ve hatta ahlaki dünyayı algılayış biçimimizin değişmesi anlatıcılığın azalmasına sebep olmuştur. Benjamin'in burada değindiği deneyim kolektif bilince dair bir motiftir ve onun ortadan kalkması neticesinde ortaya çıkan modern anlatı bireysel deneyimi önceleyen bir yapıyı karşımıza çıkarır. (2012: 77-79)

anlamsızlık ifşaatinin ötesine taşıyamayan bir gizem”dir (2016: 117). Değiştirilmiş, dönüştürülmüş ve bu hâliyle bulanıklaştırılmış olan anlam, gizemle yan yana gelirken anlatıcının bilgeliğinden soyutlanır; edilgen bir görüngü durumundan sıyrılarak işaret eden olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla metnin işlevi, hakikati işaret etmekle birlikte bulma işini anlatıcıya değil okura bırakan yapısında, yani doğrudan doğruya kendiliğinde ortaya çıkacaktır.

Psikolojinin, insanın özünü ortaya çıkaracağına dair inançla beraber değişen anlatı geleneği, tahkiyenin doğrudanlığına karşılık bilincin anlam katmanlarına benzeyen bir anlam yapısı içerisinde yeni bir anlam dünyasını gündeme getirmiştir. Söz konusu anlam alanı bir yanıyla anlatıcının, ancak diğer yanıyla itibari âlemdeki şahısların bilincinde görünür kılınır. Ancak burada hatırdan uzak tutulmaması gereken nokta, kurgu ve gerçeklik arasındaki ilişkinin yönüdür. Andre Green’in “Kurgu, gerçeğe yakın olandan çok daha ikna edicidir. Bonnard, meselenin hayatı resmetmek değil, resme hayat vermek olduğunu söylediler.” (2018: 44) şeklindeki ifadesi bu ilişkinin merkezine alınması gereken yönünü işaret eder. Gerçeğin tanım ve tarifi, hayatın maddi imkânlarında tecrübe edilen deneysel olgularından ziyade tinsel bir algının estetik ifadesinde vücut bulmaya başlamıştır. Dolayısıyla metnin tahlili bu bakış açısının sağladığı imkânlardan azade olmayan bakış açısına her zaman ihtiyaç duymaktadır.

Görünürde etken bir rol oynamakla beraber “metnin etkisine maruz kalan”³ (Green, 2018: 16) analistin alması gereken tavır ise metnin ardına ve katmanlar hâlinde gizlenmiş olan hakikatin kendiliğine ulaşmak için yine metnin bilincini meydana getiren yapıyı çözümlenmek olmalıdır. İnsanın bilinciyle koşut görüntü arz eden bu bilinç yapısı psikolojiyi değil psikanalizi işe koşar. Peter Brooks’un ifade ettiği şekliyle söylenilecek olursa “eleştiride başvurulan hiçbir ‘aklı başında’ psikoloji işe yaramamıştır, buna karşılık, psikanaliz, ‘en mükemmel yapıtların en derin anlam düzeylerini’ araştırmaya uygun bir yol sunar.” (2014: 33-34). Dolayısıyla retorik düzlemde birbirine bağlanabilen ve psikanalizle edebiyatı bütünleyen bir bakış açısı toplumsal veya tarihi eleştirinin ifade edebileceklerinden çok daha fazlasını gösterebilecektir. Ancak bu hakikatin artık anlatıcının bilinç durumuyla yeniden yapılandırılmış bir hakikat olduğu unutulmamalıdır.

1. Nesnesi Olmayan Bir Eylem: Hatırlama

“Zaten bütün kusurumuz saadet elimizdeyken kadrini bilememekten başka nedir?”

Uzaktan

Mehmet Rauf’un erken dönem hikâyelerinden olan *Uzaktan*⁴ başlıklı hikâyesi geçmişte yaşanan bir aşk macerasını daha ileriki yaşlarda hatırlayan,

³ Söz konusu etkiyi “psişik” bir etki olarak niteleyen Murielle Gagnebin, yöntemi ne olursa olsun “faal” olan eleştiriminin çalışmasıyla beraber eserde anlamın ortaya çıkabileceğini söyler (2011: 13).

⁴ Öncelikle *Servet-i Fünûn* dergisinin 300 ila 303’üncü nüshalarında (28 Teşrinievvel 1312-19 Kânunuevvel 1312 / 10 Aralık 1896-31 Aralık 1896) *Mai ve Siyah*’la yan yana tefrika edilen *Uzaktan* hikâyesi 1325/1910 tarihinde yayımlanan

öznenin nesne ile münasebetini yeniden inşa eden, dolayısıyla hakikati yeniden anlamlandıran yapısıyla devrin estetiğini yansıtan önemli bir metin olarak değerlendirilebilir. Gönderilmeyecek bir "mektup" şeklinde tanzim edilen hikâyenin aslı unsurunu ise söz konusu hatırlamanın yalnızca öznenin geçmişini anlamlandırma gayreti oluşturur. Burada nesnenin fonksiyonu öncelikli olarak harekete geçirici bir yapı oluşudur. Özne, hatırlananların yazılması esasına dayanan metinde -bir mektuba muhatap olma haricinde- nesnenin varlığını incelemeye ancak onun varlığına dair bir zorunluluk duyar. Ardından nesnenin varlığını kendi bakış açısından yeniden yorumlama imkânı bulmuş olur.

Söz konusu yorumlama; geçmişle şimdi arasında kurulan bağın, gerçeğin ifadesi hususunda kendisine yeni bir alan açmasının yanı sıra öznenin yeniden yapılandığı hakikatin öz ve form olarak birlikteliğini de gösterir. Mehmet Rauf'un herhangi bir anlatıcının bakış açısıyla hikâyesini oluşturmak yerine okuyucuya doğrudan temas etmeyen bir tür olan mektubu anlatıcı olarak tercih etmesi bu sebeptir. Jean Starobinski geçmişini şimdide kavrayışı anlatırken şunları söyler:

Geçmiş günlerin gerçekliği, yalnızca, bugün geçmişin görüntüsüne kucak açarken ona kendi biçimini, kendi biçimini kabul ettirmekten kaçınmayan bilinç için geçerlidir. Her özyaşamöyküsü -saf öykülemeyle sınırlı olsa da- bir kendini yorumlamadır. Burada biçem, yazan ile onun kendi geçmişi arasındaki ilişkinin belirtisidir ama aynı zamanda da kendini başkasına açıklamanın özgül bir tarzını oluşturma projesini, geleceğe yönelik bu projeyi açığa vurur. (Starobinski, 2018: 83)

Starobinski'nin burada dikkat çektiği hususun bilincin formla olan bağlantısına yönelik olduğu açıktır. Hakikatin yeniden yorumlandığı bu "saf öyküleme"de aynı zamanda bir kendini anlatma söz konusudur. Ancak kendini anlatan öznenin yorumda bulanabilmesi için metninden veya nesnesinden ayrışması gerekir: "Yazmak, bir anlamda eyleme geçişe karşı bir korunmadır. Yazmak, yazan özne ile yazının kendi arasında bir ayrışma gerektirir." (2018: 84) diyen Starobinski'nin işaret ettiği ayrışma, anlatının yeni ve dolayumsuz bir bakışın imkânlarından faydalanma gayesini incelemektedir. Zira yazılan mektup aynı zamanda bir diyalogu değil monoloğu gündeme getirir. O hâlde burada vurgu öznenin kendisini yeniden anlamlandırma gayesine yöneliktir. Nesnesinden bağımsız bir anlamlandırma söz konusu olamayacağına göre özne nesne ile kendi arasına yazıyı eklemekle ilişkinin tabilliğini bozmakta ve olabildiğince nesnesinden bağımsız olarak kendi bilincinin görüntüsünü sunmaktadır. Diğer bir ifadeyle hatırlamayı zihni bir süreç olmaktan ileri taşıyan, yazma ile bir eyleme dönüştüren kahramanın bu tercihi özne ile nesnenin ayrışmasını imlemesinin yanı sıra yaşananlara daha dışarıdan bakabilmeyi de amaçlamaktadır. Bu anlamıyla

anlatılanların tahrip olan bir anın parçaları olduğunu belirtmek gerekir. Anlatılanların doğruluğunu nesnenin yokluğunda ve öznenin geçmişe ilişkin pişmanlıkları arasında ispat etmek mümkün değildir. Zira Douwe Draaisma'nın da belirttiği üzere “tahrip olan bir anı, anı olmaya devam eder etmesine ama artık o eski anı değildir.” (2015: 217). Aradan geçen zamanın ve nesnenin dışarda bırakılmasının ortaya çıkardığı durum hakikatin yeniden şekillendirilmesi ve bir anlamda bilincin kendisini temsilî bir şekilde görünür kılınması demektir.

“Bilmem hatırlar, bilmem tanır mısın?” (s. 21) şeklinde bir soru cümlesi ile başlayan hikâyede, adının Nail olduğunu öğrendiğimiz delikanlı, hikâyenin ilk satırlarından itibaren soru soran, anlamaya veya anlamladırmaya çalışan bir karakter özelliği gösterir. Öte yandan kahramanın hatırlamasını sağlayan zihnî süreç de burada açıkça belirtilir:

Şimdi bütün o beraber geçen hayatı, o kısa, o muazzez, o mesut hayatı düşündüğüm zaman onu nasıl bir kuş gibi kaçırdım da ölmedim, bunu anlamıyorum. O zaman seni bırakmamalıydım, çünkü bu kadar sene geçtiği hâlde ben hâlâ, hâlâ mesut olamadım. (s. 21)

Her şeyden evvel metnin “hatırlama” eylemine dayanıyor oluşu gerçekliğin yeniden düzenlenmiş olabileceğini de akla getirir. Adresi ve hatta ismi dahi bilinmeyen bir özneye yazılan mektup şeklinde kaleme alınan metnin gerçeklik algısı daha en başından bozulmuş olur. Zira hatıraların ikinci şahidi bu şekilde ortadan kalkmış, yalnızca öznenin yapılandırılmış metni ortada kalmıştır. Yapılan tasvirlerle yeniden canlanan yazı, silikleşen veya unutulmuş (belki bir anlamda tahrip olan) geçmişe sıkı sıkıya sadık kalamayacağına göre öznenin yazıya başvurması, nesne ve geçmişle kendi arasında bir mesafe bırakmasına neden oluyorsa o hâlde yazıya geçirilmiş anıların öznel olması beklenir. Zira “geçmişe yönelmek ve onu yargılamak” eylemini “pişmanlık” olarak tanımlayan Scheler “desordre du coeur” olarak nitelediği “gönül karmaşaları”nı çözebilmek için öznenin geçmişe dönmesinin bir “temizlik” olduğunu söyler (2021: 6). Metinde öne çıkan bir korku da söz konusu olmadığına göre bu pişmanlıkla birlikte özne artık burada anıyı aktaran, geçmişî saf bir anlamda anlatan değil yorumlayan konumundadır:

Birdenbire yine o hayatı düşündüm ve onu taziz ettim; çünkü hayatımın yegâne saadetini o bahşetmişti. O zaman sana yazmak, ayrılalı bu kadar sene olduğu hâlde, başkalarında buy-ı vefa aramakla geçen bu senelerde sevip mustarip olduktan sonra, sana yazmak, o hayattan bahsetmek fikrine düştüm ve garbın ufuklara doğru dumanlar içinde teselsül eden çıkıntılar üzerine sıvıdığı ateşin zılal içinde bu fikre o kadar takviyyet verdim ki hemen odama kapanarak sana işte yazmaya başladım. (s. 22)

Andre Green, Freud'un öğretisinde “algı ile belleğin birbirini dışla”dığını belirtir. Ona göre bellek bilinçdışı sistemidir” (2018: 44). O hâlde bellek ruhsal bir

çatışmanın görünür şeklidir. Öznenin nesne ile ayrışması anlamına geldiğini söylediğimiz mektubun yazılış nedeni olarak yukarıdaki satırlar nesneyi önceleyen değil, nesne ve ona benzer "başkaları" arasında özneye mutluluğu sağlayamayan hayata dair yaşanmışlıklardır. Dolayısıyla hatırlamanın asli unsuru, hayatta "mesut" olamayan öznenin, bu mutsuzluğun sebeplerini bellek içerisinde bulmaya çalışmasıdır. İkinci olarak öznenin nesneyi öncelediğine, onu merkeze alan bir hatırlama eylemine ilişkin veri okuyucuya sunulmaz. Öznenin hatırlamalarının merkezinde "mesut ol"mak arzusu vardır. Tamamlanamayan veya daimî kılınamayan bu duygunun yokluğu ile nesnenin yokluğunun eşsüremli şekilde ortaya çıkması hatırlamanın temel sebebi olarak karşımıza çıkar.

Belleğe dair söz konusu hareketin mutluluk arayışı olduğu tespiti ile belleğe yüklenen işlevin hangi aşamalarda ortaya çıktığına daha yakından bakmak gerekmektedir. Zira şimdiki zamanda mutsuz olduğu imlenen öznenin mutlu olduğu döneme ait hatırlamaları, tahrip edilen hatıraların yapılandırılmış bir yeniden ifadesi olacaktır. Dolayısıyla öznenin hatırlamalarını hangi noktalarda yeniden şekillendirdiği tespit edildiğinde belleği ile anıları arasındaki psikanalitik görüntü de açıklığa kavuşmuş olacaktır.

1.1. Hatırlamanın İlk Görüntüsü: Bakış ve Arzu

"Kırpiklerinizde aynı raşe-i aşına..."

Uzaktan

Hikâyede öznenin nesneye ilişkin ilk hatırlaması, öznenin nesnesini gördüğü ilk an'a dairdir. Ayrıca etrafındaki hareketin merkezi şeklinde sunulan kadına ilişkin Nail'in kronolojik bir hatırlama sunuyor oluşu yukarıda dikkat çekilen şekliyle anıyı yeniden yorumlamaya dair önemli bir gösterge olarak nitelendirilebilir. Zira bilincin hâlden maziye geçtiği anda karşılaşacağı ilk hususiyet şimdinin düzenli akışına karşın mazinin düzensiz bir zaman algısını bünyesinde barındırıyor oluşudur. Öte yandan öznenin hikâye boyunca ilk görüşten ayrılışa kadar kronolojik bir sunum tercih etmesi yapılandırılan bir geçmiş ve yorumlanan bir an telakkisinin söz konusu olduğunu gösterir. Geçmişin bu ilk görüntüsü doğrudan doğruya tensel bir hazza ilişkin vurgu ile başlar:

Aman yarabbi, bu bir tulu gibi olmuştu: Etrafınızda nasıl bir lerziş-i garam peyda ediyordunuz! Bütün şeylerinizle ne kadar ne kadar kusursuzdunuz! Sizi görür görmez şebabın tekmiil hülyalarına mülaki olmuş gibi: "Ah işte bu!.." dedim; kalbimde nagehani arzular, iştiyaklar titredi. (s. 23)

Mehmet Rauf'un *Eylül* romanını estetik unsurlarla değerlendiren Beyhan Kanter, "Bireyin yaşam üzerinde kendisini görünür kılmasının ilk şekli bedeniyedir. Gerek yaşam içinde etkin olarak gerek yaşamın kıyısında kalarak insan bedeni üzerinden tanındığı bir çevrede kendisine kültürel alanlar oluşturur." (2010: 234) diyerek Mehmet Rauf'un eserlerinde bedenin algılanışına

ve işlevine dikkat çeker. Hikâyede kahramanın gençlik hülyalarına bağlanan ve ansızın ortaya çıkan “arzu” ve “iştihak”, diğer taraftan hatırlamadaki bu ilk görüntüde öznenin bedeni algılayışına dair önemli bir gönderge değeri sunmaktadır. “Romantik anların en yoğunu” olan bu gönderge ile “aşırılık” kavramını içine alan bakış, “bakıyormuş gibi” yapmanın (Botton, 2018: 23) yanı sıra arzunun masum olmadığını da gösterir. Zira nesnenin görmeye ilişkin tutumu, arzunun uyanışı ile yan yanadır. Dolayısıyla bakış masum bir fark etmekten ziyade arzunun devam ettirilme isteğidir.

Öznenin “nazarları”ndaki “garam” ve “sine”sindeki “ahlarla” nesnesine bakışı, “Ah ey güzel kadınlar!” ifadesinde kendisini sembolik bir ifade olmaktan çıkarır. Yazıya geçirilen anı ile anının içinde bulunan tensel istek arasındaki çatışma, hikâyenin geri kalanındaki tutumu netleştirir. Roland Barthes’ın “ayartma isteği” olarak nitelendirdiği bu istek yazı ile aynı alegorik görünüme sahiptir. “Eş biçimli iki gücün çatışması” (Barthes, 2018: 107) olarak görünür kılınan bu iki durum “bakış”la başlayan hatırlamanın yönünü de işaret etmiş olmaktadır. Zira “ah” ünleminden hemen sonra öznenin hatırası ilk geceye dairdir:

Ah bu ilk gece! Bilmem hatırlar mısın ki beni yatak odanda ‘Beş dakika!’ diye yalnız bırakarak biraz sonra geceliklerinle görünmüştün? Lakin telaşla çoraplarını unuttuğunu fark edince yanaklarında dolaşmaya başlayan renklere nasıl şuh bir nâme gülüyordu. Bunları ben çıkarmak lütfunu iltimas ettiğim zaman güle güle razı olmuştun. Ayaklarında öyle mini mini itaatsizlikler, öyle yaramaz inatlar, haspa dalgalanmalar vardı, daha doğrusu ben o kadar titriyordum ki bunları soymakta güçlük çekiyordum. Nihayet birdenbire nermin, sıcak, muti ayağın avucuma teslim-i nefis etti. Ah o zaman nasıl hıçkırmaya başladığımı da tahattur ediyor musun? (s. 25-26).

Tensel bir isteğin bakışla arka arkaya sunulması, öznenin geçmiş yorumlamasında şimdiye dair yalnızlığının ve mutlu olamayışının hangi göstergelerle ortaya konulduğunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Gerçeklik ilkesini insandaki dürtülerle birlikte açıklayan Freud’dan hareket eden Paul Ricoeur, haz ilkesinin “fantazma kaynağı” olarak “gerçeklikle geçişme halinde” olduğunu belirtir (2007: 232). Gerçeği bilinç durumuna göre yeniden yorumlayan/yapılandıran özne bu noktada araç olarak hatırlamalarını kullanıyor gibi görünebilir. Ancak alıntıdan da anlaşılacağı üzere kaynağı doğrudan doğruya hazza dayanan bir fantazmaya dayanmaktadır.

Diğer taraftan “hıçkır[arak]” ağlamaya başlaması hayat karşısında tecrübesiz bir gencin duygularındaki karmaşayı gösterir. Ancak bunun geçmişe dair bir hatırlamada görünür hâle getirilme çabası arzunun mutlak ve değişmezliğini göstermekten ibarettir. Metnin devamında “Ya bundan sonraki hayatımız...” şeklinde yeni bir konu ile başlayan ve bu hususu ağlama eyleminde, yani bir devinim hâlinde bırakan özne arzunun sürekliliğini imlemiş olur. Dolayısıyla

geçmişe dair bir ağlamayı hatırlayan özne, ağlamanın sebebi düşünüldüğünde arzunun mutlaklığını şimdiki zamanda koruyor demektir.

1.2. Arzunun Parçalanması: Tamamlanmamışlık

“Aşk daima böyledir! Evvela kuzu gibi, sonra hırçın...”

Uzaktan

Bakışla harekete geçen arzuyu hatırlayan öznenin cinsel anlamda birliktelikten sonraki hatırlamaları tamamıyla yapılandırılmış bir görüntü çizer. Cinsel arzunun doyurulduğu noktadan sonra iki kişi arasında yaşananlar özetleme tekniği ile anlatılmış; kitap okuma, açık havada gezme gibi hususlar adları söylenerek geçiştirilmiştir.

Cinsel arzunun doyurulmasına karşın öznenin zihninde tamamlanamayan iki husus vardır. Bunlardan ilki Nail'in ilişki içinde olduğu kadının adını bilmemesidir. Bu durum ilişkinin “ebedi” olmadığı fikrini ortaya çıkarır. Bu durumu “(...) kalbimde görülen şüphe fırtınalarını, kıskançlık endişelerini kudurtuyordu.” (s. 30-31) şeklinde tasvir eden öznenin cinsel arzunun doyurulmasının ardından zihnindeki tamlığa ulaşamadığı görülmektedir.

İkinci olarak tamamlanmamışlığın görüntüsü evlenme hususunda ortaya çıkar. Özne, tamamıyla kendini teslim etmeyen nesneye sahip olmayı cinselliğin üzerinde görmeye başlar. Tensel arzunun üzerinde olan bu “sahip olma” arzusu Nail'de meydana gelen şüphe ve kıskançlığı artırır. Zira cinsel bir münasebete karşı olmamasına rağmen evlilik gibi bir durumu kabul etmeyen kadının buna mâni bir durumunun olduğunu tahmin etmektedir. Ancak burada anlatının tek taraflı ilerlemesinin verdiği yapıyla kadının niçin bu teklifi reddettiği anlaşılamamaktadır.

İlk görüntü, yani öznenin nesneye dair hiçbir bilgiye sahip olamayışının verdiği kıskançlık görüntüsü âşıkların ilk dargınlıklarının sebebidir. Bu kavga vesilesiyle “Hiddetime o kadar mağlup olmuştum ki bir şeyi kırmak istiyordum ve senin kalbini kırmak pek hoşuma gidecekti!” (s. 32) diyen öznenin zihnindeki tamamlanmamışlığı nasıl ödünleyeceği ortaya çıkar. İki günlük bir dargınlığı bozan kadın, kendisiyle ilgili her şeyi gizliyor oluşunu da bu kırgınlık vesilesiyle anlatmış olur:

Görüyor musun, diyordun, görüyor musun? Bizim gibi kadınlar hep böyle fenadır. Sevdiklerini ne olursa olsun ayaklarına kadar giderek öyle ararlar, izzetinefislerini ayaklar altına alırlar da sonra yine itham olunurlar (...)

Sen bir kadının ne olduğunu, nasıl sevdiğini, niçin sevdiğini bilemezsin. Ben sana hiçbir kadının sevdiğine veremeyeceği saadetleri verdim; ben sana hiçbir kadının davranamayacağı kadar samimi davrandım. Ben böyle istemiştim. Zaten bütün kusurlarım

bundan başka nedir? Size mustarip eden, kahreden, öldüren kadınlar olmalı ki... Ya biz? Zavallı biz... Zavallı seven kadınlar... Bütün ruhumuzu, bütün vücudumuzu, her şeyimizi mülâhazasız, bir tereddütsüz, bir lekesiz bahş u feda ederiz; sonra, en küçük bir vesvese-i şeytaniye için tahkir olunuruz. (s. 34-35)

“Gerçek” ve “gerçeklik” sözcüklerini birbirinden ayıran ve bunların “varolan” ve “zemin” ilişkisi içerisinde görülmesi gerektiğini söyleyen Elizabeth Wright, tekrar ile gerçeklik arasında sıkı bir ilgi bulunduğunu belirtir. Öznenin “öteki” olanla geçmiş ilişkileri ve bunun anlatılması söz konusu tekrarı sağlayan iki önemli aşamadır (2002: 45). Yukarıdaki alıntıda kadının tamamıyla geniş zaman kipinde konuştuğu görülmektedir. Diyalogun içeriğinin ise geçmiş zaman ilişkilerine dayandığı açıktır. Öte yandan yine Lacan’ın başkasına dair deneyimin anlaşılabilir oluşuna (çünkü deneyim temsil edilemez) dair söyledikleri hatırlanacak olursa mektup şeklinde kaleme alınan metinde kadına dair cümlelerin neden doğrudan anlatımla okuyucuya aktarıldığı anlaşılacaktır. Zira söz konusu gerçeklik, erkeğin anlayamayacağı bir kırgınlık üzerinedir. Çağrılan, davet edilen, “orada” olunması istenen nesnenin söylenilene ilişkin koşulsuz itaati sonrasında tamlik idealinden çok uzakta bir yere konumlandırıldığı farkına varması bu kırgınlığın temelini teşkil etmiştir.

Evlilik fikrinin ilk kez kadın tarafından ortaya atıldığı, “Zevcim olmak ister miydin, Nail?” (s. 36) sorusu bir cevap almaktan ziyade bir imkânsızlığı anlatan bölüm ise söz konusu tamamlanmamışlığın ikinci kısmını oluşturmaktadır. Öznenin o soru kendisine sorulana kadar böyle bir fikrinin olduğu metinden anlaşılabilir. Onun tek hissi tam olarak sahip olamamanın, ebedî olarak ilişkiye hâkim olamamanın verdiği “kıskançlık”tır. Ancak bu sorudan sonra Nail’in defalarca kez evlilik fikrini açtığı, her seferinde nesne tarafından reddedildiği görülür. Kıskançlık ve şüphe ile başlayan acı çektirme önceleri;

Birçok dalgınlıklara sebep olan münakaşalar artık hayatımızı daima bir istila ile zapt etmeye başlamıştı; ben daima izdivaç meselesini ortaya sürerdim. Bazen mütehakkimâne ileri gider, seni ağılatıncaya kadar devam ederdim. (s. 39)

gibi satırlarla ifade edilirken devamında acı çektirme eylemi “yaralama”ya kadar gider. Erkeğin ileri gidişleri daima kadının sessiz kalışları, unutulmaları, mesele üzerine gitmeyişleriyle kesilmektedir:

Bu sükûtlar beni müteazzi ettiğün bir hırs-ı intikamla seni mecruh etmek isterdim. Bir yandan bütün hararetlerimin benden azar azar uçtuğunu hissediyor, sana söylemiyordum; zira şuh, neşvedar olmak için birçok cehtler ettiğini fark ediyordum. Bunlar ya benim sükûtumla kalır yahut bir darbeye cerh olunan bir kuş kanadı gibi hıçkırırcasına bir sükûtle muattal kalırdı. Çehrende yeni yeni âsâr-ı harabi görünüyordu; bunlar kalbinin köşesinde öldüren, yıkan, harap

eden büyük bir elem, bir azap olduğuna birer işaret idi. Pür-safa gittiğimiz mesirelerden sen giryan ve makhur, ben münfail ve nadim döndüğümüz tekrar etmeye başlamıştı. (s. 44)

Erkeğin yirmi üç, kadının otuzuna yakın olduğu bu ilişkide evliliğin gerçekleşmeyişi sebebini bir türlü söyleyemeyen, daha doğrusu söyleme girişimleri erkek tarafından anlaşılamayan kadının kederlenmesine rağmen ayrılmayışı onun hakikaten sevdiğini gösterir. Kendisine dair "emeller"inin ebedî olmadığı için evlenmediğini ifade etmeye çalışan kadının bu görüntüsü tamamlanmamışlığı daha da derinleştirmekte ancak öte yandan bir kırgınlığının olduğunu da göstermektedir:

Fakat görüyor musun, bu beyaz saçlar senin aşkının kederleridir. Bunlar hiçbir şey değildir ama gençliğin bütün hararetleri bunlara karşı ne çabuk donar bilseniz! O, emin ol ki bunları tazir makamında söylemiyorum; yemin ederim ki bütün vücudum senin için yıpransa, bütün başım senin için ağarsa, hasılı bütün kalbim senin için parçalansa bence bir sebeb-i saadet olur; fakat sen bu hisleri bilmez, anlamaz, beni yine sevmez, belki benden yine müteneffir olursun; bu böyle hem kendini hem beni bedbaht ve muazzep edersin. Mazimimi de beni de öldürürsün. Ben işte ne olursa olsun bunu istemem. Yakında benden bütün bütün soğuyacağına ne zaman düşünsen seni sevmiş, mesut etmek istemiş ve muvakkit olsun herhâlde yine edebilmiş zavallı bir kadın olarak hayalinde kalmak isterim. (s. 54)

İki bilinç arasındaki mesafenin artık kapanmayacak şekilde açıldığını gösteren bu satırlar söz konusu kırgınlığının da yönünü göstermektedir. Sessiz kalışı sevgiye dair olan kadının bu sessizliğini keşfedemeyiş onun kırgınlığıdır. Her "sessizliğin kendine has bir dile sahip" olduğunu söyleyen Borgna'ya göre hiçbir sözcük "çehrenin, bakışların ve gözyaşlarının, tebessümün diliyle konuşan sessizlik kadar kırılğan değildir". Ontolojik olarak kaderinde kırılğan olan şey kırgınlık" (2020: 15) olduğu gözden uzak tutulmazsa "Zaten âlâm aşkın birinci ilacıdır." (s. 39) diyen kadının bunu en başından kabul ettiği de söylenebilir.

İbrahim Şahin, Tanpınar'ın eserlerini yorumladığı *Haz ve Günah* adlı çalışmasında Tanpınar'ın "imgesel duyuş ve düşünüş" tarzını bir tamamlanmamışlık olarak değerlendirir. Bu ise "bütün"lük ideali peşinde koşan özneyi yaralar (2012: 34). Öznenin bütünlük idealini yaralayan, daha doğrusu imkânsız kılan bu durum Nail'in niçin daha asabi hâle geldiğini de açıklamaktadır. Öte yandan Nail'in dargınlıklarla geçmeye başlayan günlerin iki insanı "yabancı"laştırılmaya başladığını fark etmesi de düşünülürse bu idealin gerçekleşmeme olasılığının ne kadar net bir şekilde görüldüğü anlaşılır. Ancak bu yabancılık yalnızca iki insan arasında meydana gelen bir yabancılık değildir. Nail'in Ramazan ayında İstanbul'a gitmesi gerektiğinde hissettiği yabancılık ikinci bir görüntü sunar:

O kadar köylü, o kadar hususi olmuştum ki Ramazan'ın İstanbul'da gezdirdiği kalabalıklar arasında bir yabancı kaldım; bir köylü ancak benim kadar müthiş, acemi görünürdü. Her türlü tekellüfat, merasim bana garip, lüzumsuz geliyordu. (s. 45)

Burada Nail'in topluma ve normlarına da yabancılaştığı görülmektedir. Yabancılaşmanın ilk görüntüsü her iki insanın birbirine karşı yabancılaşmasıdır. Öncelikle kadının yabancılaşması kendisini fiziksel ve ruhsal anlamda sevecek, belki de koruyup kollayacak olana bağlanma durumuyla birlikte ilerler. Beklenti, görülenlerin bastırılmasına sebep olur. Kadın bu hâliyle kendisine yabancılaşan ancak Nail'e yakınlaşan bir görüntü arz eder. Ancak Nail'in yabancılaşması kendisiyle birlikte etrafındaki her şeyi susturmak şeklinde ilerler. Dolayısıyla yabancılaşmanın ilk görüntüsü her iki insana dairken, ikinci görüntüsü yalnızca Nail'e ait bir şekilde sunulmuştur. Arno Gruen, "yabancı" ve "nefret" arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır:

Eğer insanların, neden başka insanlara acı çektirip onları aşağıladıklarını anlamak istiyorsak, önce kendi içimizdeki tiksindiğimiz şeylerle uğraşmalıyız; çünkü bir başkasında gördüğümüzü sandığımız düşmanı, ilk olarak kendi içimizde aramamız gerekir. İçimizdeki bu parçayı, bize onu hatırlatan yabancıyı yok ederek susturmak isteriz. İçimizdekini, bize yabancılaşmış parçamızı, ancak bu şekilde uzak tutabiliriz. Ancak bu şekilde, duruşumuzu korumayı sürdürebiliriz. (2007a: 9)

Nail'in İstanbul'da gördüklerini "lüzumsuz", kadında gördüklerini "manasız" olarak nitelendirmesi, öte yandan kadını yaralamaya varacak derecede davranışlara başlaması kendi içindeki düşmanı susturmaya çalışmasından, daha doğrusu kendisine yabancılaşmasından başka bir şey değildir. Bu yabancılaşma aynı zamanda kendisinin aslında masum olduğuna dair inancı da beraberinde getirir. Kendi masumluğuna, kabahatin kendisi dışında olduğuna inanan öznenin tamamlanamayan/bütünlenemeyen zihni yön değiştirmeye başlar. Bu ise kadından kısa süre için de olsa ayrı olduğu zaman diliminde kendisini gösterecektir.

1.3. Arzunun Yön Değiştirmesi yahut Ayrılık

"Ah bu erkekler ne çabuk yabancı oluveriyorsunuz!"

Uzaktan

Anlatının başı ile sonu arasında bir "emel"e sahip olmakla birlikte bu emellerin nesnesi birbirinden farklı olan Nail'in, bir kadına yalnızca cinsel yönden değil, bütün benliğiyle sahip olabilme arzusu yerine gelmeyince "nazar"larında da bir değişimin meydana geldiği görülür. Defalarca kez evlenme talebinde bulunan ve her seferinde bu talebin olumlu karşılanmamasından dolayı dargınlıklar meydana gelen iki taraf arasındaki görünen engel kendisinin yirmi üç,

karşısındaki kadının ise otuz yaşında oluşudur. Ancak İstanbul'da toplumun "tekellüfat"ını lüzumsuz gören Nail'in etrafında olup bitenlere "şebab"ının ateşle bakmaya devam etmesi, görünürdeki sebep yerine, kadının "eğer bu emelin devamından emin olsaydım..." (s. 52) şeklindeki sözlerinin doğru olduğunu gösterir.

Lakin parlak bir emel, bir garam-ı şebab; 'Ya bunlar, genç çocuk; ya bu güzel kadınlar' diyordu. Müşevveş bir rüya içinde gibi gözümün önünde tevali eden bu müdebdeb arabalarda, gölgeler içinde neşri bu-yı taravet eden bütün bu güzel kadınları birer birer aguşı nazara alarak müellim bir tercih ile ben de: 'Evet, bunlar, bu güzel kadınlar!' diyordum. Bazen bir genç kıza rast geliyordum ki gözlerinde titreyen pür-garam nazarlar, dudaklarındaki reng-i ateşin emel beni bilmediğim lerzişlerle sarsarak meşhur-ı nefaseti bırakıyor, önümden latif, müzeyyen, mükellef geçiyordu. O zaman deruni bir teessüfle: 'Evet, ah! Bu genç kızlar!' demekten kendimi alamıyordum. (s. 45-46)

Bu satırlar öznenin nesnesine hiçbir şey anlatmamasına rağmen kadının "emin ol[amayışının]" yalnızca bir tahminden ibaret olmadığını da gösterir. Kendi ihtiyaç ve dürtülerinin peşinden koşarak gerçekten kendisine sevgi duyanı yok etme eylemini Arno Gruen "düşman imgesi" yaratma olarak tanımlamaktadır. Kişiyi "aktif" ve "şiddet yüklü" bir davranışa yönlendiren bu imge dış çevresi çöken, iç yapısı yarılan insanın, bilinci tehdit edilen insanın "bütünlenmiş" kalabilmek için kendisine düşman aramasından ibarettir (2007b: 34-35). Gruen'in bu bakış açısıyla ifade edilecek olursa; Nail'in "ah çekerek" ve gördüğü genç kızları düşündükçe "teellüm" içinde kalması, "acı bir his(sin) kalbi"ni tirmalaması yaratılan düşman imgesinin sonucudur. Kadının kendisini açıklayacağı anlarda "münfail" olduğu için dinlemeyen Nail, "sükût et"mekten başka bir şey yapmayan kadına;

Rica ederim, hanımefendi, artık bunlara nihayet vermek zamanı geldi ve çoktan geçti. Bu hayatın böyle devamı tahammülsüz olduğunu artık bilmek lazım gelir. (s. 48-49)

diyerek çıkışmasına rağmen kadının asla bir düşmanlık istemediği görülür. "Dost olarak ayrılalım, seve seve ayrılmak da bir saadettir." (s. 55) diyen kadının bu tavrı, bir aşk macerasına ilişkin tecrübenin ifadesi olmanın yanı sıra ilişkinin sonunda her iki insanın duyuş ve düşünüş tarzlarındaki farklılığı da gözler önüne serer. Ancak bu düşman imgesi Nail'in yalnızca o gününe dair bir rahatlama sağlayacaktır. Zira hikâyenin başında mektubu yazma sebebini açıklayan Nail'in "hiçbir kadını senin kadar sevemedim" demesi arzusunun gerçekleştirilmesine dair çabalarının ayrılıktan sonra devam ettiğini gösterir. Ancak bunların hiçbiri gerçekleşmemiştir. Bu gerçekleşmeyiş ise öznenin hatıralara sarılmasına, onu yeniden yorumlayarak şimdiki anlamlandırma arzusuna dönüşmüştür.

Sonuç

Mehmet Rauf'un *Servet-i Fünûn* içerisindeki ilk eserlerinden olan *Uzaktan* (1896) adlı hikâyesi devrin nesir estetiğine dair önemli bilgiler sunar. Hikâyede kahramanların mutlaka vapur iskelesinde karşılaşmaları, hikâyenin sonunda mutlaka bir ayrılığın olması gibi hususlar ile sanatkârın konuyu ele alış ve hikâyenin üslubu gibi hususiyetler Mehmet Rauf'un devrin diğer hikâyelerine ilham olan kısımlarındadır. Bunun yanı sıra çaresizlik anında ağlayan erkek tavrı gibi unsurları devrin diğer hikâye ve romanlarında görülmeye başlayan özelliklerdendir. Bunların yanı sıra hikâyenin önemli bir hususiyeti kahramanların psikolojik hâllerinin etkili bir şekilde sunabilmesidir.

Şimdiki zamanda yalnız olan ve tüm denemelerine rağmen mutluluğu bulamayan Nail'in yirmi üç yaşındayken yaşadığı bir aşk macerasını hatırlıyor oluşu metnin merkezini oluşturur. Hikâyenin geçmişe dair hatırlamalar şeklinde olmasına rağmen kronolojik düzeni bozmadığı görülmektedir. Bu ise yapılandırılmış bir gerçekliğin sunulduğu bilgisini verir. Kahramanın söz konusu tavrı hikâyede başka bir hayatı yaşamak için kendisini asıl dünyadan çekmesi anlamına gelir. Gerçek ve ait olduğu dünya ile içinde bulunmak istediği dünya arasındaki uyumsuzluğun farkında olan ise o değil kadındır. Yaşının verdiği olgunluğun yanı sıra kendilik bilincinin getirdiği algıyla yeniden yorumlanan ve bu anlamda tahrip edilen hatıralar, Nail'in bakış açısıyla sunulmaktadır. Dolayısıyla yapılandırılmış bir hatıranın içerisinde şimdisini yeniden inşa etmeyen insanın tavrı burada önem kazanmaktadır. Hikâye; bakışla birlikte ortaya çıkan arzu, arzunun içindeki bütünlük arayışı, bu arayışın mümkün olamamasının getirdiği nefretle birlikte görülen acı çektirme isteği ve nihayet arzunun yön değiştirmesiyle birlikte görülen ayrılık şeklinde sonuçlanan hatırlamaların kronolojik şekilde sunulmasından ibarettir. Bu yapı, öznenin tecrübe edinme sürecindeki davranışlarıyla ve kadının olacakları önceden bilen bilgi tavrıyla birleşir.

Kaynakça

- Barthes, R. (2018). *Romanın Hazırlanışı 2, İstek Olarak Yapıt*. (çev.) Mehmet Rifat, Sema Rifat, İstanbul: Sel.
- Benjamin, W. (2012). *Son Bakışta Aşk Walter Benjamin'den Seçme Yazılar*. (haz.) Nurdan Gürbilek, İstanbul: Metis.
- Borgna, E. (2020). *Şu Bizim Kırılğanlığımız*. (çev.) Meryem Mine Çilingiroğlu, İstanbul: Yapı Kredi.
- Botton, A. (2018). *Görmek ve Fark Etmek*. (çev.) Ayşe Ece vd., İstanbul: Sel.
- Brooks, P. (2014). *Psikanaliz ve Hikâye Anlatıcılığı*. (çev.) Hivren Demir Atay, Hakan Atay, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Cioran, E. M. (2016). *Var Olma Eğilimi*. (çev.) Kenan Sarıalioğlu, İstanbul: Metis.
- Gagnebin, M. (2011). *Psikanalitik Bir Estetik İçin*. (çev.) Simla Ongan, İstanbul: Yapı Kredi.
- Green, A. (2018). *Yazı ve Ölüm*. (çev.) Nesrin Demiryontan, İstanbul: Metis.

- Gruen, A. (2007a). *İçimizdeki Yabancı, Nefretin Kökenleri*. (çev.) İlknur İgan, İstanbul: Çitlembik.
- Gruen, A. (2007b). *İhanete Uğrayan Sevgi, Sahte Tanrılar*. (çev.) İlknur İgan, İstanbul: Çitlembik.
- Draaisma, D. (2015). *Unutmanın Kitabı*. (çev.) Dilman Muradoğlu, İstanbul: Yapı Kredi.
- Harrison, C.; Wood, P. (2020). *Sanat ve Kuram, 1900-2000 Değişen Fikirler Antolojisi*. (çev.) Sabri Gürses, İstanbul: Küre.
- Kanter, B. (2010). "Eylül Romanında Estetize Edilmiş Kimlikler", *Türklük Bilimi Araştırmaları*. S.28, ss.231-243.
- Mehmet Rauf (1325). *İhtizar*. İstanbul: Hilal Matbaası.
- Ricoeur, P. (2007). *Yoruma Dair – Freud ve Felsefe*. (çev.) Necmiye Alpay. İstanbul: Metis.
- Scheler, M. (2021). *Pişmanlık ve Yeniden Doğuş*. (çev.) Sinan Oruç. İstanbul: Pinhan.
- Starobinski, J. (2010). *Eleştirel İlişki*. (çev.) Gülnihâl Gülmez, İstanbul: Yapı Kredi.
- Şahin, İ. (2012). *Haz ve Günah: Bir Tanpınar Yorumu*. İstanbul: Kapı.
- Wright, E. (2002). *Lacan ve Postfeminizm*. (çev.) Ebru Kılıç, İstanbul: Everest.

Adat û Rusûmatnameê Ekradiye'de Tam Göçerlerde Buyruk Veren/Alan İlişkisine Dair Değerlendirmeler

Mehmet YAZICI¹

Öz

Bu makalenin konusu, göçer topluluklarda buyruk veren (otorite) ve buyruk alan ilişkisinde istihlâk normlarının etkisidir. Çalışmada, Mela Mehmûdê Bazidî'nin 1858-1859 yıllarında yazdığı kabul edilen Adat û Rusûmatnameê Ekradiye isimli kitabında yer alan konuyla ilgili veriler esas alınmıştır. Yapılan metin analizi sonucunda göçer toplulukların aile merkezli oldukları, ileri gelen kesim ve fakir kesim olmak üzere iki toplumsal tabakadan meydana geldikleri, ileri gelen kesimde yer alan ağa ailelerinin toplulukta buyruk veren yani geleneksel otorite oldukları ayrıca iki kesimin istihlâklerinin de farklı olması gibi ileri gelen kesimin bazı ayrıcalıklı istihlâklerinin de olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada göçebe toplulukların geçim kaynağı hayvancılık olduğundan istihlâk normlarının da hayvancılıkla ilgili olduğu, buyruk veren ailelerin bu konularını korumak amacıyla; ikram etmek yoluyla servet dağıttıkları, gösterişçi istihlâk/tüketim ile maddi güçlerini sergiledikleri ve toplulukta yüksek değerleri temsil ettikleri sonuçlarına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Göçer topluluklar, istihlâk normları, buyruk veren ve buyruk alan, servet dağıtmak, gösterişçi istihlâk / tüketim, geleneksel otorite, sembolik tüketim.

Evaluations on the Relation of Giving Order/Receiving Order in Nomades In Adat û Rusûmatnameê Ekradiye

Abstract

The subject of this article is the effect of consumption norms on the relationship between rulers (authority) and subordinates in nomadic societies. In the study, the data on the subject matter in the book Adat û Rusûmatnameê Ekradiye, generally accepted to be written by Mela Mehmûdê Bazidî between 1858-1859, was taken as a basis. As a result of the text analysis, it was determined that nomadic communities were

¹ Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü, myazici@bingol.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0671-6769.

family centred, and are composed of two social strata, the leading and the poor, where the agha families in the upper stratum represent the traditional authority in the community. The two strata have different consumption patterns, and indeed the upper stratum has certain privileged consumption patterns not otherwise available to the lower. It was concluded that since the livelihood of the nomadic communities was centred around animal husbandry the consumption norms are also so related, and to protect their positions the leading families distribute their wealth by offerings, exhibiting their financial strength with conspicuous consumption, and represent high standards in the group.

Keywords: Nomad communities, consumption norms, ruler and subordinate, distributing wealth, conspicuous consumption, traditional authority, symbolic consumption.

Extended Abstract

To understand the example of a traditional settled social structure and to determine the social change experienced in this structure, the traditional Palu social structure has previously been discussed in the context of the relationship between commanding (authority/ruling) and subordinate (ruled) (Yazıcı, 2019). One of the striking results of this research is that it was determined that the norms of consumption are effectively used to maintain the relationship between rulers and subordinates. Along with this determination, the following question, which arouses sociological curiosity and whose answer is thought to be sociological, up-to-date, and interesting, can be asked: Are the norms of command, which are effective in the continuation of the ruler and subordinate relationship in Palu, which is an example of an established traditional structure, also effective in maintaining the same relationship in different types of societies? This study traces the consumption norms in the relationship between rulers and subordinates in nomadic societies according to the book *Adat û Rusûmatnameê Ekradiye*.

Migrant Communities and Adat û Rusûmatnameê Ekradiye

It is argued that Bazîdî, whose book includes observations and determinations about the deep-rooted cultural values (traditions) of the nomadic communities in the region, wrote the book when he came to Erzurum between 1858-1859 with the encouragement and support of August Jaba (1801-1894), who was Russian consul for 15 years (Celali, 2016: 117; Celali, 2019: 4; Dost, 2010: 11-28; Öztürk, 2017: 42). In *Adat û Rusûmatnameê Ekradiye* Bazîdî provides an overview of the deep-rooted cultural values (traditions) of the nomadic Kurdish communities of his time. From this perspective, it can be seen that the nomadic communities in the region consist of two different economic strata, namely the leading (richest and agha families) and the poor (middle-class and poor families). In general, it is understood that there is a hierarchy between these two groups, as well as between families and tribes in either of the strata. For example, there is a hierarchy between the richest and the agha families in the leading stratum, as well as between the middle-class families and the poor families in the poor stratum. However, it is understood from Bazîdî's

examples and determinations that the hierarchy between the two strata (leading and poor) who do not have equivalent “material opportunities” is clear. Although they are in the same community, the consumption norms are also different because the material power of the two strata is different. This difference not only shows the material inequality between the strata but also that the families in a given stratum show similar consumption.

Consumption Norms in Migrant Communities

The data in Bazidi’s book reveals that consumption norms in complete nomadic communities in the Eastern Anatolia region of Turkey determine the relationship between rulers and subordinates. The main factors that determine this relationship are activities such as accommodation, privileged consumption, wealth spending, and conspicuous consumption. Therefore, by analysing the tent used for shelter, wealth spending, conspicuous consumption, privileged consumption of families with authority, and the values of consumption that appear in relation to these, it can be determined between who, and how, the relationship between the giving and receiving of orders is maintained in these communities.

Since the livelihood of nomadic communities is animal husbandry, the consumption norms are naturally based on the same. There are two social strata in nomadic communities, namely the leading and the poor. There are the richest and agha families in the elite stratum and the middle class and poor families in the poor. The agha families are in a position of authority, as passed down from generation to generation. Those who are commanded rely on the agha families to meet their basic needs such as protection, nutrition, and shelter.

The consumption norms of the two social strata in complete nomadic communities, namely housing, clothing, food, and leisure activities, and their values are also different. The main factor that separates social strata in family-centered traditional complete nomadic Kurdish communities is material power and authority.

Within society itself, some families or individuals accept being in a position of authority, that is, as a personal right or a family legacy that should be preserved. In order for this to be accepted by their nominal subordinates, they display behaviours such as meeting their basic needs, distributing wealth, making conspicuous consumption, and developing different forms of relationship. It reveals that it is important to analyse the sociological reasons and consequences of the relationship formed between rulers and subordinates, regardless of the type of society or the norms of consumption used in maintaining this relationship.

Giriş

Daha önce geleneksel bir yerleşik toplum yapısı örneğini anlamak ve bu yapıda yaşanan toplumsal değişimle ilgili değerlendirmeleri tespit etmek amacıyla geleneksel Palu toplum yapısı buyruk veren (otorite/yöneten) ve buyruk alan (yönetilen) ilişkisi bağlamında ele alınmıştır (Yazıcı, 2019). Bu araştırmanın dikkat çekici sonuçlarından biri, buyruk veren ve buyruk alan ilişkisinin sürdürülmesinde istihlâk normlarının etkili bir biçimde kullanıldığının tespit edilmiş olmasıdır. Bu tespitle birlikte sosyolojik merak uyandıran ve cevabının sosyolojik, güncel ve ilginç olacağı düşünülen şu soru sorulmuştur: “Yerleşik geleneksel yapı örneği olan Palu’da buyruk veren ve buyruk alan ilişkisinin sürdürülmesinde etkili olan istihlâk normları, aynı ilişkinin farklı toplum tiplerinde sürdürülmesinde de etkili midir?”

Ön plana çıkan sorunun sosyolojik boyutu şöyle temellendirilmektedir: Her şeyden önce buyruk veren ve buyruk alan ilişkisinde bulunan aktörler birer sosyal kişidir. Sosyoloji, sosyal kişilerin hem kim olduklarını hem de ne yaptıklarını incelemektedir. Fichter’nin (ty., 83) de vurguladığı gibi “Eğer sosyoloji sadece sosyal kişilerin ne olduklarını incelemiş olsaydı statik bir bilim olurdu. Sosyoloji bu kişilerin ne yaptıklarını da incelemelidir. Toplumdaki kişilerin sergilediği davranış örüntülerini soyutlayabilmeli ve genelleyebilmeliyiz.” O hâlde yukarıdaki soruyu cevaplamak için önce buyruk veren ve buyruk alan sosyal kişilerin “kim oldukları”nın, daha sonra “ne yaptıkları”nın tespit edilmesi ve son olarak aralarında kurdukları ilişkiden ortaya çıkan davranış örüntülerini soyutlama ve benzer toplum tipleri için genellemenin mümkün olup olmadığının tartışılması, sosyolojik açıdan önem arz etmektedir.

Toplum tiplerini belirlemek ve bunların çeşitli özelliklerini karşılaştıran analizler yapmak, sosyolojinin tarihine eşlik eden bir çabadır. İlk sosyologlar, toplumu anlamak ve açıklamak için geleneksel ve modern olmak üzere iki toplum tipi belirlemişlerdir. Makro bir yaklaşımla belirlenen bu ikili ayrım, süreç içinde çeşitli yönlerden eleştirilerek yeni kavramlaştırmalar önerilmiştir. Bir taraftan geleneksel olarak isimlendirilen toplum tipinin yekpare olmadığı, kendi içinde göçebe ve yerleşik toplumsal yapılar olmak üzere iki farklı biçiminin olduğu ileri sürüldü. Diğer taraftan günümüzde modern toplumun aşıldığı ve modern sonrası (post-modern) toplum anlayışının ortaya çıktığı tartışması devam etmektedir. Sonuç olarak toplum tiplerini belirlemek amacıyla ileri sürülen teorilere yapılan itirazlar sonucunda yeni yaklaşımlar ortaya çıkmakta ve devam eden bu yöndeki çabalar sosyolojik düşünceyi zenginleştirmektedir.

Bir toplum tipinden diğerine geçiş aynı zamanda toplum hayatında “yapısal değişimi” de ifade etmektedir. Ancak bu geçişte yaşanan yapısal değişim, toplum hayatında bir kırılma/kopuş biçiminde gerçekleşmez. Çünkü toplum tipleri arasında yaşanan en keskin toplumsal değişimlerde bile bir “süreklilik” vardır. Nitekim Sorokin (1972: 260), yazı öncesi toplulukların birçok kültürel değerinin kültürümüzde işlediğini ileri sürerek toplum tipleri arasındaki

sürekliliği belirtmektedir. Ona göre, “Yazı öncesi, göçer, çoban ve tarımcı kabilelerin birçok kültürel değerinin ulaştırma, teknoloji, ekonomi yöntemleri, beğeni, sanat kalıpları, büyü ve din inanışları, gelenek ve görenek gibi etkenleri kapsayarak kültürümüzde geniş çapta yaşadığı ve hatta işlediği bile güvenle ileri sürülebilir.” Ayrıca insan dışı tabiatla kurdukları ilişkiler bağlamında bir toplumsal yapı meydana getirmiş ve ekonomik bir faaliyet yürüten göçer toplulukların insanoğlunun kaydettiği kültürel ilerlemelere katkısının olduğu da vurgulanmaktadır (Toynbee, 1978: 76). Modern toplumlarda yazı öncesi toplulukların kültür değerlerinin işlediği ve bu toplulukların kültürel ilerlemeye katkılarının olduğuna dair görüşlere rağmen sosyoloji literatürü incelenerek toplumsal değişim konusuna gösterilen ilgi ile kıyaslandığında toplumsal sürekliliğin ihmal edildiği görülecektir. O hâlde, sosyolojik olayları ve olguları anlamak için değişen ve yeni olanı çözümlenmek önemli olduğu kadar toplum hayatındaki sürekliliğin tespit ve tahlil edilmesi de önemlidir.

Sosyal aktörlerin ilişki kurmaları ve bu ilişkiyi tekrarlamaları sonucunda ortaya çıkan davranış örüntüleriyle varlık kazanan toplum hayatında aktörlerin ilişki kurarken ve sürdürürken kullandıkları araçlar, toplum tipiyle birlikte değişmekte ancak bu araçları kullanma biçimi ve amacı değişmemektedir. Örneğin, göçer topluluklarda toplumsal aktörlerin kurdukları buyruk veren ve buyruk alan ilişkisinde kullanılan araçlardan biri olan istihlâk normları, yerleşik ve ardından modern toplum tipine geçilmesiyle değişmiştir. Buna karşılık yeni toplum tipinde de toplumsal aktörler arasında buyruk veren ve buyruk alan ilişkisi ve bu ilişkinin sürdürülmesi amacıyla yeni istihlâk normlarının servet harcama ve gösterişçi tüketim biçiminde kullanılması devam etmektedir.

Göçebe topluluklarda sosyal kişilerin buyruk alan ve buyruk veren ilişkisinde istihlâk normlarının izini süren bu çalışma, geleneksel yerleşik toplum tipinde istihlâk normlarının buyruk veren ve buyruk alan ilişkisinin sürdürülmesinde etkisinin tespit edildiği makalenin devamı niteliğindedir. Bir sonraki çalışmada ise modern ulus devletlerde buyruk veren ve buyruk alan ilişkisinin sürdürülmesinde istihlâk normlarının etkisinin ve sonuçlarının ele alınması planlanmaktadır. Böylece bu üç çalışma tamamlandığında hem modern öncesi hem de modern toplum tiplerinde ve yapılarında süreklilik arz eden, buyruk veren ve buyruk alan ilişki biçiminin sürdürülmesinde kullanılan istihlâk normlarının sosyolojik nedenleri ve sonuçları analiz edilmiş olacaktır.

Üç çalışmanın hem her birinin sonuçlarının ayrı ayrı hem de bu üç çalışmadan ortaya çıkan genel sonuçların tutarlı ve geçerli olması için çalışmaların araştırma evrenlerinin aynı kültürel ve coğrafi iklimde olması gerekmektedir. Bundan hareketle, bu çalışmada ele alınan göçer topluluklar, bir önceki araştırmanın evreni olan Türkiye’nin Doğu Anadolu Bölgesi’nden seçilmiştir.

Göçer Topluluklar ve Adat Ü Rusûmatnameê Ekradiye

Göçerlik, dünyada yürütülen en eski ekonomik faaliyettir (Khazanov, 1984). Hem dünyada hem de Türkiye'de göç merkezli bir yaşamı tercih eden göçebe topluluklar, her zaman varlığını sürdürmüştür. Bu toplulukların temel geçim kaynağı hayvancılıktır. Doğu Anadolu Bölgesi'nde göç merkezli bir yaşam tarzını seçerek hayvancılıkla geçinen göçebe topluluklar, hayvanlarını daha iyi beslemek ve korumak için onlarla birlikte mevsimlerin döngüsüne uygun bir biçimde kışlak ve yayla arasında sürekli yer değiştirmektedirler.

Göçer topluluklar, sosyologların toplum tipi kategorilerinde uygarlık/yazı öncesi (Sorokin, 1972: 260) topluluk örneği olarak yer almaktadırlar. Göçerleri farklı bir kategori olarak ele alan ilk düşünürün İbn-i Haldun (2011: 329-330) olduğu kabul edilmektedir. Ona göre yerleşiklerle karşılaştırıldığında göçerler; cesur, çalışkan, refah ve lüksten uzak olmak, dışarıdan silahlı bir güce ihtiyaç duymadan kendilerini ve mülklerini korumak, yönetimle ilgili kuralları kendileri belirleyen ve yerleşiklerin aksine duvarların arkasında yaşamak yerine doğayla iç içe yaşamak gibi genel özelliklere sahiptirler. Ancak bölgedeki göçerleri inceleyen Gökalp'ın, göçerlere yaklaşımı İbn-i Haldun'ununki gibi olumlu değildir. Ona göre "Tam göçebeler, aşiretlerin en iptidai, en müzicidir. Bunların ziraatla hiçbir alakası yoktur. Yalnızca zayıf buldukları köylerden 'khugi' (rüşvete de 'xugi' derler) almaya çalışırlar. Buna muvaffak olmadıkları takdirde muhtaç oldukları zahireleri para ile satın alırlar. Tam göçebe aşiretler kısmen ziraatla iştigale başlayınca yarım göçebe mertebesine yükselirler" (Gökalp, 1992: 43). Beşikçi (1969: 19) ise 1960'ların sonlarında çalışması kapsamında incelediği aynı bölgedeki göçer toplulukları şöyle tanımlamaktadır: "Ekonomik bir faaliyet olarak göçebeliliği tercih eden topluluklar, sosyolojik ilişkileri kapalı ekonomiye sahip, kan akrabalığı ve birlik duygusu gibi bağlarla birbirine bağlı, bir şefe bağlanan, okuma yazma bilmeyen geleneksel gruplardır."

Geleneksel grup örneği olan göçer topluluklarda normların uygulanmasında belirleyici bir role sahip olan aile kurumu, merkezî bir konuma sahiptir ve her aşiret ile göçer grup aynı zamanda birer aile olarak kabul edilmektedir. Sonuç olarak aile merkezli göçer topluluklarda bireyler, eylemlerinin meşruiyetini ve saygınlığını ailelerinden aldıkları gibi sorumluluğunu da aileleriyle paylaşmaktadırlar. Bu tespitler, aynı zamanda aile merkezli göçebe topluluklarda bireyselliğin gelişmediğini göstermektedir.

Göçer toplulukların geçim kaynağı hayvancılık olduğundan istihlâk normları (Kiray, 1999: 77) yani barınma, giyim, gıda ve boş zaman geçirme faaliyetleri ve bunlarla ilgili olarak beliren değerleri de hayvancılıkla ilgilidir. Ancak her ailenin hayvancılıktan elde ettiği gelir ve sahip olduğu zenginlik farklı olduğundan ailelerin istihlâk/tüketim normları ve istihlâk etme biçimi de aynı değildir. Bu fark, aynı zamanda toplulukta farklı tabakaların ortaya çıkmasının da nedenidir. Göçer ailelerin istihlâk normları ve istihlâk etme biçimi, içinde yer aldıkları toplumsal tabakaya / toplum kesimine göre farklılık göstermektedir.

Gelir düzeyi düşük olan toplumsal tabakada yer alan aileler için istihlâk/tüketim, yaşamsal ihtiyaçları karşılamak için harcamaktır. Gelir düzeyi yüksek tabakada yer alan aileler için ise istihlâk/tüketim, yaşamsal ihtiyaçların doyurulmasından ibaret değildir. Bu aileler, gelirlerinin önemli bir kısmını toplulukta statülerini korumak veya yükseltmek amacıyla sembolik tüketim (Ülken, 1969: 410) için harcamaktadırlar.

İstihlâk normlarına; (a) sosyal tabaka farkını göstermek, (b) otoriteyi elde tutmak, (c) maddî gücü göstermek, (d) maddî gücü hatırlatmak gibi amaçlarla başvurulmaktadır. Bunun en bilinen şekli servet dağıtmaktır (Kıray, 1999: 82). Buna göre maddî güç ile istihlâk normları ve otorite arasında doğrudan bir ilişki vardır. Ancak geleneksel topluluklarda otoritenin tek kaynağı maddî güç değildir. Weber'in de belirttiği gibi "Geleneksel otorite, meşruiyetini kuşaktan kuşağa aktarılan kökleşmiş kültürel değerlere (geleneklere) uyulmasından alan bir güçtür. Bu sistemde insanlar, emirlere yöneticilerin sahip olduğu geleneksel konumlarından dolayı boyun eğerler. Geleneksel otoritenin meşruiyeti, geçmişte ilişkilerin bu şekilde düzenlenmiş olmasından gelir" (Giddens ve Sutton, 2016: 362).

Geleneksel otoritenin etkili olduğu geleneksel toplum biçimlerinden biri de göçer topluluklardır. Bu otorite tarzında sosyal kişilerin konumları kökleşmiş kültürel değerler (gelenekler) tarafından belirlendiğine göre göçer topluluklarda da buyruk veren (otorite/yöneten) ve buyruk alan (yönetilen) ilişkisi, bu ilişki sürdürülürken kullanılan istihlâk normları, bu normları kullanma tarzı, amacı önceden belirlenmekte ve kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır.

Bütünleşmiş küçük toplumsal grup örnekleri olan bölgedeki tam göçer topluluklar, modernleşme sürecinde toplumsal çözülme ve çöküş (Yazıcı, 2016) yaşadıklarından artık onları doğrudan/sahada inceleme imkânı ortadan kalkmıştır. Yürütülmekte olan göçerlik faaliyeti ise "modern göçerlik" (Yazıcı, 2016b) olarak tanımlanmaktadır. Bundan dolayı, yapısal değişim yaşadıkları için bugün artık mevcut olmayan modern öncesi geleneksel tam göçer topluluklarda sosyal kişilerin buyruk veren ve buyruk alan ilişkileriyle ilgili bilgilere ancak daha önce yazılmış eserlerde ulaşılabilir. Bu eserlerden biri Mela Mehmûdê Bazidî'nin (1797-1870?) Adat û Rusûmatnameê Ekradiye isimli kitabıdır. Kitabında bölgedeki göçer toplulukların kökleşmiş kültürel değerleri (gelenekleri) ile ilgili gözlem ve tespitlere yer veren Bazidî'nin bu eserini, 1848-1866 yılları arasında iki defa geldiği Erzurum'da Rusya konsolosu olarak yaklaşık 15 yıl kalan August Jaba (1801-1894)'ın teşviki ve desteğiyle 1858-1859 yıllarında yazdığı ileri sürülmektedir (Celali, 2016: 117; Celali, 2019: 4; Dost, 2010: 11-28; Öztürk, 2017: 42). Bazidî'nin Kürtçenin Kurmanci lehçesiyle yazdığı kitabı; Fransızca, Rusça, Farsça, Arapça, Kürtçenin Soranice lehçesine tercüme edildiği gibi Türkçe de yayımlanmıştır (Celali, 2019: 27).

Bugünkü Doğubayazıt'ta doğan ve bölgedeki medreselerde yetişen Mela Mehmûdê Bazidî (1797-1870?); dil, folklor, inanç ve edebiyat alanında pek çok

çalışma yapmış çok yönlü bir yazardır. Bu özellikleriyle Kürt dili, edebiyatı ve kültür varlığı açısından önemli şahsiyetlerden biri olarak kabul edilmektedir (Öztürk, 2017: 43; Celali, 2019: 21).

Bazidî, Adat û Rusûmatnameê Ekradiye isimli bu özgün çalışması ile hem Kürtlere hem de Kürtleri tanımak isteyen, öncelikle Rusya'nın Erzurum konsolosu August Jaba olmak üzere, yabancılara genel hatları ile bir Kürt milleti etnografyası sunmuştur (Celali, 2019: 22; Dost, 2010: 28). Bu kitapta “Yazar, hemen hemen hayatın her alanında az da olsa bilgi vermeye çalışmıştır. Bu bilgileri verirken çalışmasını oldukça kısa tutmuştur. Fakat Kürtlerin gündelik yaşamı, komşu halklarla olan ilişkileri, eğitim, eğlence, ölüm, kadın erkek ilişkileri, din adamlarının konumu, şeyh, ağalar, aşiret liderleri, batıl inançlar, talan, hırsızlık, yol kesicilik, misafirperverlik, dostluk, düşmanlık, büyüklere saygı, tarih bilinci, geçim kaynakları, doğanın zor şartlarında yaşam mücadelesi, silah kullanımı, sihir, avcılık, izcilik gibi birçok önemli konudan söz etmiştir.” (Celali, 2019: 23). O, kitabında bu konulardan söz ederken yalnızca gözlemlerini aktarmakla yetinmemiş, bununla birlikte değerlendirme, eleştiri ve önerilerini de dile getirmiştir (Celali, 2016: 124). Örneğin, “Kürtler arasında cahilce yapılan birçok iş vardır.” (Bazidî, 2019: 46) gibi ifadelerle eleştirilerini açıkça dile getirmektedir. Ayrıca doğru olduğuna inanmadığı veya yapılmasını doğru bulmadığı işleri, ilişkileri ve davranışları anlatmaya “güya” diyerek başlaması, akla uygun tutum ve davranışlar önerdiğini göstermektedir.

Celali'nin (2019: 23) de belirttiği gibi Bazidî, adı geçen kitabında “Her ne kadar genel olarak Kürt ifadesini kullansa da çoğunlukla göçebe Kürtlerden bahsetmektedir.” Kitapla ilgili bir incelemede, kitapta kullanılan isimlerin çoğunun göçer yaşamın sembolleriyle ilgili olduğu ve kitapta genellikle göçebe Kürtlerin âdetlerine yer verildiğinin tespit edilmiş olması da bu görüşü doğrulamaktadır (Dost, 2010: 25, 27, 28).

Yazar, zaman zaman göçer ve yerleşik topluluklar ile ilgili bazı karşılaştırmalara da yer vermektedir. Onun bu konudaki önemli tespitleri şunlardır: “Yerliler onlara karşı zayıftırlar. Ancak bu bilgi; Van, Muş, Beyazıt, Kars ve İran göçerleri ve yerlileri hakkındadır. Hakkâri, Botan, İmadi ve Soran göçebeleri ile yerli ve yerleşik düzene geçmiş ahâlisi için durum böyle değil, tersinedir. O bölgelerde göçebeler, yerlilere karşı zayıftır. Gerekliğinde yerlilerden iki üç kişi göçebelerden on kişiyle çatışır ve onlardan korkmazlar. Hakkâri'nin yerlileri nezdinde göçebeler, “laşey (hiçbir şey)” kabul edilirler. Çünkü ahâli ve yerlilerin hepsinin şışhaneleri vardır. Yerliler, nadiren Kürtlerin kızlarına talip olup evlenirler. Fakat Kürtler asla yerlilerin kızlarıyla evlenmezler, çünkü yerlilerin kadınları kolay işlere alışmışlardır, dolayısıyla Kürtlerin zor işlerine tahammül edemezler ...” (Bazidî, 2019: 71). Görüldüğü gibi Bazidî'nin hem göçer yaşamı hem de yerleşik hayata geçmiş topluluklar ile göçerlerin ilişkileri hakkındaki bu tespitleri, göçerlere yaklaşımı tamamen olumlu olan İbn-i Haldun'un tespitleri ve değerlendirmeleriyle tam olarak örtüşmediği gibi, bu

konuda olumsuz bir yaklaşıma sahip olan Ziya Gökalp'in tespitleriyle de örtüşmemektedir. Göçer topluluklar hakkında konuyla ilgilenmiş araştırmacılardan farklı görüşlere sahip olan Bazidî, ismi anılan eserinde incelediği göçer toplulukların hem genel özelliklerini hem de bu toplulukların yerleşik hayata geçmiş topluluklarla ilişkilerini ve bu ilişkilerin yerleşim birimi düzeyinde değişen özelliklerini ortaya koymaktadır. Bundan hareketle Bazidî'nin incelediği göçer topluluklarla ilgili tespit ve değerlendirmelerinde basit genellemeler yapmaktan kaçınan dikkatli bir gözlemci olduğu söylenebilir.

Bazidî, Adat û Rusûmatnameê Ekradiye isimli kitabında dönemindeki göçer Kürt topluluklarının kökleşmiş kültürel değerleri (gelenekleri) hakkında genel bir fotoğraf sunmaktadır. Bu fotoğraftan bölgedeki göçebe toplulukların ileri gelen kesim (en zenginler ve ağa aileleri) ve fakir kesim (orta hâlli ve yoksul aileler) olmak üzere iki farklı toplumsal tabakadan meydana geldiği anlaşılmaktadır. Genel olarak bu iki kesim arasında bir hiyerarşi olduğu gibi, aynı kesimdeki aile ve aşiretler arasında da bir hiyerarşinin olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, ileri gelen kesimde yer alan en zenginler ile ağa aileleri arasında bir hiyerarşi olduğu gibi fakir kesimde yer alan orta hâlli aileler ile yoksul aileler arasında da bir hiyerarşi vardır. Ancak eşit "maddi imkânlara" sahip olmayan iki kesim (ileri gelenler ve fakirler) arasındaki hiyerarşinin daha açık olduğu, yine Bazidî'nin verdiği örneklerden ve yaptığı tespitlerden anlaşılmaktadır.

Aynı toplulukta yer almalarına rağmen iki kesimin maddi güçleri farklı olduğundan istihlâk/tüketim normları da farklıdır. Bu fark, tabakalar arasındaki maddi eşitsizliği gösterdiği gibi aynı tabakada yer alan ailelerin benzer istihlâkler yaptıklarını da göstermektedir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında yapılan analiz ve değerlendirmelerde, Mela Mehmûdê Bazidî'nin (1797-1870?) Adat û Rusûmatnameê Ekradiye isimli kitabının Murad Celali tarafından Kürtlerin Gelenekleri ve Görenekləri ismiyle yapılan Türkçe çevirisinde yer alan veriler esas alınmıştır. Ancak çalışmada bu verilerin aynı dönemde yazılmış konuyla ilgili başka eserlere veya arşiv belgelerine göre bir değerlendirmesi yapılmamıştır. Çünkü böyle bir çaba bağımsız bir çalışmanın konusu olacak niteliktedir.

Göçer Topluluklarda İstihlâk Normları

Bazidî'nin mezkûr kitabındaki veriler, tam göçer topluluklarda istihlâk normlarının buyruk veren ve buyruk alan ilişkisine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Bu ilişkiyi belirleyen faktörlerin başında barınma, ayrıcalıklı istihlâklar, servet harcama ve gösterişçi tüketim gibi faaliyetler gelmektedir. O hâlde barınma için kullanılan çadır, servet harcama, gösterişçi tüketim, otorite olan ailelerin ayrıcalıklı istihlâkları ve bunlarla ilgili olarak beliren istihlak değerleri tahlil edilerek bu topluluklarda buyruk veren ve buyruk alan ilişkisinin kimler arasında ve nasıl sürdürüldüğü tespit edilebilir.

Bir Barınma İstihlâki Olarak Çadır

Bölgedeki tam göçer topluluklarda çadırın temel işlevi ailenin barınma ihtiyacını karşılamaktır. Ancak çadırın bu temel işlevinin yanında başka işlevleri de vardır. Çadır, her şeyden önce sahibinin maddî gücü ve toplumdaki konumunu göstermektedir. Bundan dolayı, ileri gelen kesimden ailelerin çadırları ve kullanma amaçları, fakir kesimin çadırlarından farklıdır. Bu iki kesimin çadırları arasındaki fark, aşağıdaki tespitlerde açıkça dile getirilmektedir.

- Ağa ve ihtiyar heyetinin çadırında çit ve perdeler vardır. Yani kara çadır, çit ve perde ile iki bölüme ayrılmıştır. Bir taraf ev halkının kullanması için ayrılmıştır ve diğer taraf da divandır, misafirler orada ağırlandırlar (Bazîdî, 2019: 37).
- Misafirler obaya geldikleri zaman ilkin etraflarına bakarlar ve hangi kıl çadır daha büyükse bineklerini onun kapısına doğru sürerler. Misafirler küçük kıl çadırların kapısına gitmezler çünkü onların erkekler için ayrılan yerlerinin olmadığını ve maddî durumlarının iyi olmadığını bilirler (Bazîdî, 2019: 75).
- Kürtlerin kıl çadırları da farklı seviyelerde olmak üzere değişiklik arz eder. İki direkli olanlardan dokuz direkliğe kadar kıl çadırlar vardır. Direk sayısı dokuzdan fazla olan kıl çadır yoktur². Çok yoksul olanların iki direkli; orta hâllilerin üç ve dört direkli; ağaların beş, altı ya da yedi direkli ve çok zengin olanların kıl çadırları da dokuz direkli olur. Bu dokuz direkli çadırları çit ve perde ile ayırırlar yani kıl çadırın bir tarafına perde çekerek erkekler için divanhane yaparlar (Bazîdî, 2019: 74-75).
- Büyük ağalarının Arap kıl çadırı vardır, o da yine siyah kıl çadırıdır fakat çok büyüktür ve dört direği vardır aynı zamanda o Arap kıl çadırı olanların divanhanesidir. Söz konusu kıl çadırın etrafında da on kadar beyaz çadır kurarlar, onlar bu çadırları hizmetkârlar, çakmakçı, ayakkabıcı, kılıçdar, terzi ve saraç için kurarlar ve ağalar için günde iki öğün sofraya kurulur ve yemek çıkar. Aynı şekilde Arap kıl çadırında dört yüz, beş yüz kişiye yemek verirler. Öyle aşiret ağaları vardır ki evlerinde günde bir yük pirinç ve bir rıtlı kahve tüketilir. Ne kadar aşiret mensubu ve komşu varsa hepsi gelip kıl çadırdaki yemek yer ve kahve içerler, hiç kimseyi geri çevirmezler (Bazîdî, 2019: 54-55).

Bölgedeki göçer topluluklarda, çadırın özellikleri ile maddî zenginlik arasında doğrudan bir bağlantı kurulduğu anlaşılmaktadır. Bir ailenin maddî gücü, sahip olduğu çadırın büyüklüğünden veya çadırın kaç direkli olduğundan anlaşılmaktadır. Bazîdî'nin "Çok yoksul olanların iki direkli, orta hâllilerin üç ve dört direkli, ağaların beş, altı ve yedi direkli ve çok zengin olanların kıl çadırları da

² Kaynaklarda Bazîdî'nin bu iddiasını doğrulamayan tespitler mevcuttur. Örneğin, başka bir kaynakta İbrahim Paşa'nın çadırının 100 direkli olduğu dile getirilmiştir (Sykes, 2002: 317).

dokuz direkli olur.” (Bazîdî, 2019: 74) tespitine göre çok yoksul ve orta hâlli ailelerden oluşan fakir kesimin çadırları, ileri gelen kesimi temsil eden ağalar ve çok zenginlerin çadırlarıyla kıyaslandığında daha az direkli, küçük ve gösterişsizdir. Buna karşılık ileri gelen kesimin çadırları, uzaktan bakıldığında fark edilecek kadar büyük ve gösterişlidir. Büyük ve gösterişli çadırların hem sahibinin topluluk içindeki konumunu, statüsünü ve sahip olduğu maddi gücü göstermek hem de maddi gücünü sergilemesini ve namının sürmesini sağlamak gibi işlevlerinin olduğu anlaşılmaktadır.

Göçerlerde çadır, toplulukta ileri gelen kesim ile fakir kesim arasındaki farkı gösterdiği gibi otorite (buyruk veren) konumunda olan aileler arasındaki hiyerarşiyi de göstermektedir. Büyük ağaların Arap kıl çadırlarının etrafında; hizmetlerinde bulunan hizmetkârlar, çakmakçı, ayakkabıcı, kılıçdar, terzi ve saraç için kurulan on kadar beyaz çadır kümesiyle ağa ve ihtiyar heyetinde yer alan kişilerin ikiye bölünmüş çadırlarından çok daha gösterişli olması; büyük ağaların topluluktaki yüksek hiyerarşisini göstermektedir.

Topluluğun fakir kesimine mensup aileler, çadırlarını aile üyelerinin başta barınma olmak üzere çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için kullanırken ileri gelen kesime mensup aileler ise çadırlarının bir bölümünü üyelerinin ihtiyaçları için kullanırken diğer bölümünü toplantı yapmak, misafir ağırlamak, yemek ikram etmek gibi faaliyetler için kullanılmaktadır.

İkram Etmek/Servet Dağıtmak

Göçer topluluklarda ileri gelen kesime mensup aileler, başta gıda ikramı olmak üzere çeşitli nedenlerle servet harcamaktadırlar. Kitapta yer alan aşağıdaki tespitler, bu topluluklarda gıda ikramının en sık tekrarlanan faaliyet olduğunu göstermektedir.

- Kesinlikle obanın ağası ikramda bulunur, sofrayı kurdurur, komşular gider yemek ve yiyeceklerini yer, kahvelerini içerler. Kürtlerin ağaları yemek verir, ikramda bulunurlar ve kahveleri vardır. Ağalar da bunun karşılığında onları, herhangi bir vasıf gerektirmeyen ev işlerinde ücretsiz çalıştırır ve yine işe koşuştururlar diye onlara binek hayvanları verirler. Ağanın evine misafir gelse ve o an evde mesela yağ, pirinç ve kahve yoksa gerekli olan malzeme şayet komşu evlerde bulunuyorsa oradan alıp getirirler (Bazîdî, 2019: 74).
- Her obada muhakkak ihtiyaç sahibi on, on beş aile olur, ağaların ve zenginlerin aileleri her sabah ve her akşam o ailelere günlük yardımda bulunurlar. Ekmek, yemek ve ayran ne bulunuyorsa onlar için gönderirler. İhtiyaç sahiplerinin erkekleri de sabah ve akşam vakitleri ağa ve zenginlerin evinde yemek yer karınlarını doyururlar. Arta kalanı da toplayıp aile ve çocukları için evlerine götürürler (Bazîdî, 2019: 75).

Bölgedeki göçer topluluklarda, büyük/çok direkli ve gösterişli çadıra sahip olan maddî gücü yüksek ağa ve çok zengin ailelerin aynı zamanda gıda ikram etme imkânına sahip olan kesim oldukları anlaşılmaktadır. Buna karşılık kendisi ve ailesi için ikramları kabul eden ve ikram edenlerin herhangi bir vasıf gerektirmeyen ev işlerinde ücretsiz çalışanlar ise topluluğun çadırı en küçük/az direkli olan en yoksul kesimidir. Yoksullarla aynı toplumsal kategoride yer alan, üç ve dört direkli çadırları olan orta hâlli ailelerin yoksul ailelerden farkı ise, gıda ikram etme gücüne sahip olmasalar da çoğunlukla kendi gıda istihlâkını kendileri gerçekleştirebilmeleridir. Sonuç olarak toplum kesimleri arasındaki bu fark, topluluk içinde her tabakanın (kesimin) gıda istihlâki/tüketimi normlarının farklı olduğunu ortaya koymakta ve topluluktaki kesimlerin sahip oldukları çadır farklı olduğu gibi gıda istihlâk normlarının da toplumsal tabakaya göre farklılaştığını göstermektedir.

Kitapta, “Kesinlikle obanın ağası ikramda bulunur, sofraya kurdurur, komşular gider yemek ve yiyeceklerini yer, kahvelerini içerler. Kürtlerin ağaları yemek verir, ikramda bulunurlar kahveleri de vardır.” (Bazîdî, 2019: 74) ifadeleriyle toplulukta gıda ikram etmek, ikram edebilir olmak ağalık yani otorite olmanın gereği olarak dile getirilmektedir.

Bu aşamada şu soruya cevap verilmelidir: “Ağalar neden ikram etmek zorundadır?” Çünkü bölgedeki göçer topluluklarda her ağa, kendi grubu içinde otorite (buyruk veren) yetkisine sahip kişi olarak kabul edilmektedir. Ağaya verilen bu yetkinin kaynağı ve meşruiyeti onun ağa olan bir aileye mensup olmasındandır. Soy bağı yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılan bu yetki nedeniyle otorite olan (buyruk veren) ağa ile onun otoritesini kabul edenler (ondan buyruk alanlar) arasında bir güven ilişkisi vardır. İki taraf arasındaki bu ilişkinin sürmesi; ağanın otoritesini kabul eden, buyruklarını alan ve yerine getiren ailelerin beslenme, barınma ve korunma gibi temel ihtiyaçlarını karşılamasına bağlıdır. Buna göre ağanın “ikram etme” yoluyla servet dağıtması, toplulukta otorite (emir veren) konumuna sahip olmasının gereği olarak kabul edilmektedir.

Göçer topluluklarda kapısına gidilen, sofrasına oturulan konumunda görülen ağaların gıda ikramını ne sıklıkla yaptıkları şöyle ifade edilmektedir: “İhtiyaç sahiplerinin erkekleri de sabah ve akşam vakitleri ağa ve zenginlerin evinde yemek yer, karınlarını doyururlar. Arta kalanı da toplayıp aile ve çocukları için evlerine götürürler.” (Bazîdî, 2019: 75). Ağa ailesi üyelerinin bu sıklıkta gıda ikramı yapmaları, fiziksel gereksinimlerinden ve rahatlarından ödün vermelerini gerektirmektedir. Bu durum, “Mevki ya da statü arzusu, fiziksel gereksinme ve rahatın en bariz gerekleriyle yarışabilir.” (Buğra, 2000: 40) tespitini doğrulamaktadır.

Gıda ikramı, göçer topluluklarda toplum kesimleri/tabakalar arasındaki farkı ve hiyerarşiyi açık bir şekilde gösteren faaliyetlerin başında gelmektedir. Bir tarafta içinde buldukları koşullarda çok ve çeşitli gıdalar tüketebildikleri gibi ihtiyaç sahiplerine gıda ikram etme imkânına da sahip olan ileri gelen kesime

mensup aileler yer alırken diğer tarafta “yiyeyeği çoğunlukla arpa ve mısır ekmeği, ayran, yoğurt ve çökelek” (Bazîdî, 2019: 75) olan ve ikram kabul eden yoksul kesime mensup aileler yer almaktadır.

Sonuç olarak ağanın otoritesini sürdürmek için buyruğunu kabul eden ailelere gıda ikram etmesi ve bu ailelerin çeşitli ihtiyaçlarını gidermek için servet harcaması, onun hem topluluk içindeki konumunu ve sosyal tabaka farkını göstermekte hem de gücünü hatırlatmakta ve göstermektedir.

Gösterişçi Tüketim

Bazı araştırmacılara göre gösterişçi tüketim, toplum hayatında yaygın olan davranışlardan biridir. Öyle ki toplumun hiçbir sınıfı, en fakirler bile geleneksel gösterişçi tüketimin tümünden vazgeçmez. Nihayetinde maddi güce dayanan gösterişçi tüketim, aynı zamanda maddi gücü sergilemektir. Birey veya aileler, gösterişçi tüketimi toplulukta saygınlık ve nam kazanmanın ya da namı sürdürmenin araçları olarak kullanılmaktadırlar (Veblen, 2017: 79-80).

- Bazîdî'nin (2019) sahada gözlemediği ve kayıt altına aldığı aşağıdaki örnekler, bölgedeki göçebe topluluklarda, çeşitli yollarla malların gösterişçi istihlâkinin/tüketiminin yapıldığını ve bu sayede maddi gücün sergilendiğini ortaya koymaktadır:
- “Diğer taraftan ileri gelen kesimin kadınları da cins atlara biner, silah ve teçhizatlarını kuşanır, mızraklarını ellerine alır, süslü ve altın başlıklı bir vaziyette kervanların önüne geçerek göç konvoyunun önünde giderler. Fakir kesimin kadın ve çocukları bir kenardan göç kervanını yürütüp giderler” (Bazîdî, 2019: 36).
- “Ölen kişi; at, silah ve teçhizat sahibi ise atlarını süslerler; silah ve teçhizatı atlara yüklerler; atları da cenazenin önünde yürütürler” (Bazîdî, 2019: 38).
- “Kürtler çok sayıda hayvana sahip olmalarına, maddi durumları iyi olmalarına rağmen özellikle kendileri için koyun kesmezler. Ancak önemli bir misafirleri geldiğinde veya hasta bir koyunları olduğunda keserler. Fakat kendileri için bir koyun kesmezler, bu olacak şey değildir” (Bazîdî, 2019: 61).
- “Bütün ağa, ileri gelen ve zenginlerin evlerinde kahve ve kahve takımları bulunur. Misafir için koyun ve kuzu keserler, izzet ve ikramda bulunurlar” (Bazîdî, 2019: 37).

Bu örnekler, bölgedeki tam göçebe topluluklarda gösterişçi istihlâk ve maddi gücü sergilemenin çoğunlukla ileri gelen kesime mensup kişiler tarafından gerçekleştirildiğini ve bu kesimin üyelerinin statülerine uygun olarak göç, misafire ikram ve cenaze töreni gibi toplumsal her eylemde, çeşitli araçlar kullanarak gösterişçi tüketimde bulduklarını göstermektedir.

Göçebe topluluklarda düğün ve kirvelik gibi törenler dolayısıyla gerçekleştirilen hediyeleşme geleneği, gösterişçi tüketimde bulunmak için bir fırsat olarak kullanılmaktadır. “Karşılıklı hediyeleşmeler, maddi duruma göre gerçekleşmektedir”. (Bazîdî, 2019: 49)’un tespiti, gönderilen ve alınan hediyelerin tarafların maddi gücüyle birlikte topluluktaki konumları ve saygınlıklarını gösterdiği ve hatırlattığını ortaya koymaktadır.

- “Düğün sahibi ağa veya zengin biri ise davet edecekleri kişilere davetiye olarak büyük bir kelle şeker gönderirler ve onları düğüne davet ederler. Davet edilen kişiler de maddi durumlarına göre iki, üç ya da dört koyunu düğün sahibine gönderirler ve daha sonra kendileri de düğüne giderler” (Bazîdî, 2019: 47).
- “Düğüne davet edilenler; gelir seviyesi düşük, halktan kişiler ise kişi başına küçük bir kelle şeker gönderirler” (Bazîdî, 2019: 47).
- “Bir kişi eğer bir şahıstan kirvesi olmasını isterse ve söz konusu iki şahıs da üst sınıftan ise her şeyden önce kuşam ve takımlarıyla donatılmış bir atı, kirve olmasını talep ettiği şahsın evine yollar ve ‘benim kirvem ol’ der. Onlar da kabul eder ve atı götüren kişiye bahşiş verirler ve kirve olmayı kabul ettiklerini gösteren cevabı verirler” (Bazîdî, 2019: 48).
- “Eğer kirve olmak isteyen iki şahıs, orta sınıf veya daha alt kademedeki ise o zaman onlar bir koç süsleyip kirvenin evine yollarlar. Bu şekilde onlar da kirve olurlar” (Bazîdî, 2019: 48).

“Düğün sahibi ağa veya zengin biri ise davet edecekleri kişilere davetiye olarak büyük bir kelle şeker gönderirler.” bilgisi dikkat çekicidir. Burada şeker, toplulukta üretilmeyen ve dolayısıyla sahip olunmayan, topluluğa dışarıdan getirilen bir üründür. Bu ürüne sahip olmak için başka topluluklarla ilişki ve iletişim içinde olma, onların geliştirdikleri ürünlerden haberdar olma ve satın alabilecek kadar varlıklı olmayı gerektirmektedir. Bütün bunlar, belli düzeyde maddi gücü olan ailelerin sahip olabildikleri ayrıcalıklardır. Sonuç itibarıyla düğün davetiyesi olarak şeker gönderilmesi, bir taraftan gönderen ailenin diğer taraftan gönderilen kelle şekerin büyüklüğü veya küçüklüğü, davet edilen ailenin maddi gücü, topluluktaki konumu ve saygınlığını göstermekte ve hatırlatmaktadır.

Göçer topluluklarda karşılıklı hediyeleşme geleneği nedeniyle gösterişçi tüketimde bulunan ailelerin amaçları, ait oldukları toplum kesimine/tabakaya göre değişmektedir. İleri gelen kesime mensup en zenginler ve ağa ailelerinin amacı; topluluktaki konumlarını göstermek ve hatırlatmak, namlarını yürütmek, saygınlıklarını korumaktır. Ağa ailelerinin bunlardan farklı olarak kuşaktan kuşağa aktarılan otoritelerini (buyruk veren konumlarını) sürdürmek amacı da vardır. Fakir kesimi oluşturan orta hâlli ve yoksul ailelerin amacı ise, toplulukta kabul görme ve fark edilme isteği ile saygınlık ve nam kazanma talebi olarak değerlendirilebilir.

Sonuç olarak maddi güçleri ve istihlâk normları hayvancılığa dayanan aile merkezli göçebe topluluklarda bir ailenin maddi gücünü sergileme ve gösterişçi tüketimde bulunma biçimini, süresini ve amacını o ailenin topluluk içindeki konumu ve sahip olduğu maddi gücü belirlemektedir.

Göçer Topluluklarda Ayrıcalıklı İstihlâkler

Yukarıda yapılan değerlendirmelerden aynı göçebe topluluk içinde yer alan ileri gelen kesime mensup ailelerin istihlâk/tüketim normlarının yani çadır, giyim, gıda ve bunlarla ilgili olarak beliren değerlerin fakir kesime mensup ailelerinkinden farklı olduğu anlaşılmaktadır. İki kesimin istihlâkleri arasındaki fark maddi güçlerinin eşit olmamasından kaynaklanmaktadır. Maddi gücü yüksek olan ileri gelen kesimin istihlâkleri farklı olabildiği gibi bu kesimin aynı zamanda bazı ayrıcalıklı istihlâklerinin de olduğu tespit edilmiştir. Göçer topluluklarda yalnızca ileri gelen kesime mensup ailelerin yapabildiği bazı istihlâk örnekleri ise şunlardır:

- “Kızları ve kadınları da halaylarda şarkı söyler ve oynarlar, ancak ileri gelenlerinin düğünlerinde davul, ney, kemençe ve çinger de olabilir. Fakat müzisyenleri Mitribdirlar”³ (Bazîdî, 2019: 47).
- (Düğünler) “Maddi durumlarına göre üç günden yedi güne kadar devam edebilir” (Bazîdî, 2019: 47).
- “Kürtler çoğunlukla tek evlidir. Nadiren ağalarının iki, üç karısı olur” (Bazîdî, 2019: 46).
- “Önde gelen kişiler, çadır götürüp ölünün mezarının üzerine kurarlar. Ekonomik durumuna göre çadır, on beş veya otuz gün kurulu kalır; hocalar ücretle kuran okurlar. Çadıra günde iki öğün yiyecek ve yemek götürülür, hocalar da orada yemeklerini yerler” (Bazîdî, 2019: 39).
- “Eğer ölen kişi erkek ve zengin ise yine tabut ile defnederler” (Bazîdî, 2019: 68).
- “Onlarda mum yoktur. Ağaların ve zenginlerin evinde pisos vardır, yağ koyup yakarlar. Fakat fakirler evlerinde yaktıkları ateşin aydınlığında otururlar” (Bazîdî, 2019: 76).

Bu örnekler, tam göçer topluluklarda ayrıcalıklı istihlâklerin düğün, eş sayısı, cenaze töreni, yas süreci, dini uygulamalar ve evin aydınlatılması başta olmak üzere toplumsal hayatın farklı alanlarıyla ilgili olduğunu göstermektedir. Bu nitelikteki istihlâklerin ancak maddi gücü yüksek ileri gelen kesime mensup ailelerin gerçekleştirebildikleri vurgulanmaktadır. Metinde bu aileler; “İleri gelenler”, “maddi durumu iyi olanlar”, “ağalar”, “önde gelen kişiler”, “zengin”, “ağalar ve zenginler” ifadeleriyle tanımlanmaktadır. Toplulukta ileri gelen kesimi oluşturan bu ailelerin düğünlerinde çeşitli müzik aletleri çaldırmak ve müzisyenlere sahip olmak, düğünleri üç ile yedi gün arasında yapmak, çok eşli

³ Mitrib: “Mitrib/mitrip” Türkiye’de Çingenelere verilen isimlerden biridir (Altınöz, 2016: 292).

olmak, yas sürecinde mezarların üstüne çadır kurmak ve bu çadırdaki ücretli Kuran okutmak, yemek vermek, erkek üyelerini tabutla defnetmek, evlerini döneme göre modern araçlarla aydınlatmak gibi ayrıcalıklı istihlâkler yaptıkları belirtilmektedir. Buna benzer ayrıcalıklı istihlâkler, aynı zamanda maddi güç göstermeyi, sergilemeyi, harcamayı ve gösterişli tüketimi de gerektirmektedir. O hâlde, göçer topluluklarında bazı ayrıcalıklı istihlâklerden yararlananlar, maddi gücü yüksek olan toplum kesiminde yer alan ailelerdir. Bu kesim aynı zamanda topluluğun yöneticileri konumunda olduklarına göre maddi gücü yüksek, ayrıcalıklı istihlâk yapabilen ve buyruk verenler toplumun bir kesimini oluştururken buna karşılık maddi gücü zayıf olanlar, ayrıcalıklı istihlâkleri olmayanlar ve buyruk alanlar ise diğer kesimi oluşturmaktadır. Bu sonuca göre ayrıcalıklı istihlâkler, toplumda otorite konumunda olanların yani buyruk verenlerin ayrıcalıklarıdır.

İstihlâk Değerleri

Göçer topluluklarında ileri gelen kesim (en zenginler ve ağa aileleri) ile fakir kesimin(orta hâlli ve yoksul aileler) istihlâk/tüketim normları farklı olduğu gibi bu normlarla ilgili olarak beliren değerleri de farklıdır.

- “Kürtlerde hırsızlık yapan ve insanlara zarar verenler, Allah korusun, çaresiz ve fakir kimselerdir. Fakat zengin ve maddi durumu iyi olanlar kesinlikle harama el uzatmazlar, fakire sadaka verir ve hayırda bulunurlar” (Bazîdî, 2019: 75).
- “Kış mevsiminde Kürtler sabah ve akşamları ağalarının odalarına giderler ve iki üç saat otururlar, hikâye ve kıssa anlatırlar veya geçmiş dönem savaş ve olaylarını naklederler” (Bazîdî, 2019: 68).
- Kürtler şereflerine çok önem verirler (Bazîdî, 2019: 32-33).
- “Kürtler, cahiliye itikadı ile şeyhlerine çok aşırı inanırlar. Onlardan her millet ve taifenin kendine özel şeyhi vardır. Güya ata ve babaları şeyh ve salih kişiler imiş, ancak şimdi onların çocukları cahil, edepsiz ve bilgisizdirler. Fakat Kürtlerin gözünde çok büyük bir itibarları vardır. Şeyhleri malı dışında da kalsa dahi çalmazlar ve ona yaklaşmazlar ve şeyhlerin isteğine göre hareket ederler” (Bazîdî, 2019: 63).

Bu tespitlerden, bölgedeki göçer topluluklarında, “Kürtlerde hırsızlık yapan ve insanlara zarar verenler, Allah korusun, çaresiz ve fakir kimselerdir.” tespitiyle kötü davranışlar ile maddi gücün zayıf olması arasında doğrudan bir ilişki kurulduğu görülmektedir. Bundan dolayı hırsızlık yapmak, insanlara zarar vermek, şeyhlerin cahil, edepsiz ve bilgisiz çocuklarına itaat etmek gibi kötü davranışların ancak fakir kesime mensup bireyler tarafından gerçekleştirildiği dile getirilmektedir. Buna karşılık, ileri gelen kesime mensup zengin ve maddi durumu iyi olan bireylere harama el uzatmamak, fakire sadaka vermek ve hayırda bulunmak, aile şerefine sahip olmak ve ona yakışır şekilde davranmak, oda sahibi

olmak ve dolayısıyla kapısına gidilen kişi olmak gibi yüksek değerler yakıştırıldığı anlaşılmaktadır. Bu karşılaştırmadan, istihlâk normlarıyla ilgili olarak beliren değerlerden hareketle, yüksek değerlere sahip, her fırsatta ikram eden ve ikram etmek ukdesinde olan maddi durumu iyi ailelerin ve onların üyelerinin toplulukta otorite yani buyruk veren konumunda olması gerektiği sonucunun çıkarıldığı ve bu sonucun kabul edilip uygulandığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak maddi güce sahip olmak ile istihlak değerleri ve toplulukta otorite konumunda olmak arasında bağ kurulduğu ortaya konulmaktadır.

Tam Göçer Topluluklarda Maddi Gücün Kaynakları

Bazîdî'nin (2019: 45) tespitlerine göre, incelediği tam göçer topluluklarda ileri gelen kesime mensup ailelerin sahip oldukları maddi zenginliğin asıl kaynağı “koyun ve sığırlar”dır. O, “Büyük ağaları zengindirler, muhakkak bir katırları ve iki üç develeri olmalıdır.” (Bazîdî, 2019: 54) tespitiyle incelediği tam göçer topluluklar arasında katır ve develere sahip olmanın maddi gücü gösteren bir ayrıcalık olduğunu dile getirmektedir. Bu topluluklarda daha çok koyun ve sığırlardan elde edilen zenginliğin katır ve özellikle develere sahip olmakla sergilenmesi, yaşadıkları bölgenin iklim koşullarıyla açıklanabilir. Mevcut koşullarda koyun ve sığır beslemenin yaygın ve karlı, bir katıra sahip olmanın gerekli, develere sahip olmanın ayrıcalık olarak kabul edildiği sonucu ortaya çıkmaktadır.

Bazîdî'nin (2019) tam göçer topluluklarda maddi gücün kaynağıyla ilgili tespitlerinden bazıları şunlardır:

- “Kürtlerden zengin olanların birçoğunun evinde yüklü miktarda para olur, o para ile bin adet hatta daha fazla koç toplayıp satın alırlar. Bu şekilde yılda bir defa Şam ve Arabistan'dan hayvan tüccarları koç satın almak için Kürtlere başvururlar. Yüklü miktarda altın, para, alaca ve dikilmiş elbiseler getirirler ve bahsi geçen koç sürülerini pazarlık yapıp satın alırlar. Adet olduğu üzere sürü başına para haricinde bir hediye de alırlar. Gelenek gereği söz konusu tüccarlar koçlarını satın aldıkları o taifenin ağasına da bir hediye verirler. Fakat geçmiş dönemlerde büyük aşiret ağaları sürü başına zorla vergi alırlardı ve bir kişiyi kervan ve kabileye gönderirlerdi. Herkesten kendileri için zorla vergi alırlardı.” (Bazîdî, 2019: 59-60).
- “Kürtlerden maddi durumu iyi olanlarının çoğu para ve mal varlıklarının büyük bir kısmını dostlarının yaşadıkları şehirlere götürüp onlara emanet ederler.” (Bazîdî, 2019: 45).
- “... Kürtler derler ki bizim kışlak ve yazlıklardaki mal varlığımız güvende değildir.” (Bazîdî, 2019: 45).

- “Yani koyun ve sığırlarımızdan müteşekkil mal varlığımız, ya şiddetli kışta telef olup gider ya da bir şekilde hayvanlarımız talan edilir ve bir düşman çalıp götürür.” (Bazîdî, 2019: 45).
- “Mal varlığına çok düşkündürler.” (Bazîdî, 2019: 46).
- “Ağalarının (suçluları bağlamak için kullandıkları) zincirleri vardır, Kürtlerden suçlu olanları yakalayıp hapsederler, mallarına el koyarlar. Söz konusu kişinin ailesinin obadan kovulup ihraç edildiği vakidir.” (Bazîdî, 2019: 55).
- “Aşiretler ağalarının izin ve emri olmadığı müddetçe hırsızlık ve kötülük yapmazlar. Hırsızlık ve kötülük yaparlarsa gelip ağaya haber verirler. Şayet daha sonra mal sahibi ortaya çıkar ve bu durumdan mütevellit, hırsız çaldığı malı hanesine geçiremezse ağa tekrar o malı hırsızdan alır ve sahibine iade eder. Yok, eğer mal sahibi ortaya çıkmaz ve tespit olmazsa o zaman malın yarısı ağanın ve diğer yarısı hırsızların olur.” (Bazîdî, 2019: 55).

Bu tespitlere göre göçebe topluluklarda maddi durumu iyi olan en zengin aileler ile ağa ailelerinin bu güce ulaşma yolları aynı değildir. En zengin ailelerin maddi güçlerinin kaynağı hayvan ticaretidir. Bu aileler, satın alıp topladıkları koçları, Şam ve Arabistan’dan gelen tüccarlara satarak zenginleşmektedirler. Ağa ailelerinin ise maddi güçlerini⁴daha çok şu yollarla elde ettikleri anlaşılmaktadır:

- Koç satın almak için Şam ve Arabistan’dan gelen hayvan tüccarlarının verdikleri hediyeler,
- Sürü başına zorla alınan vergiler,
- Suçluların el konulan malları,
- Bazı aşiret üyelerinin hırsızlık yaparak elde ettiği ve sahibi ortaya çıkmamış malların yarısı.

Kitapta genel olarak göçerlerin mal varlığına çok düşkün oldukları (Bazîdî, 2019: 46) ifade edilmektedir. Aynı zamanda göçerlerin mal varlıklarının güvende olmadığı, çoğu göçerin para ve mal varlıklarının büyük bir kısmını dostlarının yaşadıkları şehirlere götürüp onlara emanet ettikleri (Bazîdî, 2019: 45) belirtilmektedir.

Sonuç olarak Bazîdî’ye göre göçer toplulukların ileri gelen kesiminde yer alan en zenginlerin ve ağaların ortak özelliği, topluluğun varlıklı/maddi durumu iyi olan kesimini oluşturmalarıdır. Ancak varlıklı olmaları, toplulukta otoriteyi paylaştıkları anlamına gelmemektedir. Çünkü zenginlik, otorite yani buyruk veren, buyruğu dinlenen olmak için gerekli ama yeterli değildir. Göçerlerde

⁴Bazîdî’nin tespitlerinde, ağa ailelerinin sahip oldukları maddi güçlerinin kaynakları arasında hayvan ticaretine yer verilmektedir. Ancak, başka bir araştırmada (Çiftçi, 2018: 290) bu bölgedeki ağa ailelerinin de hayvan ticareti yaparak önemli bir gelir elde ettikleri tespit edilmiştir.

otorite olmak için, “ikram edebilecek” kadar maddi güce sahip olmanın yanında, otorite (buyruk veren) geçmişine sahip geleneksel bir aileden gelmek de gerekiyor.⁵

Sonuç

Türkiye’nin Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki geleneksel yerleşik toplum yapısı örneğinde olduğu gibi Bazidi’nin yaşamını sürdürdüğü Osmanlı yakın döneminde de bölgedeki tam göçebe topluluklarda da buyruk veren ve buyruk alan ilişkisinde istihlâk normları etkili bir biçimde kullanılmaktadır. Bu topluluklarda geçim kaynağı hayvancılık olduğundan istihlâk normları da hayvancılığa dayanmaktadır.

Göçebe topluluklarda ekonomik yaşam standardı olarak ileri gelen kesim ve fakir kesim olmak üzere iki toplumsal tabaka vardır; ileri gelen kesimde en zenginler ve ağa aileleri, fakir kesimde ise orta hâlli ve yoksul aileler yer almaktadır. Bu topluluklarda ağa aileleri otorite yani buyruk veren konumundadır. Ağa ailelerinin toplulukta otorite olma konumları kuşaktan kuşağa aktarılmaktadır. Bu aileler ile buyruk alanlar arasında güven ve sadakate dayalı karşılıklı bir ilişki vardır; buyruk alanlar korunma ve barınma gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasında ağa ailelerine, bu aileler de otorite konumlarının sürdürülmesinde buyruk alanlara güvenmektedirler.

Tam göçebe topluluklarda yer alan iki tabakanın istihlâk normları, yani barınma, giyim, gıda ve boş zaman geçirme faaliyetleri ve bunlarla ilgili olarak beliren değerleri de farklıdır. Bu farkın belirlenmesinde maddi güç ana faktör olarak ön plana çıkmaktadır. Toplulukta yüksek değerleri temsil ettikleri kabul edilen maddi durumu iyi olan kesimden ailelerin bazı ayrıcalıklı istihlâkleri vardır. Bu aileler, çeşitli nedenlerle zenginliklerini ve toplumsal konumlarını göstermek, hatırlatmak ve korumak için ikram etme yoluyla servet dağıtmakta, gösterişçi istihlâk/tüketim ile maddi güçlerini ve statülerini sergilemektedirler.

Adat û Rusûmatnameê Ekradiye isimli kitap bağlamında göçer topluluklarda buyruk veren ve buyruk alan ilişkisinde istihlâk normlarının etkisi hakkında bazı değerlendirmeler ismiyle yapılan bu çalışmada, aile merkezli geleneksel tam göçer Kürt topluluklarda, toplum kesimlerini ayıran temel faktörün maddi güç ve otorite olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Otorite, ailede miras yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılırken zenginlik ise ticaret yoluyla elde edilmektedir. Maddi güç elde etmek, otorite olmak için yeterli değilken otorite konumunun sürdürülmesi için maddi güce ihtiyaç duyulmaktadır.

Toplum hayatında, bazı aileler veya sosyal kişiler buyruk veren yani otorite konumunda olmayı kendileri için kişisel bir hak ya da sürdürülmesi gereken bir aile mirası olarak kabul etmektedirler. Bunun buyruk alanlarca da kabul edilmesi

⁵Araştırmalarda bu genellemeye uymayan örnekler de tespit edilmiştir. Bu örneklerden biri Ekinci’nin doktora tezinde yer almaktadır (Ekinci, 2017: 98).

amacıyla çeşitli nedenlerle buyruk alanların temel ihtiyaçlarını karşılamak, servet dağıtmak, gösterişçi tüketimde bulunmak gibi davranışlar sergilemekte ve farklı ilişki biçimleri geliştirmektedirler. Bu sonuç, toplumsal olguların anlaşılması ve açıklanması için toplum tipine bakılmaksızın buyruk veren ve buyruk alan ilişki biçiminin ve bu ilişkinin sürdürülmesinde kullanılan istihlâk normlarının sosyolojik nedenleri ve sonuçlarının analiz edilmesinin önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- Altınöz, İ. (2016). *TDV İslâm Ansiklopedisi* içinde (Ek-1. Cild. s. 291-294). Çingeneler. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bazîdî, M. M. (2019). *Kürtlerin Gelenek ve Görenekleri* (M. Celalî, Çev.). İstanbul: Nûbihar.
- Beşikçi, İ. (1969). *Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar: Göçebe Alikan Aşireti*. Ankara: Doğan.
- Buğra, A. (2000). *Devlet-Piyasa Karşıtlığının Ötesinde –İhtiyaçlar ve Tüketim Üzerine Yazılar-* (B. S. Şener, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Celalî, M. (2019). “Giriş” içinde *Mela Mehmûdê Bazîdî, Kürtlerin Gelenek ve Görenekleri*. İstanbul: Nûbihar.
- Celalî, M. (2016). *Mela Mehmûdê Bazîdî û Adat û Rusûmatnameê Ekradiye*. İstanbul: Nûbihar.
- Çiftçi, E. (2018). *Fragile Alliances in the Ottoman East: the Heyderan Tribe and the Empire, 1820 – 1929*. Yayınlanmamış doktora tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara.
- Dost, J. (2010). “Pêşgotin” içinde *Mela Mehmûdê Bayazîdî, Adat û Rusûmatnameê Ekradiye*. İstanbul: Nûbihar.
- Ekinci, M. R. (2017). *Osmanlı Devleti Döneminde Milli Aşireti XVIII –XIX. YY*. Yayınlanmamış doktora tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- Fichter, J. (ty). *Sosyoloji Nedir* (N. Çelebi, Çev.). Konya: Toplum.
- Giddens, A. & Sutton, P. W. (2016). *Sosyolojide Temel Kavramlar* (A. Esgin, Çev.). Ankara: Phonix.
- Gökalp, Z. (1992). *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* (Ş. Beysanoğlu, Haz.). İstanbul: Sosyal.
- İbn Haldun (2011). *Mukaddime* (S. Uludağ, Haz.). İstanbul: Dergah.
- Khazanov, A. M. (1984). *Nomads and the Outside World* (J. Crookenden, trans.) ; with a foreword by Ernest Gellner, Madison: The University of Wisconsin Press.
- Kıray, B. M. (1999). *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişim*. İstanbul: Bağlam.
- Öztürk, M. (2017). Aleksandre Jaba ve Onun El Yazmaları Koleksiyonundaki Türkçe Eserler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar* 10, 41-49.
- Sorokin, A. P. (1972). *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri* (M. Tunçay, Çev.). Ankara: Bilgi.

- Sykes, M. (2002). *The Caliphs' Last Heritage – A Short History of the Turkish Empire*. London: Garnet Publishing.
- Toynbee, A. (1978). *Tarih Bilinci* (M. Belge, Çev.). İstanbul: Bateş Yayınları.
- Ülken, H. Z. (1969). *Sosyoloji Sözlüğü*. Tüketim. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı.
- Veblen, T. B. (2017). *Aylak Sınıfın Teorisi* (E. Kırmızıaltın ve H. Bilir, Çev.). Ankara: Heretik.
- Yazıcı, M. (2016). Göçerlerde Toplumsal Yapı ve Çöküş Üzerine Kuramsal Bir Değerlendirme. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 26, 191-208.
- Yazıcı, M. (2016b). Modern Göçerlik. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 56, 235-252.
- Yazıcı, M. (2019). Palu'da Geleneksel Toplum Yapısının Buyruk Alan ve Buyruk Veren İlişkisi Bağlamında İncelenmesi ve Bu Yapının Yaşadığı Yapısal Değişimle İlgili Bazı Değerlendirmeler. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 23, 620-645.

Osmanlı Belgelerine Göre I. Şah İsmail ve II. Bayezid'in Siyasi ve Diplomatik İlişkileri (911-917/1511-1515)¹

Ercan GÜMÜŞ²

Öz

Safevilere dair çalışmalarda, nisbeten barışa dayalı bir havanın hakim olduğu II. Bayezid ve Şah İsmail arasındaki diplomatik ve siyasi ilişkiler, sonraki dönemde yaşanan çatışmaların gölgesinde kalmıştır. Safevi çalışmalarında genellikle, savaşların başladığı Sultan Selim'in tahta çıktığı dönemden sonrasına odaklanılmıştır. Muhtemelen bunda en önemli neden, mezkur noktaya odaklanan kaynakların bulunmamasıdır. Ancak Osmanlı kaynakları, uzun savaşlar döneminden önce iki taraf arasındaki yüksek seviyeli diplomatik ilişkilerin varlığını göstermektedir. Bu araştırmanın öncelikli hedefi, Safevi ve Osmanlı hükümetleri arasında barışın hakim olduğu bir dönemi, Osmanlı arşivindeki belgeler üzerinden ispat etmektir. Gerçekten de, Sultan Selim'in tahta geçmesinden önce, Osmanlı Devleti'nin Safevi Devleti ile iyi ilişkileri vardı ve her iki taraf düzenli bir şekilde birbirine elçiler ve hediyeler göndermekteydi. Osmanlı kaynakları ve II. Bayezid'in Erdebil Şeyhi İsmail'e gönderdiği hediyelere bakarak, Osmanlıların Safevi şahına bakışını ve onu bir mezhep lideri şeklinde kabul ettiklerini inceleyeceğiz. Buna ek olarak, iki taraf arasında elçilerin nasıl gidip geldiğini ve bu seyahatleri tarafların güçlerini ifade etmek üzere ne şekilde kullandığını açıklayacağız.

Anahtar Kelimeler: İran Tarihi, Osmanlı ve İran İlişkileri, Osmanlı İmparatorluğu, I. İsmail, II. Bayezid.

Shah Ismail I And Bayezid II's Political and Diplomatic Relations in Ottoman Documents

Abstract

Diplomatic and political relations between Bayezid II and Shah Ismail I, where a relatively peaceful atmosphere prevailed in Safavid studies,

¹ Bu makale, Vural Genç tarafından Farsça kaleme alınan ve "Pejuhaşa-ya İrânşinasi, Sal 8, Şomare 1, Bahar ve Tabistan 1397, ss. 111-128" künyesiyle yayınlanan çalışmanın Türkçe çevirisidir.

² Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ercangumus1977@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-9904-748X.

remained in the shadow of the conflicts in the following period. Safavid studies mostly focused on the period after Sultan Selim accedes to the throne when the wars began. It is possible that the most important reason for this is the lack of resources focusing on the mentioned point. However, Ottoman sources indicate the existence of high-level diplomatic relations between the two sides before the period of long wars. The primary goal of this research is to prove a period of peace between the Safavid and Ottoman governments through the documents in the Ottoman archives. Indeed, before Sultan Selim came to the throne, the Ottoman Empire had good relations with the Safavid Empire, and both sides regularly sent envoys and gifts to each other. By looking at the Ottoman sources and the gifts that Bayezid II sent to the Sheikh Ismail of Ardabil, we will examine the Ottoman view of the Safavid shah and their acceptance of him as a sect leader. In addition, we will explain how ambassadors travel between the two sides and how they use these trips to express their power.

Keywords: Iranian History, Ottoman and Iranian Relations, Ottoman Empire, Shah Ismail I, Sultan Bayezid II.

Extended Abstract

The long, tiring, and inconclusive wars in the northwest of Iran undoubtedly played an important role in Ottoman and Safavid relations for two centuries. Indeed, it should be noted that these two rival powers conducted their diplomatic and political relations peacefully before Sultan Selim I ascended the throne in 1512. On the other hand, at the beginning of the 16th century, the Ottomans saw Shah Ismail as responsible for the political transformation in Iran, but the relations of the parties continued as before. Even in the beginning, the Ottomans respected the sheiks of Ardabil. Before the appearance of Shah Ismail, the fame of the founders of the Safavid sect and their descendants reached the Ottoman sultan in Bursa, so every year a certain amount of allowance or valuable gifts from Bursa were sent to Ardabil under the name “Çerağ Akçesi”. For example, Sheik Junaid came to Karaman when he was expelled from Ardabil by the Karakoyunlu Jahan Shah. Ottoman sultan Murad II sent various gifts to Sheikh Junaid to show his respect to the Safavid sect.

The Safavid lodge was not the only order the Ottomans respected. Prior to the outbreak of hostilities between the Ottoman Empire and Iran, Ottoman sultans often valued Iranian-linked sects and their representatives. For example, Sultan Mehmed II's acceptance and protection of the two Nurbakshi caliphs can be evaluated in this context. In addition, as far as we know, Bayezid II, who was a sultan closely related to Sufism, gave financial aid to a Qizilbash leader named Hasan Khalifa in southern Anatolia every year.

According to the Ottomans, the “apostasy” (irtidad) of the Safavids began with the coming to rule of Shah Ismail, and therefore they separated Shah Ismail from his predecessors and attributed Safavid “apostasy and heresy” to him. The Ottomans respected the Safavid sect and state until the early 16th century, that is until Selim I. came to the throne, and they maintained their diplomatic and political relations within this tradition of respect.

Although Bayezid II pursued a peaceful policy against the Safavids, on the other hand, he developed a very clever attitude and was able to obtain enough information from Iran through internal and external news sources. These relations, which look like diplomatic activities, were maintained between the two sides, mainly to conceal espionage for information purposes.

The most obvious evidence/indicator showing the good relations between the Ottomans and the Safavids and that this was in a peaceful atmosphere is undoubtedly the exchange of ambassadors and gift-giving between the parties. During this period, although the Turkish and Persian historical sources do not provide a holistic description of the course of the relations between the two sides and the envoy's departure, documents are available in the Ottoman archives to prove the existence of these relations.

A source called "İnamat Defteri", dating from the Bayezid II period, traced the history of diplomatic relations with Iran in a way that includes rich details that Persian sources do not have. This Inamat Notebook (İnamat Defteri) is filled with the documents, belongings, and gift lists of the ambassadors sent by Bayezid II to Shah Ismail and by Shah Ismail to Bayezid II. Another source used in this regard is the diplomatic reports of the Venetian ambassador in Istanbul, which confirms the Ottoman archives. The ambassador mobility and gift exchange/mutual gift-giving between the two parties, which we present based on the Ottoman archive, will also help us understand the Safavid and Shah Ismail images and ambassador mobility in the Ottoman world.

Sultan Bayezid II was sitting on the Ottoman throne when Shah Ismail defeated the Akkoyunlu ruler Elvend Mirza and made Tabriz his capital. From 1502 to 1505, instead of establishing direct political relations with Iran, the Ottomans were constantly collecting information about Safavids' activities through the Kurdistan rulers on the Ottoman-Iranian border or spies under their orders. During these three years, Shah Ismail fought the Akkoyunlu remnant in his country and the Ottoman closely followed the activities of the Safavids.

Bayezid II in no way approached to start a war with Shah Ismail. Because he knew that Shah Ismail had many followers in Anatolia. That is why/Therefore he acted very wisely and cautiously in his dealings with Shah Ismail. For three years, Shah Ismail did not send Sultan Bayezid II a "beşaratname" giving the good news of the lands he had conquered, or "fetihname"s declaring the wars he had won. This situation continued until January and February 1505. Bayezid II's ambassador, Mehmed Çavuş (Sergeant) Balaban, was sent with him with various gifts on the occasion of Shah Ismail's conquest of Iraq and the Fars provinces in January 1505. Of course, the apparent reason for the ambassador's visit was to celebrate the conquests. In reality, such a celebration was not by Ottoman customs and politics. The letter that Bayezid's envoy brought was an official message, and in fact, Bayezid's envoy had an opportunity to gather information and conduct espionage activities in Iran, where he came to this task. It soon became clear that Mehmet Çavuş (Sergeant) Balaban's duty was to gather information. Thus, diplomatic relations between the

two sides that would continue until 1511 were started. Until the end of Sultan Bayezid's reign, the commute/movement of the envoys continued between the two sides.

Shah Ismail sent three embassies to Istanbul between 1505-1511. On the other hand, Sultan Bayezid II sent envoys to Iran. These delegations must have followed the process after Shah Ismail defeated the Uzbek Shaybek (Şeybek) Han.

It should be noted that while the Shahs' envoys were in Istanbul, Sultan Bayezid II was going through the biggest crisis of his reign. Because there was an earthquake in Istanbul a year ago, and the intensity of this earthquake, which was called the "little apocalypse", was so great that it destroyed the city. The Ottomans started to rebuild the city after Istanbul was destroyed. At this time, Bayezid's son Selim rebelled against his father in March 1511 and asked his father for a sanjak in the province of Rumelia. When Sultan Bayezid wanted to fight to subdue his son, he faced another problem. In April 1511, in the province of Teke in Southern Anatolia, Shah Kulu Baba rebelled against the Ottoman Empire. This revolt quickly reached Kütahya and Bursa from Teke province and cost the lives of several Ottoman viziers. The Shah Kulu rebellion, which lasted about three months, dealt a great blow to the Ottoman power. It also paved the way for the rule of Shah Ismail. Meanwhile, the war between father and son ended with Selim's defeat in December 1511. During all these events that took place in the Ottoman lands, the last envoy of Shah Ismail was in Istanbul. The envoys of Shah Ismail brought the severed head of Shaybek (Şeybek) Khan in a silver box with them. Bayezid kept the Shah's envoys under his control and closely followed their daily movements, as he was worried that they would understand the conflicts between his princes and then help the Qizilbash in Anatolia.

As a result, at the beginning of the 16th century, Ottoman-Safavid relations began to develop with a compromise perspective that neither side wanted to directly conflict with each other. The establishment of unity in Iran on the one hand, the occupation of Diyarbekir, and the emergence of a conflict with the Ottoman Empire on the other showed Ismail's desire for the west. Having Qizilbash followers in Anatolia strengthened Shah Ismail against Bayezid. Ismail was smart enough not to pursue a policy of violence against his mighty rival. Although there were some political disagreements over sovereignty between them, these issues never turned into a war. All these mentioned issues and what is explained in the article reveal the surface of the political relations that were veiled by the shadow of the wars that followed. Ottoman archive records show that in 1505-1511, in addition to the correspondence between the two sides, Shah Ismail sent three embassy delegations to Istanbul while welcoming two Ottoman embassy delegations in Tabriz. Finally, it can be said that this six-year period was the most influential and last in the political relations between the Safavids and the Ottomans before the confrontation.

Giriş

İran'ın kuzeybatısında meydana gelen uzun, yorucu ve sonuç vermeyen savaşlar, şüphesiz ki, iki asır boyunca Osmanlı ve Safevi ilişkilerinde mühim bir rol oynamıştır. Gerçekten de belirtmek gerekir ki, söz konusu iki rakip güç Sultan I. Selim'in 1512 yılında tahta oturmasından önce diplomatik ve siyasi ilişkilerini barış içerisinde yürütmüşlerdi. Öte yandan 16. yüzyılın başında Osmanlılar, Şah İsmail'i İran'daki siyasi dönüşümün sorumlusu olarak gördüler ancak tarafların ilişkisi eskisi gibi devam etmişti. Hatta başlarda Osmanlılar Erdebil meşayihine saygı gösterdiler. Şah İsmail'in zuhurundan önce, Safevi fırkasının kurucuları ve bunların torunlarının ünü Bursa'daki Osmanlı sultanına ulaşmıştı, bu sebepten her yıl Bursa'dan belli bir miktarda ödenek veya değerli hediyeler "Çerağ Akçesi" adıyla Erdebil'e gönderilmişti (Kreutel, 1997:35; Hinz, 1948:7).

Örneğin, Şeyh Cüneyd, Karakoyunlu Cihan Şah tarafından Erdebil'den çıkartıldığında Karaman'a geldi. Osmanlı Sultanı II. Murad, Safevi tarikatına saygısını göstermek amacıyla Şeyh Cüneyd'e çok çeşitli hediye gönderdi. Sultan II. Bayezid'in saltanatının başlarında Tevarih-i Al-i Osman adlı kitabın yazarı Aşıkpaşazade bu hususta şunları kaydetmiştir:

Şeyh Cüneyd amcasına kızıp Rum'a geldiğinde, Osmanlı padişahı Sultan II. Murad için çeşitli hediyeler gönderdi ve ondan özel bir yer talep etti ki burada kendi tasavvufi ibadetlerini yürütebilsin. Sultan II. Murad, Cüneyd'in halifesi aracılığıyla gönderdiği bu hediyeleri kabul etti. Buna karşılık olarak Sultan II. Murad, Şeyh Cüneyd'e iki yüz bin Florin altın ve ayrıca onun dervişleri için de bin akçe hediye etti (Tevarih-i Âl-i Osman, 264).

Safevi Dergahi, gerçekte, Osmanlı'nın saygı gösterdiği tek tarikat değildi. Osmanlı ve İran arasında hayati ayrışmanın/düşmanlığın başlamasından önce, Osmanlı sultanı genellikle İran bağlantılı/menşeli tarikatlara ve onların temsilcilerine değer verirdi. Sultan II. Mehmed'in iki Nurbahşi halifesini kabul edip himaye etmesi bu bağlamda değerlendirilebilir. Sultan II. Mehmed, bu iki Nurbahşi halifesini Manisa «مغنیسا» şehrine yerleştirdi ve bunları çeşitli vazifelere görevli kıldı (İdris-i Bidlisi, Heşt Behişt, MS 2198, fol. 21a). Ayrıca bildiğimiz kadarıyla, tasavvufu yakından ilgili bir padişah olan Bayezid, Güney Anadolu'daki Hasan Halife adlı bir Kızılbaş liderine her yıl maddi yardım yapardı (Sohrweide, 1965:139) ve bu da onun Erdebil tarikatına saygısının ifadesiydi.

Osmanlılar'a göre Safeviler'in "irtidad"ı Şah İsmail'in yönetime gelmesiyle başlamıştır ve bu nedenle Şah İsmail'i seleflerinden ayırdılar ve Safevi "irtidadı ve sapkınlığını" ona mal ettiler. Aşıkpaşazade bu konuda şunları kaydetmiştir:

Safeviler başlarda Muhammedi şeriata bağlılardı. Bundan ötürü ulema ve bilge insanlar onlara saygı duymuştu. Lakin Şah İsmail zamanında, rafizilikleri ve ilhadları ortaya çıktı. Haydar'ın taraftarları bugün İsmail'in yolundadırlar. Öyle ki, İsmail'in müridleri her ne

zaman birbirini görürse Selam Aleyküm yerine Şahı anarlar. Hastalarına dua etmek yerine Şah'a Lebbeyk getirirler. Rum vilayetinde hac niyetiyle sadece Erdebil'e giderler. Ehl-i Sünnet takipçileri onlara bunun nedenini sorduğunda "Erdebil yerine neden Mekke'ye, daha iyi bir şey olan peygamberin evini görmeye gitmiyorsun" derler. Buna cevaben "biz ölüleri değil yaşayanları ziyarete gidiyoruz" derler. Namaz kılmazlar ve oruç tutmazlar. Her zaman muradları rafz ve ilhadı konuşmaktır. Sultan II. Bayezid, o sıralarda Erdebil'e giden tüm Safevi takipçilerini rafızlıklarını aşıkaretmeleri sebebiyle, Rumeli'ye sürgün etti (Tevârih-i Âl-i Osman, 266-267).

Bu örnekten rahatlıkla anlaşılacağı üzere, Osmanlılar başlangıçta bu mezhebi/itikadi farklılığı, Erdebil şeyhlerine değil yalnızca Şah İsmail'e bağlamışlardı. 16. yüzyıl Osmanlı müverrihlerinden Mustafa Ali, "Nusretname" adlı eserinde bu konu hakkında şunları kaydetmiştir; "Bu yeni itikadi şekillendirmek için Şah İsmail, İslamın yetmiş bir muhtelif fırkasından bazı inanç unsurları ve bidatleri ödünç almıştır" (Walsh, 1962:207).

Tüm bunlarla birlikte, itikadi açıdan görülen bu değişimler her ne kadar Şah İsmail'e atfedilse de, Osmanlılar 16. yüzyıl başlarına yani I. Selim'in tahta gelmesine kadar Safevi tarikatına ve devletine saygı göstermişlerdir ve diplomatik ve siyasi ilişkilerini bu saygı geleneği çerçevesinde sürdürmüşlerdir. II. Bayezid, Safevilere karşı barışçıl bir siyaset izlemesine rağmen, diğer taraftan çok zekice bir tutum geliştirdi ve İran'dan dahilide ve hariçteki haber kaynakları aracılığıyla yeteri kadar bilgi edinebildi.

1. Diplomasi ve Casusluk: II. Bayezid'in Tebriz'deki Elçisi

Osmanlı ve Safevilerin iyi ilişkilerini ve bunun barışçıl bir havada seyrettiğini gösteren en bariz delil, şüphesiz ki taraflar arasındaki elçilerin gidiş geliş ve hediyeleşme trafiğidir. Bu süre zarfında, Türk ve Fars tarihi kaynakları her iki taraf arasındaki ilişkilerin seyri ve elçi gidiş geliş hakkında bütüncül bir tasvir imkanı vermese de, Osmanlı arşivinde söz konusu ilişkilerin varlığını kanıtlayacak belgelere ulaşılmaktadır. II. Bayezid döneminden kalma "İnamat Defteri" adlı bir kaynak, İran ile diplomatik münasebetlerin tarihini Farsça kaynakların sahip olmadığı zenginlikte ayrıntılara yer verecek şekilde takip etti. Bu inamat defteri, II. Bayezid'in Şah İsmail'e, Şah İsmail'in II. Bayezid'e gönderdiği elçilerin belge, eşya ve hediye listeleri ile doludur. Bu konuda kullanılan diğer bir kaynak da, Osmanlı arşivini tasdik eder mahiyetteki İstanbul'daki Venedik elçisinin diplomatik raporlarıdır. Osmanlı arşivine dayalı olarak sunduğumuz iki taraf arasındaki elçi hareketliliği ile karşılıklı hediyeleşme, Osmanlı dünyasındaki Safevi ve Şah İsmail imgelerini ve elçi hareketliliğini de anlamımıza yardım edecektir.

Şah İsmail, Akkoyunlu hükümdarı Elvend Mirza'yı hezimeye uğrattığında ve Akkoyunlu merkezi Tebriz'i kendi başkenti yaptığında Osmanlı tahtında Sultan II. Bayezid oturmaktaydı. Bu gelişme, bölgenin siyasi yapısını değiştirmiş ve uzun yıllar sürecek savaşlara yol açmıştır. Osmanlılar, 1502'den 1505 yılına kadar İran ile doğrudan siyasi ilişkiler kurmak yerine Osmanlı-İran sınırındaki Kürdistan hakimleri veya kendi emirlerine bağlı casuslar aracılığıyla İran'ın faaliyetleri hakkında sürekli bilgi topluyordu (Dehqan-Genç, 2018). Bu üç yıl boyunca Şah İsmail, ülkesi içindeki Akkoyunlu bakiyesiyle savaştı ve Osmanlılar Safevilerin etkinliklerini yakından takip etti. Bundan ötürü, bu döneme ait Ahkam Defterleri İran'dan gelen casus raporlarıyla doludur (Şahin-Emecen, 1994).

Gerçekte, II. Bayezid Şah İsmail ile savaş çıkarmaya hiç bir surette yanaşmadı. Çünkü o, Şah İsmail'in Anadolu'da çok sayıda müridi olduğunu biliyordu. Bu yüzden Şah İsmail ile ilişkisinde çok akıllıca ve tedbirli davrandı. Şah İsmail bu üç yıl boyunca, II. Bayezid'e ele geçirdiği toprakları müjdeleyen beşaratname veya kazandığı savaşları ilan eden fetihnameler göndermedi. Bu durum Ocak ve Şubat 1505 yılına kadar böyle sürdü. II. Bayezid'in elçisi Mehmed Çavuş Balaban, Ocak 1505 tarihinde Şah İsmail'in Irak ve Fars eyaletlerini fethetmesi münasebetiyle yanında çok çeşitli hediyelerle gönderildi. Elbette ki elçinin ziyaretinin görünüşteki sebebi fetihlerin kutlanmasıydı (Felsefi, 1332:53). Gerçekte, böyle bir kutlama Osmanlı geleneklerine ve politikasına uygun değildi. Bayezid'in elçisinin getirdiği mektup aslında resmi bir mesajdı ve gerçekte Bayezid'in elçisi bu vazifeyle geldiği İran'da bilgi toplama ve casusluk faaliyetleri yürütmek için bir fırsat elde etmişti. Aslında, resmi mektup üç yıl sonra geldi. II. Bayezid mektubunda Şah İsmail'in Irak ve Fars fetihlerini tebrik etmiş ve öte taraftan ise Rum vilayetlerinde duyulan bu zaferlerin kendisine iletilmemesinin yarattığı serzenişini de dile getirmişti. Mehmed Çavuş Balaban'ın vazifesinin bilgi toplamak olduğu anlaşıldı (Brummett, 2009:93). Böylece iki taraf arasında 1511 yılına kadar devam edecek diplomatik ilişkiler başlatılmış oldu. Sultan Bayezid'in saltanatının sonuna kadar iki taraf arasında elçilerin gidiş gelişleri devam etmişti.

2. Şah İsmail'in Osmanlı(Sarayı)'(n)daki Elçileri

Şah İsmail 1505-1511 yılları arasında üç elçilik heyetini İstanbul'a gönderdi (Fisher, 2014:114). Arşiv kayıtlarına göre, Şah İsmail'in gönderdiği ilk elçi heyeti Safer 911/Temmuz 1505'de İstanbul'da ikamet etmekteydi. Şah bu heyeti, II. Bayezid'in Fars eyaletini fethetmesini tebrik amacıyla gönderdiği elçilere cevaben göndermişti. 1505 Temmuz ayında İstanbul'da bulunan Şah İsmail'in ilk elçi heyetinin başında Pervanecibaşı Ahmed Bey bulunuyordu. Şah İsmail'in elçilerinin, II. Bayezid'in İran şahının kendisine elçi göndermediği serzenişinden sonra İstanbul'a yollanması dikkate şayandır. Şah İsmail, İran'daki fetihlerini tamamlayıp Akkoyunlu bakiyesini ortadan kaldırdıktan sonra, elçisini Osmanlı İmparatorluğu'na gönderebildi. Her ne kadar II. Bayezid dönemiyle ilgili Osmanlı tarihleri/kronikleri bu konu hakkında bilgi vermemişlerse de, İnamat Defterindeki bir belge, bu hususu açıklığa kavuşturmuştur. Belgeye göre, bu elçilik heyeti 20

Safer 911/23 Temmuz 1505 tarihinde İstanbul'daydı ve büyük olasılıkla bu tarihten kısa bir süre önce İstanbul'a ulaşmıştı; zira Temmuz ayı elçilerin dönüş zamanıydı. II. Bayezid Şah İsmail'in elçilerini büyük bir ihtiramla karşıladı ve bu elçi ve en az sekiz kişiden müteşekkil heyetine nakid para ve çeşitli türden hediyeler verdi.

Şah elçisine ayrıca kırk bin akçe, bir Eğin yapımı mahût (maun), bir Frenk kadife, iki özel elbise, dört afitabe (ibrik), dört gümüş tepsi, on kadeh, iki Bursa kadifesi, iki Bursa alacası, iki Amasya zerbaftı (işlemesi), on bori (?) ve çeşit çeşit samur kürkleri hediye edilmiştir/. Şahın elçi heyetinin diğer sekiz üyesine de dokuz bin akçe, çatma ve Bursa (benek) dokumasından özel elbiseler ve zerbaft (işleme) hediye edildi. Elçilik heyetinin yanında yer alan kaplan bakıcıları için beş bin akçe bağışlanmıştı. Bu kaplan bakıcıları muhtemelen Şah İsmail'in II. Bayezid'e hediye olarak gönderdiği kaplanlara nezaret etmişlerdi (Defter-i Müsveddat-ı İn'amat ve Tasaddukat ve Teşrifat ve İrsaliyyat ve Gayrihu, nr. 0.71, 138).

Bu heyet 1505 yılı Temmuz ayından bir müddet sonra İstanbul'dan ayrıldı. Bununla birlikte, heyetin içerisinde yer alan herkes İran'a dönmedi. İnamat Defteri, Şah İsmail'in elçilik heyet üyelerinden bazı geride kalanlar hakkında net bilgiler vermektedir. Her ne kadar bu kişiler hakkında tatmin edici bilgiler elde olmasa da, 911 yılı Rebiülevvel/1505 Ağustos ayındaki konaklamalarını ve ikametleri sırasında her birine 500 akçe verildiği biliyoruz (Defter-i Müsveddat-ı İn'amat ve Tasaddukat ve Teşrifat ve İrsaliyyat ve Gayrihu, nr. 0.71, 139).

Venedikli Diplomatların 1505 Sonbaharında kayda aldıkları raporları, daha fazla ayrıntılar içermektedir. Buna göre, Şah İsmail Osmanlılar ile barış ilişkileri kurmaya dair isteğini göstermek ve de Şehzade Selim'in Trabzon sınırındaki askeri eylemlerini kınamak amacıyla İstanbul'a elçilerini göndermişti. İsmail, Alaüddevle'nin topraklarına ordu göndermek niyetindeydi ve bu elçiler aracılığıyla mezbur askeri yığınak esnasında Osmanlılar'a zarar verilmemesinin anlaşılmasını istiyordu. Görünüşte Bayezid, Şah İsmail'in teminatını kabul ettiyse de yine de yanibaşında gözetimi altındaki Şahın elçilerine güvenmiyordu. Venedikli diplomatların kayıtlarına göre, elçilerin dönüşünden sonra Bayezid o kadar endişelenmişti ki, İstanbul'da bunların harcadığı sikkelerin hepsini pazardan geri toplatmıştı. Çünkü Şahın sikkelerinin "Rafizi alameti" taşıdığına inanıyordu (Fisher, 2014:115-116).

II. Bayezid dönemi tarihçileri, Şah İsmail tarafından gönderilen elçilik heyeti hakkında sağlam ve güvenilir bilgiler vermemektedir. Buna karşın, İnamat belgelerinde Şah İsmail'in sık sık İstanbul'a gönderdiği elçileri hakkında günlük ve düzenli bilgiler yer almaktadır. 1507 yazında Şah İsmail, Akkoyunlu Sultan Murad tehdidi ve tehlikesini önlemek ve aldığı desteği kesmek amacıyla Dulkadirli beyi Alaüddevle'ye saldırdı ve işgal için Osmanlı sınırını ihlal etti. Kayseri'den Elbistan'a vardı ve II. Bayezid'e gönderdiği mektubunda sefer esnasında Osmanlı toprakları ve reayasına asla ve kata zarar vermediğini vurguladı (Felsefi, 1332:57). Diğer bir İnamat belgesi bu mektubun bir elçilik heyetiyle gönderildiğini kaydeder. 26

Receb 913/Aralık 1507 tarihinde İstanbul'da ikamet eden bu heyetin lideri, Seydi Bey idi. Venedik raporları, bu elçilerin gerçek niyetlerini açıklamakta ve Osmanlı arşiv kaynaklarının sıhhatini teyit etmektedir. Bu raporlara göre Şah İsmail'in elçileri, Şehzade Selim'in İran topraklarına yönelik saldırısını ve Selim tarafından toplarının ele geçirilmesini (çalınmasını) şikayet etmekteydi. Elçi heyeti, çalınan topları talep ederek İran'ın Osmanlılarla değil, Alaüddeve ile savaştığını ilettili/söyledi (Fisher, 2014: 118). Şah İsmail'in bu ikinci heyeti, büyük ihtimalle II. Bayezid'in Şah İsmail'e yazdığı cevabi mektubu almak ve yanlarında götürmek istediler. Bu sebepten Aralık ayında İstanbul'u terk ettiler. Bayezid, Şah İsmail'e yazdığı cevabi mektubunda Osmanlı topraklarına ve reayasına tecavüz etmediği için şaha takdirini sundu/teşekkür etti. Şahın elçilerinin talebini görmezden geldi ve onları hediyeye boğdu (Fisher, 2014:118-119). Şah İsmail'in elçisi Seydi Bey'e verilen hediye ve eşyalar bir önceki elçiye verilenlerle neredeyse aynıydı. 40.000 akçeye ek olarak, Şahın elçisine Eğin yapımı maun (mahût) ve Frenk kadife, iki özel elbise, dört afitabe (ibrik), dört gümüş tepsi, on kadeh, Bursa kadife ve alacası, Amasya zerbaft parçaları ve çeşit çeşit samur kürkleri hediye edilmişti. Ayrıca bu sekiz kişiye de 9.000 akçeye ek olarak, Bursa kumaş parçaları ve çeşit çeşit elbiseler bağışlandı. Ondand fazla kişinin yer aldığı bu elçilik heyetinde Kürd emiri Hacı Rüstem Bey de yer almıştı. Bu Hacı Rüstem Bey, II. Bayezid'in kendisinden 1497 yılında Akkoyunlu ve Safevi savaşında yaşananları ayrıntılı bir şekilde rapor ederek Osmanlı'ya bildirmesi istenen kişiydi (Felsefi, 1332:52). Hacı Rüstem Bey'in adamlarına 5.000 akçe ve Bursa çatmasından yapıma özel bir elbise hediye edildi (Defter-i Müsveddat-ı İn'amat ve Tasaddukat ve Teşrifat ve İrsaliyyat ve Gayrihu, 909-929, p. 285). Elçilik heyeti İstanbul'dan ayrıldıktan bir süre sonra yolda soyuldu. 2 Cemaziyelevvel 913/9 Eylül 1507 tarihinde kaleme alınmış bir İnamat belgesindeki kayda göre, Şah İsmail'in elçilerinin yağmalanan eşyaları yerine İstanbul'dan başka eşya ve hediyeler gönderilmişti (Defter-i Müsveddat-ı İn'amat ve Tasaddukat ve Teşrifat ve İrsaliyyat ve Gayrihu, 909-929, p. 288).

3. II. Bayezid'in Şah İsmail'e Gönderdiği Hediyeler

II. Bayezid Şah İsmail ile güçlü ilişkilere sahip olduğunu göstermek adına, 9 Şaban 916/Kasım 1510'da önceki heyetin tersine bu sefer Şah İsmail için İstanbul'dan çok değerli hediyeler gönderdi. Bu çok değerli hediyeler Şah İsmail'in elçileri aracılığıyla gönderilmemişti. Yani II. Bayezid bu hediyeleri doğrudan İstanbul'dan gönderdi. Bu hediyelerin İstanbul'dan gönderilme tarihinin Şah İsmail'in Özbek Şeybek Han'ı bozguna uğratmasıyla neredeyse aynı zamana denk geldiğini belirtmek gerekir. Bildiğimiz üzere, Şah İsmail Şeybek Han'ı mağlub ettikten sonra başını kesmiş ve bu kesik başı II. Bayezid'in sarayına göndermişti. Gerçekte Şah, Şeybek Han'ın kesik başını göndermekle II. Bayezid'i tehdit etmeyi ve ona rakibi olan Sünni liderlerin başına gelebilecek olası sonu göstermeyi istemişti. Tartışmasız bir şekilde kabul edilmelidir ki, II. Bayezid, İsmail'in fetihlerini kutlamak ve saygısının nişanesi olmak üzere bu değerli hediyeleri göndermiştir (Hândmîr, 1380:581). Venedik raporlarına göre, II.

Bayezid'in Şah İsmail'i fetihleri münasebetiyle kutlamaktan başka da hedefleri vardı. Bu sırada Şehzade Selim, Erzincan'a saldırmış ve bu mintıkayı kontrolüne almıştı. Bu sebepten İsmail, 1510 yılında asker toplama hazırlığına girişmişti. Bu hediyeleri göndermekle II. Bayezid, iki taraf arasındaki gerilimi azalmıştı (Fisher, 2014:119).

11 Kasım 1510 tarihinde İnamat defterine kaydedilen ve Zaim Hasan Bey tarafından teslim alınan bu hediyeler daha önce elçilere verilenlerden çok farklıydı. Bunlar önekilere nazaran çok çeşitli ve daha fazlaydı. Bu hediyelerin gönderilme mantığının, Osmanlı sultanlarının Erdebil'deki Safevi şeyhlerine saygılarını gösterme geleneğine benzemesi dikkate şayandır. II. Bayezid, Şah İsmail'i bir tarikat şeyhi gibi görmüş ve hem onu fetihlerinden dolayı tebrik etmek hem de ona Erdebil şeyhi olması hasebiyle saygısını göstermek üzere bu hediyeleri göndermişti. 11 Kasım 1510'da II. Bayezid tarafından Şah İsmail'e çeşitli renklerde Frenk kadife kumaşları, başkaca kumaşlar, atlaslar ve Frenk işlemeler (zirbetteha), kadifeler, Bursa alacalar ve işlemeler, nice keman (yay), afitabe (ibrik), gümüş tepsi, parç (sürahi), beş mavi afitabe, nice yirmişer Macar, Dubrovnik ve Trabzon yapımı kadeh, Samur ve kakım derileri ve rengarenk maunlar (mahûtha) hediye edilmişti (Defter-i Müsveddat-ı İn'amat ve Tasaddukat ve Teşrifat ve İrsaliyyat ve Gayrihu, 404).

4. Şah İsmail ve II. Bayezid'in Son İlişkileri/Haberleşmeleri

Şah İsmail'in elçilerinin hareketliliğine bakıldığında, anılanların da tıpkı Avrupalı büyük devletlerinkine benzer şekilde sıklıkla İstanbul'a geldiği görülebilir. 1505 ve 1511 arasındaki 6 yıllık süre zarfında Şah İsmail üç defa elçilerini II. Bayezid'in sarayına gönderdi. İnamat defterine göre, Şah İsmail'in son elçisi Cemaziyelevvel 917/Aralık 1511'de İstanbul'da bulunuyordu. Şahın elçilerinin İstanbul'da bulunduğu sırada II. Bayezid, saltanatının en buhranlı dönemini yaşıyordu. Bir yıl önce İstanbul'da bir deprem oldu ve Osmanlı tarihlerinin "küçük kıyamet" şeklinde adlandırdıkları bu depremin şiddeti o kadar büyüktü ki kenti yerle bir etti. Osmanlılar İstanbul'un yerle yeksan olmasından sonra kenti tekrar inşa etmeye koyuldular ki bu sefer Bayezid'in oğlu Selim 1511 Martı'nda babasına karşı isyan etti ve babasından Rumeli eyaletinde bir sancak istedi. Sultan Bayezid oğluna boyun eğdirmek için mücadele etmek istediğinde ise başka bir sorunla karşılaştı. Bu sefer Güney Anadolu'daki Teke ilinde 1511 Nisan ayında Şah Kulu Baba, Osmanlı Devleti'ne karşı baş kaldırdı. Bu isyan hızla Teke ilinden Kütahya ve Bursa taraflarına ulaştı ve birkaç Osmanlı vezirinin canına mal oldu. Takriben üç ay süren Şah Kulu isyanı, Osmanlı iktidarına büyük darbe indirdi. Ayrıca Şah İsmail'in hakimiyetine alan açtı. Bu arada baba ve oğul arasındaki savaş 1511 Aralık ayında Selim'in yenilgisiyle sonlandı. Osmanlı topraklarında cereyan eden tüm bu olaylar sırasında Şah İsmail'in sonuncu elçi heyeti İstanbul'da bulunmaktaydı. Bu elçilik heyetinin esas amacını anlamayı, Osmanlı arşivindeki kaynaklarla karşılaştırma imkanı veren Venedik raporlarının doğru bilgilerine borçluyuz. 1511 yılı yazında İstanbul'dan Venedik'e gönderilen bu raporlardan birine göre, Şah

İsmail'in elçileri Şeybek Han'ın gümüş bir kutudaki kesik başını Şah aracılığıyla yanlarında getirmişlerdi. Bayezid, Şahın elçilerini, şehzadeleri arasındaki çekişmeleri anlayacakları ve sonra Anadolu'daki Kızılbaşlara yardım edecekleri endişesi taşıdığından, denetiminde tuttu ve onların günlük hareketlerini yakından izledi (Fisher, 2014:122). II. Bayezid oğlu Selim'i Edirne'de bozguna uğrattıktan iki hafta sonra, bir kez daha Şah İsmail'in elçilik heyeti çok çeşitli hediyelerle İran'a doğru yola koyuldu. Elçi ve yanındakilere verilen hediyeler, öncekilerden pek fazla farklı değildi. Bu hediye, 40.000 akçe, iki özel Eğin mahûtu (maun) ve Frenk kadifeden yapılmış elbise, dört afitabe (ibrik), dört gümüş tepsi, on kadeh, Bursa kadifeleri ve alacaları, Amasya zirbaftları ve samur postlardan oluşuyordu ve ayrıca elçi heyetinde yer alan diğer altı kişinin her birine de özel bir elbise bahşedildi (Defter-i Müsveddat-ı İn'amat ve Tasaddukat ve Teşrifat ve İrsaliyyat ve Gayrihu, 456).

5. Arşiv Belgelerinin Değerlendirilmesi

Safeviler ve Osmanlılar her ne kadar birbirileri ile ilişkilerinde tedbirli ve kurnazca davranmışlarsa da, öte taraftan ise birbirinin gücünü ölçmek için de büyük çaba sarfetmişlerdi. İstanbul'a gelen Şahın elçileri ve İstanbul'dan Şah İsmail için gönderilen hediyelerin hepsi, taraflar arasında çok kuvvetli ve üst düzeyde bir ilişki olduğunu gösterir. Burada dikkat çeken iki nokta vardır: Biri elçi hareketliliğinin başarısı, diğeri ise iki taraftır.

Osmanlılar Safeviler'in faaliyetlerinden casusluk ve elçiler aracılığıyla haberdar olurken, Şah İsmail de İstanbul'dan bigane kalmamak için aynı yola müracaat etmiştir. Gerçekte Şah İsmail'in üç elçi heyetinin tarihlerine dikkat edilirse, her üç heyetin de Osmanlılar'ın kriz içinde buldukları zamanlarda gönderildiği görülecektir. Bununla birlikte denilebilir ki, Şah İsmail, Bayezid'in başvurduğu aynı yöntemle müracaat etmiş ve bilgi toplamak amacıyla elçilerini İstanbul'a göndermiştir. Ayrıca Şah İsmail'in ilk gönderdiği heyetten on kişinin Temmuz 1505'te geri dönmemesi dikkate şayandır. Aynı şekilde bu döneme ait Venedik raporları, Osmanlı Devleti'nin Şah İsmail'in İstanbul'a gönderilen tüm elçilerinin casusluk amacıyla geldiğini farzettğini göstermektedir. Bu sebeple İran Şahının elçilerinin İstanbul'daki her türlü davranışı takip edilmiştir. Şah İsmail, Alaüddevle'ye saldırdığı sırada Aralık 1507'de Bayezid'in huzuruna bir elçi gönderdi. Şahın gönderdiği bu ikinci elçi, gerçekte Bayezid'in tepkisini resmi mahiyette ölçmekten başka bir şey değildi. Nitekim Şah, ordusuyla Osmanlı sınırlarından geçmiş ve bu saldırıda Alaüddevle'yi bozguna uğratmıştı. Bu yolla o, öncelikle gücünü Bayezid'e göstermek istemişti. İkincisi ise bu hileyle II. Bayezid'in tepkisini ölçmeyi hesaplamıştı. Şah İsmail'in 1511 yazında İstanbul'da ikamet eden son elçisi, Bayezid'in oğlu Selim ile savaşını, Şah Kulu isyanını ve etkilerini yani sonuç olarak Bayezid'in içinde bulunduğu krizi yakından gözlemlemişti. Bu sırada, Osmanlı toprakları dışında bulunan takipçilerini kontrol altında tutan ve gücünün zirvesinde bulunan Şah İsmail, Osmanlı ülkesinde takip ettiği siyasetin yansımalarını izlemek, Bayezid'in tepkilerini ölçmek ve bilgi

toplamak amacıyla, İstanbul'a sürekli elçiler gönderdi. II. Bayezid de aynı siyaseti takip etti; örneğin Kasım 1510'da Şaha elçileri aracılığıyla hediye göndermesi dikkate değerdir çünkü Şah İsmail bu sıralarda Özbek Şeybek Han'ı bozguna uğratmıştı ve bu haber Osmanlı sarayına ulaştığında Bayezid sağlıklı bilgi edinmek için elçi ve hediye kullanma yoluna başvurdu.

Safevilerin ve Osmanlıların birbirleri hakkında bilgi edinmek için bu yola müracaat ettiği bilinmektedir. Tarafların karşılıklı olarak birbirine hediye ve temsilci göndermesi aynı zamanda bir güç gösterisine dönüşmüştü. Osmanlı Devleti'nin reayasından bazıları nazarında yüksek bir itibara sahip olan Şah İsmail, psikolojik açıdan Bayezid'den üstündü ve elçileri vasıtasıyla hem gücünü göstermek hem de her türlü olaydan haberdar olmak istemişti; örneğin Şah İsmail, Ocak-Şubat 1505'te Tebriz'e ulaşan Bayezid'in elçisini büyük bir saygıyla karşılamış, ona ve yanındakilere altın, taç, hilat/kaftan ve at bağışlamıştı. Diğer taraftan öteden beri düşmanı olan iki kişinin cesedini yakmak suretiyle Bayezid'e göz dağı vermeyi hedeflemiştir (Emini Heravi, 2004: 246; Hândmîr, 1380: 480-481).

İnamat defterindeki kayıtlarda ikinci dikkat çeken nokta şudur ki, Şah İsmail'den II. Bayezid'e gönderilmiş hediye veya sefirlerin hepsi "Şeyh İsmail-i Erdebili" adıyla kayda alınmıştır. Şahın neden bu hitapla anıldığı şaşırtıcı değildir. Bütün Osmanlı kroniklerinde Şah İsmail, "Erdebil oğlu" veya "Sofi oğlu" şeklinde zikredilmiştir. Bu örnekten rahatça anlaşılacağı üzere, Osmanlılar Safevi Devleti'nin kurulmasından altı ya da yedi yıl sonra bile onları hala bir tasavvuf ekolü/fırkası olarak görmekteydi ve Şahı yeni bir devletin kurucusu ve siyasi bir lider olarak görmek yerine onu Erdebil tarikatının şeyhi olarak kabul etmekteydi.

İnamat defteri kayıtları, Osmanlıların Safevileri 16. yüzyıl başlarında hala bir sufi tarikat ocağı/dergahı olarak kabul ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Osmanlı kronikörlerinin tasavvufa olan yakın ilgisini ittifakla vurguladıkları II. Bayezid, rakibi Şah İsmail'e karşı özel bir politika yürütmüş ve onu bir mutasavvıf ve şeyh sıfatıyla kabul etmiştir. O, Şah İsmail ile olan bütün siyasi ve diplomatik ilişkilerinde ona şeyh ünvanıyla hitap etmiştir ve Safevilerin tasavvufi yönünü dikkate almıştır. Ocak ve Şubat 1505'te Şah İsmail'e gönderilen elçinin yanındaki mektup, buna güzel bir örnektir (Emini Heravi, 243-245; Hândmîr, 1380:480-481). Hediyeler eşliğinde gönderdiği bu mektupta Bayezid, Şah İsmail'i "Asil Seyyidlerin Emiri" (Emir-i Seyyid-i Nejad) ünvanıyla anmış ve ailesini İran'ın en ünlü ve en kadim hanedanlarından sayarak ona saygısını göstermiştir (Felsefi, 1332: 53-55).

Şah İsmail'in ilki 912/1506 yılında Hoy kışlağında iken Bayezid'e takipçilerinin Anadolu'dan rahatça İran'a geçmelerine izin vermesini istediği ve ikincisi Alaüddeve'ye saldırmak için 913/1507 yılında gönderdiği her iki mektupta Bayezid, Şah İsmail'e barışçıl bir üslupla karşılık verdi ve onunla aralarındaki kuvvetli ilişkiyi vurguladı/hatırlattı (Felsefi, 1332: 56-57). Bu mektuplardan da anlaşılacağı üzere, Bayezid, Şah İsmail'den Erdebil pirleri olan atalarının yolunu

takip etmesini, Allah yolunda savaşmasını ve mezhebini yayarken kimseyi incitmemesini istedi. II. Bayezid, Şah İsmail'e gönderdiği mektuplarında barışsever bir dil kullanmıştır (Felsefi, 1332:53-55). Gerçekte, Şah İsmail de Bayezid'e karşı aynı siyaseti benimsemişti ve Bayezid'i bir derviş olarak kabul etmişti. Örneğin, 1500 yılı baharında Erzincan'a geldiğinde halifeleri aracılığıyla Bayezid'e hediyeler ve bir mektup göndermişti ve aynen şöyle demişti; "Benim asıl amacım sizin memleketinize saldırmak değildir. Biz atalarımızın intikamını düşmanlarımızdan almak üzere geldik. Bizler dervişleriz." (Tevarih-i Al-i Osman, 1953:269). 16. yüzyıl Osmanlı saray tarihçisi İdris-i Bidlisi, hamisi II. Bayezid'i seleflerinden ayrı tutarak, onun dervişane sadelikte yaşama sahip bir sultan olup mutasavvıflara çok saygı göstermesiyle bilindiğini kaydeder. Arifane kişiliğinin tasavvufi bir dil edindirdiği Bayezid, bu mutasavvıf diliyle Şah İsmail'e yaklaştı. O, Erdebil tarikatının yeni lideri Şah İsmail'in sufi bir geçmişi olduğunu ve ayrıca tasavvufi ritüelleri de icra ettiğini biliyordu. Gerçekten de, Şah İsmail'in bu irfani yönü, Çaldıran Savaşı'ndan sonra da Selim'in Şaha gönderdiği mektuplarda kendini göstermiştir. Selim çoğu mektubunda Şah İsmail'in önceleri bir sufi ve derviş iken sonradan hükümdarlığa heveslendiğini vurgulamıştır. Örneğin, Selim Temmuz 1514'te üçüncü mektubunun yanında aba, tesbih, asa ve derviş kaşkolü göndererek Şah İsmail'in sufi yönüne dikkat çekmek istedi (Felsefi, 1332: 84-85).

Sonuç

Gerçekte, 16. yüzyıl başında Osmanlı-Safevi ilişkileri, iki tarafın da doğrudan birbiriyle çatışmak istemediği bir uzlaşma perspektifiyle gelişmeye başladı. Bir tarafta İran'da birliğin sağlanması, diğer taraftan Diyarbekir'in işgali ve Osmanlı ile çatışma halinin belirmesi İsmail'in batıya olan arzusunu gösteriyordu. Anadolu'da Kızılbaş takipçilerine sahip olmak, Şah İsmail'i Bayezid karşısında güçlendirdi. İsmail, kuvvetli rakibi karşısında şiddet siyaseti yürütmeyecek kadar akıllıydı. Her ne kadar, aralarında egemenlik konusunda bazı siyasi anlaşmazlıklar çıkmış olsa da bu sorunlar asla bir savaşa dönüşmedi. Tüm bu zikredilen hususlar ve makalede anlatılanlar, sonrası savaşların gölgesiyle perdelenen siyasi ilişkilerin sathını ortaya koymaktadır. Osmanlı arşiv kayıtları, bu altı yıllık dönemde, iki taraf arasındaki yazışmaların yanında, Şah İsmail'in Tebriz'de iki Osmanlı elçilik heyetini karşılarken İstanbul'a üç elçilik heyeti teşkil edip gönderdiğini göstermektedir. Nihayet, bu altı yıllık dönemin Safeviler ve Osmanlılar arasındaki siyasi ilişkilerde karşı karşıya gelmeden önceki en etkili ve son devre olduğu söylenebilir.

Kaynaklar

- Emini Heravi, (1383). Sadreddin İbrahim, Fütühat-ı Şahi Tarih-i Safevi ez Ağaz ta Sal-i 920 Hicri Kameri, be tashih-i Muhammedrıza Nasırı, Encümen-i Asar ve Mefahir-i Ferhengi.
- Felsefi, Nasrullah, (1332). Ceng-i Çaldıran, Mecelle-i Danişgah-i Edebiyat, Sal-i Evvel, Şomare 2, ss. 50-127.

- Hândmîr, Gıyaseddin bin Hemameddin, (1380). Tarih-i Habibü's-Siyer, tashih Muhammed Debirsiyakî?, Tahran, Hayyam.
- Tevarih-i Al-i Osman, 1953, Aşıkpaşazade, Aşıkpaşazade Tarihi, İstanbul, 1953.
- Brummett, P., 2009, Keşifler Çağında Osmanlı Denizgücü ve Doğu Akdeniz'de Diploması, Çev: Nazlı Pişkin, İstanbul.
- Defter-i Müsveddat-ı İn'amat ve Tasaddukat ve Teşrifat ve İrsaliyyat ve Gayrihu 909-929, Belediye Küt., Muallim Cevdet, No. 0.71.
- Dehqan, M. & Genç, V., 2018, "Kurds as Spies: Information-Gathering on the 16th Century Ottoman-Safavid Frontier", Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung. Vol. 71/2, 197-230.
- Fisher, S. N., 2014, Sultan Bayezid Han 1481-1512, Çev: Hazal Yalın, İstanbul.
- İdris-i Bidlisi, Heşt Behişt, Süleymaniye Library, Esad Efendi, No. 2198.
- Kreutel, R., 1997, Haniwaldanus Anonimi'ne Göre Sultan Bayezid Velî (1481-1512), Çev: Necdet Öztürk, İstanbul 1997.
- Hinz, Walter, 1948, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd; XV. Yy'da İran'ın Milli Bir Devlet Haline Yükselişi, Çev: T. Bıyıklıoğlu, Ankara.
- Sohrweide, H., 1965, "Der Sieg der Safaviden und seine und Rückwirkungen auf die Schiiten Anatolies im 16 Jahrhundert", Der Islam XLI, 139.
- Şahin, İlhan & Emecen, Feridun, Osmanlılar'da Divan-Bürokrasi-Ahkâm: II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkam Defteri, İstanbul 1994.
- Walsh, J. R., 1962, "The Historiography of Ottomab-Safevid Relation in the Sixteenth and Seventeenth Centuries", Historians of the Middle East, eds, Bernard Lewis-P.M. Holt, Oxford University Press, London.

۲۱ شمس الاوله ۹۱۳

ام
۲۲ شمس الاوله ۹۱۳

۵۵
کجمن ایبان قامد شیخ اسمعیل
عموضی وقت زوقی در راه بعضی
ایبان سرقه کوه اند
منتهی
اوکی
مات

مشهور انعامان و تصویب و تکریم
و اراکمان و عمارت و نوکریه و عامه ۲ شهر
عمامة المولم من شهر ۹۱۴

**Türk Romanından Örneklerle: Edebiyat ve Kıskançlık, Selda
Uygur Gürbüz, Çizgi Kitabevi, İstanbul 2021, 248 Sayfa,
ISBN: 9786051966571.**

İnsana özgü temel duygu durumlarından biri olan “kıskançlık” olgusu, bireyin anne rahmine düşüp oluşumunu tamamladığı andan itibaren hayatın her alanında kendini hissettiren bir algı türüdür. Dolayısıyla “kıskançlık” olgusunu, insanın varoluşundan itibaren incelemeye tabi tutmak mümkündür, denilebilir. Değişen dünya şartları altında yaşamını sürdürmeye çalışan insanoglu, karşılaştığı olaylar ve kurmuş olduğu ilişkiler sonucunda anlamlandırılan veya anlamlandırılmayan birtakım duygular yaşar. Kıskançlık, ilişki hâlinde olunan; anneye, babaya, arkadaşına veyahut sevgiliye yöneltilen içgüdüsel bir durum olmasıyla beraber; zaman zaman bir tür savunma mekanizması ya da öz benlikte eksikliği hissedilen şeylere karşı duyulan temel bir ihtiyaç arayışı olarak karşımıza çıkmaktadır. Canlı ve cansız tüm varlıklara dair evrende olan ve evreni oluşturan her şey edebiyatın konusu olma özelliğini taşıdığından dolayı; birçok sanat dalına malzeme olma özelliği taşıyan bu algı türü, kendini çeşitli edebî eserlerde de göstermiştir.

Dünya ve Türk edebiyatında örneklerine rastlanan, kıskançlık teması çevresinde şekillenen edebî eserler, okuyucunun, eserdeki kahramanların kişilik özelliklerini ve bu kişilik özelliklerinin eserin kurgusunu nasıl ve hangi yönlerden şekillendirdiğini anlaması açısından oldukça önemlidir. Çünkü; kahramanın iç dünyası çözümlenebildiği zaman okuyucunun okumuş olduğu metne de bakış açısı değişir. Çalışmamızın asıl amacını oluşturan kıskançlık olgusu da okunan metinlerdeki kahramanların tek bir duygu durum bozukluğu üzerinden anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Kıskançlık teması üzerine yazılmış çalışmalar olmasına rağmen; Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi’nde Doktora Öğretim Üyesi olan Selda Uygur Gürbüz, 2021 yılında Çizgi Kitabevi’nden çıkan, *Türk Romanından Örneklerle Edebiyat ve Kıskançlık* adlı kitabında, edebiyat ve psikoloji ilişkisini esas alarak bazı romanlar üzerinden kıskançlık olgusunu psikanalitik açıdan inceleme yoluna gitmiştir.

Türk Romanından Örneklerle Edebiyat ve Kıskançlık, kitabı önsöz, giriş, sonuç ve kaynakça bölümleriyle beraber, dört ana bölümden oluşmaktadır. Selda Uygur Gürbüz’ün, yazar kimliğiyle çok fazla tanınmamış olması sebebiyle, eserinde biyografisine yer vermemesi teknik açıdan eksik sayılabilecek bir husustur. Kitabın önsözünde; yazar, okuyucusunu eserine hazırlayarak, edebiyat ve psikoloji açısından nasıl bir benzerlik olduğunu ve bu benzerliğin edebî metinlere nasıl yansıdığını açıklayarak, çalışmasını neden psikanalizmin

kaynaklarına dayandırdığını anlatmıştır: “Psikolojinin keşfi ve bağımsız bir bilim disiplini alanı olarak ortaya çıkışı ile insanlığın modernleşme sürecine girmesi eş zamanlıdır. Bu bakımdan modern edebi türlerde kıskançlık temasının ele alınması ve çözümlenmesi için psikolojinin argümanlarına ihtiyaç duyulur. Modern insan, modern edebi tür olarak roman ve yeni bir bilim disiplini olarak psikoloji, kıskançlık duygusunun hayatta ve edebi eserlerde çözümlenmesini kolaylaştırır. Bu açıdan bakıldığından edebi eserlerde bilhassa kurgusal metinlerde psikolojinin varlığı birkaç farklı açıdan önemlidir ...” (Gürbüz, 2021: 8-9). Kıskançlık, başlangıçtan günümüze dek insanın ruh hâlindeki çalkantıları göstermiş olmasından dolayı edebiyat ve psikolojinin anlamaya çalıştığı ortak bir duygudur.

Yazar, eserin giriş bölümünde Oliver Sacks’ın, *Beyin ve İç Dünya* adlı kitabının önsözündeki beyin ve zihin üzerine yaptığı çalışmadan kısaca söz etmiş ve insan zihninin ürettiği kıskançlığın oluşumunu anlatarak kıskançlığın tanımını yapmıştır. Daha sonra, kıskançlık sözcüğünün etimolojisine değinilerek; kıskançlık, haset ve gıpta kelimeleri arasındaki farklılıklar ile benzerlikler anlatılmıştır.

Önsöz ve giriş bölümlerinin ardından dört ana bölüm gelmektedir. Birinci bölüm; *Mitoloji, Felsefe ve Psikolojide Kıskançlık* başlığını taşımaktadır. Bu bölüm kendi içinde sekiz alt başlığa ayrılmıştır. İkinci bölüm; *Oidipus Kompleksi ve Baba-Oğul İlişkileri Bağlamında Kıskançlık* ‘tır. Bu bölüm üç alt başlığa ayrılmıştır. Üçüncü bölüm; *Aşk, Cinsellik ve Kıskançlık* ‘tır. Bu bölüm de üç alt başlığa ayrılmıştır. Dördüncü bölüm ise; *Narsisizm ve Kötücüllük Bağlamında Kıskançlık* ‘tır. Son olarak bu bölüm de üç alt başlığa ayrılarak incelenmiştir. Toplamda on yedi alt başlık altında incelenen bu dört ana bölümün ardından sonuç bölümü ve kaynakça gelmektedir.

İlk bölümü oluşturan *Mitoloji, Felsefe ve Psikolojide Kıskançlık* ana başlığında, kıskançlığın; mitolojideki, felsefedeki ve psikolojideki tanımları yapılarak açıklama yoluna gidilmiştir. Birinci alt başlık olan *Mitolojide Kıskançlık*’ da insanın varlığını anlamlandırma çabaları ve arayışlarının, araştırmacıları kaynağını ilksellikten alan mitolojiye götürdüğü açıklanmış ve Yunan mitolojisinin besin kaynağı olan mitler ile mitlerdeki kahramanların, insanlarla ortak duygulara sahip olduğundan bahsedilerek, kıskançlık duygusunun mitlerin başlıca temalarından biri olduğunun altı çizilmiştir. Mitlerdeki kıskançlık temasının daha iyi anlaşılabilmesi için okuyucuya çeşitli mitlerden örnekler verilerek, karakterler üzerinden kıskançlığın neden ve nasıl oluştuğu ve bu kıskançlık duygusunun karakterlerin hayatını hangi yönlerden etkileyerek, nelere sebep olduğu anlatılmıştır. Örneğin; Sofokles’in, *Oidipus*’undaki kıskançlık duygusu anlatılırken, baba-oğul çatışmasının ve anneye duyulan derin sevginin, kıskançlığın oluşumunun nasıl sağladığına değinilmiş ve böylece ikinci bölümün ana temasına da zemin hazırlanmıştır. Quaranos, Gaia, Kronos, Zeus, Hades, Poseidon, Metis, Hera, Aphrodite, Athena ve Medusa gibi mitolojik karakterlerin de kardeşlerine, oğullarına, eşlerine veyahut hemcinslerine karşı duydukları kıskançlık örneklerinin

anlatılması da diğer ana bölümlerin teması hakkında okuyucuyu önceden bilgilendirmiştir. Verilen her örnekteki mitolojik karakterlerin; cinsiyetleri ile yaşamlarının farklı olması ve kıskançlık duygularını birbirinden farklı karakterlere yine farklı sebeplerden dolayı yöneltmesi, kıskançlığın temelinde birçok problemin olduğunu gösterdiği gibi insan hayatında, olumlu ya da olumsuz şekilde sonuçlandığını da kanıtlar niteliktedir.

Felsefede Kıskançlık alt başlığında; İlk Çağlardan günümüze kadar olan süreçte felsefeciler tarafından kıskançlığın çeşitli tanımlarının yapıldığı söylenerek, felsefeci Spinoza'nın Etika adlı eserindeki kıskançlık, haset ve gıpta kavramlarının ne şekilde tanımlandığı açıklanmıştır. “Spinoza’ya göre (...) “kıskançlık” sevilen bir varlığı gerektirir, haset ise, kinin ta kendisidir yani kederdir, başka bir deyişle insanın gücünü eksiltir, ya da çabasının azalmasına sebep olan bir duygulanıştır” (s.29). “Spinoza’ya göre (...) “Gıpta” , başkalarının sahip olduğunu hayal ettiğimiz için bizde uyandırılmış olan bir şeyin arzusudur. Yani kendinde olmayan güzel şeyin, kendinde olana yarattığı imrenme duygusudur” (s.30). Burada önem teşkil eden husus şudur: Birbirine çok benzeyen ve zaman zaman da olsa aynı anlama geldiği düşünülen kıskançlık, haset ve gıpta kelimelerinin farklılıklarının ortaya konulmasıdır. Kıskançlık her ne kadar kötü ve olumsuz olayların yaşanmasına sebep olsa da aynı zamanda hissedilen bu kıskançlık duygusunun, iyi bir şekilde yönlendirilmesiyle beraber bireyin yaşamına hedef koymasından dolayı olumlu ve yapıcı bir duygu olduğu da anlatılmak istenmiştir. Verilen Spinoza örneğinden sonra İncil’deki yedi ölümcül günahın birinin kıskançlık olduğu söylenerek, Hristiyanlar için bu duygunun affedilemeyecek kadar kötü ve Tanrı’ya karşı bencilce yaklaşılarak başkaldıran bir duygu olarak düşünüldüğü anlatılmıştır. Tıpkı Spinoza gibi ünlü bir felsefeci olan Robert Burton’un da kıskançlık ile ilgili görüşlerine yer verilerek, kıskançlık duygusunun insan vücudu ve sağlığı için türlü hastalıklara sebep olduğu ve melankoli ile kıskançlık duygusunun birbirleri için neden ve sonuç olabileceğine değinilmiştir.

Psikolojide Kıskançlık alt başlığında; ünlü ruhbilimci Sigmund Freud’un, kıskançlık ile ilgili tanımlamalarna yer verilerek, bu duygunun Freud tarafından üç katmana ayrıldığı belirtilmiştir. Anormal ölçüde şiddetli kıskançlık olaylarının üç katmana ayrılması, ayrıntılı açıklamalarla okuyucuya aktarılmıştır. Açıklanan bu üç farklı derecedeki kıskançlık duygusunun temelinde, çocukluk döneminde yaşanan travmatik olaylar sonucunda ortaya çıkan: Cinsellik, sadakatsizlik, Oidipus ve kardeş komplekslerinin yer aldığı belirtilmiştir. Yazar, Yunan tragedyalarından biri olan Kral Oidipus hikâyesini anlatarak, Freud’un, Oidipus kompleksinin daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Freud’un ardından, Carl Gustav Jung, Alfred Adler ve Jacques Lacan’ın da psikoloji bilimi alanında yapmış oldukları önemli çalışmalara değinilip Freud’un kuramının ne gibi değişikliklerle sürdürüldüğü açıklanarak, kıskançlık duygusuna farklı açılardan yaklaşmıştır.

Mitoloji, Felsefe ve Psikolojide Kıskançlık ana başlığı altında açıklanan: Yeni Psikanalitik Yaklaşımlarda Kıskançlık , Nesne İlişkileri Ekolleri , Otto Kernberg ve

Patolojik Narsisizm , Heinz Kohut ve Benlik Psikolojisi-Kendiliğin Çözümlemesi ve son olarak da Karen Horney ve Güç Psikolojisi alt başlıklarında ise; Oğuz Cebeci'nin Psikanalitik Edebiyat Kuramı adlı eserindeki söylemlerinden hareketle kıskançlık duygu durumuyla ilgili farklı görüşlerin açıklanmasının üzerinde durularak; bu farklı görüşlerin, edebi eserlere uygulandıkları zaman, ele alınan eserin derinliğinin ve karmaşıklığının okuyucu tarafından kolaylıkla anlaşılacağı belirtilmiştir. Melanie Klein, Otto Kernberg, Heinz Kohut ve Karen Horney gibi psikanalitik kuramına katkı sağlayan yazarların, eserlerinden örnekler verilerek, bilim dünyasına kazandırdıkları kuramlar üzerinde durulmuş ve kıskançlığın oluşumuyla ilgili yeni bilgiler verilmiştir. Ayrıca, psikanalistlerin kuramları ve eserleri üzerinden Türk edebiyatındaki romanların kıskançlık teması çerçevesinde incelenmesi eseri daha akademik bir hâle getirmiştir.

İkinci ana bölüm başlığı altında Oidipus Kompleksi ve Baba-Oğul İlişkileri Bağlamında Kıskançlık Oidipus Kompleksi , Kardeşim Yüzünden Babamı Öldürdüm: Yağmuncuk Kuşu ve Karanlıkta Yürürken Şarkı Söylemek: Kırmızı Saçlı Kadın alt başlıkları incelenmiştir. Yazar, birinci bölümde ele aldığı Oidipus Kompleksi'ni, bu bölümde; Melanie Klein ve Freud'un görüşlerinden yola çıkarak, Lacan'ın Oidipus Kompleksiyle ilgili görüşlerini aktarmıştır. Kıskançlığın asıl sebebi, annenin babaya ve penise sahip olmasına bağlanarak, Yaşar Kemal'in ve Orhan Pamuk'un eserleri üzerinden incelemeye gidilmiştir. Yağmuncuk Kuşu ve Kırmızı Saçlı Kadın romanlarıyla baba sevgisiyle büyüyen ya da baba sevgisinden yoksun büyüyen bu sevgiyi başka bir erkeğe aktararak, idealize baba figürünü oluşturan erkek çocuklarının içsel sıkıntıları, babanın sevgisinden, ilgisinden ya da tam tersi bir durumdan kaynaklanan kardeşler arasındaki kıskançlık çatışmaları, kişilerin "... birbirleri üzerinde güç kurma istekleri, güçlerinin ve sevgilerinin her daim sınanması, aralarına giren gerçek annelerin yahut anne rolü üstlenen kadınlara duyulan kıskançlığın bu çatışmayı daha da arttırması" (s.87). anlatılmıştır. Selda Uygur Gürbüz, Yaşar Kemal'in ve Orhan Pamuk'un eserleri üzerinden kıskançlık duygusunun, edebiyata nasıl malzeme olduğunu gösterme isteğiyle beraber sözü edilen bu iki romancının da biyografilerine kısaca değinmiştir. Berna Moran'a göre: "... yazarı yazmaya iten, açığa vuramayıp bastırmak zorunda kaldığı isteklerdir, o halde bunlar bir yolunu bulup kılık değiştirerek kendilerini eserde belli edeceklerdir; tıpkı hepimizin rüyalarında kendilerini gösterdikleri gibi. Bundan ötürü bir sanat eserine, yazarın bilinçaltında kalmış isteklerinin, korkularının v.b. sembollerini taşıyan bir belge gibi bakabiliriz" (2016: 152). Bu bağlamdan hareketle Selda Uygur'un, yazmış olduğu eserde, sözünü ettiği romancıların biyografilerine yer vermesi, incelenen romanlardaki kıskançlık olgusunun neden oluştuğu, temelinde hangi duygu ve düşüncelerin yattığının anlaşılması açısından uygun olmuştur.

Eserin üçüncü bölümü olan *Aşk, Cinsellik ve Kıskançlık* başlığında; kıskançlığın neden oluştuğuna dair başka bir boyut incelenmiştir. Aşk kıskançlığına dair özel bir önem veren ve bu konuyla alakalı bir kitap yayımlayan Daniel Lagache adlı bir psikanalistin ve yine bir psikanalist olan Eva

Rosenblum'un görüşleri okuyucuya aktarılmıştır. Yazar, ilgili psikanalistlerin "aşk kıskançlığı" na dair görüşlerinden hareketle, Freud, Lacan, Klein ve Kernberg gibi psikanalistlerin yazdığı kaynaklara da yönelerek, konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. İlerleyen sayfalarda, psikanalist kuramcılarının görüşleri doğrultusunda Nabizâde Nâzım'ın *Zehra'sı*, Mehmet Rauf'un *Kâbus'u* ve Orhan Pamuk'un *Masumiyet Müzesi* adlı eserleri alt başlıklara ayrılarak, kıskançlık çerçevesinde incelenmiştir. İncelenmek üzere alınan bu eserlerden önce diğer bölümde olduğu gibi yine romancıların biyografilerine yer verilmiştir. Bu romanların ortak özellikleri, aşk ilişkilerinde görülen kıskançlıklardır. Karşı cinse ya da hemcinsine karşı aşk ve cinsellik üzerine oluşan bu kıskançlık duygusu, eserlerin kötü bir sonla bitmesine sebep olmuştur. Yazarın, eserleri kıskançlık teması üzerinden incelerken; okuyucusuna " ... kıskanç olan, günah keçisi ilan edilen suçlu, yalnızca Zehra mıdır?" (s.130). diye soru yöneltmesi ve bu sorunun cevabını inceleme esnasında metin üzerinden açıklaması da okuyucusunu metnine kattığını gösterir. Ele alınan üç romanda da kıskançlık duygusu iç içe geçmiş halkalar şeklindedir. Eşler, kardeşler ve hemcinsler arasında yaşanan kıskançlık duyguları, bu eserler üzerinden Kernberg ve Freud'un görüşleriyle açıklanarak anlatılmıştır. Örnek verilen romanların psikanalistlerin görüşleriyle desteklenmesi, yapılan karakteristik ve psikolojik tahlillerin inandırıcılığını sağlamıştır. Türk edebiyatından verilen bu örnek romanlara ilaveten benzer nitelikte olan Dünya edebiyatına ait örnekler de verilmiştir. İki farklı edebiyat alanında benzer konuların, birbirine benzer özellikler taşıyan karakterler ile işlenmesi kitabın akıcılığını sağlamıştır. Örnek olarak Mehmet Rauf'un *Kâbus* adlı romanındaki Aziz Nihat karakteriyle, Shakespeare'ın *Othello* adlı klasik oyunundaki *Othello* karakteri arasındaki kıskançlığın zihinlerinde ve kalplerinde nasıl ortaya çıktığı ile ilgili benzerlikler kurulmuştur. Neredeyse kitabın tamamında verilen örnekler arasında kurulan benzerlikler ve farklılıklar dikkat çekici özelliktedir.

Kitabın dördüncü ve son bölümü olan *Narsisizm ve Kötücüllük Bağlamında Kıskançlık* başlığı altında; Nahit Sırrı Örik'in *Kıskanmak*; Nihal Yeğinoğlu'nun *Mazi Kalbimde Bir Yaradır*; Reşat Nuri Güntekin'in *Bir Kadın Düşmanı* ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Huzur* romanları alt başlıklara ayrılarak, kötü nesne ilişkileri kuramına göre değerlendirilmiştir. Kötü nesne ilişkileri kuramı ve narsisizmden hareketle Melanie Klein, Donald Winnicott ve Otto Kernberg'in görüşlerine yer verilmiştir. Sözü edilen psikanalist yazarların yanı sıra; üçüncü güç ekolünün temsilcisi Karen Horney, Julia Kristeva, Georges Bataille, Jean Baudrillard ve Simone de Beauvoir gibi düşünürlerin görüşlerine de yer verilmiştir. Örnek verilen bu üç romanda; kardeş kıskançlığı ve hemcinsler arasında görülen kuzen kıskançlığı üzerinde durulmuştur. Romanların bir diğer ortak özelliği, kıskançlık duygusunun kadın karakterler ile anlatılmasıdır. İncelenen bu kıskançlıkların sebebi ise narsisizm temellidir.

Kitabın sonuç bölümünde; okuyucuya, kıskançlığın insanın ruhunda doğuştan olduğu ve bundan dolayı da insan yaşamında gerekli bir duygu durumu olarak yer aldığı söylenmiştir. Fakat bu kıskançlık duygusunun, insan ilişkilerini

olumsuz yönde etkileyip yine olumsuz olaylarla sonuçlanabileceği gibi kıskançlık duygusuna sahip kişilerin de kendi benliklerine hoyratça davranarak asıl kötülüğü kendi kendilerine ettikleri üzerinde durulmuştur. Yazar, kitabın giriş bölümünde belirttiği gibi sonuç bölümünde de kıskançlık ve psikoloji arasında bağ kurulmasının sebebini açıklayarak; ana bölümlerde kıskançlık duygusunu, psikolojinin temellerine dayandırmak üzere, kuramlarını açıkladığı psikanalistlerden tekrar söz etmiştir. Yani, sonuç bölümü kitabın özeti mahiyetindedir. Sonuç bölümünden sonra, eserin yazılış sürecinde yazarın araştırmasında faydalanmış olduğu kitapların listesi kaynakça başlığı altında verilerek; psikanalist ve edebiyat ilişkisine ilgi duyan kişilere karşı dipnot oluşturmuştur.

Kaynakça

- Moran, Berna, (2016), *Edebiyat Kuramları ve Eleştiri*, (26.Baskı), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Uygur Gürbüz, Selda, (2021), *Türk Romanından Örneklerle Edebiyat ve Kıskançlık*, Çizgi Kitabevi, İstanbul.

Merve Deniz KANDEMİR,
İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi,
kandemirmervedeniz@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-2098-0128.

**Sosyolojinin Mukaddimesi, Mukaddime’de Sosyoloji, Ensar
Çetin, Nobel Akademik Yayıncılık, Ankara 2020, 118 Sayfa,
ISBN: 9786254069413.**

İbn-i Haldun tarafından Kuzey Afrika tarihine yönelik olarak 14. yüzyılda kaleme alınan 7 ciltlik Kitabü'l-İber'in birinci cildi, Mukaddime adını taşımaktadır. Kitabü'l-İber'e giriş niteliğinde olan Mukaddime, zaman içinde diğer ciltler içinde ayrı bir eser gibi algılanarak en çok dikkate alınan ve okunan eser olmuştur. Bu eser aynı zamanda Kitabü'l-İber'in Türkçeye çevrilen tek cildi olma özelliğine sahiptir. Bunun nedeni, diğer ciltler çoğunlukla belli bir bölgenin tarihini belli kaynaklar aracılığıyla aktarma yoluna giderken Mukaddime'nin sosyal bilimlerin tüm alanlarına eleştirel, özgün ve yeni bir yöntem çerçevesinde değinmiş olması gösterilmektedir.

İbn-i Haldun, bugün klasik metinlerden biri olarak görülen eserinde kendi döneminde gerçekleşen toplumsal, ekonomik ve siyasal meseleleri belli bir yöntemle birçok açıdan tahlil etmiş ve modellendirme yoluna gitmiştir. Bu nedenle Mukaddime, başta sosyoloji olmak üzere, iktisat, siyaset, tarih felsefesi, beşeri coğrafya gibi sosyal bilimlerin birçok alanında öncü bir eser olarak kabul edilmektedir. Mukaddime'nin sahip olduğu bu nitelikler, birçok araştırmacının dikkat ve ilgisini çekmiş, zamanla bu ilgi; makale, tez ve kitap gibi farklı çıktılarla alan yazına katkı sunmuştur. Bu çalışmalardan bir tanesi Ensar Çetin'e ait "Sosyolojinin Mukaddimesi, Mukaddime’de Sosyoloji" adlı kitaptır. 2020 yılında yayımlanan kitap, Mukaddime'nin sosyoloji bilimine katkılarını ortaya koymaktadır.

Müellifin bu çalışmadaki amacı, eseri ile Batı'da sosyolojinin kurucusu ve öncüleri olduğu ilan edilen Machiavelli, Vico, Rousseau, Montesquieu, Saint Simon, Comte, Durkheim, Marx veya Weber'den yüzyıllar önce İbn-i Haldun'un toplumsal meseleleri belli bir yöntem ile ve kuramsal çerçevede ele aldığını ortaya koymak ve böylece İbn-i Haldun'un sosyoloji bilimine ve bu bilim dalına ait çok sayıda alt disipline öncülük ettiğini ispat etmektir. Bu iddia, çalışma boyunca yazar tarafından örnekler aracılığıyla temellendirilmiştir. Eser; önsöz, İbn-i Haldun'un hayatı ve sonuç kısımları dışında genel olarak üç bölümden oluşmaktadır.

İçerik ve Değerlendirme

"Sosyolojide Mukaddime" adlı birinci bölümde Mukaddime’de yer alan sosyal bilim yöntemi, toplumla ilgili teoriler, önemli sosyoloji kavramları ve sosyoloji alt disiplinlerine yer verilmiştir. Bu bölüm; sosyal bilim yöntemi, toplumsal dayanışma teorisi (asabiye), toplumsal yapı teorisi (bedevi-hadari

toplum), toplumsal değişme teorisi (tavırlar nazariyesi), umran bilimi (sosyoloji) ve siyaset sosyolojisi, iktisat sosyolojisi, çevre sosyolojisi, din sosyolojisi, beslenme sosyolojisi ve müzik sosyolojisi gibi başlıklardan oluşmaktadır. Yazar, tüm bu konu ve alt disiplinlerin ilgili alanda öncülük ettiği bilinen teorisyenlerin aksine çok daha önce İbn-i Haldun tarafından detaylı ve belli bir yöntem çerçevesinde ele alındığını belirtmektedir. Bunun için her bir alt disipline ilişkin yer yer alıntılara yer vererek ayrıntılı açıklamalar yapmaktadır. Yazarın özellikle en temel ve güçlü iddiası sayılabilecek nokta ise İbn-i Haldun'un sosyolojinin kurucusu olduğudur (Çetin, 2020: 13). Buna dair ayrıntılı temellendirmeler tüm çalışma boyunca dile getirilir. Yazara göre İbn-i Haldun'un yaklaşımı, modern sosyoloji ile eleştirel sosyolojik yaklaşımları birleştirme gayesi güden inşacı sosyoloji anlayışına tekabül etmektedir (Çetin, 2020: 10).

Kitapta İbn-i Haldun'un sosyolojinin kurucusu olduğuna ilişkin iddia, farklı yazarlardan alıntılarla da desteklenmektedir. Örneğin; İbn-i Haldunla ilgili çok önemli bir eser ortaya koymuş olan Ahmet Arslan'a göre (2002: 155-156), İbn-i Haldun'un konuları ele alırken izlediği nesnellik, gözlem, realizm gibi yöntemler ve sonuçlardan kanunlar çıkarma girişimi kendisini sosyolojinin kurucusu yapmaktadır. İbn-i Haldun Batı'da genel olarak sosyolojinin kurucusu kabul edilen Auguste Comte'tan beş asır önce konusu insan medeniyeti ve insan toplumunun incelenmesi olan sosyolojiyi (Umran Bilimi) kurmuştur (Günay, 1998: 110-111). Sosyoloji biliminin Comte ile başlatılmasının nedeni, Comte'un Sosyoloji terimini ilk defa kullanan kişi olmasıdır; ancak yeni düşünceler, genellikle bir bilginin öncüleri ve çağdaşlarının ürettiği düşüncelerin devamı ya da yeniden üretilmiş hâlleri olmaktadır (Turner, Beegley ve Powes, 2017: 25). Çetin'in çalışmasında da değinildiği üzere Durkheim'e göre Comte'un sosyolojiye katkısı oldukça yetersizdir (1994: 56-57) ve sosyoloji ismi barbarca olup toplum bilimlerinin temellerini ilk atan kişi Comte olmayıp 18. yüzyıl filozoflarıdır (2019: 15). Durkheim, sosyolojiye katkı konusunda İbn-i Haldun'u da görmezden gelmiştir; ancak Çetin'in çalışmasında, umran biliminin modern sosyolojinin ve diğer tüm sosyal bilimlerin ele aldığı konuları bir bütün olarak ihtiva ettiği belirtilmektedir. Buna gerekçe olarak kitapta umran ilminin içerdiği konular şu şekilde sıralanmıştır: "Geçmiş dönemlerde yaşamış kavimlerin yaşayışlarında meydana gelen değişiklikler; bu kavimlerin yönetimi ve ülkeyi ellerine geçirmelerinin sebepleri, yerleşik veya göçebe hayat tarzı, göçebeler ve nüfus hareketleri; devlet kurma, devletlerin kuvvet kazanmaları ve çökmeleri, üretim, bilim, sanat, ticaret, kar-zarar olaylarını, zamanın akışı içerisinde bunların durumların değişimini ve değişim sebeplerinin incelemek" (Çetin, 2020: 11).

"Mukaddime'de Sosyoloji" başlıklı ikinci bölümde Mukaddime'de geçen sosyoloji ile ilgili bölümler aslı korunmuş şekilde herhangi bir yorum yapılmadan yer almaktadır. Birinci bölümde yer verilen sosyal bilim yöntemi, toplumsal dayanışma teorisi (asabiye), toplumsal yapı teorisi (bedevi-hadari toplum), toplumsal değişme teorisi (tavırlar nazariyesi), umran bilimi (sosyoloji) ve siyaset sosyolojisi, iktisat sosyolojisi, çevre sosyolojisi, din sosyolojisi, beslenme

sosyolojisi ve müzik sosyolojisi şeklindeki başlıklara bu bölümde de aynen yer verilmiştir; ancak birinci bölümden farklı olarak yazar, bu bölümde yukarıdaki alan ve alt disiplinlerin Mukaddime’de geçtiğine dair kendi düşünceleri ve diğer çalışmalardan ifadelerle desteklemek yerine bu başlıkların her birinin altına Mukaddime’deki ilgili bölümleri aynen yerleştirmeye yoluna gitmiştir. İbn-i Haldun’un bu konulardaki görüşlerinin her biri birer alıntı şeklinde Mukaddime’deki sayfa numaralarına da yer verilerek aktarılmaktadır. Yazarın çalışması boyunca yararlandığı ve alıntılar yaptığı Mukaddime metni, 2015 yılında Süleyman Uludağ’ın çevirdiği ve Dergah Yayınları tarafından basılan nüshadır. Bu bölümün önemi, sosyoloji konuları ve alt disiplinleri ile ilgili İbn-i Haldun’un görüşlerinin yorum yapılmadan okuyucuya sunulmuş olmasıdır. Ayrıca bu bölümün Mukaddime’den çeşitli alanlarda istifade etmek isteyen araştırmacılara da büyük bir kolaylık sağladığı söylenebilir. Zira bilinenin aksine Mukaddime’nin tamamında değil, farklı bölümlerinde aralıklarla sosyolojik meselelere yer verilmektedir. Böylece bu klasik esere sadece belli amaçlarla yönelmek isteyen araştırmacıların bu metinde kaybolması engellenerek kendilerine zaman kazandırılmış olmaktadır.

İbn-i Haldun’un “Batıya Düşen Gölgesi” isimli üçüncü ve son bölümde Batılı sosyal bilimcilerin görüşlerinin bir kısmına aslı korunarak yer verilmiştir. Böylece bu görüşlerin İbn-i Haldun tarafından çok daha önce Mukaddime’de ortaya konduğu ve İbn-i Haldun’un görüşlerinin bir tekrarı niteliğinde olduğu iddiası desteklenmiştir. Bu bölümde yer verilen teorisyenler; Machiavelli, Vico, Rousseau, Montesquieu, Comte, Marx ve Durkheim’dir. Yazara göre bu isimler, “İbn-i Haldun’dan yüzyıllar sonra yaşamışlardır ve bu isimlerin sosyal bilim görüşlerinin önemli bir kısmı, İbn-i Haldun’un görüşlerine ya çok benzemekte ya da İbn-i Haldun’un görüşlerinin bir tekrarı durumundadır” (Çetin, 2020: 96). Buradan hareketle yazar, bu isimlerin kuramlarını oluştururken İbn-i Haldun’dan etkilenmiş oldukları sonucuna varmaktadır. Bölümün devamında bu iddiayı desteklemek amacıyla sözü edilen kuramcılarının kendi orijinal eserlerinden alıntılar sayfa numaraları ile birlikte aynen aktarılmıştır. Böylece ikinci bölümde alıntılar şeklinde yer alan İbn-i Haldun’un görüşleriyle bu kuramcılarının görüşlerinin karşılaştırılması imkânı okuyucuya sunulmuştur ve okurun yazarın kişisel yorumu tarafından yönlendirilme ihtimali ortadan kalkmış olmaktadır. Yazar, çalışmasındaki iddialarını temellendirmek amacıyla her ne kadar ağırlıklı olarak yerli literatürden faydalanmış olsa da yabancı literatürde yer alan bazı çalışmalar da İbn-i Haldun’un sosyolojinin kurucusu olduğunu ifade etmektedir (Bkz; Alatas, 2016: 786).

Yazar, kitabın sonuç kısmında İbn-i Haldun’un Batı’da sosyolojinin kurucuları ilan edilen kuramcılardan yüzyıllar önce sosyoloji biliminin konusunu, yöntemini ve temel kavramlarını ortaya koyması nedeniyle sosyolojinin kurucusu olduğunu ve bunun yanında birçok sosyoloji alt disiplininin de oluşmasına öncülük ettiğini tekrar vurgulamaktadır. Yazar, daha da ileri giderek bu ifadelerin devamında son söz olarak, sosyoloji konusunda da “Işık Doğu’dan yükselmiştir”

ifadesini dile getirmiştir (Çetin, 2020: 113). Kitap boyunca hissedilen Doğu-Batı ayrımı, kitabın son sözü olan ve genelde Cemil Meriç'e atfedilen ancak aslında anonim olan bu ifade aracılığıyla iyice belirginleşmiştir. Yazar tarafından Batı, Doğu'yu sosyal bilimlerin tarihine katkıları konusunda göz ardı etmesi nedeniyle eleştirilmekte ve her defasında bu duruma hem Doğu hem de Batı kaynakları ile cevap verilmektedir. Böylece Batılı kaynakların sahip olduğu düşünülen Eurocentric (Avrupa merkezilik) niteliğine karşı çıkılmaktadır.

Canatan (2016: 203), Mukaddime üzerine yapılan pek çok çalışmanın Mukaddime'yi bir bütün olarak ele alma konusunda yetersiz olduğunu belirtmektedir. Bunun nedeni, mevcut çoğu çalışmanın bu klasik esere parçalı olarak yaklaşmasıdır. Ensar Çetin'in "Sosyolojinin Mukaddimesi, Mukaddime'de Sosyoloji" isimli çalışması her ne kadar Mukaddime'deki sosyolojik konu ve alanlara odaklanmış ise de birçok açıdan Mukaddime ile ilgili bir boşluğu doldurduğu görülmektedir. Öncelikle Mukaddime'den, ilgili sosyolojik bölümleri çekerek bunları farklı başlıklar ve bölümler şeklinde aktarmış olması nedeniyle Mukaddime'ye aşına olmayan araştırmacıların bu konuda işini kolaylaştırmaktadır. Bunun yanında diğer kuramcılarla ilgili de alıntı ve açıklamalara yer verildiğinden okuyuculara, İbn-i Haldun ve Mukaddime dışında başka birçok öncü sosyal bilimci ve bunların klasik kuram ve eserleri konusunda da bilgi sahibi olma fırsatı sunulmaktadır.

Yazar, çalışma boyunca her ne kadar bilimsel kaynaklara yer vermiş ve bu kaynaklar çalışmaya nesnel nitelik katmış olsa da Mukaddime'ye ilişkin yazarın iddia ve görüşlerinin kimi yönlerden öznel olduğu da metin boyunca fark edilmektedir. Mukaddime ve Batılı kuramcıların klasik eserlerinden alıntılarının yer aldığı bölümler dışındaki kısımlarda bu öznel vurgu açıkça görülmektedir. Bu öznelliği aşma adına Ritzer gibi teorisyenlerin İbn-i Haldun'un sosyolojinin kurucusu olduğuna ilişkin alıntısına ek olarak başka çalışmaların da araştırmaya dahil edilmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Üstelik Batılı alan yazının sosyoloji tarihi konusunda İbn-i Haldun'u neden göz ardı ettiğine ilişkin öznel açıklamalardan ziyade bilimsel ve nesnel açıklamaların yapılması gerekmektedir. Zira kronolojik olarak önce var olmanın sosyal bilimlerde her zaman hak iddia etmede kullanılamayacağı ve geçerlilik taşımayacağı şeklinde bir iddia da gündeme getirilebilir. Son olarak İbn-i Haldun'un görüşleri ile Batılı sosyal bilimcilerin görüşlerinin karşılaştırılması, cümle şeklinde alıntılara ek olarak kavramsal boyutta da bir karşılaştırma şeklinde yapılabilir. Böylece İbn-i Haldun ile Batılı sosyal bilimcilerin görüşlerinin birbirine benzerliği ile birbirinden farklılığı daha net ve somut olarak ortaya konabilir.

Kaynakça

- Alatas, S. F. (2006). Ibn Khaldun and Contemporary Sociology. *International Sociology*, 21(6), 782-795.
- Arslan, A. (2002). *İbn-i Haldun*. Ankara: Vadi Yayınları.

- Canatan, K. (2016). Sosyal Bilimler Metni Olarak Mukaddime: Bir Meta-Anlatı. *Mukaddime*, 7(2), 201-216.
- Durkheim, E. (1994). *Sosyolojik Metodun Kuralları*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Durkheim, E. (2019). *Sosyolojinin Öncüleri: Montesquieu ve Rousseau*. İstanbul: Dedalus Yayınları.
- Çetin, E. (2020). *Sosyolojinin Mukaddimesi, Mukaddime'de Sosyoloji*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Günay, Ü. (1998). *Din Sosyolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- İbn-i Haldun. (2015). *Mukaddime*. (ed. S. Uludağ), İstanbul: Dergah Yayınları.
- Turner, J. H., Beeghley, L., ve Powers, C. H. (2017). *Sosyolojik Teorinin Oluşumu*. İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Arş. Gör. Mevlüt UĞURLU,
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Sosyoloji Bölümü,
mevlutugurlu28@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-5860-9543.

NOT: 2011 yılında Mukaddime'nin 4. sayısında yayınlanan "YEZİDİLERİN YAŞAM PRATİKLERİ VE KİMLİK ALGISI" makalesinin yazarı alttaki düzeltme metninin yayınlanmasını talep etmiştir.

Çelik, Ş. (2011). YEZİDİLERİN YAŞAM PRATİKLERİ VE KİMLİK ALGISI. Mukaddime, 4 (4) , 159-174 . <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mukaddime/issue/19673/210096> künyeli çalışmamda çalışmanın sahası olarak belirtmiş olduğum " Midyat'a bağlı Ağaçlıdere köyü" ibaresinin aslının "Midyat'a bağlı Çayırılı (Kefnas) köyü" olduğunu beyan etmek isterim.